A HADTÖRTÉNETI MÚZEUM ÉRTESÍTŐJE 22.
ACTA MUSEI MILITARIS IN HUNGARIA

ACTA MUSEI MILITARIS IN HUNGARIA

A HADTÖRTÉNETI MÚZEUM ÉRTESÍTŐJE 22

HADTÖRTÉNETI MÚZEUM
BUDAPEST, 2022

A szerkesztőbizottság tagjai
Bán Attila, Kreutzer Andrea, Makai Ágnes (elnök), Sallay Gergely Pál, Soós Péter,
Szoleczky Emese, Tóth Orsolya, Závodi Szilvia

Szerkesztette
Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia

Olvasószerkesztő
Páli-Herczeg Zsuzsanna

Az angol fordítás Chris Sullivan, a német fordítás Forgács Márton munkája

A fotókat Szikits Péter készítette

A borítón az 1928-as amszterdami nyári olimpiai játékok egyéni kardvívó bajnoka,
Tersztyánszky Ödön részére kiállított diploma látható.

Felelős kiadó dr. Töll László ezredes, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum parancsnoka
A kötetet tervezte Renkó Marcsi
Nyomdai előkészítés HM Zrínyi Nonprofit Kft. – Zrínyi Kiadó
Kiadásért felel Kulcsár Gábor ügyvezető
A Zrínyi Kiadó vezetője dr. Isaszegi János ny. vezérőrnagy
Könyvszerkesztőség-vezető Eisrichné Schubert Andrea
Tördelés Petrezselyem Kitti
Képfeldolgozás és borító Fehérvári Balázs
Nyomdai kivitelezés HM Zrínyi Nonprofit Kft. – Kreatív Tervező és Sokszorosító Osztály
Felelős vezető Pásztor Zoltán

ISSN 0238–4442

TARTALOM

ÉRTEKEZÉSEK, TANULMÁNYOK 9

CSEKŐ ERNŐ: Az „osztrák menekültek" – Első világháborús trieszti és polai olasz, illetve galíciai zsidó menekültek elhelyezése és helyzete Sopron vármegyében – I. rész 11

TÓTH ORSOLYA: Élet a krasznaja rjecskai hadifogolytáborban – I. rész (1915/1916 – 1918. április 15.) 27

FORGÁCS MÁRTON: A taskenti és osi hadifogolytáborok az első világháborúban Háy Elek hagyatékának tükrében 49

HATALA ANDRÁS – POLGÁR BALÁZS: A győri Magyar Ágyúgyár lőtere 81

KÖZLEMÉNYEK 101

KISS-MIKÓ NIKOLETTA: Négy pisztoly, négy hadsereg – Öntöltő pisztolyok a magyar haderőben, 1912–1996 103

KÁPLÁR ZSOLT: A „Novonyikolajevszki vörös rém" – Egy hűtlenségi per történeti hozadékai 123

MAGDÓ CSABA: A Magyar Királyi Honvédség vezetékes híradó eszközei 1931-ig 147

SALLAY GERGELY PÁL: Vitéz Galánthay-Glock Tivadar tábornok kitüntetéseiről 163

SÜLI ATTILA: Az esztergomi Honvédtiszti Üdülő története az alapítástól 1945-ig 179

POLGÁR BALÁZS: A csóti hadifogolytábor régészeti kutatása (2022) 195

KULCSÁR VIKTOR – POLGÁR BALÁZS – SOÓS PÉTER: Az Attila-vonal hadtörténeti régészeti kutatása 211

SURÁNYI BARNABÁS: Udmurtföld világhírű múzeuma és fegyvergyára – A Kalasnyikov Múzeum 225

GYŰJTEMÉNYI MUNKA 243

GONDOS LÁSZLÓ: Elöltöltő ágyúcsövek a Hadtörténeti Múzeum Korai Lőfegyver Gyűjteményében – Michel Dobler 16. századi bronzágyúja 245

BÁLINT FERENC: A Nemzeti Hadsereg sapkajelvényei a Hadtörténeti Múzeum gyűjteményeiben 251

SZOLECZKY EMESE – BERKESI BALÁZS: Egy láger, egy napló, két tulajdonos – Howard E. Dey repülő hadnagy és Gyenes László karpaszományos honvéd hadifogságban írt naplójának története 259

MÚZEUMUNK ÉLETÉBŐL, TÖRTÉNETÉBŐL 285

SZOLECZKY EMESE: „Bűvös körömből nincsen mód kitörnöm…" – Bognár Ferenc életpályája 287

SALLAY GERGELY PÁL: Két hagyaték a Hadtörténeti Múzeumban 311

KISS-MIKÓ NIKOLETTA: A SARS-CoV-2 okozta Covid19 múzeumokra gyakorolt hatása – különös tekintettel a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeumra 319

A KÖTET SZERZŐI 333

KÉPMELLÉKLET 335

CONTENTS

ESSAYS AND STUDIES 9

ERNŐ CSEKŐ: 'Austrian refugees' – The Situation of Italian Refugees from Trieste and Pola, and Jewish Refugees from Galicia in Sopron County during the First World War – Part I 11

ORSOLYA TÓTH: Life in the Krasnaya Rechka POW Camp – Part I (1915/16 – 15 April 1918) 27

MÁRTON FORGÁCS: The POW Camps at Tashkent and Osh during the First World War, in the Light of the Elek Háy Bequest 49

ANDRÁS HATALA – BALÁZS POLGÁR: The Firing Range Used by the Hungarian Artillery Works, Győr 81

PUBLICATIONS 101

NIKOLETTA KISS-MIKÓ: Four Pistols, Four Armies – Self-Loading Pistols in the Hungarian Armed Forces, 1912–1996 103

ZSOLT KÁPLÁR: 'Red Terror at Novonikolayevsk' – A Late Treason Trial during the Horthy Period 123

CSABA MAGDÓ: Wired Communications Equipment in Service with the Royal Hungarian Defence Forces (up to 1931) 147

GERGELY PÁL SALLAY: The Decorations of General Tivadar Galánthay-Glock 163

ATTILA SÜLI: The History of Esztergom's Rest and Recreation Centre for Officers, from Its Establishment until 1945 179

BALÁZS POLGÁR: Archaeological Researches at the POW Camp at Csót (2022) 195

VIKTOR KULCSÁR – BALÁZS POLGÁR – PÉTER SOÓS: Archaeological Research Concerning Budapest's Attila Line 211

BARNABÁS SURÁNYI: Udmurtia's World-Famous Museum and Arms Factory – The Kalashnikov Museum 225

COLLECTIONS 243

LÁSZLÓ GONDOS: Muzzle-Loading Cannon Barrels in the Military History Museum's Early Gunpowder Weaponry Collection – A 16th-Century Bronze Cannon Barrel Made by Michel Dobler 245

FERENC BÁLINT: National Army Cap Badges in the Collection of the Military History Museum 251

EMESE SZOLECZKY – BALÁZS BERKESI: One Camp, One Diary, Two Owners – The Story of the Diary of Second Lieutenant Howard E. Dey and Corporal László Gyenes Written in a POW Camp 259

FROM THE LIFE AND HISTORY OF THE MUSEUM 285

EMESE SZOLECZKY: 'A Magic Circle Binds Me Like a Chain' – The Career of Ferenc Bognár 287

GERGELY PÁL SALLAY: Two Bequeathals to the Military History Museum 311

NIKOLETTA KISS-MIKÓ: The Effects on Museums of the Covid 19 Pandemic Caused by the SARS-CoV-2 Virus, with Special Attention to the Hungarian Ministry of Defence's Military History Institute and Museum 319

AUTHORS OF THE VOLUME 333

PLATES 335

INHALT

ABHANDLUNGEN UND STUDIEN 9

ERNŐ CSEKŐ: Die „österreichischen Flüchtlinge“ – Die Unterbringung und Lage der italienischen Flüchtlinge aus Pola und Triest, sowie der jüdischen Vertriebenen aus Galizien im Burgkomitat Sopron während des Ersten Weltkrieges – Teil I. 11

ORSOLYA TÓTH: Leben im Kriegsgefangenenlager von Krasnaja Rjetschka – Teil I. (1915/1916 – 15. April 1918.) 27

MÁRTON FORGÁCS: Die Kriegsgefangenenlager in Taschkent und Osch während des Ersten Weltkrieges im Spiegel des Nachlasses von Elek Háy 49

ANDRÁS HATALA – BALÁZS POLGÁR: Der Schießplatz der Ungarischen Kanonenfabrik in Győr 81

MITTEILUNGEN 101

NIKOLETTA KISS-MIKÓ: Vier Pistolen, vier Armeen – Selbstladepistolen in der ungarischen Streitmacht, 1912–1996 103

ZSOLT KÁPLÁR: „Der rote Schreck von Nowonikolajewsk“ – Historische Erträgnisse eines Hochverratsprozesses 123

CSABA MAGDÓ: Die Drahtnachrichtengeräte der Königlich Ungarischen Armee bis 1931 147

GERGELY PÁL SALLAY: Über die Auszeichnungen von General vitéz Tivadar Galánthay-Glock 163

ATTILA SÜLI: Die Geschichte des Offizierskurhauses in Esztergom von der Gründung bis 1945 179

BALÁZS POLGÁR: Die archäologische Erforschung des Kriegsgefangenenlagers von Csót (2022) 195

VIKTOR KULCSÁR – BALÁZS POLGÁR – PÉTER SOÓS: Die militärarchäologische Forschung der Attila-Linie 211

BARNABÁS SURÁNYI: Das weltberühmte Arsenal und Museum von Udmurtien – Das Kalaschnikow-Museum 225

SAMMLUNGEN UND WERKSTÄTTENARBEIT 243

LÁSZLÓ GONDOS: Vorderlader-Kanonenrohre in der Frühen Feuerwaffen-Sammlung des Museums für Militärgeschichte – Die bronzene Kanone von Michel Dobler aus dem 16. Jahrhundert 245

FERENC BÁLINT: Die Kappenabzeichen der Ungarischen Nationalen Armee in den Sammlungen des Museums für Militärgeschichte 251

EMESE SZOLECZKY – BALÁZS BERKESI: Ein Lager, ein Tagebuch, zwei Besitzer – Die Geschichte des in Kriegsgefangenschaft geschriebenen Tagebuchs von Fliegerleutnant Howard E. Dey und Honvéd-Fahnenjunker László Gyenes 259

AUS DEM LEBEN UND DER GESCHICHTE UNSERES MUSEUMS 285

EMESE SZOLECZKY: „Ich kann den Zauberkreis nicht überwinden…“ – Der Lebenslauf von Ferenc Bognár 287

GERGELY PÁL SALLAY: Zwei Nachlässe im Museum für Militärgeschichte 311

NIKOLETTA KISS-MIKÓ: Die Wirkung der von SARS-CoV-2 verursachten Covid-19-Pandemie auf die Museen – mit besonderem Hinblick auf das Institut und Museum für Militärgeschichte 319

DIE AUTOREN DES BANDES 333

BILDBEILAGE 335

ÉRTEKEZÉSEK, TANULMÁNYOK

Csekő Ernő

Az „osztrák menekültek" – első világháborús trieszti és polai olasz, illetve galíciai zsidó menekültek elhelyezése és helyzete Sopron vármegyében[1] – I. rész

„Osztrák menekültek" – sorakozik ez a kifejezés a levéltárban őrzött első világháború idején keletkezett megyei ügyiratok, valamint iktató- és mutatókönyvek lapjain, amiképp a korabeli (helyi) sajtó oldalain is. A lapok ugyanakkor gyakran nevesítették őket pontosabban is: „galíciai menekültek", illetve „olasz menekültek". Ezek a menekültek a dualista rendszer, az Ausztriával közös állami lét eredményeképp kerültek hazánkba, s így Sopron vármegyébe. Az osztrák és magyar állam közti megegyezés szerint, ha saját honpolgáraiknak egymás területére kell menekülniük, vagy ott tartózkodniuk, amint lehetővé válik, állampolgáraikat saját területeikre visszafogadják, az ellátásukra vonatkozó költségeket kölcsönösen megtérítik egymásnak.

A helyzet persze az volt, hogy jobbára a magyar állam fogadta be az osztrák állampolgárokat, az azok elhelyezésének, ellátásának költségét Ausztriának kellett megfizetnie Magyarországnak. Ez természetesen a hadihelyzet alakulásából következett, hiszen a Monarchia területét érő harcok elsősorban, s főként a háború első éveiben (Románia hadba lépéséig) Ausztria területeit, keleti és déli tartományait érintették.[2] A „galíciai menekültek"-nek a keleti hadszíntéren előre nyomuló orosz hadsereg egységei elől, Oroszország korabeli masszív zsidóellenes politikájától tartva lakhelyüket tömegével elhagyó galíciai zsidókat nevezték. (Kisebb számban bukovinai zsidók is jöttek.) E menekültek a Monarchia belső területeire, természetesen mindenekelőtt Ausztria tartományaiba, de sokan Magyarország területeire vándoroltak. Az „olasz menekültek" alatt az Olaszország 1915. májusi hadba lépéséhez kapcsolódóan Trieszből, Polából és egyéb környékbéli településekről kiürítés folyamán Magyarországra szállított olasz nemzetiségűeket értették. Számuk közel 25 000 fő volt, kis számban volt köztük szlovén nemzetiségű is.

Tanulmányunk ezt a helyzetet Sopron vármegye és Sopron városának példáján, az itteni menekülthelyzet mindennapi eseményeinek, azok jelentette kihívások feldolgozásán keresztül kívánja bemutatni. Ezt lehetővé tevő kitűnő levéltári

1 A tanulmány a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, valamint a Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum által szervezett „Háborús hétköznapok VI." című első világháborús konferencián elhangzott előadás szerkesztett, kibővített változata.

2 *Pálvölgyi Balázs:* Lehetetlen küldetés. A magyar migrációs politika kihívása (1900–1924). *Századok,* 2018. 152. évf. 1. sz. 127–144. o.

forrásadottság mellett további körülmény is preferálja az itteni történések bemutatását, annak országos periodikában történő közreadását, miszerint e törvényhatóságok (Sopron vármegye, illetve Sopron thj. város) azon kevés, szám szerint egy-párra tehető törvényhatóság közé tartozhattak, amelyek az olasz, illetve a galíciai menekültek elhelyezésében egyaránt szerepet, méghozzá kitüntetett szerepet játszottak, vállaltak.

Írásunk továbbiak tekintetében is hiánypótlónak tekinthető, hiszen ha az első világháborús menekültkérdésről szóló, amúgy nem jelentős terjedelmű szakirodalmat áttekintjük, megállapíthatjuk, hogy annak is meghatározó része a honi, azon belül is elsődlegesen az erdélyi menekültek történetével foglalkozik. Alig-alig van szó galíciai menekültekről, a Trieszt és az Isztria területéről kiürített és hazánkba szállított olasz menekültekről még kevesebb. Így az első világháborús, illetve az azt követő határváltozások okozta menekültkérdés kutatója, Csóti Csaba is csak 1916-tól, Románia erdélyi behatolása által kiváltott erdélyi menekülthullámtól számítja a – tömeges – menekültkérdést Magyarországon.[3] Az újabb szakirodalmi eredmények közül e megállapítást árnyalja Suslik Ádám Bereg és Ung vármegyét, mint hadműveleti területet vizsgáló PhD-értekezése, amely ezekkel a megyékkel szomszédos Galíciából érkező menekültek megjelenését, s arra született hatósági intézkedések sorát szinte a háború kitörésétől, de legalábbis 1914 szeptemberétől szorosan adatolja.[4] Ezzel a publikációval egyidőben jelent meg Győr példáján egy már kifejezetten a galíciai zsidó menekültek helyzetét bemutató esettanulmány.[5]

Témánk kifejtését az eredeti elképzelésünket felülírva, a kronológiai sorrendet betartva tesszük meg. Így viszont a galíciai menekültek – vármegyét elérő – két hullámának ismertetése között közbevetőleg kell bemutatnunk az olasz menekültek 1915. évi itt tartózkodásának történéseit. Ennek kapcsán érdemes az Ausztria két eltérő részéből, két egymástól messze eső vidékéről, tartományaiból érkező menekülthullámot elkülöníteni, a köztük mutatkozó eltéréseket és hasonlóságokat megmutatni.

I. Galíciai menekültek 1914–1919 – egy elhúzódó menekülthelyzet, krízis és válság

A galíciai zsidó menekültek előfordulása gyakorlatilag végigkísérte az egész háborút, éveken keresztül való itt tartózkodásuk – különösen a háború utolsó éveiben, a megroggyant, állandósult nélkülözésekkel terhelt hátországi viszonyok közepette – óriási terhet jelentett a helyi hatóságok, illetve a lakosság számára. A galíciaiak által kiváltott menekülthelyzet időben két szakaszra bontható: a „spontán" mene-

3 *Csóti Csaba:* Menekültkérdés Magyarországon 1916–1924 között. In: Mérlegen a XX. századi magyar történelem. Értelmezések és értékelések. Szerk. *Püski Levente – Valuch Tibor.* Budapest-Debrecen, 2002, 141–147. o.

4 *Suslik Ádám:* A hadműveleti területek sajátosságai Bereg és Ung vármegye példáján 1914–1916 között. PhD-értekezés. Budapest 2016. 102–111. o.

5 *Borbély Tamás:* Galíciai menekültek fogadtatása Győrben az első világháború idején. *Győri Tanulmányok,* 2016. 37. sz. 101–109. o.

külthullámra 1914–1915-ben és a menekültek Ausztriából való szervezett átvételére 1916-ban, és az azt követő időszakra.

A két időszak megnevezése is utal a két menekülthullám közti lényegi különbségre. Míg először, 1914–1915-ben spontán, egyéni úton történt menekülés állt a menekülthelyzet kialakulása mögött, 1916-ban ez egy szervezett, Ausztriából történő menekültkontingens átvétele révén jött létre. Ugyan az 1914. őszi, téli spontán helyzet során összességében nem érkezett annyi menekült, mint 1916-ban, de mivel a magyar állam szerveit és a helyi közigazgatgatást ez akkor teljesen felkészületlenül érte, az így is komoly anomáliákat okozott, amelynek a mértéke persze – a sokkal jobb hátországi helyzet miatt – közel sem jelentett olyan terheket, nehézségeket a hátországnak, mint majd 1917–1918-ban. S természetesen a zsidó menekültek nélkülözése se volt ekkoriban a háború utolsó éveivel összevethető. Az 1914–1915. évi időszakra egyúttal jellemző volt, hogy a menekültek az urbánusabb, jelentős zsidó közösséggel rendelkező településeket keresték fel, menedéket ott találtak, így legnagyobb számban a városokban, s ezen belül is Sopronban. Ezzel szemben az 1916 augusztusában Ausztriától – az ottani menekültkrízis oldását segítendő – átvett és Sopron vármegyében elhelyezett 4000 galíciai menekült már egyenletesen került elhelyezésre, úgy a hét járást, ahogy a vármegye településeit is tekintve. Ennek megfelelően például ekkor Sopron városa esetében csak 40 menekült elhelyezésével számoltak. Mivel azonban az ígérteknek és a terveknek megfelelően a menekültek elszállítása, visszaszállítása 1916 októberében a hét járásból csak két járásban történt meg, a többiek esetében hosszan elnyúló, több járás esetében évekig fennálló menekülthelyzet alakult ki. Így például a kapuvári és a csornai járásban még a háború végét követően – a csornai járásban például 1918 októberében 316 fő! – is voltak az 1916-ban elhelyezett menekültek közül, akiknek az ügyeit ekkor a népköztársaság szervei vették át.

II. Olasz menekültek 1915 – egy átmeneti menekülthelyzet

A korabeli sajtóban és közigazgatási iratokban az „olasz menekültek"-ként nevesített, Olaszország hadba lépéséhez kapcsolódóan Triesztből, Polából és a környékről Magyarországra szállított menekültek egy átmeneti, négy és fél hónapra rugó időszakot töltöttek a vármegyében és Sopron városában. Így az ő itteni elhelyezésük, ellátásuk – minden felmerült feszültséggel, ellenérzéssel együtt is – egy átmeneti időszakot felölelő, sikeresnek minősíthető, végigvitt és lezárt menekülthelyzetet jelentett. Ehhez igazodóan ennek dokumentumokban testet öltött lenyomata is egy „kompakt", kerek egész, lezártnak tekinthető irategyüttest eredményezett, amely kiváló forrásként szolgált az egész időszakra vonatkozó összegzések készítésére, lehetővé téve azoknak számszerűsíthető, táblázatba foglalható közlését.

Jelen tanulmányunkban a galíciai menekültekkel kapcsolatos 1914–1915. évi történéseket, valamint a Triesztből, illetve Polából és Isztriáról 1915 májusában evakuált olaszok Sopron vármegyei és soproni elhelyezésének, itt tartózkodásának körülményeit mutatjuk be.

A galíciai menekültek első, spontán menekülthulláma 1914–1915-ben

A háborús lelkesedés és összefogás örömnapjait és heteit Sopronban is – mint az ország egészében – a részleges kijózanodással járó háborús mindennapok és azok velejárói váltották fel: az első hősi halottakról hazaérkező hírek, a frontról városunkba szállított sebesültek sokasága, a mozgósítás során itt elhelyezett csapattestek látványa, s idővel persze a menekültek megjelenése. A keleti fronton történő kedvezőtlen események alakulása során a Monarchia keleti tartományaiból, így kitüntetetten Galíciából menekülők soproni jelenlétéről már az ősz első felében, október elején beszámolt a helyi sajtó. Amiképp az a cikk is, amely a város háború által bekövetkezett etnikai sokszínűségét taglalja. Ennek során az ország belsőbb részeiből – például sebesültek hozzátartozóiként – ideérkezett, itt megforduló szlovákok, románok, székelyek, svábok mellett a nagy számban Sopronba kerülő galíciai zsidókat is megemlíti. Mint a lap írja, a galíciaiak egy része az idevezényelt alakulatok révén került a városba, más részük menekültként. (Egy ekkori újságcikk tanúsága szerint 600 főre rúgott ekkor a Sopronban állomásozó galíciai erőkben szolgáló zsidó felekezetű katonák száma!)[6] S amint szellemeskedve folytatja: „*Némelyek szerint ez a tarkaság nem igen díszes, de ezek megfeledkeznek arról, hogy az úr kertjének különböző virágjaiból készített csokorban olyan rózsák is vannak, amelyek tényleg ragyognak. Ezek a jogos föltünést keltő rózsák: a Galíciából idejött valódi szép asszonyok és leányok. Olykor ezekért is érdemes végigjárni az utcán. Ezzel természetesen nem azt akarjuk mondani, hogy a hazai szépségeket, mert vannak ilyenek is, elhanyagoljuk.*"[7]

A fellelhető városi iratok is 1914 októberétől őrzik a Sopronba menekült galíciai menekültek városi tanács általi segélyezésének iratait és adatait. Így egy városi kimutatás szerint októbertől segélyben részesültek – többek közt – Dym Limcha (eredeti lakhelye: Tarnow) 1914. október 1. és november 25. között 10 korona, Goldscmidt Eszter (Sedziszow) 1914. október 5. és november 10. között 5 korona, Bersnstein Izrael (Sanok) 1914. október 8. és 30. között 5 korona, Alster Rifkie (Sanok) október 10. és december 7. között 20 korona összértékben.[8] A rendelkezésre álló adatokból feltáruló kép szerint ugyanakkor 1914 őszén, a Sopronba érkező és itt meghúzódó galíciai menekültek ellátása döntő mértékben a helyi zsidóságra, az itteni két hitközség szervezeti erőforrásaira hárult. Így az 1914. október–novemberben érkezők nagy részét az ortodox izraelita egyház többszintes és többszárnyú papréti közösségi épületébe helyezték el, az ott lévő iskolatermeket és lakásokat bocsátva rendelkezésükre.[9] Mivel az év utolsó hónapjára a számuk – a sajtó beszámo-

6 A jom kippur ünnepe alkalmából a helyi két zsidó hitközség (az ortodox, illetve neológ) vendégelte meg a 600 zsidó vallású katonát. Közülük több mint négyszázan az ortodoxok Papréten található közösségi házában fogyasztotta el a kóser előírások szerint elkészített ételt. Vö. Zsidó katonák megvendégelése. *Soproni Napló,* 1915. október 1. 19. évf. 224. sz. 4. o.

7 Az utca képe. *Soproni Napló,* 1914. október 15. 18. évf. 232. sz. 4. o.

8 Az 1914 októberétől 1915. január elejéig áttekintő kimutatás egyébként 15 osztrák menekült nevét tartalmazza. Segélyben részesülő magyarországi menekültként e kimutatásban egy név szerepel: Guttmann Róza, Mezőlaborc (Zemplén megye). Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron megyei Levéltár Soproni Levéltár (MNL GyMSM SL) Sopron Város Tanácsának iratai, Tanácsi iratok XVI/34/1915.

9 A menekültek. *Soproni Napló,* 1914. november 28. 18. évf. 270. sz. 5. o.

lói alapján – elérte a többszázat, a zsidó egyházak a város segítségét is szükségesnek érezték az elhelyezésük ügyében. Dr. Weiler Béla ügyvéd, az ortodox hitközség alelnöke ugyanekkor született kérelmében a város segítségét kérte ingyen fa, szén és burgonya juttatása tárgyában. Ezt a következőkkel indokolta: *„Alulírott hitközség a rendelkezésünkre álló helyiségeket átengedtük a menekülteknek, a rendelkezésünkre álló jótékonysági alapunkat felemésztettük. A már legnagyobb mértékben igénybe vett hitsorsosaink önkéntes adományaival az áradattal megküzdeni nem tudunk, tisztelettel kérjük Sopron sz.kir.város nemes közönségét, méltóztassék bennünket akciónkba segélyezni."*[10] Adataink egy része alapján azonban a város a menekültek élelmezésében meghatározó szerepet nem tudott vállalni, a városi tanács által juttatott napisegélyben (70 fillér/fő) a menekülteknek csak az egyik része részesült. Sőt, a városi tanács 1915 januárjában a segélyek megvonását helyezte kilátásba, a fedezet hiányára hivatkozva. Helyette a pénzt a menekültek Ungarisch Hradisch-ba történő szállítására kívánta fordítani.[11]

A menekültek élelemzését tovább is segítendő, a helyi zsidóság újabb erőfeszítések kifejtésével próbálkozott. Ennek egy formája volt a kilogramm-egyesület, amelynek tagjai vállalták, hogy egy-egy hétre egy féle élelmiszerből 1 kg-t adományoznak, ki-ki lehetőségei szerint, a szegényebbek például burgonya, míg a tehetősebbek hús, vaj felajánlásával.[12] Ha az élelmezésben kevésbé, az elhelyezésükben azonban sikerült változtatást elérni, s ebben a városi szerveknek is lehetett szerepe. Mindenesetre egy későbbi, vélhetően 1915 tavaszán, elszállításuk előtt készült névjegyzék szerint a zsidó családokat egyenletesebben sikerült elhelyezni a városban, változtatva korábbi, papréti közösségi házban való tömeges elszállásolásukon. Figyelemreméltó, hogy ezen a névjegyzéken feltüntetett 39 zsidó család szinte kivétel nélkül teljes családként, a szülők mellett rendszerint több gyerekkel szerepel. Az összlétszámuk 178 főt volt.[13]

A menekülteknek a morvaországi Ungarisch Hradischba (ma Csehország, Uherské Hradiste, magyarul: Magyarhrádis) történő elszállításáról legelőször az 1914. december 7-én napvilágot látott BM rendeletben volt szó. Ennek hatálya elsősorban a közellátásban, közsegélyben részesülőkre terjedt ki.[14] A város már másnap, 1914. december 8-án a szombathelyi katonai vasúti parancsnokság megkeresésére döntött, hogy a Sopronban lévő 190 galíciai menekült elszállításához vonatot biztosítson,[15] azonban mindenre csak hónapokkal később került sor. Egyrészt azért, mert 1915. január végére az Ungarisch Hradischban lévő nagy menekülttábor betelt, a túlzsúfoltság miatt

10 MNL GyMSM SL Sopron Város Tanácsának iratai, Tanácsi iratok XVI/34/1915. Dr. Weiler Béla 1914. december eleji kérelme a városi tanácshoz.

11 Ennek indokaként a helyi sajtóban az is megjelent, hogy a város által kifizetett segélyek nem kerülnek a magyar kormány által megtérítésre, mert a hírek szerint az osztrák állam sem fizet ellentételezést. A külföldi menekülők. *Soproni Napló,* 1914. december 9. 18. évf. 278. sz. 3. o.; Elmennek a galíciai menekültek. *Soproni Napló,* 1915. február 16. 19. évf. 37. sz. 3. o.

12 A menekültek. *Soproni Napló,* 1914. december 10. 18. évf. 279. sz. 3. o.

13 MNL GyMSM SL Sopron Város Tanácsának iratai, Tanácsi iratok XVI/34/1915., Belügyminisztérium 10006/eln/1914. BM. iktsz. (1914. december 7.) rendelete.

14 MNL GyMSM SL Sopron Város Tanácsának iratai, Tanácsi iratok XVI/34/1915.

15 MNL GyMSM SL Sopron Város Tanácsának iratai, Tanácsi iratok XVI/34/1915., Városi Tanács 16071/1914. iktsz. (1914. december 8.) irata.

több menekültet nem szállíthattak oda.[16] Ez a Morvaországban lévő menekülttárbor majd csak 1915. március végével fogadott újra menekülteket,[17] nagyjából pont akkortól, amikor a soproniak – a húsvét helyben töltését követően[18] – nagyobb számban útra keltek. Heimler Károly soproni rendőrkapitány összegző jelentése szerint 1915. március 1. és április 14. között 44 család *„igazolvánnyal ellátva önként elutazott Morva és Csehországba. Sopronban maradt összesen 19 család, melyek a hivatalomban igazolták, hogy kellő vagyonnal rendelkeznek és hogy közsegélyre nem szorulnak"*.[19]

Az olasz menekültek 1915 – Egy átmeneti menekülthelyzet

A menekültek megérkezése és elhelyezése

Sopron vármegye vezetéséhez már 1915. április 10. körül érkezett a hír, miszerint a háború alakulásának függvényében fel kell készülni arra, hogy egy szükségessé váló kiürítés révén a Monarchia Olaszországgal szomszédos részeiről, nevezetesen Trieszt városából, illetve az isztriai kikötőváros Polából (ma Pula, Horvátország) és környékéről mintegy 25 000, többségében olasz, kisebb részben szlovén nemzetiségű személy kerülhet Magyarország területén elhelyezésre.[20] Közel egy hónappal később egy másik belügyminisztériumi leirat a befogadásra kerülő menekültek számát is közölte, azt a vármegye esetében 1800, Sopron városa kapcsán pedig 400 olasz nemzetiségű menekültben határozva meg. Érdekesség, hogy ez a leirat a szóban lévő 25 000 trieszti és polai mellett további 10 000, ugyancsak Magyarország által befogadandó dél-tiroli olasz menekültről ejtett szót.[21] Tudomásunk szerint az utóbbiak hazánkban történő elhelyezésére végül nem került sor. Az olasz menekültek végül május derekán, 1915. május 20-a körül – még a május 23-ai olasz hadüzenet előtt – érkeztek meg. Ahogy Blaschek Vilmos soproni főszolgabíró jelentéséből tudjuk, a menekültek négy éjjel, három nappal folyatatott utazást követően kimerülten, éhesen érkeztek meg Sopronba. S a nagyrészük előtt állt még a megfelelő községbe hátralévő út.[22]

Mielőtt a menekültek Sopron vármegyében történő elhelyezésére térnénk rá, tekintsük át, hogyan alakult az olasz menekültek országos elhelyezése. Szerencsére

16 Erre vonatkozó értesítés 1915. január 26-án érkezett a BM-től. MNL GyMSM SL Sopron Város Tanácsának iratai, Tanácsi iratok XVI/113/1914., Soproni rendőrfőkapitány 831/1915. iktsz. (1915. február 4.) átirata.

17 MNL GyMSM SL Sopron Város Tanácsának iratai, Tanácsi iratok XVI/34/1915., Belügyminiszter 10000/Eln./1915. 1915. március 23-i BM. rendelete.

18 A galíciai zsidók kérelme. *Soproni Napló,* 1915. március 18. 19. évf. 64. sz. 3. o., MNL GyMSM SL Sopron Város Tanácsának iratai, Tanácsi iratok XVI/34/1915., A rendőrkapitány 2831/1915. iktsz. (1915. március 31.) levele.

19 MNL GyMSM SL Sopron Város Tanácsának iratai, Tanácsi iratok XVI/34/1915., Soproni városi rendőrfőkapitány 2821/1915. iktsz. (1915. április 14.) jelentése.

20 MNL GyMSM SL Főispáni i. 3635/1915., Belügyminisztérium 11935/Eln./1915. iktsz. szigorúan bizalmas leirata.

21 MNL GyMSM SL Főispáni i. 3635/1915., Belügyminisztérium 15092/Eln./1915. iktsz. (1915. május 8.) bizalmas leirata.

22 Ennek megfelelően a menekülteket a szükséges élelemmel látta el. MNL GyMSM SL, Főispáni iratok 3635/1915., Soproni járás főszolgabírójának 1646/1915. iktsz. (1915. június 9.) jelentése.

a főispáni iratok közt fennmaradt kimutatás[23] alapján erről pontos képpel rendelkezünk. Elmondható, hogy az 1915. áprilisi belügyminisztériumi bizalmas iratban előrevetített 25 000 fő elhelyezésére végül majdnem maradéktalanul sor került. Az 1915 tavaszán hazánkba érkezett közel 24 000 menekültet (23 986 fő) az ország kisebb része, tizenegy megyéje és azok székvárosai fogadta be. Bár a belügyminiszteri leirat a dunántúli vármegyékben történő elhelyezésről írt, ez nem valósult meg, a menekültek jelentős számban kerültek alföldi vármegyékbe (Békés vm., Bihar vm., Csanád vm., Csongrád vm., Jász-Nagykun-Szolnok vm.), sőt erdélyi vármegyébe (Szilágy vm.) is. (lásd 1. táblázat)

Megyék/városok neve	Járások száma (+ városok)	Elhelyezett menekültek száma
Baranya megye	7	2924
Békés megye	1	212
Bihar megye	2	1125
Csanád megye	4+1	597
Csongrád megye	3+1	643
Jász-Nagykun-Szolnok megye	5+3	2347
Sopron megye	6+2	2572
Szilágy megye	6+2	3203
Vas megye	8+2	3133
Veszprém megye	5+2	2137
Zala megye	9	2061
Hódmezővásárhely	+1	800
Szeged	+1	1080
Pécs	+1	1000
összesen	58+16	23 834

1. sz. táblázat: A Trieszt, valamint Pola környéki menekültek magyarországi elhelyezése[24]

Ha a menekültek megyén belüli eloszlására tekintünk, megállapítható, hogy az megközelítőleg egyenletesen történt. Persze megjegyezve, hogy a hét járás közül az egyikbe, a felsőpulyaiba nem kerültek menekültek, amiképp a kimutatás szerint Ruszt városába se.[25] Ezzel szemben a kapuvári járásba elhelyezettek száma jóval felülmúlta a többi járás számait (lásd 2. táblázat). A járásokon belüli elosztásra

23 MNL GyMSM SL Főispáni iratok 3635/1915., Belügyminisztérium 1915. augusztus 26-án kelt, 28 570/Eln./1915. iktsz. leirata és kimutatása.

24 Uo. Három várost: Hódmezővásárhelyet, Pécset és Szegedet az eredeti kimutatás is külön tünteti fel.

25 MNL GyMSM SL Főispáni iratok 3635/1915., Kimutatás a Sopron vármegye és Sopron szab. kir. város területén elhelyezett olasz és szlovén nemzetiségű osztrák állampolgárokról; Ezen iratban

általában az volt a jellemző, hogy a települések kisebb részére koncentrálták a menekülteket, ami azzal járt, hogy az érintett települések nagyobb számú menekült befogadására kényszerültek, mintha azokat egyenletesen, minden településen helyezték volna el. Egyedüli kivételnek a kapuvári járás bizonyult, amelyhez minden valószínűséggel hozzájárult a tény, hogy az eredetileg tervezett 300 fő helyett közel 700 menekültet kellett e járásnak befogadnia. Így az eredetileg tervezett 11 településnél jóval többe, 27 községbe kerültek olaszok, a járás 36 településének így 75%-ába.[26] Összehasonlításul a soproni járás 37 községéből nyolcba, a csepregi járás 50 településéből csak tízbe küldtek olasz menekültek. Az eredeti elképzelés szerint a csornai járásban is koncentráltabb elhelyezésre került volna sor, hiszen 1915 májusában 10 településen kívánták szétosztani a menekülteket, végül ez 16 községben történt meg.[27]

Járások/városok neve	Települések száma	Menekültek száma
csepregi járás	10	310
csornai járás	16	305
felsőpulyai járás	–	–
kapuvári járás	27	693
kismartoni járás	8	324
nagymartoni járás	12	335
soproni járás	8	298
Sopron thj. város	1	255
Kismarton rt. város	1	45
Ruszt rt. város	–	–
összesen	83	2565

2. sz. táblázat: A menekültek eloszlása Sopron vármegye járásaiban és Sopron thj. városban[28]

A menekültek településeken belül történt elhelyezéséről csak elszórt adatokkal rendelkezünk. Így például a nagymartoni járásban fekvő Rétfaluban (ma Wiesen, Ausztria) elhelyezett 20 fő számára a helyi óvodát bocsátották a rendelkezésre.[29] Sopron városáról viszont jóval teljesebb képet kapunk, köszönhetően a menekülteket soproni elhelyezésük szerint csoportosító kimutatásnak.[30] Eszerint a városba

foglalt adatokhoz képest részben eltérő számok jelentek meg a helyi sajtóban. vö. Megyei közigazgatási bizottság. *Soproni Napló,* 1915. június 10. 19. évf. 131. sz. 2. o.

26 A tervezett számokat, illetve a 11 települést felsorolja a csornai főszolgabíró 130/Eln./1915. iktsz. (1915. május 14.) főispánnak írt jelentése, MNL GyMSM SL Főispáni iratok 3635/1915.

27 MNL GyMSM SL Főispáni iratok 3635/1915., Csornai járás főszolgabírójának 84/Eln./1915. iktsz. (1915. május 14.) kimutatása.

28 MNL GyMSM SL Főispáni iratok 3635/1915., Kimutatás a Sopron vármegye és Sopron szab. kir. város területén elhelyezett olasz és szlovén nemzetiségű osztrák állampolgárokról.

29 Vármegyénk tanügye. *Soproni Napló,* 1915. november 14. 19. évf. 261. sz. 3. o.

30 MNL GyMSM SL Sopron Város Tanácsának iratai, Tanácsi iratok XVI/34/1915.

1915. május 20-án és 22-én érkezett menekültek egy részét a Sopron korabeli belterületi határától mintegy 5 km-re keletre található Brandmajorban helyezték el.[31] Itt 151 menekült talált magának szálláshelyet, míg a többieket a város területén három intézményben helyezték el: a városi menedékházba 46 főt, az orsolyita zárdába 50 főt, míg az irgalmas nővérekhez 11 főt.[32] A menekülteket későbbiekben egyenletesebben osztották el a városban, de a Brandmajorban így is sokan maradtak közülük.[33]

A menekültek demográfiai összetétele

Hajas Antal alispán a vármegye közigazgatási bizottságának 1915. június 10-i ülésén e szavakkal szólt a vármegyébe érkezett olasz menekültekről: „*a menekültek csekély kivétellel, csak házkörüli teendőkre használhatók; a legtöbb közülök a serdületlen gyermek és elaggott nő.*"[34] A levéltári iratok közt található névjegyzékek közül azokat megvizsgálva, amelyek születési, illetve életkori adatokat is feltüntetnek, az eredmények jelentős mértékben az alispáni megállapításokat támasztják alá (lásd 3. táblázat). Ha az olasz menekültek eredeti lakhelyét vizsgáljuk, elég plasztikus kép bontakozik ki, miszerint vármegyénkbe, illetve Sopronba elsősorban Pola városából, valamint a környező településekről érkeztek a menekültek, trieszti ekkel csak elvétve találkozunk. A 3. táblázatban szereplő három település (Fertőszépegyháza, Fertőszéleskút, Sérc) mellett Büdöskúton elhelyezett 25, Okán 55 menekült is egyaránt Polából érkezett.[35]

Település neve	12 év alatti	12–18 éves	18–60 éves		60 év felett		összesen
			férfi	női	férfi	nő	
Fertőfehéregyháza	26	14	1	11	–	3	55
Fertőszéleskút	27	3	1	12	–	2	45
Sérc	9	8	–	10	1	1	29
Szarvkő	32	8	4	14	1	3	62

3. sz. táblázat: Az olasz menekültek életkori, illetve nembeli megoszlása néhány településen

31 Brandmajort – amely mellé a rendszerváltozást követően egy lakópark is épült – mára már megközelítette az ezirányban is terjeszkedő város belterületi határa.

32 MNL GyMSM SL Sopron Város Tanácsának iratai, Tanácsi iratok XVI/34/1915., Jegyzék a Sopronban elhelyezett osztrák állampolgársággal bíró olasz nemzetiségű menekültekről, ad. 150/915. biz. iktsz. főispáni irat

33 Az olasz anyanyelvű osztrák menekültek között. *Soproni Napló,* 1915. augusztus 11. 19. évf. 182. sz. 3. o.

34 Megyei közigazgatási bizottság. *Soproni Napló,* 1915. június 10. 19. évf. 131. sz. 2. o.

35 Az említett településeken kívül nem rendelkezünk más település esetében eredeti lakhely szerinti adatokkal. Ezek a települések egyébként napjainkban mind Ausztriában találhatóak. Mai elnevezésük: Büdöskút (Steinbrunn), Fertőfehéregyháza (Donnerskirchen), Fertőszéleskút (Breitenbrunn), Oka (Oggau), Sérc (Schützen am Gebirge), Szarvkő (Horstein).

A rövid együttélés: ellátásuk, illetve a munkavégzésük kérdése

A helyi sajtóban, jelesül a Soproni Naplóban az olasz menekültek érkezéskor megjelent vezércikk[36] meglehetősen pozitív, együttérző hangon szól róluk, kiemelve Polából történt evakuálásuk körülményeit. A cikkből megtudható, hogy 6000 személyt szállítottak ekkor magyar földre: *„A múlt hét csütörtök éjjelén történt. Pont 12 órakor álmukból zavarták föl a pólaikat azzal a rendelettel, hogy egy óra múlva indul a vonat, meneküljenek. Parancs, parancs, különösen háborús időben. Egy órakor már 6000 pólai várta az állomáson a vonat indulását. 6000 otthonából, mindenéből kivert szerencsétlen, akik egyik percről a másikra koldusok lettek. Voltak közülük jómódú, gazdag polgári családok, kik vagyont hagytak hátra és egyszerű földmívesek, akiknek egy-két kecske, baromfi volt az egész vagyonuk. Egyformán sírtak valamennyien."* A híradásból elhelyezésük, elsősorban annak kapuvári járási vonatkozásai is megismerhetőek, valamint fény derül azon logisztikai nehézségekre, melyeket a várthoz képest kétszer akkora számban érkező menekültek okoztak: *„A nagy tömeget azonban – mert a jelzett 300 helyett 650 érkezett – már csak a község házánál lehetett elhelyezni. Szénán feküdtek ott szegények; de födél alatt, kinyújtózkodva a 36 órai bevagonírozás, étlenszomjan való utazás után. (…) Az elhelyezés hát megtörtént most már a 650 ember élelmezéséről kellett gondoskodni. Ezekről részben a lakosság is gondoskodott a Vöröskereszt hozzájárulásával. De még 450 embernek kellett élelem. Az is megvolt. Graef János kórházi igazgató vállalta magára ezt a nagy terhet és valósággal boszorkányos ügyességgel egy óra múlva valamennyien meleg kávét ittak es kanalazták a párolgó ízletes ételt. Tegnap estefelé az utolsó szekerek indulását is végig néztük, amelyek a közeli falvakba vitték a szerencsétleneket, ahol ideiglenesen otthont kapnak az elveszített otthon helyett. Tizentizenöten is ültek, jobb napokat látott úrinők parasztokkal vegyesen, rázós, döcögős szekereken és leványadt, fáradt arcukon mosollyal, hálatelt szívvel integettek vissza a kapuváriaknak, jeléül annak, hogy megőrzik majd emlékükben azt a szeretetteljes fogadtatást, amelyben részük volt."*[37]

Részben hasonló tükröződik a megyei közigazgatást vezető Hajas Antal alispán pár héttel későbbi kijelentéseiből is: *„A vendégszerető lakosság a nehéz megélhetési viszonyok mellett is, a menekültek ügyét szívesen, a legnagyobb emberszeretettel karolja föl, hogy a szerencsétlen, hajlékukból kivert menekültek szomorú helyzetét a szeretetteljes bánásmód némileg enyhítse. Ha e menekültek a munkákban is részt fognak venni – mire eddig kevés hajlandóságot mutatnak – a közönség rokonszenve állandósulni fog."*[38] Hónapokkal később – a menekültek eltávozását követően – az előbbiektől eltérő vélemények is megjelentek a menekültekkel, fogadtatásukkal kapcsolatban a megyei közigazgatási kar részéről, ráadásul demonstratív formában, az 1915. évi alispáni jelentés nyomtatott példányaiban.

Blachek Vilmos soproni járási főszolgabíró ekképpen fogalmazott: *„az olasz határszélről jött kilakoltatottakat megértő részvéttel fogadta a lakosság – de mihamarább kijózanodott belölük, mert lusta, lompos népeknek bizonyultak, akikkel a közös nyomor sem*

36 A pólaiak. *Soproni Napló,* 1915. május 25. 19. évf. 118. sz. 1. o.
37 Uo.
38 Megyei közigazgatási bizottság. *Soproni Napló,* 1915. június 10. 19. évf. 131. sz. 2. o.

hangolt össze annyira sem, hogy egymás közti perpatvaraikat ne a nyilvánosság előtt intézték volna el. Fél év múlva történt eltávolításuk közmegelégedést keltett." A kismartoni járási főszolgabíró amellett, hogy hasonlóképp kiemelte a menekültek érkezését övező kedvező lakossági fogadtatást, kevésbé kritizálva őket – „csak" ezt a kitételt tette: *„egyébként nagy igénytelenségük dacára"* –, a nehézségek más aspektusát emelte ki: *„sok munkát okoztak, mert elhelyezésük, a különféle szükségleti cikk beszerzése, liszt ellátás, stb, sokszor nehézségekbe ütközött."* Jelentéseikben még a csornai járási főszolgabíró és a kismartoni polgármester tértek ki pár tárgyilagos szó erejéig az olasz menekültekre, valamint Simon Géza csepregi járási főszolgabíró annál bővebben, érzelemdús és plasztikus módon*: „Dologkerülő, tunya, olasz anyanyelvű nép volt, amely ahelyett, hogy az osztrák állam által juttatott csekély segély kiegészítése végett dolgozott volna, csak panaszkodott, követelődzött, a hatóságokat molesztálta és henyélt. Végre október 3-án a lakosság osztatlan örömére elszállították az osztrák Graz melletti menekült táborba."*[39]

A következőkben a levéltári forrásokat felhasználva a fenti véleményeket kívánom árnyalni. Vélhetően a Galíciából érkezettek által már 1914 őszével kiváltott menekülthullám során szerzett tapasztalatoknak is betudható, hogy a megyei hatóságok már az olasz menekültek esetleges itteni elhelyezésének hírére az eltartás és az élelmezés kérdéseit firtatták. Aggodalmakra a belügyminisztérium 1915. május 8-ai leirata magabiztosan, igaz konkrétumok nélkül válaszolt: a *„felhozott aggályokat illeti, erre nézve megnyugtatásul közlöm Méltóságoddal, hogy azok megszüntetése iránt, ha az elhelyezés szüksége bekövetkeznék, intézkedni fogok."*[40] A galíciai menekültekhez képest a kiindulópont annyiban valóban jobbnak tűnt, hogy ez esetben nem spontán menekülthullámról volt szó, hanem egy megtervezett, szervezett akcióról, amely alapját az osztrák és a magyar állam közti kormányzati – osztrák segítségkérés nyomán történt – megegyezés képezte. Így már a menekültek érkezésekor tisztázottak voltak az ellátás keretrendszerei. Eszerint a helyi hatóságok részére egy-egy menekült eltartásáért – élelem, elszállásolás – a felnőttek esetében napi 1 korona 5 fillér, míg 8 éven aluli gyermekek fejében napi 52 fillér került a központi költségvetésből megtérítésre. E rendszerben a menekültek közvetlenül semmilyen pénzbeli segélyben nem részesülhettek.[41] Viszont ennek a gyenge pontjára a soproni járási főszolgabíró már az 1915. június 9-ei levelében rátapintott azáltal, hogy e segélyösszegek egy hónapra előre történő kiutalását kérte a községi hatóságok részére.[42] Hogy a mai fogalmainkkal utófinanszírozottként is illethető mindennapi gyakorlat milyen anomáliákkal járt, arra példaként említhetjük, hogy Sopron városának az olasz menekültek ellátására 1915-ben felmerült költségeinek mintegy egyharmadát, 11 279 koronát a központi költségvetés jó egy

39 Alispáni jelentés Sopronvármegye 1915. évi állapotáról, Kiadja *simonyi Hajas Antal*. Sopron, é. n. 24., 28., 39., 46., 48–49. o.

40 MNL GyMSM SL Főispáni i. 3635/1915, Belügyminisztérium 15092/eln/1915. iktsz. (1915. május 8.) bizalmas leirata.

41 MNL GyMSM SL Főispáni iratok 3635/1915., Főispán 150/biz./1915. iktsz. (1915. május 15.) körrendelete.

42 MNL GyMSM SL Főispáni iratok 3635/1915., Soproni járás főszolgabírójának 1646/1915. iktsz. (1915. június 9.) jelentése.

évig nem térítette meg, és annak kifizetésére vonatkozó belügyminiszteri döntés is csak 1916 augusztusában született meg.[43] Egyébként a Sopronban elhelyezett közel 300 főnyi olasz menekült 1915. május 20. és október 3. közti elszállásolása és eltartása a városi hatóságoknak összesen 31 279 koronába került.[44]

Térjünk át az olasz menekültek itt tartózkodásának másik fontos és a korszakban érzékeny vetületére, a munkavégzés kérdésére. Munkavégzésük ugyanis nem csak a hátország szorult helyzete, az ekkor már jelentkező munkaerőhiány, valamint a helyi lakosság egyfajta „ha már itt vannak, hasznosítsák magukat" felfogása alapján merült fel, hanem az eredeti 1915. áprilisi belügyminiszteri leiratban foglaltak miatt is. Az ugyanis előrevetítte, hogy *„az olasz és szlovén lakosság a mai munkáshiánynál igen alkalmas volna a most szükséges gazdasági munka ellátására"*.[45] Ennek megfelelően a földművelésügyi miniszter már június 1-én elrendelte a mezőgazdasági munkákra alkalmas menekültek összeírását.[46] A szóban forgó mezőgazdasági munkák a kaszálás, kapálás, aratás és szőlőmunkák voltak. Az 1915 kora nyarán folytatott összeírások eredményeképp végül a vármegyében és Sopron városban elhelyezett 2565 olasz menekült alig több mint 5%-át írták össze, akiknek a járások szerinti megoszlását – a rendelkezésre álló iratok alapján – a 4. táblázatban közöljük.

Járások neve	kaszálásra		kapálásra		aratásra		szőlő-munkára		összesen
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	
csepregi járás	–	–	9	10	–	–	–	7	26
csornai járás	–	–	–	–	–	–	–	–	–
felsőpulyai járás	na.								
kapuvári járás	18	–	20	18	–	16	–	2	74
kismartoni járás	–	–	–	–	–	–	–	–	–
nagymartoni járás	–	–	18	21	–	–	2	–	41
soproni járás	–	–	1	6	–	–	–	–	7
Sopron város	–	–	2	5	–	2	3	1	13
összesen	18	–	50	60	–	18	5	10	161

4. sz. táblázat: Mezőgazdasági munkára alkalmasnak talált olasz menekültek száma, járásonkénti megoszlása

43 MNL GyMSM SL Sopron Város Tanácsának iratai, Tanácsi iratok XVI/34/1915., Belügyminisztérium 15768/Eln./1916. iktsz. (1916. augusztus 24.) leirata.

44 MNL GyMSM SL Sopron Város Tanácsának iratai, Tanácsi iratok XVI/34/1915., Belügyminisztérium 1918. augusztus 24-i leirata.

45 MNL GyMSM SL Főispáni i. 3635/1915., Belügyminisztérium 11935/Eln./1915. iktsz. szig. bizalmas leirata.

46 MNL GyMSMSL Főispáni i. 3635/1915., Földművelésügyi miniszter 17800/1915. iktsz. (1915. június 1.) távirata.

A mérsékeltnek tűnő számok egyrészt a menekültek nembeli és korbéli összetételéből következtek (vö. 3. táblázat), így a nők és gyermekek nagy számából, valamint az aktív korú, felnőtt férfiak kis számából, másrészt a mezőgazdasági munkákban való kevesebb jártasságukból. Amiképp a soproni járási főszolgabíró jelentésében megfogalmazta *„kaszálásra azonban gyengék és aratásban eddig részt nem vettek. A többi menekült vagy oly korban van, a melyben e fajta munkát nem végezhet, vagy iparos, tehát nem is ért és alkalmatlan is ahhoz. Szőlőmunkás egy sincs köztük."*[47] A csornai járási főszolgabíró arról írt, hogy *„a menekültek mind gyári munkások családtagjai."*[48] Sopronban is csak 13 alkalmas személyt találtak, amely részben a menekültek egészségi, fizikai állapotával volt magyarázható: *„a menekültek közül 90 személy szegényápoldai ápolásban részesült munkaképtelen egyén, akiket munkára alkalmazni nem lehet"*, másrészt egy pozitívabb körülmény is indokolta: *„14 munkásnőt a Jacobi-féle szipkagyárban alkalmaznak, 30 személy pedig az épülő új gyalogsági laktanya építkezésénél nyert alkalmazást."*[49]

Az utóbbi adat ugyanakkor Sopronra vonatkozóan a mérsékelt mezőgazdasági munkavállalás mellett a menekülteknek gyárakban történő nagyobb arányú alkalmazására szolgál bizonyítékul. Mindezt Sopron város vonatkozásában további adataink is megerősítik. Így egy 1915. szeptember 12-i irat a soproni gyárakban dolgozó 162 (!) olasz menekültet tüntet fel.[50] Ez a Sopronban elhelyezett olasz menekültek közel 60%-át kitevő arányszám maximum csak úgy jöhet ki, ha az idősek nagy része, illetve a kamaszkorúak is a gyárakban dolgoztak. Ezutóbbi erősen valószínűsíthető, hiszen egy 1915. június 2-án készített névjegyzék[51] a foglalkozási adatok tekintetében tömegesen adta meg a 12, 13, 14 és 15 évesek foglalkozásaként a „gyári munkás" kategóriát. A névjegyzékben gyári munkásként feltüntetett 49 személy jelentős része közülük kerül ki. Persze könnyen elképzelhető, hogy a gyárakban foglalkoztatottak ezen magas száma részben a környékbeli falvakban is elhelyezett olasz menekültekből tevődött össze, igaz a korabeli közlekedési lehetőségek közepette ez eléggé nehezen volt kivitelezhető. Ezen túl mindenképp kiemelendő, hogy a citált 1915. szeptember 12-i leiratban a belügyminisztérium a gyárakban foglalkoztatott 162 olasz menekült további, akár a háború végéig tartó Sopronban maradásához járult hozzá abban az esetben, ha azok a maguk eltartását – akár munkájuk ellentételezéséből – biztosítani tudják.[52] A menekültek soproni

47 MNL GyMSMSL Főispáni i. 3635/1915., Soproni járási főszolgabíró 1646/1915. iktsz. (1915. június 5.) jelentése.

48 MNL GyMSMSL Főispáni i. 3635/1915., Csornai járási főszolgabíró 1915. június 5-én kelt jelentése.

49 MNL GyMSMSL Főispáni i. 3635/1915., Sopron város polgármesterének 6418/1915. iktsz.-ú (1915. június 5.) jelentése.

50 MNL GyMSM SL Sopron Város Tanácsának iratai, Tanácsi iratok XVI/34/1915.

51 MNL GyMSM SL Sopron Város Tanácsának iratai, Tanácsi iratok XVI/34/1915., Jegyzék a Sopronban elhelyezett osztrák állampolgársággal bíró olasz nemzetiségű menekültekről, ad. 150/915. bizm. főisp.sz.

52 Ahogy a belügyminisztérium a soproni polgármesternek írt 32006/Eln./1915. iktsz. (1915. szeptember 12.) iratban fogalmazott: *„amennyiben az említettek eltartásukról gondoskodni képesek, úgy nincs észrevételem az ellen, hogy a háború végéig Sopronban maradjanak."* MNL GyMSM SL Sopron Város Tanácsának iratai, Tanácsi iratok XVI/34/1915.

gyárakban való alkalmazásának híre ugyanakkor Győr városába is eljutott, hiszen például a győri Koestlin L és Társai kekszgyár olasz menekülteket kért Sopron városától, megjegyezve, hogy a *„menekültek nálunk olasz módra készített ételeket és lakást kapnak."*[53]

Az olasz menekültek elszállítása

A soproni gyárakban foglalkoztatott menekültek végül nem maradtak a háború végéig Sopronban, hanem 1915. október elejével – egy-két kivételtől eltekintve – a megyében elszállásolt valamennyi olasz menekülttel együtt elszállításra kerültek a Grazhoz közeli Leibnitzbe. Az olasz menekültek számára itt kialakított nagy menekülttáborba eredetileg 1915. szeptember 4-én kellett volna őket elszállítani, ehhez képest erre jó egy hónappal később került sor. A vármegye területén Szanyban 8, Csornán 1, míg Kismartonban 5 olasz menekült maradt vissza, valamint Sopron városában 16 fő.[54] A soproni 16 menekülből heten maradhattak a soproni vasárúgyárban dolgozók közül, kismartoniak pedig az alsókismartonhegyi Wolf bornagykereskedő cégénél dolgoztak tovább.[55]

Sopron vármegye főispánja 1916 nyarán újfent egy belügyminiszteri utasításból értesült újabb osztrák menekültek befogadásának tényéről, keretszámairól.[56] Eszerint Sopron vármegyének 4000 galíciai menekültet kellett befogadnia. A főispáni irat szerint a csepregi, csornai, kapuvári, kismartoni, felsőpulyai, soproni járásoknak 600-600, a nagymartoni járásnak 300 főt, míg Sopron városának 40, Kismarton és Ruszt városoknak 30-30 menekültet kellett elhelyezniük.[57] A korábbi két menekülthelyzethez képest, az előrehaladott háború árnyékában jóval rosszabb helyzetben lévő, kivéreztetett, elcsigázott lakosság a hadigazdaság szorító mindennapjai mellett már sokkal rosszabb ellátást tudott biztosítani, ráadásul minderre egy hosszan elhúzódó krízis keretében került sor. Mindezt a folytatásban mutatjuk majd be.

'Austrian refugees' – The Situation of Italian Refugees from Trieste and Pola, and Jewish Refugees from Galicia in Sopron County during the First World War – Part I

'Austrian refugees' – the phrase occurs repeatedly on the pages of local newspapers and archival documents from this time. Often, though, the newspapers were more specific, mentioning 'refugees from Galicia' and 'Italian refugees'. All such people reached Hungary, in-

53 MNL GyMSM SL Sopron Város Tanácsának iratai, Tanácsi iratok XVI/34/1915., Koestlin L. és Társa Cakes-Biscuit és Zabkakaó Gyár 1915. július 31-i levele.

54 MNL GyMSMSL Főispáni i. 3635/1915., Főispán 4085/1915. iktsz. jelentése a belügyminiszternek.

55 MNL GyMSMSL Főispáni i. 3635/1915., Soproni rendőrkapitány 9332/1915. iktsz. (1915. október 7.) jelentése.

56 MNL GyMSMSL Főispáni i. 14/1922., Főispán 8806/1916. iktsz. (1916. augusztus 4.) bizalmas leirata.

57 Uo.

cluding Sopron, as a result of the dualist system whereby Hungary and Austria were linked together in the Austro-Hungarian Monarchy. The two states were agreed that if citizens of one needed to flee to the territory of the other and needed to take up residence there, the state whose citizens they were would pass them to the other state where it would cover their accommodation and maintenance costs. As matters turned out, in this period Hungary took in more Austrian citizens than Austria did Hungarian citizens, meaning that Austria had to pay Hungary more in such costs than Hungary had to pay Austria. This, of course, stemmed from developments at the front, as in the first years of the conflict (up until 1916, when Romania joined the Allies) the battles fought on the Monarchy's territory affected Austrian territories primarily, namely Austria's eastern and southern provinces. 'Galician refugees' was the name given to the many Galician Jews who, fearing Russia's anti-Semitic policies at that time, fled their homes as the Russian army pushed forward in the eastern theatre of war. (Jews also came from Bukovina, in smaller numbers.) These refugees moved to areas deep inside the Monarchy, understandably to Austrian provinces first and foremost, although many travelled to Hungary. The term 'Italian refugees' was used to describe those of Italian descent who were brought to Hungary following evacuations from Trieste and Pola (and some settlements in their vicinity) following Italy's entry into the war in May 1915. These people numbered nearly 25,000; among them were some of Slovenian descent.

The study wishes to present this state of affairs as it impacted Sopron County and Sopron Town, by investigating the everyday manifestations of the refugee situation there and the challenges they presented. As well as the excellent archival sources facilitating this, other circumstances, too, favour the telling of what happened in these parts and its publication in a national periodical. According to the study's findings, the authorities in Sopron County and Sopron Town may belong among the handful of such authorities, perhaps just a few, which undertook and played the refugee role assigned to them and arranged accommodation for Italian refugees as well as for Galician ones.

The present publication surveys the first two years of the refugee situation occasioned by the Galician and Italian arrivals, namely the period 1914–1915.

Die „österreichischen Flüchtlinge" – Die Unterbringung und Lage der italienischen Flüchtlinge aus Pola und Triest, sowie der jüdischen Vertriebenen aus Galizien im Burgkomitat Sopron während des Ersten Weltkrieges – Teil I.

„Österreichische Flüchtlinge" – dieser Begriff erscheint reihenweise auf den Seiten der zeitgenössischen Nachrichtenblätter und in den archivalischen Dokumenten. Die Zeitungen benannten sie aber oft auch genauer: „galizische Flüchtlinge", sowie „italienische Flüchtlinge". Diese Flüchtlinge kamen als Folge des dualistischen Systems, der gemeinsamen Staatlichkeit mit Österreich in unsere Heimat, und so in das Burgkomitat Sopron (Ödenburg). Die Vereinbarung der Staaten Österreich und Ungarn schrieb vor, dass in dem Fall, dass ihre Bürger auf das Territorium des jeweils anderen flüchteten oder sich dort aufhalten mussten, sie schnellstmöglich zurückgebracht werden sollten; die Kosten für die Unterbringung und Versorgung mussten beiderseits zurückerstattet werden. Die Situation war freilich die, dass zumeist der ungarische Staat die österreichischen Bürger aufnahm, die Kosten für ihre Unterbringung und Versorgung mussten von Österreich an Ungarn ausgezahlt werden. Dies

ergab sich natürlich aus der Entwicklung der Kriegslage, da die Kämpfe auf dem Gebiet der Monarchie in erster Linie und vor allem in den ersten Jahren des Krieges (bis zum Kriegseintritts Rumäniens) die östlichen und südlichen Gebiete Österreichs betrafen. Als „galizische Flüchtlinge" wurden die Juden aus Galizien bezeichnet, die ihre Heimat vor den vorrückenden russischen Truppen im Osten, aus Angst vor der damals äußerst judenfeindlichen Politik Russlands massenweise verließen. (In kleinerer Zahl kamen auch Juden aus der Bukowina.) Diese Flüchtlinge wanderten in die inneren Gebiete der Monarchie, natürlich zuallererst in die Länder Österreichs, aber viele auch auf das Gebiet Ungarns. Unter „italienischen Flüchtlingen" verstand man die Bürger italienischer Nationalität, die nach dem Kriegseintritt Italiens im Mai 1915 aus Triest, Pola und den angrenzenden Siedlungen evakuiert und nach Ungarn gebracht wurden. Ihre Zahl betrug fast 25 000 Personen, in kleiner Anzahl befanden sich darunter auch Slowenen.

Unsere Abhandlung setzt es sich zum Ziel, diese Situation am Beispiel vom Burgkomitat Sopron und der Stadt Sopron, durch die alltäglichen Ereignisse während der Flüchtlingslage, sowie der Verarbeitung der daraus resultierenden Herausforderungen darzustellen. Neben der dies ermöglichenden hervorragenden Quellengegebenheit präferiert ein weiterer Umstand die Publizierung der Ereignisse in einem landesweiten Periodikum: diese Gemeindeverwaltungen (Burgkomitat Sopron, sowie die Stadt Sopron) gehörten zu den ganz wenigen, die bei der Unterbringung der italienischen und galizischen Flüchtlinge eine Rolle – und zwar eine ausgezeichnete Rolle – einnahmen.

Im vorliegenden Aufsatz überblicken wir die von italienischen und galizischen Flüchtlingen verursachte Lage in den ersten Kriegsjahren 1914 bis 1915.

Tóth Orsolya

ÉLET A KRASZNAJA RJECSKAI HADIFOGOLYTÁBORBAN – I. RÉSZ (1915/1916 – 1918. ÁPRILIS 15.)

Az első világháború idején, a keleti harctéren hadifogságba esett osztrák–magyar és német katonákat az Orosz Birodalom egész területén létesített különféle táborokba szállították, hogy elvonják őket az ellenfél fegyveres erejéből. E helyeken a tisztek tétlenségre kényszerültek, míg a legénységi állományúak ingyen munkaerőként dolgoztak vasútépítéseken, bányákban, mezőgazdaságban. A háború elhúzódásával a fogságba esett katonák száma egyre sokasodott és a birodalom legtávolabbi területén lévő táborok is fokozatosan megteltek. A távol-keleti lágerek egyike volt – Habarovszk, Skotovo, Szpasszk, Szpasszkoje, Vlagyivosztok mellett – Krasznaja Rjecska, amely az orosz–kínai határ mellett, az Amur folyó egyik mellékága, az Usszuri[1] partján helyezkedett el. Nevét a közelében lévő halászfalu után kapta.

E helyen a háború kezdeti időszakától 1920. március 28-ig[2] vigyázták a Központi Hatalmak elfogott katonáit, többségében tisztjeit, de a tábor „történetében" két, egymástól eltérő időszakot kell megkülönböztetni. A háború kezdetétől 1918 tavaszáig a hadifoglyokat cári katonák őrizték, és miután a breszt-litovszki béke aláírásának hírére önálló elhatározásukból április 15-én elhagyták a tábort és vasúton elindultak nyugat felé, a tábor néhány hónapig üresen állt. Augusztus–szeptember folyamán népesült be ismét a hely, miután a közeli táborokból átköltöztettek ide másokat. Néhány hét elteltével az antant csapatok szibériai intervenciója[3] következményeként a tábor felügyeletét az oroszoktól amerikai, majd japán alakulatok vették át. Az általuk biztosított bőséges ellátás és biztonságos környezet hatására 1918 őszétől 1920 tavaszáig a táborban élénk kulturális és sportélet fejlődött ki,[4] amelynek emlékét a hazahozott gazdag fénykép-, tárgyi és írott anyagok őrizték meg. Ezzel ellentétben az 1918 tavaszáig tartó időszakból alig néhány fennmaradt dokumentumot és fényképet ismerünk, amely azt mutathatja, hogy az akkori

1 Folyó Kína és Oroszország határán, az Amur legnagyobb hozamú, jobboldali folyója. Hossza körülbelül 897 km, torkolata Habarovszk városánál található.

2 E napon a hadifoglyokat vasúton átszállították Pervaja Rjecskára, a Vlagyivosztoktól néhány kilométerre lévő táborba, ahonnan 1920 nyarától hajókon tértek haza.

3 Az antant csapatok szibériai intervenciója során 1918. augusztustól 1920. júliusig (a japán császári hadsereg vonatkozásában 1922. októberig) brit, kanadai, olasz, japán és amerikai csapatok szállták meg a Tengermelléki határkerületet, hogy segítsék a fehér oroszok harcát a bolsevik Vörös Hadsereg ellen.

4 A tábor kulturális életéről ld. *Tóth* 2021.

táborlakóknak szerény lehetőségeik voltak, illetve ami készülhetett vagy elkészült – például a kéziratos újságok számai –, az megsemmisült, miután a hadifoglyok elhagyták Krasznaja Rjecskát. Az eredeti források hiányában – az egykori hadifoglyok visszaemlékezései[5] alapján – ma már csak töredékesen rekonstruálhatjuk, hogyan és mivel töltötte mindennapjait a külvilágtól elzárt, állandó létbizonytalanságban és a hazatérés kétségével élő hadifogoly-közösség.

1918 tavaszáig a láger több száz lakója között voltak később ismertté vált személyek, például Markovits Rodion író, dr. Fábián Béla politikus, dr. Elek Béla, a Gyóni Társaság elnöke, Osváth Tibor erdélyi író, Fleissig József[6] bankár, műgyűjtő, Natter-Nád Miksa újságíró, dr. Nagyiványi Zoltán író, forgatókönyvíró, Pálinkás Béla festő, iparművész. Hadifogolyként itt élt Frankl Béla hadapród is, aki e helyen vette fel a Zalka Máté nevet és kezdte irodalmi munkásságát azzal, hogy a tábor újságjai számára elbeszéléseket, verseket, színdarabokat írt.[7]

A táborban élők többsége számára Krasznaja Rjecska csupán egy epizód volt hadifogságuk történetében, mert hazatérési kísérletük sikertelensége után kálváriájuk folytatódott. Azokat, akik időközben nem szöktek meg, visszaszállították Szibériába, előbb Novonyikolajevszkbe,[8] majd vagy Barnaulba vagy Krasznojarszkba kerültek.

Közülük sokan soha nem térhettek haza: vagy betegségben meghaltak vagy a belviszály ártatlan áldozataivá váltak. Többen csatlakoztak a Vörös Hadsereghez és részt vettek a polgárháború harcaiban.

A krasznaja rjecskai hadifogolytábor Habarovszk városától – amelynek közelében ugyancsak volt egy nagy létszámú hasonló létesítmény – 14 km távolságra helyezkedett el, a Transzszibériai vasút és az Usszuri folyó közötti dombsoron. A vörös téglából épült épületek kiterjedt kaszárnyatömböt alkottak, amelyet az orosz–japán háború idején egy önálló tüzérhadosztály számára létesítettek, de nem készült el teljesen. Több épületét a hadifoglyok tették lakhatóvá, és ők készítették az ágyakat, a székeket és az asztalokat. A szalmazsákokról és a pokrócokról is maguk gondoskodtak.[9]

5 Nyomtatásban megjelent Markovits Rodion, Fleissig József és Fábián Béla hadifogolytábori visszaemlékezése, a műveket lásd az Irodalomjegyzékben.

6 Fleissig József (Budapest, 1896 – ?, 1944/1945?) az Angol–Magyar Bank igazgatója. Az első világháborúban a 32. tábori tüzérezredhez vonult be, az orosz harctéren mint megfigyelő teljesített szolgálatot. *Hegedűs* 1940. 435. o.; 1944. március 19-én a német megszállás napjaiban letartóztatták és fogolytársának meghagyta, hogy archeológiai gyűjteményét ajándékozza a Magyar Nemzeti Múzeumnak. A műtárgyak legnagyobb része 1947-ben az intézménybe, a gyűjtemény antik, távol-keleti, valamint újkori darabjai a Szépművészeti és az Iparművészeti Múzeumba kerültek. *Pallos – Kemenczei* 2002. 38. o.

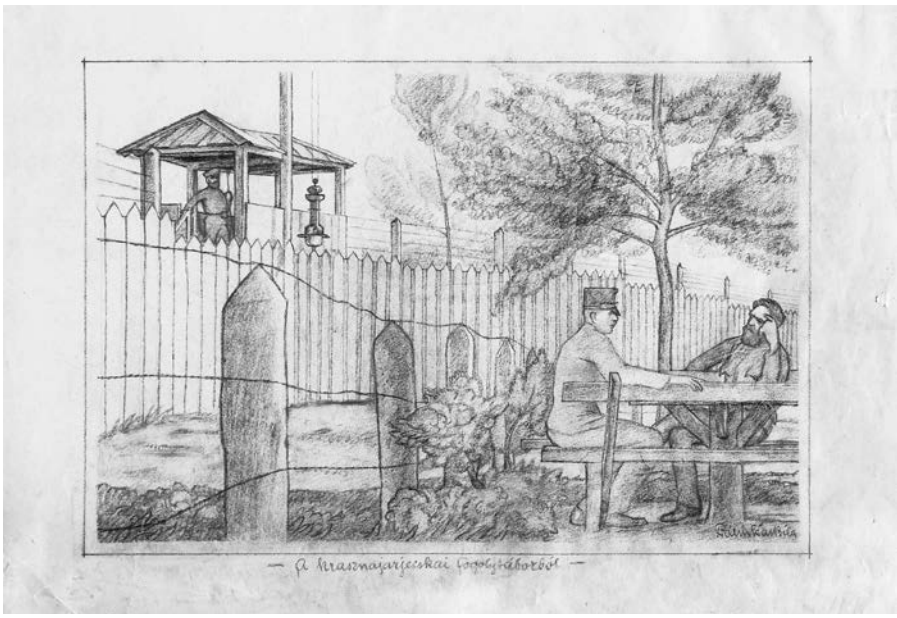
7 Hagyatékát a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára őrzi. A dokumentumokról bővebben ld. *Rejtő* 1967.

8 Ma Novoszibirszk, Oroszország.

9 *Fleissig* 1920. 42. o.

Pálinkás Béla rajza a hadifogolytáborról (HM HIM Képzőművészeti Gyűjtemény leltári szám: 2008.653.1./Kp)

Pálinkás Béla rajza a hadifogolytáborról (HM HIM Képzőművészeti Gyűjtemény leltári szám: 2008.652.1./Kp)

A hatalmas területen elhelyezkedő láger három részből állt, amelyeket három méter magas deszkapalánk választott el, a lakók számára meggátolva minden kilátást. A kerítések mentén felállított megfigyelőtornyokban felfegyverzett orosz őrség vigyázta a hadifoglyokat. A Baubezirknek nevezett tábor öt pavilonjában, amelyek a háború előtt az orosz tisztek szállásaiként szolgáltak, a törzstiszteket helyezték el. Egy-egy helyiségben 3-4 fő lakott együtt. A VI. és a VII. tábor pavilonjaiban, az egykori orosz legénységi kaszárnya, illetve az ágyúraktárak egy-egy termében 40–50 fő élte együtt mindennapjait éveken át.[10]

A hadifoglyok létszáma a háború ideje alatt fokozatosan emelkedett a rendszeresen érkező újabb transzportok miatt. Amíg 1914–1915-ben kb. 50 fő[11] tartózkodott a táborban, 1916. márciusban a Krasznaja Rjecskát is felkereső Anna Revertera grófnő, vöröskeresztes nővér[12] jelentésében már 212 osztrák–magyar és 385 német tisztről, továbbá a rendelkezésükre álló 180 fő tisztiszolgáról és 71 főből álló munkásosztagról tett említést.[13] 1918. januárban J. S. Möller-Holst svéd megbízott 947 osztrák–magyar tisztet és 226 legénységi állományút, 27 német tisztet és 18 legénységi állományút, egy bolgár tisztet és egy török közlegényt „talált" a táborban.[14] 1918. április közepén 970-en indultak haza vasúton.[15]

A krasznaja rjecskai hadifogolytáborban élők hasonló körülmények között éltek, mint más táborokban. Itt is szenvedtek a kevés és rossz minőségű élelmezéstől, amelyért egyre magasabb összeget kellett fizetniük. 1918-ban a havi 50 rubel járandóságukból az ebédért és a vacsoráért 45 rubelt fizettek,[16] így alig maradt valamennyi az egyéb szükségleteikre. Reggelente csupán a teához való forró vizet adták, a teafüvet és a cukrot maguknak kellett beszerezni. A konyhán megfőzött ételt kondérokban, szánkón vagy kocsin szállították ki a pavilonokhoz. Hetenként ötször kaptak egy darabka húst vagy halat a levesből vagy főzelékből álló ebédhez. Hetente háromszor tészta került az asztalra. Később az áruhiány és az élelmiszer drágulása miatt a sertés- és marhahús helyett ettek jak-, láma-, teve-, macska- vagy kutyahúst. A jobb ellátás érdekében többen 2–5 fős társaságokba összeálltak és egy petróleumfőzőn maguk főztek a közelben megvásárolt alapanyagokból.[17]

Az elégtelen élelmezés mellett próbatétel volt számukra a hosszú és rettenetesen hideg tél, illetve a forró nyár. A területen a havazás már októberben elkezdődött és decemberig tartott, a hőmérséklet -30–35 °C alá süllyedt. A hideg ellen nem volt megfelelő téli ruházatuk és az épületeket sem lehetett megfelelő hőmérsékletűre fű-

10 *Fábián* 1930a. 8. o.
11 *Baja – Lukinich – Pilch – Zilahy* 1930. 520. o.
12 Anna Revertera grófnő (1867–1937). 1915 őszén–telén a Dán Vöröskereszt hathatós közreműködésével néhány arisztokrata származású nővérnek egy előre kidolgozott útvonal alapján sikerült végigjárnia a hadifogolytáborokat. Rosthyné Forgách Ilona grófnő az európai Oroszország 133 táborának látogatására kapott engedélyt, Anna Revertera grófnő 30 szibériai tábor látogatását végezte, míg Turkesztán 80 hadifogolytáborát Mihalótzy Katalin látogatta meg. *Balla* 2012. 851. o.
13 *Baja – Lukinich – Pilch – Zilahy* 1930. 147. o.
14 *Baja – Lukinich – Pilch – Zilahy* 1930. 318. o.
15 *Fleissig* 1920. 88. o.
16 *Baja – Lukinich – Pilch – Zilahy* 1930. 321. o.
17 *Fleissig* 1920. 44–45. o.

Pálinkás Béla rajza a hadifogolytáborról (HM HIM Képzőművészeti Gyűjtemény leltári szám: 7986/Kp)

teni, mert az oroszok által biztosított fa nem volt elegendő. Aki a kiutalt mennyiségen felül megpróbált még szerezni, több napos börtönbüntetéssel számolhatott.[18]

A nehézségek ellenére igyekeztek a mindennapokat tevékenyen eltölteni és polgári foglalkozásuknak megfelelő vagy tehetségük szerinti elfoglaltságokban részt venni. Ahogy egyre bővült a tábor létszáma, gyarapodott azon személyek köre is, akik kedvet és tehetséget éreztek különféle tevékenységek megszervezésére, irányítására vagy arra, hogy csupán részt vegyenek valamelyikben. A táborban lehetőség volt sportolni, különféle tanfolyamokon tanítani vagy tanulni, színházi és zenei előadásokban részt venni. A zenészek komponáltak és zenekarban játszottak, a színjátszáshoz tehetséget érzők jelentkezhettek színésznek, varrodai személyzetnek, díszletfestőnek, függönyhúzónak, súgónak. Az írók, szerkesztők, tanítók és lelkes amatőrök szerkesztőségeket alapítottak és újságokat készítettek. A művészek portrékat rajzoltak és a lapokat illusztrálták.

18 Uo. 66–67. o.

Pálinkás Béla rajza dr. Szabó Győző főorvosról (HM HIM Képzőművészeti Gyűjtemény leltári szám: 85.106.1./Kp)

A hadifoglyok kitartásának, szorgalmának és leleményességének köszönhetően 1917 elején a lágerben három magyar zenekar próbált és szórakoztatott: a 30 főből álló szimfonikus és a tagjainak egy részéből szervezett színházi zenekar, illetve a 12 főből álló „cigánybanda".[19] Tevékenységük olyan szintre emelkedett, hogy 1917 telétől 1918. áprilisig minden héten valamilyen zenei előadást élvezhettek a bajtársak. A szimfonikus zenekar vasárnap délelőttönként a VI. pavilon éttermében fél 11-től délig komolyzenei hangversenyekkel szórakoztatott,[20] a cigányzenekar minden héten egyszer, más-más teremben lépett fel.

Egy együttes működéséhez a zenészeken kívül hangszerekre és zeneművekre van szükség, amelyekkel a fogolytáborokban alapvetően nem rendelkeztek, ezeket

19 A tábor zenei életéről ld. *Baja – Lukinich – Pilch – Zilahy* 1930. 527–528., 532–533., 535. o.
20 *Fleissig* 1920. 55. o.

maguknak kellett megszerezni vagy előállítani. A hangszerek egy részét megvásárolták a közeli orosz településen vagy az őket támogató szervezetektől, az amerikai Young Men's Christian Association-től (YMCA) vagy a Nemzetközi Vöröskereszttől kapták, de a rendelkezésükre álló anyagokból maguk is kreáltak néhányat. Krasznaja Rjecskán Hartyánszky Elek zászlós tűzifa hasából hegedűt, Dantsek-Dayka Aladár[21] tűzifából, furnérlemezből és egy rossz zongora húrjaiból cimbalmot készített, úgy, hogy egyikük sem volt hangszerkészítő. A hiányzó műveket a zenészek vagy emlékezetből jegyezték le vagy a megszerzett zongorakivonatokat hangszerelték az együttes adottságainak megfelelően, de saját szerzeményeket is komponáltak.

A krasznaja rjecskai zenekar megszervezése és irányítása Hoppe Jenő[22] hadapród érdeme volt, aki 1916 nyarán Kozmogyemjanszkban alakította meg öt főből álló együttesét,[23] amelyet Habarovszkban 20, Krasznaja Rjecskán 30 tagúra bővített. Első műsorukat a táborban 1916. november 3-án tartották, amelyet Hoppe egy hordón állva dirigált végig. A hónap végén megtartott második előadásuk programjában már énekszámok, hegedű- és csellószóló, valamint az énekkar előadása is szerepelt. Hoppe hadifogsága idején több darabot is komponált: a Margit-keringőt, a Hol a feleségem című egyfelvonásos operettet, 1917-ben a Békeinduló című darabot. A zenekar a tábor kiürítése után feloszlott.

1916 őszétől szórakoztatta a hadifoglyokat és a környékbeli oroszokat Köves Gyula zászlós zenekara,[24] akik cigánymódra hangszerelt és betanított darabokat játszottak úgy, hogy egyikük sem volt zenész. Az együttes számára készített cimbalom, amely autentikussá tette az általuk játszott dalokat, négy éven át szolgálta a zenekart. Köves már korábban Nyizsnyij Novgorodban alakított egy ötfős együttest, amely nemcsak a magyar hadifoglyokat, hanem az orosz tiszteket is mulattatta.

21 Ő volt a tábor ezermestere, készített nagybőgőt, pálinkafőzőt, hegedűt 600–700 darabból (?), a színház reflektorát petróleumlámpából, kortinát (színházi előfüggöny), süllyesztő szerkezetet. *Markovits* 1927. 407. o.

22 Hoppe Jenő (Budapest, 1894. november 2. – Újdiósgyőr, 1942. szeptember 13.) a Magyar Királyi Állami Vas-, Acél- és Gépgyárak tisztje, karnagy, zeneszerző. Fiatalabb korában azonban rajztanárnak készült. A hadifogság után színházi karnagyként dolgozott Budapesten, Miskolcon, majd a diósgyőri vasgyár zenekarában. *Magyar Jövő,* 1942. szeptember 20. 24. évf. 213. sz. 7. o.; Országos Széchényi Könyvtár Gyászjelentések; Hoppe Jenő a sikertelen hazautazás után Novonyikolajevszkbe került, ahol a városi színház felkérte egy operett dirigálására, amelynek sikere után leszerződtették. Összeállította a Leányvásár című operett műsorát és betanította a helyi művészeknek, ám a bemutató előtt a hadifoglyokkal együtt őt is áthelyezték. Barnaulba került, ahol megbízták a nemzetközi ezred zenekarának megszervezésével. Elvállalta, és azzal az indokkal, hogy zenészeket toboroz, elutazott, majd megszökött. Elfogták és a túszként kezelt tisztek közé került. *Baja – Lukinich – Pilch – Zilahy* 1930. 535. o.

23 Az együttes tagjai számára egy gitár, két hegedű, egy mandolin és egy saját készítésű cselló állt rendelkezésre. *Baja – Lukinich – Pilch – Zilahy* 1930. 527. o.

24 A Köves Gyulával készített interjút ld. *Világ,* 1921. november 27. 12. évf. 267. sz. 7. o.; A zenekar tagjai voltak: Köves Gyula és Csollán József hadnagy (első hegedű), Osváth Tibor zászlós és Jobban Ferenc hadapród (második hegedű), Hoppe Jenő hadapród és Balogh Lajos hadapród (brácsa és karmester), Unterrichter Erich báró, főhadnagy, Orczy Lőrinc hadapródjelölt és Nagy Kálmán zászlós (harmadik hegedű), Szirmai József főhadnagy (cimbalom), Cottiers Dezső hadapród (nagybőgő), Hartyánszki Elek zászlós (cselló). Később a zenekar kiegészült még Okolicsányi József, Czuni József, Mait Tibor, Supka Ferenc tisztekkel, Baulovits és Perger igazi cigányzenészekkel. A zenekarról készült csoportkép megjelent: *Baja – Lukinich – Pilch – Zilahy* 1930. 535. o.

Köves Gyula „cigányzenekara" (Baja – Lukinich – Pilch – Zilahy 1930. 535. o.)

Szpasszkojéban, Habarovszkban és Krasznaja Rjecskán is több taggal kibővülve folytatták a zenélést, ahol gyakran előfordult, hogy az orosz táborparancsnok szánkóra ültette az egész bandát és elvitte őket mulatni.

A tábor elhagyása után a zenekar tagjai számára egy többéves, veszélyekkel és kalandokkal teli út következett, melyet a zene segítségével közösen küzdöttek le. Így élték túl a fogságuk hosszú éveit.[25] 1918 végén Krasznojarszkba kerültek és az ott eltöltött másfél év alatt a megélhetésük érdekében a hadifogolytábor kávéházaiban és a helyi oroszok különböző rendezvényein, mulatságain zenéltek. 1920 áprilisában a hazatérés reményében mint a krasznojarszki magyar és osztrák hadifoglyokból alakult nemzetközi ezred tagjai, ők is vállalták, hogy elkísérik a cári Orosz Birodalom aranykészletét szállító vonatot[26] Moszkvába, majd onnan Kazanyba.[27] Az értékes szállítmánnyal 1920. május 8-án érkeztek meg a célállomásra.[28] Itt további hat hónapig, majd Moszkvában másfél évig éltek és a zenélésből tartották el magukat.

25 A zenekar hazautazásának történetéről szól Osváth Tibor Tízen nyugat felé című könyve.

26 Alekszandr Vasziljevics Kolcsak tengernagynak (Szentpétervár, 1874. november 4. – Irkutszk közelében, 1920. február 7.), az oroszországi polgárháborúban a fehér gárda egyik vezetőjének elfogásakor, Irkutszkban a vörösök kezébe került az Orosz Birodalom elmenekített aranykészlete is, amelynek Moszkvába, majd Kazanyba szállítására a krasznojarszki osztrák és magyar hadifoglyokból szervezett nemzetközi ezredet bízták meg. Az aranyat szállító kilenc vasúti kocsival 1920. május 8-án érkeztek meg Kazanyba. A volt hadifoglyok számára a hazautazás lehetőségét ajánlották fel, de a szovjetek nem teljesítették az ígéretet és az ezrednek csak töredéke jutott haza. Az aranyszállítmány történetét Markovics Rodion Az Aranyvonat című regényében írta meg.

27 Kazany Tatárföld (Oroszország) fővárosa.

28 *Baja – Lukinich – Pilch – Zilahy* 1930. 459. o.

A VII. pavilon éttermében a hangversenyek mellett zenés és prózai darabokat is előadtak, illetve felolvasásokat tartottak a játékhoz tehetséget érző amatőrök, valamint a táborban élő két hivatásos színész, a lipcsei színház egyik tagja, Kleindienst (?), illetve a budapesti Király Színház művésze, Dobos László.[29] Az asztalokból és deszkákból épített színpadon eleinte olyan egyfelvonásos darabokat és kabarészámokat adtak elő, amelyek szövegét vagy emlékezetből jegyezték le vagy valaki megírta. Itt láthatta a közönség 1917. február 17-én és 18-án Zalka Máté Tüzérségi megfigyelő című egyfelvonásos darabját, illetve Farkas Gábor Hol a feleségem című zenés bohózatát, amelynek zenéjét Hoppe Jenő hadapród, a zenekar karmestere komponált.[30] Az előadások sikere és a színészek tapasztalata arra ösztönözte a „társulatot", hogy komolyabb darabokat is színre vigyenek. A visszaemlékezés szerint előadták Molnár Ferenc Doktor úr és Az ördög című vígjátékát, Gábor Andor Ciklámen című színjátékát és Lengyel Menyhért 1909-ben írt, Taifun[31] című, négyfelvonásos drámáját,[32] amelynek szövegkönyve a birodalom másik részéről, a véletlennek köszönhetően került a táborba. Takács Zoltán iparművész korábbi hadifogságának helyén, Taskentben,[33] a helyi piacon talált rá a dráma francia nyelvből fordított orosz nyelvű szövegére,[34] amelyet visszafordítottak magyarra és felhasználták Krasznaja Rjecskán. Azon túl, hogy a házi színpadon előadták, a pavilonban szerkesztett folyóirat, a *Szibériai Újság* egyik számában is közzétették. A darab főszereplőjét, Tokeramót Dobos László hadnagy, a Király Színház színésze, a két női szereplő, Ilona és Irén szerepét egy-egy fiatal tiszt játszotta. Az előadás előtt és a felvonások között a zenekar hangulatos dalokkal szórakoztatott. Lengyel Menyhért nagysikerű művének további érdekessége, hogy a habarovszki hadifoglyok is színre vitték, és az előadást az orosz helyőrség tisztjei is megtekintették.[35] Markovits Rodion említése szerint a darab egyik jelenetét a helyi

29 *Fleissig* 1920. 55. o.; Dobos László a krasznojarszki hadifogolytáborban is színészkedett, sőt rendezett. *Baja – Lukinich – Pilch – Zilahy* 1930. 544–545. o.

30 *Magyar Nemzet,* 1982. június 15. 38. évf. 138. sz. 8. o.

31 Tartalom: Tokeramo, a jeles tudós a japán kormány megbízásából Berlinben telepszik le, hogy az európai civilizációt tanulmányozza. Beleszeret egy német lányba, Kerner Ilonába. A szabad erkölcsű lány szintén vonzódik az egzotikus férfihez, a szeretője lesz. A japán kolónia tagjai aggodalommal figyelik Tokeramo szerelmi viszonyát, mert félnek, hogy ez a vonzalom megakadályozza a tudóst nemzeti küldetésében. Ilona később iratokat lop el Tokeramo fiókjából Lindner Ottó író számára, aki egy japán témájú regényen dolgozik, s akivel szintén viszonya van. Lindner sejti, hogy Ilona egy japán férfival csalja. Nyomozni kezd. Megismerkedik Tokeramóval, s beszélgetésük során a japán tudós rájön, hogy Ilona Lindnerrel is szerelmi viszonyt folytat. Szakítani szeretne, de Ilona önérzetét sérti a visszautasítás, szenvedélyes ostrommal leveszi a lábáról Tokeramót, s mikor érzi, hogy sikerült a férfi fölé kerekednie, gúnyosan sértegetni kezdi, addig ingerli, míg a dühtől elvakult férfi megfojtja. A japán kolónia legfiatalabb tagja vállalja magára a gyilkosságot, hogy a tudós befejezhesse küldetését. Tokeramót hallucinációk gyötrik, Ilona szelleme folyton ott kísért dolgozószobájában. Mire befejezi munkáját, már súlyos beteg, s miután átadja barátjának a kész művet, meghal.

32 *Markovits* 1927. 327. o.

33 Ma Üzbegisztán fővárosa. Az első világháború idején hadifogolytábor is létesült a városban.

34 *Ujság,* 1930. november 1. 6. évf. 249. sz. 10. o.

35 *Fleissig* 1920. 64. o.

japánok rendezték és ősi, nehéz kimonókat adtak hozzá kölcsön.[36] 1917. ősz–tél folyamán a színház előadta Zalka Máté a táborban írt, Jeruzsálem[37] című darabját.[38]

A hadifoglyok számára hasznos időtöltés volt a sport, amely testi és lelki egészségük, fizikai állóképességük megőrzése miatt is rendkívül fontos szerepet töltött be. A táborban sportkör nem alakult, így ez nem volt központilag szervezett tevékenység. A sporteszközök (nyújtó, korlát, labdák stb.) beszerzéséhez vagy elkészítéséhez szükséges összegeket „körözvénnyel" gyűjtötték össze. Mivel a három táborrész elkülönült egymástól, nagy sportpályák nem léteztek, csupán a pavilonok közötti kis területeken lehetett tornázni, súlyt dobni, az épületek között futni. Népszerű volt még a röplabda, a labdarúgás, a tenisz és télen a korcsolyázás. Valószínűleg nagyban befolyásolta az egyes sportágak kialakulását, fejlődését, népszerűségét a táborba került sportolók személye. Itt volt hadifogoly Forgács (Facinek) Ferenc[39] középtávfutó, Kleyser N. (?) temesvári súlylökő, diszkoszvető bajnok és Korének János[40] atléta, aki 1917 telén a részben maga készítette korcsolyákon edzett és hazatérése után 1919-ben gyorskorcsolyabajnoki címet nyert.[41] 1917 júniusában sporteseményt szerveztek a táborban, ahol a hadifoglyok atlétikai versenyeken, röplabdamérkőzéseken és tenisztornán mérhették össze erejüket és ügyességüket. A győzteseket cári egy vagy fél rubelesekből átalakított „érmekkel" jutalmazták.[42]

Az értelmiségi, tanult hadifoglyok a külvilágtól elzárt hadifogolytáborokban is igényelték, hogy anyanyelvükön írjanak és olvassanak, illetve hogy híreket kapjanak a hazai eseményekről, a háború és az őket körülvevő világ történéseiről, ezért a közösség számára különféle tartalmú újságokat szerkesztettek. Voltak híreket közzétevő napilapok, kéthetente-havonta megjelenő folyóiratok, a tábor színházi előadásaihoz írt színházi kiadványok, a sportrendezvényekről tudósító sportlapok, illetve a társak felvidítására szánt tréfás lapok. Azokban a táborokban, ahol meg tudták oldani a sokszorosítást, indigóval, hektográffal készítettek egyszerre több példányt, de ahol erre nem volt lehetőség, az elkészült egy példányt a szobákba átadták, vagy minden nap adott időben egy nagyobb helyiségben felolvasást tartottak. Jellemző volt, hogy a díszes, egy példányban készült újságokat kézről kézre adták, vagy a lapokat keretben kihelyezték az egyik közösségi térben.

A külvilágtól elzártan élő foglyok a naponta megjelenő, politikai és háborús híreket közlő kiadványokból néhány nap vagy hét késéssel értesültek a külvilágban

36 *Markovits* 1927. 457. o.

37 Jeruzsálem. Allegória 3 felvonásban. Az eredeti kézirat megtalálható Zalka Máté hagyatékában a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában (Ms 4796/90).

38 *Markovits* 1927. 457. o.

39 Forgács (Facinek) Ferenc (? – ?) sportoló, középtávfutó. A Budapest Egyetemi Atlétikai Club (BEAC) tagja. Országos bajnokságot nyert 1912-ben és 1913-ban. 1912-ben tagja volt az Ausztria elleni első magyar atlétaválogatottnak. *Kenyeres* 1967. 528. o.; 1920 júliusában az az újsághír terjedt el róla, hogy a hadifogságban elméje elborult, és a transzportokkal nem küldték haza. *Sporthírlap,* 1920. július 1. 11. évf. 53. sz. 3. o.; Néhány hónappal később Pozsonyba hazaérkezett. *Sporthírlap,* 1920. szeptember 13. 11. évf. 74. sz. 2. o.; Megromlott egészségi állapota miatt sportolói tevékenységét nem folytatta.

40 Korének János (1896–1974) a BBTE és a MAC sportolója, sportágai: futás, gerelyhajítás, korcsolya.

41 *Sporthírlap,* 1919. február 24. 10. évf. 8. sz. 7. o.; *Nemzeti Sport,* 1921. december 5. 13. évf. 86. sz. 6. o.

42 *Baja – Lukinich – Pilch – Zilahy* 1930. 520. o.

zajló eseményekről, és a jelentések felolvasása után közösen latolgatták a háború kimenetelét, a béke eljövetelének, egyben szabadulásuknak idejét. Az értesüléseket a helyi és a nagy orosz napilapokból, japán, kínai, francia, angol kiadványokból szerezték, amelyekhez titokban jutottak hozzá a közeli városokból. A cikkek szövegét lefordították, majd a szerkesztő a legfontosabb híreket kiválogatta és összeállította a következő szám tartalmát. Ahol erre lehetőség volt, indigóval sokszorosították e kiadványokat, a papírlapok közé helyezett másolópapírok segítségével egyszerre 4-5 példányt készítettek el a másolók. Ezekre az újságokra általában kisebb baráti közösségek, egy-egy barakk lakói fizettek elő és a megvásárolt lapokat esténként közösen felolvasták, majd megvitatták az eseményeket. A napilap szerkesztősége az előfizetésekből vásárolta meg a külföldi periodikumokat, a sokszorosításhoz szükséges papírt, ceruzát, az indigót, a világításhoz szükséges petróleumot, és fizette a munkatársakat. Sokuknak ez volt az egyetlen pénzkereseti lehetősége.

A lapok előállítása sok nehézséggel járt, egyrészt az alapanyagok beszerzése és egyre magasabb ára miatt, másrészt a mindenfajta írt és nyomtatott kiadvány birtoklásának tilalma miatt. Az oroszok minden iratot és füzetet, még a naplókat is elkobozták, és elzárással büntették azt, akinél ilyet találtak.

A ritkábban, kéthetente-havonta megjelenő folyóiratok a tábor életéhez kapcsolódó hasznos és érdekes olvasmányokkal, versekkel, színdarabokkal, kritikákkal szórakoztatták az olvasóközönséget, pótolva a táborban hiányzó magyar nyelvű könyveket. A szerkesztőségeket fő- és társszerkesztők irányították, a munkatársak között voltak a háborút megelőzően is újságírással, költészettel, irodalommal foglalkozó személyek, tanárok, tanítók, de lelkes amatőrök is, akik e körülmények között kezdték irodalmi tevékenységüket. A lapok szép megjelenéséért és az illusztrációkért a táborban élő képzőművészek feleltek.

A krasznaja rjecskai hadifogolytáborban 1916 és 1918 tavasza között több újság is megjelent,[43] amelyek tájékoztatták és szórakoztatták a pavilonok lakóit. Sajnálatos módon e lapokat ma már nem veheti kézbe az érdeklődő, mert egyetlen kiadványból sem ismerünk fennmaradt példányt. Valószínűleg a szerkesztők törekvése és gondoskodása ellenére az egy példányban készült számok elvesztek, – talán még Oroszországban – megsemmisültek. Az újságok egykori létezése, az egyes számok tartalma, illetve a munkatársak elismerésre érdemes munkája már csupán a visszaemlékezésekből ismeretes.[44]

A VI. és a VII. pavilonnak is megvoltak a maga újságjai, amelyeket az ott lakó, íráshoz, újságíráshoz értő egy vagy több személy hozott létre, hogy a saját közössége számára olvasmányokat készítsen. Adatok szerint az egész táborban 1916 és 1918 áprilisa között nyolc különféle tartalmú, valamilyen időközönként

43 Krasznaja Rjecskán megjelent egyetlen lapot sem említ *Terbe* 1959.

44 A téma kutatója volt Nyéki Károly (1939–2007) mátészalkai író, újságíró, helytörténész, aki számos cikket publikált a krasznaja rjecskai táborban élt egyes hadifoglyok tevékenységéről. Ő még személyesen találkozhatott több személlyel, akiknek elbeszéléseit lejegyezte, kéziratban lévő visszaemlékezéseit összegyűjtötte. Ezek felhasználásával készítette el 1966-ban a Magyar Munkásmozgalmi Múzeum felhívására a *Krasznaja-Rjecskai fogolylapok (1916–1918)* című dolgozatát (Magyar Nemzeti Múzeum Adattára). Sajnálatos módon az általa összegyűjtött kutatási anyag, köztük több eredeti napló, feljegyzés sorsa ismeretlen.

megjelenő, a nyilvánosság számára írt újság létezett, amelyek mellett készülhettek még az osztrák és a német hadifoglyok által szerkesztett lapok is, ám ezekről adatokkal nem rendelkezünk.

A VI. pavilonban szerkesztették a *Sibirskaja,* az *Izgató,* továbbá a *Szibériai Újság* és a *Vom Judentum* című hetilapokat. A VII. pavilonban írták a *Priamurje* és a *Krasznajarjecskai Az Est* című napilapokat, a *Fogoly Vasárnap* című hetilapot és a *Magyarország* címet viselő röpirat számait.

A *Sibirskaja* című kiadványról csupán annyit lehet tudni, hogy orosz napilapok magyar fordításait tartalmazta.[45]

A *Vom Judentum*[46] című cionista hetilapot 1916 és 1918 között készítették egy példányban, amelynek aktuális számát az érdeklődők számára átadták és ezt nyilvántartásban feljegyezték. Szépirodalmi, történelmi és társadalomtudományi cikkeket, valamint hasonló tárgykörben megjelent írások értékelését olvashatták benne. Illusztrációja nem volt. Szerkesztője egy prágai újságíró volt, mellette egy osztrák és egy német, valamint egy magyar hadifogoly tiszt, Dux György[47] dolgozott.

A pavilon lakóinak szórakoztatása céljából írták és rajzolták az erotikus és humoros tartalmú *Izgató* élclapot. Megjelenését a tanteremben plakáton hirdették ki, amelyen azt is felsorolták, hogy a szobák milyen sorrendben kapják meg olvasásra.[48] A szerkesztőség tagja volt Novák Sándor liptószentmiklósi pénzügyi tisztviselő, aki Löködi Matyi néven szerepelt benne. Oldal Géza „Boglyas" néven írt verseket és elbeszéléseket. Mádi-Kovács László hadnagy szerkesztette a Tarkafarkú meséi című rovatot, a képeket Török Béla „Ecet" és Fest báró, hadnagy rajzolta.[49]

1917 februárjában az Osztrák Vöröskereszt képviseletében meglátogatta a tábort Nora Kinsky grófnő,[50] a vele való találkozásra a tábor lakói nagy izgalommal készültek és hosszú listákon írták össze, mi mindent fognak kérdezni és kérni tőle. Terveikből azonban nem lett semmi, mert az orosz tisztek kíséretében érkező grófnő az udvaron felsorakozott hadifoglyok számára néhányperces szónoklatot tartott. Az uralkodó nevében beszélt és tolmácsolta üzenetét, hogy viseljék türelemmel a sorsunkat és ne foglalkozzanak szökési tervekkel, hiszen nemsokára hazaszállítják őket. Az Izgató ezután egy rendkívüli, a történteken élcelődő számmal jelentkezett, amelyet a táborparancsnokság elkobzott és büntetésül betiltotta a lapot. Később a tiltást visszavonták.[51]

45 *Nyéki* 1970. 186. o.

46 *Nyéki* 1966. 28. o.

47 Dux György és testvére, Béla is Krasznaja Rjecskán volt hadifogoly. Béla 1918-ban megszökött, György 1920-ban Vlagyivosztokból hajón tért haza. Béla 1982-ben Sopronban élt. *Kisalföld,* 1982. január 9. 38. évf. 7. sz. 8. o.

48 *Markovits* 1927. 322. o.

49 *Nyéki* 1966. 10–13. o. A szerkesztőség tagjairól készített fénykép közlése ugyanitt. Az eredeti fénykép lelőhelye nem ismert.

50 1916 nyarától újabb vöröskeresztes delegációk látogattak el az orosz hadifogolytáborokba: az Osztrák Vöröskereszt részéről Cunigunde Croy-Dülmen hercegnő, Karoline Stubenberg grófnő és Nora Kinsky grófnő, a Magyar Vöröskereszt részéről Huszár Andoline és Cebrian Magda grófnő. *Balla* 2012. 851. o.

51 *Markovits* 1927. 337. o.; *Ujság,* 1930. november 1. 6. évf. 249. sz. 10. o.

A Szibériai Újság munkatársairól készült fénykép, 1917. november körül (Baja – Lukinich – Pilch – Zilahy 1930. 251. o.)

Az előzőeknél komolyabb vállalkozás volt a *Szibériai Újság* című kéziratos, egy példányban készült hetilap, amely 1916. szeptembertől 1918. április közepéig jelent meg. Az újságot alapító és szerkesztő dr. Elek Béla[52] ügyvéd, tartalékos zászlósnak köszönhetően sok információval rendelkezünk a lapról, aki már akkor és hazatérése után is fontosnak tartotta, hogy beszámoljon a *Szibériai Újság*ról, a hadifoglyok kulturális és irodalmi munkásságáról. 1917. november 13-án a táborból levelet és fényképet küldött Rákosi Jenőnek, a *Budapesti Hírlap* főszerkesztőjének, amelyben a lap megalakulásáról, az addig elkészített számok tartalmáról és a munkatársakról írt. A levélhez csatolt fénykép a szerkesztőség tagjairól készített csoportkép[53] volt. A küldemény 1918. decemberben (!) érkezett meg Magyarországra, és szerencsére leközölték a szövegét, így sok érdekességet megtudhatunk a lap egy éves működéséről. Elek leírta, hogy 1916. júliusban érkezett Krasznaja Rjecskára és Szent István napján két barátjával, Farkas Gábor tanárral és Barócsi Antal iparművésszel alapították a *Szibériai Újság*ot azzal az elképzeléssel, hogy olvasmányt nyújtsanak a bajtársaknak. Első évfolyama 52 számból állt és 1600 írásos oldalon jelent meg.

52 Barnaulban a *Tanácsi Magyarország* című hetilap felelős szerkesztője volt 1920-ban. *Napló,* 1977. november 12. 33. évf. 266. sz. 6. o.; *Goriupp* 1926. 127. o.

53 Megjelent: *Baja – Lukinich – Pilch – Zilahy* 1930. 251. o.; A fényképen szereplő személyek: Papp András, Krausz (?), Barócsy Antal, Farkas Gábor, dr. Elek Béla, Krahulecz Aladár, Grósz Simon, Dallos Kálmán, Osváth Tibor, Siklósi Antal, Bartha István, Pálinkás Béla, ?, Markovits Rodion, Vértes gr. (?), Káldor János, Kleizer (?), Buzás Gerő, Brunári György, Hoppe Jenő, Koczián (?), Dantsek-Dayka Aladár, Szakáll Aladár, Braun Béla, Dobos László. *Nyéki* 1966. 21. o.; Zalka Máté nem szerepel a fényképen.

Tartalmazott 116 irányicikket, 94 leírást, 37 novellát, 132 egyéb művet, 59 mű- és 27 zenemellékletet. Az 1916 karácsonyán kiadott ünnepi szám 151 oldalból állt, az 1917. karácsonyi számon akkor dolgoztak.[54] A táborban nem tudhatták, hogy a levél célhoz ért-e, valószínűleg ezért írtak egy másik üzenetet Rákosi Jenőnek és Miklós Andornak Budapestre 1918. márciusban, az 1848. évi forradalom 60. évfordulója alkalmából. Az előzőhöz hasonló levelében a szerkesztőség beszámolt a szibériai újságírás jelenségéről, a lap tartalmáról.[55]

A főszerkesztő Elekkel és a segédszerkesztő Farkas Gáborral[56] együtt egy 25 főből álló szerkesztőség dolgozott a heti megjelenés érdekében. Munkatárs volt Markovits Rodion,[57] Zalka Máté,[58] Osváth Tibor,[59] Dalmy Tibor százados,[60] Bartha István,[61] Káldor János, Barócsi Antal[62] és Takács Zoltán[63] iparművészek, Pálinkás

54 *Budapesti Hírlap,* 1918. december 18. 38. évf. 296. sz. 2–3. o.

55 *Pesti Napló,* 1930. március 15. 81. évf. 62. sz. 38. o.

56 Farkas Gábor (Balassagyarmat, 1895. október 21. – Szovjetunió, 1937) a *Kassai Munkás* szerkesztője, Krasznojarszkban részt vett a *Jeniszej* című újság alapításában, majd belépett a Vörös Hadseregbe. *Magyar Nemzet,* 1982. június 15. 38. évf. 138. sz. 8. o.

57 Markovits Rodion (Kisgérce, 1884. július 15. – Temesvár, 1948. augusztus 27.) író, újságíró. *Kenyeres* 1982. 150. o.

58 Zalka Máté (Matolcs, 1896. április 23. – Huesca, Spanyolország, 1937. június 11.) író, katonatiszt. Az első világháborúban az olasz, majd az orosz fronton harcolt. 1916. júniusban sebesülten hadifogságba esett. Krasznaja Rjecskáról Krasznojarszkba vitték, ahonnan 1919 őszén megszökött. Partizáncsoportot alakított és csatlakozott a Vörös Hadsereghez. A polgárháború befejezése után Moszkvában irodalmi munkásságot folytatott. 1936-ban önként jelentkezett a spanyolországi polgárháborúban való harcra, Lukács Pál tábornok néven részt vett a nemzetközi brigádok szervezésében. 1937 nyarán a Huesca alatti harcokban esett el. *Kenyeres* 1982. 1063. o.

59 Csengerújfalusi Osváth Tibor (Nagyvárad, 1897 – ?) erdélyi magyar író, újságíró, banktisztviselő. Az érettségi után azonnal bevonult katonának és az orosz harctéren harcolt. Hadifogságba esett, ahonnan 1921-ben tért haza. Eredetileg orvosnak készült, de tehetséges hegedűművész is volt. *Brassói Lapok,* 1933. november 24. 39. évf. 270. sz. 2. o.; 1921. novemberben az első, túszként tartott tisztek transzportjával tért haza Hartyánszki Elekkel együtt. *Világ,* 1921. november 6. 12. évf. 249. sz. 4. o.

60 Méhkereki Dalmy Tibor katonatiszt, katonai szakíró. 1908–1910-ben több írása megjelent a *Magyar Katonai Közlöny*ben. A m. kir. 3. honvéd gyalogezred századosa volt, a rohatyni ütközetnél esett hadifogságba. 1921. január 15-én, Novonyikolajevszkben halt meg. Posztumusz őrnagy (1923). *Szózat,* 1922. február 8. 4. évf. 31. sz. 9. o.; *Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára. Személyes ügyek.* 1923. június 16. 50. évf. 22. sz. 77. o.; *Pesti Napló,* 1929. november 1. 80. évf. 249. sz. 12. o.

61 Bartha István (Marosvécs, 1889. december 23. – Marosvásárhely, 1979) állami tanító, író. Az első világháború előtt a mezősámsondi református elemi iskolában volt tanító, bevonulása után az orosz harctérre került. Négy évig volt hadifogságban: Szibériában, majd Szentpéterváron és Moszkvában töltött hosszú időt. 1921-ben tért haza, folytatta hivatását. 1935. január elején tanítói állásából elbocsátották, mert nem sikerült a román nyelvvizsgája. Művei: Holtak néznek (versek, Marosvásárhely, 1929); Felmértem férfikoromat (elbeszélések, Marosvásárhely, 1934); Hadrakeltem Erdélyből (regény, kéziratban); Don Están (verses bohózat, kéziratban). *Magyar Nemzet,* 1982. június 15. 38. évf. 138. sz. 8. o.; *Keleti Újság,* 1935. január 12. 18. évf. 9. sz. 4. o.; *Megyei Tükör,* 1983. január 17. 16. évf. 3414. sz. 2–3. o.

62 Barócsi Antal (Jászárokszállás, 1886 – Jászárokszállás, 1936) iparművész. Dr. Elek Béla cikkében valószínűleg tévesen írta azt, hogy tífuszban meghalt Novonyikolajevszkben. *Pesti Napló,* 1929. november 1. 80. évf. 249. sz. 12. o.

63 Takács Zoltán iparművész. Fábián Bélával együtt volt hadifogoly Taskentben, egy időben helyezték őket Krasznaja Rjecskára. *Fábián* 1930b. 282. o.; Dr. Elek Béla írása szerint tífuszban meghalt Novonyikolajevszkben. *Pesti Napló,* 1929. november 1. 80. évf. 249. sz. 12. o.

Béla[64] festőművész, Hoppe Jenő hadapród, a zenekar karnagya, Braun Béla hadnagy[65] és Dobos László színész. A lap másolójaként dolgozott Siklósi Antal hadapród, Papp András és Krahulecz Aladár.[66]

A lap változatos tartalommal jelent meg hetente, amelyről a tábori napiparancsok is beszámoltak. Az orosz lapok hírei alapján írtak benne a harctéri helyzetről, közölték a tiszti gyűlések fontosabb határozatait, és irodalmi művek is helyet kaptak benne. Novellákat, verseket, színdarabokat, kritikákat, illetve orosz szerzők (Mihalij Arcübasev, Fjodor Mihajlovics Dosztojevszkij, Makszim Gorkij, Arkagyij Avercsenkó) műveinek fordításait is közzétették. Bekerült a lapba a taskenti piacon megtalált, Taifun című színdarab szövege is.

A hadifogoly bajtársak is lehetőséget kaptak publikálásra, amikor a szerkesztők a Honvédség harcainak megörökítése céljából pályázatot hirdettek közöttük. A beérkezett művek között a legjobbnak ítélt munka szerzőjének 5, a másodiknak 3, a harmadiknak 2 rubel díjat ajánlottak fel, de helyezéstől függetlenül minden pályamunka közlését ígérték.[67]

1916 és 1917 karácsonyán is ünnepi számmal kedveskedtek az olvasóknak. Utóbbi vezércikkét Fábián Béla, a tárcát Markovits Rodion írta. Elek Vidor egy politikai helyzetjelentést, Elek Béla egy általános ismertetést készített, Zalka Máté verssel jelent meg.[68]

A *Szibériai Újság* feltehetően a tábor megszűnéséig, 1918. áprilisig jelent meg, de további sorsára vonatkozóan csupán annyit lehet biztosan tudni, amennyit Elek 1930-ban leírt, miszerint megsemmisült, a bolsevikok elégették.[69] Nem ismert, hogy ez mikor, hol és miért következett be, Elek és a szerkesztőség egykori tagjai hallgattak erről. Valószínűleg megpróbálták a lap számait hazahozni. Ahogy Fábián Béla könyvében is említette, 1917 telén *„Elek Béla azon töprengett, hogy miként viszi magával a Szibériai Újság számait"*.[70] A történtekre talán a Fleissig József visszaemlékezésében leírtak adnak magyarázatot. Amikor Irkutszkba érkeztek, a vörösök átkutatták a vagonokat és a Vörös Hadseregbe belépő magyar katonák elleni bizonyítékként szolgáló iratokat kerestek. Megtalálták a táborparancsnokság jegyzőkönyveit, a tiszti becsületügyi eljárásról és a fegyelmi vétségekről írt okiratokat, amelyeket „ládaszámra" vittek magukkal. Nagy halomba rakták, majd elégették az iratokat.[71] Talán ezekben a ládákban voltak becsomagolva a *Szibériai Újság* számai is, amely az ismert adatok alapján jókora nagyságú csomag lehetett.

64 Pálinkás Béla (Cegléd, 1880 – ?) festő, iparművész. Dr. Elek Vidorral és Grósz Simon kereskedővel együtt 1918. március végén megszökött a táborból és Moszkvából egy rokkant csoporttal érkezett haza Magyarországra 1918. júniusban. *Rákos Vidéke,* 1918. június 16. 18. évf. 24. sz. 4. o.

65 Braun Béla hadnagy néhány katonai témájú cikket írt a *Szibériai Újság*ba, de fő feladata fényképek készítése volt, amelyeket a lapban, illetve különböző albumokban, valószínűleg a karácsonyi számokban tettek közzé. *Nyéki* 1966. 21. o. A kéziratban Nyéki hivatkozik Braun Béla naplójára, amelynek holléte nem ismert.

66 *Nyéki* 1966. 27. o.

67 *Korunk,* 1968. 27. évf. 8. sz. 1246. o.

68 *Fábián* 1930a. 286–287. o.

69 *Ujság,* 1930. november 1. 81. évf. 249. sz. 10. o.

70 *Fábián* 1930a. 286. o.

71 *Fleissig* 1920. 108. o.

A VII. pavilonban készült a *Priamurje* című napilap, illetve a *Fogoly Vasárnap* című, hetente megjelenő képes irodalmi újság, amelynek első száma 1917. január 22-én[72] jelent meg. Valószínűleg a napilap is ez idő tájt jöhetett létre. Mindkét lap szerkesztője dr. Fábián Béla[73] ügyvéd volt, akit a taskenti hadifogolytáborból helyeztek át büntetésként Krasznaja Rjecskára, és aki ott munkatársa volt a *Turkesztáni Az Est* című lapnak. Ottani tapasztalatait új helyén kamatoztatta.[74]

1930-ban megjelent könyvében így vélekedett az általa szerkesztett két lapról: *„Mi, akik kint lapot írtunk, tudtuk, hogy történelmet írunk, hogy minden sor, ami idekünn az újságjainkba bekerül, egykor búvárkodások tárgya lesz, a Fogoly Vasárnap gyönyörű illusztrált példányait a Priamurjénak most már teljes egy évfolyamát úgy őriztük, mintha a történelem egy darabjáért lennének felelősek."*[75]

Naponta közölt híreket a *Priamurje,* amelynek hírrovatát szentpétervári és pekingi távirati ügynökségek jelentéseiből állították össze, cikkeit szentpétervári, moszkvai és habarovszki orosz lapokból, angol, francia és román, valamint a Kínában és Japánban megjelenő újságokból fordították. A pavilon lakói minden este összegyűltek a tábor egyik termében és az egy példányban elkészített aznapi számot felolvasták, majd a jövőt latolgatva megvitatták az eseményeket. Jelentős politikai vagy harctéri esemény idején rendkívüli kiadásokkal jelentkeztek. A lap címfejében gubbasztó sas szerepelt. 1917. decemberben még létezett, de hogy még meddig az nem ismert.

72 *Nyéki* 1966. 31. o.

73 Fábián Béla (Tállya, 1889. augusztus 13. – San Juan, Puerto Rico, 1966. december 25.) ügyvéd, politikus. A budapesti egyetemen jogot tanult. Az első világháborúban hadifogoly volt Taskentben és Krasznaja Rjecskán, ahonnan 1918 elején elszökött. Hazatérése után törvényszéki bíróként dolgozott. A Magyarországi Tanácsköztársaság idején lemondott és szembefordult a kommün vezetőivel. 1922-ben nemzetgyűlési képviselővé választották. A német megszállás idején koncentrációs táborba deportálták, ahonnan Franciaországba sikerült elmenekülnie. 1948-ban az Amerikai Egyesült Államokba emigrált. A magyar emigráns közösség aktív tagja volt, számos antikommunista tüntetésen vett részt és többször felvonult a Szovjetunió és Magyarország külképviseleti kirendeltségei elé. A Politikai Foglyok Szövetségének elnöke. New Yorkban temették el 1966. december 30-án. *Kenyeres* 1981. 185. o.; *Irodalmi Újság,* 1967. január 15. 18. évf. 1. sz. 12. o.; *Új Kelet,* 1966. december 29. 47. évf. 5604. sz. 7. o.; Hadifogsága idejéről számos könyvet írt: Oroszország pusztulása a bolseviki uralom alatt (Budapest, 1919); Az orosz pokol a Japán tengertől Péterváig (Budapest, 1920); 6 ló – 40 ember. Hadifogoly feljegyzések (Budapest, 1930); Ezer ember asszony nélkül (Budapest, 1930); Pétervár (Budapest, 1932).

74 Az újság addig csak az orosz nyelvű híreket közlő, német nyelvű hadifogoly újság fordításait tartalmazta, mert valószínűleg akkor még nem tudtak jól oroszul. Ő kezdeményezte, hogy foglalkozzanak a hadifoglyokat foglalkoztató társadalmi kérdésekkel is. Később ünnepi számokat készítettek, harctéri tudósításokat, orosz belpolitikai írásokat és gazdasági helyzetjelentéseket közöltek le. Fábián vezércikket írt arról, hogy segítsék a legénységi állományúakat azzal, hogy havi járandóságukból a tisztek 3, a törzstisztek 5 rubelt, a hazulról kapott pénzösszegekből pedig 5%-ot fizessenek be egy jótékonysági alapba. Ötlete nem volt hatástalan, tiszti gyűlésen határozatban intézkedtek a levonásokról. *Fábián* 1930b. 136. o.

75 *Fábián* 1930a. 286. o.

A *Fogoly Vasárnap* számainak elkészítésében részt vett Natter-Nád Miksa,[76] dr. Nagyiványi Zoltán,[77] dr. Haidekker Lajos, valamint a VI. pavilonból dr. Elek Béla, Markovits Rodion és Zalka Máté, akinek személye és tehetsége olyan nagy benyomást tett Fábián Bélára, hogy nem csak a könyvében örökítette meg első találkozásukat, de cikket is írt „Szalka Mátéról" 1921-ben.[78] A számok illusztrációit Jasszus Antal,[79] Oláh (?) és Farkas (?) készítették.[80]

Mind a két lapot megszüntették,[81] de ennek ideje és oka nem ismert, ahogy az sem, hogy hány szám készült. 1917 telén már csak a *Szibériai Újság* volt a tábor egyetlen irodalmi lapja.[82]

Fábián Béla 1918 elején megszökött a hadifogságból. Habarovszkból néhány társával együtt hamis papírok segítségével eljutott Szentpétervárra, majd onnan 1918 áprilisában Magyarországra.[83] Amikor Krasznaja Rjecskán már tudta, hogy megkísérli a szökést, az újságok számait magához vette és egy színlelt szembetegség miatt felvételét kérte a habarovszki hadifogolykórházba. A veszélyes úton nem merte kockáztatni az újságokat, ezért a habarovszki dán és svéd vöröskeresztes megbízottak segítségét kérte. A ládában elhelyezett újságszámokat és naplójegyzeteit átadta Sven Hedblomnak,[84] aki vállalta a hazaszállítást. Abban is megállapodtak, hogy ha Fábián Béla nem ér haza, a ládát eljuttatja a Magyar Nemzeti Múzeumnak.[85] A lapok sorsa innentől ismeretlen. Fábián szerencsésen hazaért, ám a szállítmánynak nyoma veszett. Itt is csupán feltételezésekbe tudunk bocsátkozni, mert

76 Natter-Nád Miksa (Zólyombrézó, 1893 – Budapest, 1982. április 7.) újságíró, biológus. *Kenyeres* 1994. 657. o.

77 Dr. Nagyiványi Zoltán (Aranyosmarót, 1879. február 8. – Budapest, 1951. április 11.) ügyvéd, író. Az első világháború kitörése Párizsban érte. Szolgált a Francia Idegenlégióban, majd az osztrák–magyar hadseregben. 1916-ban orosz hadifogságba esett, ahonnan 1918-ban hazaszökött. 1918-ban Budapesten Louis Franchet d'Espèrey francia tábornok mellé vezényelt összekötő tisztként szolgált. A Magyarországi Tanácsköztársaság idején Ágoston Péter külügyi népbiztoshelyettes titkára. 1923-tól a budapesti királyi törvényszék tolmácsa, de emellett ügyvédi irodájában is dolgozott. Az 1920-as évek végén külföldre távozott, beutazta a Közel-Keletet, Iránt. Teheránban, majd a Szovjetunióban, Bakuban és Moszkvában élt. 1930-ban hazatért. Az 1930–1940-es években több regénye és elbeszélése is megjelent nyomtatásban. 1945-től egy ideig a *Szabad Nép,* majd a *Képes Figyelő* hetilap munkatársa volt. *Kenyeres* 1982. 280. o.; Írásai alapján több film is készült: A Gorodi fogoly (1940); I sette peccati (A hét bűn, olasz film, 1942); Férfihűség (1942); Una piccola moglie (A kis feleség, olasz film, 1943); Sárga kaszinó (1944).

78 Egyik délután Zalka Máté elvitte hozzá a Tüzérségi megfigyelő című színdarabját, amely annyira megtetszett neki, hogy megígérte, hogy előadják a házi színpadon. *Pesti Hírlap,* 1921. július 17. 43. évf. 156. sz. 6. o.

79 Jaszusch (Jasszus, Jasusch) Antal (Kassa, 1882 – Kassa, 1965) festő, grafikus. https://www.kieselbach.hu/muvesz/jasszusch-antal-_jasszus-antal__9491 (Megtekintés: 2022. június 30.)

80 *Pesti Hírlap,* 1921. július 17. 43. évf. 156. sz. 6. o.

81 *Amerikai Magyar Népszava,* 1957. november 8. 59. évf. 264. sz. 2. o.

82 *Fábián* 1930a. 286. o.

83 *Amerikai Magyar Népszava,* 1957. november 8. 59. évf. 264. sz. 2. o.; *Fábián* 1930a.

84 Sven Hedblom (?, 1899. január 11. – Habarovszk, 1918. október 2.) a Svéd Vöröskereszt habarovszki megbízottja, aki a területen az osztrák–magyar hadifoglyok érdekeit képviselte és sok segítséget nyújtott számukra. Ivan Pavlovics Kalmykov (Kalmükov), az usszuri kozákok atamánjának parancsára norvég társával együtt egy vasúti kocsiban felakasztották. *Baja – Lukinich – Pilch – Zilahy* 1930. 393. o.; Holttestük soha nem került elő.

85 *Fábián* 1930a. 340–342. o.

Hedblomot 1918. októberben a kozákok megölték, lakását feldúlták.[86] Feltehetően ekkor semmisültek meg az újságok is.

A VII. pavilonban készítette dr. Lévay Ferenc[87] ügyvéd napi röplapját, a *Magyarország*ot, amelyet teljes egészében maga írt. A négy oldalból álló számokat egyik nap magyarul, másik nap németül, majd franciául és angolul készítette. Ezt is felolvasták és nagyon derültek rajta.[88]

Dr. Elek Vidor,[89] a Budapesten megjelenő *Az Est* című napilap munkatársa szerkesztette a *Krasznajarjecskai Az Est* című lapot,[90] amely kilenc hónapon keresztül jelent meg 1916–1917-ben. Címéből következtetve talán politikai és katonai híreket ismertető napilap lehetett. Ő is szerencsés módon megszökött a táborból 1918 elején, és júliusban már itthon egy újságcikkben írt a lapjáról. Ebben az újság megindítását azzal magyarázta, hogy az osztrákok szerkesztésében megjelenő német nyelvű újságok szándékosan elhallgatták a magyar eseményeket, és a tábori cenzúra ellehetetlenítette a lapot.[91]

1918 tavaszán kilátástalan helyzetük megoldására egyre több hadifogoly választotta a szökést, amelyet a táborparancsnokság sem gátolt. A háborúellenes propaganda az orosz katonai rendet is felbomlasztotta, és az orosz táborparancsnokság nem tudott katonáinak parancsolni. Egy nap mind elmentek és a tábort őrizetlenül hagyták. A magyar táborparancsnokság ezután megállapodott az egyik orosz tiszttel, hogy fizetett orosz katonákkal tovább felügyelik a tábort, akiknek étkezését, fehérneműjét és némi fizetséget ők biztosítanak az általuk gyűjtött titkos alapból. Amikor a vörösök Krasznaja Rjecskán is megjelentek és a táborban a hadifoglyokat csatlakozásra agitálták, a táborparancsnokság megtiltotta a tábor elhagyását.[92]

A breszt-litovszki béke hírét követően a táborparancsnokság megkezdte a hazautazás[93] szervezését, amelynek folyamán megállapodtak a habarovszki szovjet katonai parancsnoksággal, hogy mozdonyt és tehervagonokat adnak nekik és nyugat felé elindítják a szerelvényt.[94] A vonatért 100 000 rubelt fizettek a hadifoglyok, amelyből 69 000 rubelt maguk gyűjtöttek össze, a maradék összeget Sven Hedblom bocsátotta rendelkezésükre.

86 Más is megpróbálta Hedblom segítségét igénybe venni. Berecz Ottó a maga által készített zongorát bízta a svéd megbízottra, de azt a kozákok darabokra törték. *Fejes – Fejes* 1931. 164. o.

87 Dr. Lévay Ferenc, szegedi ügyvéd, a Lajtabánság külügyi bizottságának vezetője, a *Lajtabánság – politikai és szépirodalmi időszaki lap* főszerkesztője.

88 *Nyéki* 1966. 15. o.

89 Dr. Elek Vidor (?, 1890 – Budapest, 1918. december 10.) a Munkásbiztosító Pénztár hivatalnoka, *Az Est* című napilap újságírója. 1915-ben hadifogságba esett, ahonnan 1918. márciusban megszökött. Hazautazása idején „tudósításokat" küldött budapesti lapjának, 1918. áprilisban Habarovszkból, április végén Cseljabinszkból, májusban Moszkvából, május közepén Irkutszkból írt cikket. Influenzában halt meg. *Az Est,* 1918. december 11. 9. évf. 290. sz. 4. o.

90 Markovits *„Tábori Az Est"* címen említi a lapot. *Markovits* 1927. 478. o.

91 *Az Est,* 1918. július 30. 9. évf. 175. sz. 8. o.

92 *Markovits* 1927. 464–465. o.

93 Az út leírását ld. *Fleissig* 1920. 92–123. o.; *Markovits* 1927. 488–523. o.

94 *Markovits* 1927. 464., 478., 488. o.

A helyszűke miatt mindenki csak a legszükségesebb dolgait vihette magával, a többit ládákba csomagolva korábban átadták – Fleissig szerint – a dán konzulátusnak,[95] de valószínűbb, hogy a svéd vöröskeresztes megbízottnak, Hedblomnak.

A tábor elhagyására 1918. április 15-én került sor. Reggel 6 órakor elkezdődött a poggyászok felpakolása és a 900 fő harmincas csoportokban, egy-egy csomagokat szállító szekér után vonult a vasúthoz. 80 orosz katona önként vállalta, hogy elkíséri a hadifoglyokat az úton, mert ők is haza akartak már térni családjukhoz és ez a „beosztás" megóvta őket a Vörös Hadseregbe való besorozástól. A fegyveres kíséret a foglyok számára is előnyös volt, mert védelmet jelentett számukra a veszélyes úton, illetve legális transzport látszatát tudták kelteni.

A 900 fő szállítására a habarovszki orosz parancsnokság 31 csukott tehervagont („tyepluska"), egy parancsnoki, egy szanitéc, egy élelmiszerszállító és egy konyha kocsit adott. Egy tehervagonban – emberhez méltatlan körülmények között – 35 fő utazott. A falakon két sor deszkapolc szolgált fekhelyül, alulra a csomagokat helyezték. A vagon deszkái között betörő hideg szél ellen a középen elhelyezett kis vaskályha alig adott némi védelmet. A transzport számára komoly nehézségekkel járt az út, az időjárás mellett gondot jelentett az élelmiszerhiány, illetve a polgárháború okozta állapotok. Nem tudhatták, hogy mi vár rájuk a következő állomáson, illetve meddig tud a vonat közlekedni.

Irkutszkban érte őket az első jelentős atrocitás, amikor a Vörös Hadsereg egy alakulata iratok és jegyzőkönyvek után átkutatta az egész transzportot. A megtalált iratokat elégették, a törzstiszteket leszállították a vonatról és elvitték. A többiek folytatták az utat, de május 10-én Szamaránál[96] végleg feltartoztatták őket.

A 28 napon át tartó, veszélyes utazás végül kudarccal végződött, a vonatot ismét Szibéria felé irányították. Sokan nem akartak visszamenni, ezért inkább vállalták a kockázatot, és egyenként vagy kisebb csoportokban leugrottak a vonatról és elmenekültek. Flessig József is így tett, ő néhány hónappal később szerencsésen hazaért. Akik maradtak, előbb Novonyikolajevszkbe, majd vagy Barnaulba vagy Krasznojarszkba kerültek.[97]

1918. május közepétől a hadifogoly-közösség szétszéledt, utána mindenki a maga módján próbált boldogulni és túlélni, bízván abban, hogy hamarosan hazatérhetnek. Voltak, akik az új helyeken is folytatták újságírói tevékenységüket vagy csatlakoztak a meglévő színházi társulatokhoz, továbbá önként vagy kényszerből beléptek a Vörös Hadseregbe és harcoltak. Ezen események megváltoztatták sorsuk további alakulását.

Krasznaja Rjecska épületei néhány hónapig üresen álltak, majd újra birtokba vették őket más osztrák–magyar és német hadifoglyok, akik 1918 ősze és 1920 tavasza között hasonlóképpen, de emberségesebb körülmények között úgy éltek, mint bajtársaik. Ők is szerkesztettek újságokat, zenéltek zenekarban, szerveztek színházi előadásokat, tanultak vagy tanítottak, és nem csak sportoltak, de versenyeztek

95 Fleissig könyvében Hedblomot dán konzulnak nevezte és a gyilkosai tekintetében is tévedett, ő úgy tudta, hogy a Csehszlovák Légió ölte meg. *Fleissig* 1920. 93. o.

96 Jelentős kikötőváros a Volga középső folyásánál.

97 *Baja – Lukinich – Pilch – Zilahy* 1930. 147. o.

és mérkőzéseket is játszottak társaik örömére. E rendezvényekhez többszín-nyomású metszetekkel többféle nyomtatványt készítettek a tábor nyomdájában, köztük két könyvet is.

Ez a tábor történetének következő fejezete.

Irodalomjegyzék

Baja – Lukinich – Pilch – Zilahy 1930.
Hadifogoly magyarok története. II. kötet. Szerk. *Baja Benedek – Lukinich Imre – Pilch Jenő – Zilahy Lajos*. Budapest, 1930.

Balla 2012.
Balla Tibor: Osztrák–magyar tábornokok orosz hadifogságban az első világháború idején. *Hadtörténelmi Közlemények,* 2012. 125. évf. 3. sz. 847–862. o.

Botka 1985.
Botka Ferenc: Üzenetek Szibériából. Hadifogság és irodalom, 1914–1921. Budapest, 1985.

Fábián 1930a.
Fábián Béla: Ezer ember asszony nélkül. I–II. kötet. Budapest, 1930.

Fábián 1930b.
Fábián Béla: 6 ló – 40 ember: hadifogoly feljegyzések. Budapest, 1930.

Fejes – Fejes 1931.
Az orosz hadifogság képekben. Szerk. *Fejes István – Fejes Gyula*. Rákospalota, 1931.

Fleissig 1920.
Fleissig József: Szibériai napló. Fogságom és szökésem. Budapest, 1920.

Goriupp 1926.
Goriupp Alisz: Adalékok a külföldi magyar sajtó bibliographiájához. Magyar Könyvszemle, 1926. Új folyam. 33. kötet. 1–2. sz. 124–133. o.

Hegedűs 1940.
A magyar hadviselt zsidók aranyalbuma az 1914–1918-as világháború emlékére. Szerk. *Hegedűs Márton*. Budapest, 1940.

Kenyeres 1967.
Magyar életrajzi lexikon. 1. kötet. A–K. Főszerk. *Kenyeres Ágnes*. Budapest, 1967.

Kenyeres 1981.
Magyar életrajzi lexikon. 3., kiegészítő kötet. A–Z. Főszerk. *Kenyeres Ágnes*. Budapest, 1981.

Kenyeres 1982.
Magyar életrajzi lexikon. 2. kötet. L–Z. Főszerk. *Kenyeres Ágnes*. Budapest, 1982.

Kenyeres 1994.
Magyar életrajzi lexikon (1978–1991). Főszerk. *Kenyeres Ágnes*. Budapest, 1994.

Markovits 1927.
Markovits Rodion: Szibériai garnizon: kollektív riportregény. Budapest, 1927.

Nyéki 1966.
Nyéki Károly: Krasznaja-Rjecskai fogolylapok (1916–1918). (Kézirat, Magyar Nemzeti Múzeum Adattára)

Nyéki 1970.
Nyéki Károly: A Bakonytól a Jeniszejig. Adatok Ludvig Kálmán életrajzához. In: A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 9. Szerk. *Éri István*. Veszprém, 1970. 183–196. o.

Osváth 1930.
Osváth Tibor: Tízen nyugat felé. Hadifogoly-regény. I–II. Budapest, 1930.

Pallos – Kemenczei 2002.
Pallos Lajos – Kemenczei Ágota: A Magyar Nemzeti Múzeum donátorai. *Magyar Múzeumok,* 2002. 8. évf. 3. sz. 37–39. o.

Rejtő 1967.
Rejtő István: Zalka Máté kéziratos hagyatéka. Budapest, 1967.

Terbe 1959.
Terbe Lajos: Szibériai magyar lapok, 1915–1921 (Bibliográfia az omszki Forradalom és Vörös Újság részletes ismertetésével). In: Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1958. Szerk. *Dezsényi Béla*. Budapest, 1959. 258–284. o.

Tóth 2021.
Tóth Orsolya: A tábori nyomda működése a Krasznaja Rjecska-i hadifogolytáborban (1918–1920). In: Háborús hétköznapok V. Tanulmánykötet. Szerk. *Sallay Gergely Pál – Török Róbert – Závodi Szilvia.* Budapest, 2021. 251–272. o.

Life in the Krasnaya Rechka POW Camp – Part I (1915/16 – 15 April 1918)

During the First World War, the Russians operated a camp for captured enemy combatants at Krasnaya Rechka, a settlement near the Russo-Chinese border. In the first phase of the camp's history, namely up until 15 April 1918, nearly 1000 Austro-Hungarian and German prisoners were accommodated at the facility. In spite of difficulties, they endeavoured to spend their days usefully. Many took part in sports, many organised study courses; and those who could do so entertained their comrades with musical recitals. A symphony orchestra led by Jenő Hoppe and a gypsy orchestra under the direction of Gyula Kövess operated within the camp, providing enjoyment for the Russian guards also. With regard to theatre, multi-act plays, including musicals, were staged, but also works in one act and cabaret pieces. Editorial boards brought out, in one copy only, daily newspapers, richly decorated periodicals, and a paper featuring jokes. Not one of these publications ever made it back to Hungary. Examples were Szibériai Újság ('Siberia News'), Fogoly Vasárnap ('Prisoner on Sunday'), Izgató ('Agitator'), and Priamurje ('Priamurye', a reference to the region of that name).

On 15 April 1918, following the Treaty of Brest-Litovsk signed the previous month, the prisoners left the camp en masse in order to return home by rail. In this they were unsuccessful. After a journey lasting 28 days, their train was stopped at the River Volga by Red Army troops; most were then returned to Siberia. Many of these men died. Those who survived were able to return home only in 1920–1921. The study presents the activities of the prisoners at the camp on the basis of memoirs published in the 1920s and 1930s.

Leben im Kriegsgefangenenlager von Krasnaja Rjetschka – Teil I. (1915/1916 – 15. April 1918.)

Zur Zeit des Ersten Weltkrieges war eines der russischen Kriegsgefangenenlager Krasnaja Rjetschka an der russisch-chinesischen Grenze. In der ersten Periode der Geschichte des Lagers, bis zu dem 15. April 1918 lebten hier fast tausend österreichisch-ungarische und deutsche Kriegsgefangene, die ihre Tage trotz der Schwierigkeiten sinnvoll zu verbringen versuchten. Viele trieben Sport, organisierten Lehrkurse, die musikalisch begabten unterhielten ihre Gesellen mit Vorführungen. Im Lager waren das Symphonische Orchester von Jenő Hoppe und das Zigeunerensemble von Gyula Kövess aktiv, mit denen sich oft auch die Russen vergnügten. Bei den Theateraufführungen wurden neben Einaktern und Kabaretts auch prosaische und musikalische Stücke in mehreren Akten aufgeführt. Die Redaktionen gaben in einem Exemplar Tageszeitungen mit Nachrichten, schmuckhaft ausgeführte Zeitschriften und Witzblätter heraus, von denen jedoch kein einziges nach Hause gelangte. Im Lager wurden so zum Beispiel die Blätter Szibériai Újság („Sibirische Zeitung"), Fogoly Vasárnap („Gefangenen Sonntag"), Izgató („Aufwiegler") und Priamurje verfasst.

Die Gefangenen verließen am 15. April 1918 gemeinsam das Lager, um mit dem Zug nach Hause zurückzukehren, aber ihr Plan scheiterte. Nach einer Reise von 28 Tagen wurde ihr Zug an der Wolga von Einheiten der Roten Armee aufgehalten, und die meisten Gefangenen wurden nach Sibirien zurücktransportiert. Viele von ihnen starben, die Überlebenden kehrten 1920–1921 nach Hause zurück.

Die Abhandlung stellt die Tätigkeit der Gefangenen im Lager anhand von Memoiren dar, die in den 1920er und 1930er Jahren publiziert wurden.

Forgács Márton

A taskenti és osi hadifogolytáborok az első világháborúban Háy Elek hagyatékának tükrében

A Hadtörténeti Múzeum Kéziratos Emlékanyag-gyűjteménye, Könyvgyűjteménye és Fotóarchívuma őriz egy anyagegyüttest, amely bepillantást enged az első világháborús közép-ázsiai hadifogság viszonylag forrásszegény témakörébe: dr. Háy Elek (1885–1958) budapesti ügyvéd hagyatékát, amely 1986-ban, ajándékozás útján került az intézmény tulajdonába.

Háy Elek jómódú, nagy múltra visszatekintő, népes családjával kapcsolatban Gecse Annabella néprajzkutató-muzeológus folytatott kutatásokat. A Szolnok és Abony közötti út déli oldalán fekvő egykori uradalom területe – ma már csak puszta-ság – manapság is „Háy-tanya" néven ismert. A család már a 18. század második felében rendelkezett itt jelentős birtokokkal, amelyek 1897-ben 592 kataszternyi holdat tettek ki, a bérelt területekkel együtt azonban az ezret is megközelítették. A gazdaság Tószeg határában terült el, a család egy része Abonyban, a másik – így Elek is – Budapesten élt. Kazinczy Klára, aki személyesen ismerte a család több tagját, úgy emlékezett, hogy a családfőt Háy Móricnak hívták, és Eleknek két fiútestévre volt: Miksa, aki Abonyban lakott, és Háy Gyula (1900–1975) Kossuth-díjas író, műfordító.[1] Itt szükséges némi helyesbítés, a kutatásaim során fellelt adatok alapján Elek édesapját ugyanis Háy Károlynak hívták (1846–1907), testvéreit pedig Jolánnak, Glasner Mórné Háy Etelnek, Nellynek és Dezsőnek.[2] A kisebb zavart az okozhatta, hogy Elek családon belüli házasságot kötött: Háy Júliát (1890–1980) vette feleségül, aki valóban az író Háy Gyula testvére volt, a Munkácsy-díjas festőművész Háy Károly László (1907–1961), Háy Miksa (1892–1944) vegyészmérnök, Háy Endre (1893–1956) gépészmérnök és Halmi Miklósné Háy Irén (1889–1934) mellett. Az ő szüleik Háy Mór (1855–1934), a Gerje és Perje Vízszabályozó Társulat mérnöke, és Weinberger Gizella (1869–1958) voltak.[3]

1 *Gecse* 2015. 165–167. o.

2 Háy Károly gyászjelentése. *Az Ujság,* 1907. április 20. 5. évf. 95. sz. 15. o.

3 Háy Elekné Háy Júlia gyászjelentése: https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/292148#; Háy Károly László gyászjelentése: https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/292158#; Háy Endre gyászjelentése: https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/292150#; Háy Mórné Weinberger Gizella gyászjelentése: https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/292168#; továbbá: https://www.nevpont.hu/palyakep/hay-gyula-4a5a0 (Megtekintés: 2021. szeptember 10.) Háy Mór 1884-től tisztviselő is volt a Társulatban, mint azt az általa szerkesztett kiadványból megtudjuk: A Gerje és Perje Vizszabályozó Társulat története, 1812–1896. Összeállította: *Háy Mór.* Cegléd, 1896. 62. o.

Háy Elek 1885-ben született, iskolai tanulmányait a Szolnoki Magyar Királyi Állami Főgimnáziumban folytatta 1895 és 1898 között.[4] Szorgalmas diák volt: szépírás és testgyakorlat kivételével minden tárgyból jeles osztályzatot kapott, magaviselete példás volt. A közügyek iránti korai érdeklődéséről tanúskodik, hogy 1898-ban pénzzel támogatta azokat a gyűjtési akciókat, amelyeket Erzsébet királyné szobrához és Verseghy Ferenc (1757–1822) emlékének ápolásához rendeztek (60 krajcár, illetve 1 forint 75 krajcár összegekkel).[5] Az ötödik osztályt már Budapesten, az V. kerületi Magyar Királyi Állami Főgimnáziumban kezdte meg,[6] de szülővidékével továbbra is ápolta a kapcsolatot: 1903-ban több rokonával együtt jelentkezett Abonyban az izraelita Hívek Egyesületénél.[7] Ugyanebben az évben kezdte meg az Eötvös Loránd Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karán felsőfokú tanulmányait,[8] 1907. június 28-án ügyvédjelöltként,[9] 1911 novemberében ügyvédként jegyezte be az Budapesti Ügyvédi Kamara.[10] Továbbra is szívesen adakozott: 10 korona felülfizetéssel járult hozzá korábbi iskolája, a Berzsenyi Gimnázium Wagner-alapjának megteremtéséhez. Az ehhez kapcsolódó hangversenyt, amelyen egykori tanítványok muzsikáltak, az Ügyvédi Kamara helyiségében rendezték meg – feltehető tehát, hogy Elek a szervezésben is közreműködött.[11] Támogatta továbbá a szegények ellátását biztosító V. kerületi népházat is.[12] Háy Júliának 1912. október 10-én esküdött örök hűséget.[13]

A világháború kitörése tehát egy biztos családi háttérrel és egzisztenciával rendelkező, ígéretesen induló életpályát szakított meg. Háy Elek a m. kir. gyulai 2. honvéd gyalogezred állományában szolgált, 1913-ban tartalékos zászlóssá nevezték ki,[14] 1914. január 1-jén tartalékos hadnagyi rangba emelték.[15] Sajnálatos módon a harctéri élményeiről semmilyen személyes dokumentum nem maradt fenn, és az alakulatról ezredtörténet se készült, így csak körvonalakban rekonstruálható, miket élhetett át a fogságba esése előtti mintegy hét hónapban.

Az ezred mozgósítása 1914. július 26-án kezdődött meg, és hét nap alatt érte el a hadikészültséget. Augusztus 3-án a szerb harctéren vetették be, majd ugyan-

4 *A Szolnoki M. Kir. Állami Főgymnasium Értesítője az 1895-96-ik iskolai évről.* Szolnok, 1896. 42. o.
5 *A Szolnoki M. Kir. Állami Főgymnasium Értesítője az 1897-98-ik iskolai évről.* Szolnok, 1898. 142–143. o.
6 *A Budapesti V. Kerületi M. Kir. Állami Főgymnasium Értesítője az 1899-1900-ik iskolai évről.* Budapest, 1900. 66. o.
7 *Egyenlőség,* 1903. május 10. 22. évf. 19. sz. 6. o. Az újság külön kiemeli, hogy örömteli módon az abonyi hitközség tagjai szinte mind jelentkeztek az egyesületnél.
8 *A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem Almanachja MDCCCCIII–MDCCCCIV. tanévre.* Budapest, 1904. 124. o.
9 *Ügyvédi Kamarai Közlöny,* 1907. szeptember 4. évf. 4. sz. 39. o.
10 *Ügyvédi Kamarai Közlöny,* 1911. november 8. évf. 10. sz. 56. o.
11 *A Budapesti V. Kerületi M. Kir. Állami Főgimnázium Értesítője az 1911-1912-ik iskolai évről.* Budapest, 1912. 67. o.
12 *Pesti Hirlap,* 1913. március 20. 35. évf. 68. sz. 15. o.
13 *Czegléd,* 1912. október 13. 34. évf. 41. sz. 3. o.
14 *Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára. Személyes ügyek.* 1912. december 28. 39. évf. 46. sz. 546. o.
15 *Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára. Személyes ügyek.* 1913. december 31. 40. évf. 70. sz. 718. o.

ezen hónap 18-án az orosz frontra irányították.[16] A tűzkeresztségen a zapustyei erdőnél[17] estek át augusztus 30-án. Szeptember 2-án Lembergbe[18] vonultak be, ahonnan a Jarina erdőbe meneteltek, és harcba bocsátkoztak az itt erős védőállásokat kiépítő orosz csapatokkal. 12-én elrendelték az ezred visszavonulását Przemyślbe. Itt az m. kir. szegedi 5., az m. kir. verseci 7. és az m. kir. lugosi 8. honvéd gyalogezredekkel együtt alkották a 23. honvéd gyaloghadosztályt, fogarasi Tamásy Árpád cs. és kir. altábornagy (1861–1939) parancsnoksága alatt.[19]

A stratégiai jelentőségű helyen felépített przemyśli övvár a háború kitörésekor csak részlegesen készült el, és a védelmi fegyverzet is erősen hiányos és korszerűtlen volt. Augusztus közepétől, alig egy hónap alatt az összesen mintegy 27 000 főt számláló munkásosztagoknak sikerült azonban új erődítéseket és épületeket emelnie. Az orosz kudarccal végződő első ostrom során a 23. gyaloghadosztály részt vett az október 4-ei, Rokietnica[20] felé irányuló kitörésben. 7-én a siedliskai erdőcsoport védelmére rendelték, 11-én az osztrák–magyar 3. hadsereg III. hadtestével közösen pedig sikeresen felszámolták az orosz ostromgyűrűt. A Magiera-magaslat körül dúló harcokban a hadosztályt súlyos veszteségek érték.[21]

November 8-án az ellenséges erők ismét körbezárták az erődöt. A védősereg állománya mintegy 131 000 főt tett ki, és összesen 18 alkalommal intéztek nagyobb kirohanásokat, amelyek fő erejét a 23. gyaloghadosztály katonái adták. Ilyenekre került sor többek között november 14-én, 20-án, december 8-án, 15–18-án és 27–28-án. Ekkorra az élelmiszerkészletek már vészesen apadni kezdtek, így csökkenteni kellett a fejadagokat, lefoglalták a civil lakosság élelmét, és a lovak tömeges levágására kényszerültek. A rossz ellátáshoz társult a hiányos öltözék és az ősz óta folyamatosan jelen lévő kolera is. Miután a kárpáti téli csata (1915. január vége–március közepe) során meghiúsult az erőd felmentése, a vár parancsnoka, Hermann Kusmanek von Burgneustädten gyalogsági tábornok (1860–1934) március 19-én elrendelte az utolsó kitörést, amely azonban rendkívül súlyos veszteségek árán se tudta áttörni az ostromgyűrűt. Az erődöt ezt követően át kellett adni az oroszoknak.[22]

Háy Elek ezen utolsó kitörés során, az I. zászlóalj 3. század 4. szakaszának parancsnokaként esett fogságba; sebesülést nem szenvedett. A nála lévő pénzt az oroszok meghagyták, de a tábori látcsövét elvették.[23] Fogságával kapcsolatban meglehetősen kevés dokumentum maradt fenn: 2-2 irat 1915-ből és 1918-ból, és egy vékony füzet, naplójellegű feljegyzésekkel. A hagyatékhoz tartozik ezen kívül 11 darab fénykép, a „Лукоморье" (Lukomorje) és „Солице Россіи" (Szolice Rosszi) orosz folyóiratok 2-2 száma 1915-ből, valamint Adolf Epstein és Georg Popper „Kriegsgefangen in Turkestan" című, magánkiadásban megjelent visszaemlékezése.[24] Epstein

16 Dr. Koronka Béla ezredeorvos visszaemlékezése alapján; az alakulatát tévesen 3. gyalogezredként adja meg. *Kapronczay* 2016. 173–178. o.; *Balla* 2015. 126–127. o.; *Tóth* 2018. 12–13.
17 *Żółtańce* (ma: Zsovtanci [Жовтанці], Ukrajna) közelében.
18 Mai nevén Lviv (Львів), Nyugat-Ukrajna.
19 *Kapronczay* 2016. 172–173. o
20 Ma Lengyelország délkeleti részén.
21 *Kapronczay* 2016. 178–179. o., *Balla* 2015. 125–128. o.
22 *Balla* 2015. 128–132. o.
23 Háy Elekkel felvett kihallgatási jegyzőkönyv, Karánsebes, 1918. május 8. HL I. VH. 4404. doboz.
24 A kötet azonban hiányos: a 15–18. oldalakat kitépték.

– civilben a prágai postaigazgatóság fogalmazója – a cs. és kir. 11. gyalogezred VII. menetzászlóaljának hadnagyaként, 1915. március 11-én esett orosz fogságba a Wola Michowa[25] körüli harcokban; Popper, a prágai Angol–Osztrák Bank aligazgatója Przemyśl védőseregében szolgált hadnagyként a cs. kir. 30. Landwehr ezredben.[26] Háy Elekkel jó ismeretségben voltak – többek között nyelvórákat is adtak egymásnak –[27], így kerülhetett hozzá később a valószínűleg nem túl nagy számban megjelent mű egy példánya. A feldolgozó munka során derült fény arra, hogy Háy, Epstein és Popper neve Fábián Béla[28] „6 ló – 40 ember" című visszaemlékezésében is több ízben előfordul. A Hadtörténelmi Levéltárban őrzött, fentebb már idézett kihallgatási jegyzőkönyv mellett további támpontul szolgálhat az a 150 darab emléklap, amelyeken a m. kir. gyulai 2. honvéd gyalogezred katonái röviden összefoglalták, mit éltek át a fronton, majd a fogságban. A szegedi Móra Ferenc Múzeumban őrzött kéziratokat Tóth István történész-muzeológus a közelmúltban dolgozta fel és adta közre.[29] Ezen kívül rendkívül értkés forrás Hermine von Bomhard osztrák vöröskeresztes nővér jelentése.[30] Személyével kapcsolatban nagyon kevés a rendelkezésre álló adat. Nem szokványos úton, vöröskeresztes delegáltként látogatta meg a táborokat, hanem maga is fogolyként került férjével, dr. Wilhelm Lier főorvossal[31] együtt Przemyśl feladása után Taskentbe. A Mathilde von Horn grófnő (1875–1943) vezette vöröskeresztes bizottsággal, 1915 végén vagy 1916 elején tért vissza az Osztrák–Magyar Monarchiába cseremegállapodás útján.[32]

A przemyśli erőd feladása után gyakorlatilag a 2. honvéd gyalogezred valamennyi életben maradt katonája orosz fogságba esett, és nagyrészüket a Turkesztánban létesített táborokba vitték. Az bizonyosnak tűnik, hogy Háy Elek 1915. április elején már Taskentben volt, vagyis nagyjából két hét alatt tette meg a közel 4500 kilométeres távolságot. Az emléklapok alapján tizennégy ezredbéli bajtársa nevét ismerjük, akik ugyanebbe a táborba kerültek: Bakos György, Bíró Pál, Borsi Antal, Kiss József, Marián József, Opreszkú György, Otlakán Mihály,

25 Falu Lengyelország délkeleti részén, a szlovák határ mellett.

26 *Epstein* 1935. 7–10. o.

27 *Epstein* 1935. 22. o. *„Bei Dr. Hay lernten wir Ungarisch, die Ungarn wiederum bei uns Deutsch."*

28 Fábián (született Feuermann) Béla (1889–1966) ügyvéd, politikus és publicista. Egyéves önkéntesként vonult be a cs. és kir. 34. gyalogezredhez, majd a tisztiiskola elvégzése után áthelyezték a cs. és kir. 38. gyalogezredhez. 1915 márciusában a Kárpátokban harcolt, június 8-án, a gorlicei áttörés során mint hadapród és szakaszparancsnok orosz fogságba esett. Egy évet töltött Taskentben, majd az orosz Távol-Keletre került, ahonnan 1918. február-március során negyedmagával megszökött, és Mandzsúrián, Mongólián, Oroszországon keresztül hazajutott Magyarországra. A két világháború között a Nemzeti Demokrata Polgári Párt, illetve a Szabadelvű és Demokratikus Ellenzék soraiban politizált. A német megszállás után koncentrációs táborba került, a háború után az Amerikai Egyesült Államokban telepedett le. *Doromby* 1936. 400. o.; *Magyar Életrajzi Lexikon* 1985. 185. o. Ehelyütt is köszönetet mondok Tóth Orsolyának, aki felhívta figyelmemet erre a visszaemlékezésre.

29 *Tóth* 2018.

30 HL I. VH. 4362. doboz.

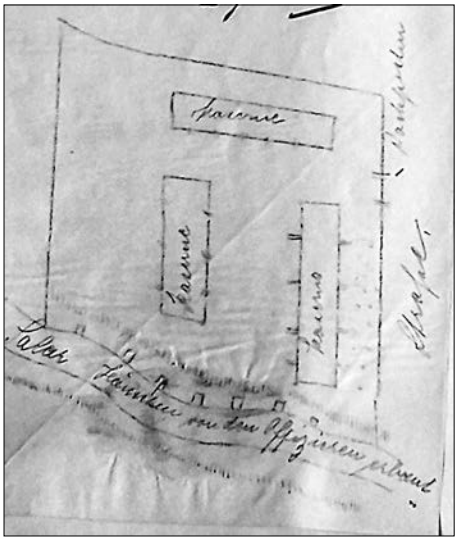
31 Lier sebészként szolgált a przemyśli kórházban, ahol 1914 decemberében a Koronás Arany Érdemkereszt a hadiszalagon kitüntetésben részesült. 1915. július 17-én a taskenti járványkórházban halt meg. *Neues Wiener Abendblatt,* 1914. december 22. 48. évf. 353. sz. 3. o.; *Neue Freie Presse,* 1915. augusztus 14. 18311. sz. 12. o.

32 *Epstein* 1935. 23. o.; *Nachtigal* 2007. 79. o.

Paisan Flórián, Porkolán Tivadar, Kósa Ferenc honvédek, Moráz Ádám tizedes, Adlazil Károly szakaszvezető, Schauer Péter szakaszvezető, Bárdos Ignác tartalékos hadnagy. Legtöbbjüket gyalog irányították a Kijev melletti darnicai[33] gyűjtőtáborba; a szerencsésebbek már Brodiban[34] vonatra szállhattak.[35] Borsi Antal – civilben dombegyházi illetőségű földműves – így idézi fel az utat: *„[…] kéttszemèjes tránczportokban beosztott csapatokat gyalog kisért be az orosz határa mely utazás 11 napig tartott, még végre brodiban értünk. It be vagonérozott az orosz benönket és 14. napi utazásunk után közép ázsia fővárosa taskenthoz tartozó troeczka*[36] *lágerben hejezett benőnkett."*[37] Adolf Epstein és Fábián Béla nagyon egybecsengő módon idézik fel azt a kellemetlen élményt, ahogy az oroszok diadalmasan végigvezették őket Lemberg utcáin a lakosság előtt.[38] Háy Elek alighanem ugyanazon a vasútvonalon érte el a célállomást, mint ők: Moszkva–Penza–Szizrany–Szamara–Orenburg–Taskent.[39]

Míg a tisztek viszonylag kulturált körülmények között, harmadosztályú kocsikban tölthették a hosszú utazást, a legénységi állományra sokkalta nehezebb sors várt. Az oroszok a kadétokat sok esetben nem a tisztek közé sorolták, ahogy ez Fábián Béla esetében is történt. Visszaemlékezése érzékletes képet fest arról, milyen bizonytalanság uralkodott ebben a kérdésben a foglyok között: miután saját tisztjeik nem járultak hozzá, hogy a sávjaik átalakításával „előléptessék" magukat zászlósokká, Fábiánék Kijevig marhavagonokban voltak kénytelenek utazni. Itt aztán a nevük valamilyen okból kifolyólag bekerült a tiszti névsorba, amin felbátorodva könnyelműen elköltötték pénzük nagy részét – csak hogy aztán indulás előtt közöljék velük, hogy a kadétokat mégsem sorolják be a tisztek közé. A szalmával behintett marhavagonokban több mint negyven foglyot zsúfoltak össze: mindkét oldalt három, egymás fölé eszkábált deszkasor, mindegyiken és a „földszinten" öt-öt emberrel, középen két orosz őr, és adott esetben még néhány további fogoly. Az egyhangú étkezésre – általában káposztaleves, kenyér, némi hús – napszaktól függetlenül akkor került sor, amikor a vonat hosszabb időre megállt, így akár az éjszaka kellős közepén is. A szükség elvégzésére az állomásokon erre a célra kijelölt, nemigen takarított szerelvények álltak rendelkezésre. Az őrség megvesztegetésével mód nyílt azonban a városokba tett rövid kitérőkre is. Fábián és társai leleményesen egy ilyen alkalom során Szamarában nagy mennyiségű olcsó citromot vásároltak, és a sivatagos területeken való áthaladáskor szép haszonnal árulták a saját készítésű limonádéjukat a vonaton.[40]

33 Ukránul Дарниця, ma Kijev része.
34 Ukránul Броди, lengyelül Brody, ma a Lvivi területen, Nyugat-Ukrajnában.
35 Opreszkú György 13 napig tartó, keserves gyalogútról számol be Kijevig. *Tóth* 2018. 322. o.
36 Troicki (jelentése oroszul „Szentháromság") tábor.
37 *Tóth* 2018. 266. o.
38 *Epstein* 1935. 9. o.; *Fábián* 1930. 23–24. o. Lemberg 1914 szeptemberében került orosz kézre.
39 A közép-ázsiai vasútvonalak kiépítését az oroszok már 1880-ban megkezdték, nyolc évvel később elkészült a Kaszpi-tenger melletti Uzun-Adát Szamarkanddal összekötő Transz-Kaszpi-vasútvonal. Az Orenburg és Taskent közötti, észak-déli Transz-Aral-vonalat 1906-ban fejezték be. *Jennifer Mary Keating:* Space, Image and Display in Russian Central Asia, 1881–1914. Thesis submitted for the degree of Doctor of Philosophy in History. UCL, é. n. 61–84 o. https://discovery.ucl.ac.uk/id/eprint/1474755/1/Space_image_display_FINAL.pdf (Megtekintés: 2022. március 18.); http://railway.uz/en/gazhk/istoriya_zheleznykh_dorog/ (Megtekintés: 2022. március 18.)
40 *Fábián* 1930. 20–64. o.

A 8. tag laktanyájának alaprajza (Hermine von Bomhard vázlata). A három barakk alatt láthatók a Szalár partján a tisztek saját építésű hajlékai („Häuschen von den Offizieren erbaut"), jobboldalt az utca és a laktanya őrzött bejárata (HL I. VH. Bomhard. 6. o.)

A taskenti táborban a foglyokat az 1. és 2. ezred, a 3. üteg, a 4. és 5. ezred. a 7. és 8. tag[41] elnevezésű laktanyákban, illetve a városon kívül létesített, rettenetes körülményei miatt hírhedtté vált Troicki táborban helyezték el. A laktanyák többsége az európaiak által lakott újvárosban volt található, amely nyugatias megjelenésével merőben különbözött az orientális óvárostól. A tiszteket 2. és 5. ezred, a 3. üteg és a 8. tag laktanyáiban szállásolták el.[42] A 8. tag laktanyája, ahová Epstein, Popper, Fábián és Háy is került, a Szalár[43] partján helyezkedett el. Bomhard nővér jelentése szerint büntető jelleggel bírt („Strafrotte"), azok a tisztek kerültek ide, akik a többi kaszárnyákban konfliktusokba keveredtek, ez azonban nem vont maga után szigorúbb bánásmódot.[44] A visszaemlékezésekben azonban semmi utalás nincs erre, Epsteint és Poppert megérkezésük után egyből itt helyezték el – valószínűleg csak később töltött be ilyen jellegű szerepet. A három kőépülethez udvar is tartozott, ahol a tisztek futballozhattak és egyéb sportokat űzhettek. A létesítményt az utcától magas, szögesdróttal ellátott vályogfal választotta el. A berendezés eleinte meglehetősen szegényes volt: üres vaságyak, néhány szék, egy asztal. A foglyoknak így

41 HL I. VH. Bomhard. 1. o. A német szövegben a „Polk" (полк, az ezred orosz megfelelője), a „Batterie" és a „Rotte" kifejezések szerepelnek, amelyek valószínűleg a laktanyákban korábban elhelyezett orosz alakulatokra utalnak. A tag, vagy a korabeli katonanyelvben *ruta, rota, rotonpár* két egymás mögött álló katonát jelöl. Vö.: *Felszeghy Ediltrud:* A császári és királyi hadsereg nyelve Magyarországon. Budapest, 1938. 79. o. Nem katonai szakkifejezésként a jelentése *csapat, csoport, banda*.

42 HL I. VH. Bomhard. 1., 4. o.

43 A Szalár (özbegül Szalor) valószínűleg egy több ezer évvel ezelőtt ásott csatorna, északkelet-délnyugat irányban szeli át Taskentet, és kiemelten fontos szerepet tölt be az ivóvízellátásban. Más feltevések szerint eredetileg a Csircsik mellékfolyója lehetett. https://www.people-travels.com/uzbekistan-cities/tashkent/sightseeing-in-tashkent/salar-canal-of-tashkent.html (Megtekintés: 2022. április 10.)

44 HL I. VH. Bomhard. 6. o.

A Szalár partján épített tiszti hajlékok, a háttérben a barakkok (Háy Elek hagyatékából. HTM Fotóarchívum 83237/Fk, 83240/Fk)

maguknak kellett gondoskodniuk a bútorzatról: egy szerb zászlós közvetítésével tudtak vásárlásokat lebonyolítani, de sok mindent saját kezűleg készítettek el. A Szalár partján többen otthonosan berendezett kis hajlékokat építettek maguknak, a téli időszakra kövekből és deszkákból, a nyári forróság idejére pedig földbarlangokat ástak.[45]

45 HL I. VH. Bomhard. 6. o.; *Epstein* 1935. 11. o.

A fogolytábor parancsnoka Alekszandr Ludvigov Bulinszkij[46] polgári tisztviselő volt, akit „Hofrat"[47] titulussal kellett megszólítani. Bomhard szerint *„szemtől szembe barátságos, hát mögött hamis, mégis jó parancsnoknak kell nevezni."*[48] Egybehangzóan emberségesnek jellemzik, aki meghallgatta a foglyok panaszait, de nem tartotta kellően kézben beosztottjait, akik számos visszaélést követtek el. Feljegyezték azt is, hogy „szlávpropagandát" folytatott.[49] A legmagasabb rangú foglyokat – Karl Waitzendorfer[50] gyalogsági altábornagyot, Wilhelm Raft Edler von Marwil[51] címzetes vezérőrnagyot és egy bizonyos Dr. Diewald innsbrucki törzsorvost – egy szállodában helyezték el, és viszonylagos szabadságot élveztek. A tisztek is bemehettek a városba, sokszor őrkíséret nélkül, és a kezdeti időkben a helyi lakossággal való érintkezést se tiltották.[52] A kadétokat – így Fábiánt is – nagy szerencséjükre érkezésük után visszasorolták a tisztek közé.

A táboron kívül töltött szabadidő egyik beszédes nyoma a Háy-hagyatékban fennmaradt mérlegkártya[53] 1915. április 4-i dátummal.[54] Az elsőre némileg szokatlannak tűnő dokumentum a korszak egyik jellegzetes „divathullámának" lenyomata. A 19. század utolsó évtizedei a pénzérmékkel működő automaták térhódításának ideje. Az Amerikai Egyesült Államok után Európa nagyvárosaiban is megjelentek a csokoládétól kezdve a képeslapokon át a borotvapengékig a legkülönfélébb termékeket kínáló automaták. 1886-ban több szabadalmat is bejelentettek a személymérleg-automatákra, amelyek néhány év múlva fel is tűntek a nyilvános tereken. A saját testsúly megmérésének ilyen egyszerű lehetősége ebben az időben újdonságnak számított, és egyfajta szórakozási lehetőségként nagy népszerűségnek örvendett. Az újabb kivitelű mérlegek tükörrel is fel voltak szerelve, így a felhasználó a külső megjelenését is „ellenőrizhette". Természetesen a nyilvános mérleghasználók – főleg a hölgyek – a korabeli vicclapok kedvelt célpontjai voltak.[55]

46 Александр Людвигов Булинский. Személyével kapcsolatban több adat nem áll rendelkezésünkre.

47 Udvari tanácsos, oroszul *nadvornyij szovetink* (Надворный советник). Az összesen 14 orosz polgári fokozat közül ez a hetedik helyen állt. http://akunin.ru/istoria/tabel/ (Megtekintés: 2022. május 15.)

48 *„Er ist ins Gesicht freundlich, hinter dem Rücken falsch, muss aber doch als guter Kommandant bezeichnet werden."* HL I. VH. Bomhard. 13. o.

49 *„Betreibt Slavenpropaganda."* HL I. VH. 4362. doboz. Namensliste der Kommandanten und russischen Lazarett-Aerzte in Turkestan. 1. o. Ez alatt az az agitáció értendő, amellyel az Osztrák–Magyar Monarchia fogságba esett szláv katonáit igyekezték renegálásra késztetni.

50 Karl Waitzendorfer (1858–1936) 1914. augusztus 3-tól a 111. Landsturm gyalogdandár, Przemyślben az egyik védőkörlet, majd a 20. kombinált gyaloghadosztály parancsnoka. 1916-ig Taskentben, 1918. március 25-ig Szkobelevben volt fogságban. A háború utolsó hónapjaiban az olasz fronton szolgált a cs. és kir. 12. gyaloghadosztály megbízott parancsokaként. *Balla* 2012. 856–857. o.

51 Wilhelm Alexander Raft Edler von Marwil (1852–1933) 1911-ben nyugállományba vonult, de a háború kitörésekor újra állományba helyezték. 1914. november 23-án esett orosz fogságba a Kárpátokban. Taskentben több ízben kórházi kezelésre is szorult, 1916. június 14–július 4. között csererokkantként visszatért a Monarchiába. 1916 október végén kinevezték a zalaegerszegi hadifogolytábor parancsnokának. *Balla* 2012. 859. o.

52 HL I. VH. Bomhard. 4., 7. o.

53 „Wiegekarte", saját fordítás. Az irattípus magyar elnevezésének nem sikerült nyomát lelni.

54 HTM KE 89.371.1/KE. A kártyán szereplő dátum a Gergely-naptár szerint április 17. Ehelyütt is köszönöm Dr. Szoleczky Emese és Andó Miklós segítségét a dokumentum pontos beazonosításában.

55 *Payer* 2012. 308–310. o. Bécsben különösen sok, máig működőképes mérlegautomata maradt fenn a közterekeken.

A mérlegelési láz ezek szerint Taskentet se kerülte el. A Turkesztáni Főkormányzóság fővárosában 1882-ben létesítettek egy városi parkot, amelyben az évtizedek során színházak, vendéglők, mozik – a „Híva”[56] és a „Turán” – épültek, méretes fáinak hűsítő árnyékában pedig rendszeresen tartottak kiállításokat, jótékonysági rendezvényeket és egyéb programokat. A Háy Elek mérlegkártyáján szereplő „Híva”[57] tehát vagy erre a mozira, vagy az azonos nevet viselő nyári színházra utal. Érdekes adalék, hogy ezek a taskenti szórakoztatóipari létesítmények – számos más beruházás mellett – a botrányos életvitele következtében a városba száműzött Nyikolaj Konsztantyinovics Romanov orosz nagyhercegnek (1850–1918) köszönhetően valósultak meg.[58] Háy Elek a „pontos amerikai orvosi mérleg”[59] szerint 4 pudot és 25,5 funtot nyomott, vagyis kereken 76 kilogrammot, ami a testmagasság ismeretének hiányában is viszonylag normális súlynak tekinthető.

A taskenti táborvezetés heti kettő vagy három alkalommal engedélyezte a tiszteknek, hogy három-négy fős csoportokban, civil ruhában, sétáljanak és vásároljanak a városban.[60] Egy ilyen kimenő engedély a hagyaték második darabja, amely 1915. augusztus 21. (Gergely-naptár szerint: szeptember 3.) napján, délután 3 és este 7 óra között Háy Elek, Undi Ferenc[61] és Messinger Gyula[62] számára engedélyezte a közös vásárlást.[63] A tisztek saját menázsikat hoztak létre, az alapanyagokat maguk szerezték be és készítették is el; külön konyhájuk volt a magyaroknak, az osztrákoknak és a lengyeleknek. Taskent nyüzsgő bazárjai, az egzotikus megjelenésű népkavalkád lenyűgözte a magyar foglyokat: „*Csak gondolatban és mint regényolvasó voltam eddig keleten. S íme most benne vagyok a keleti élet közepében. A minaret, a müezzin, ez a nagy forgatag, a töméntelen szagos dinnye, a nagyszemű szőlő, az óriási fürtök, a portékájukat torokhangon árusító mészárosok, a tevetej- és kumisz-árusok. […] Lakói hinduk, szártok, tatárok, kirgizek, kevés számmal turkománok és üzbégek.*”[64] Az osztrákoknak azonban, úgy látszik, vonzóbb volt az orientális romantikánál a megszokott nyugati kényelem: „*A város két részből áll, az oroszok egészen nagy, modern kertvárosából nagyjából húszezer lakossal, és a nagyjából kétszázharmincezer keleti által lakott bennszülöttvárosból. Az oroszváros elegáns épületekkel, széles utakkal és európai*

56 Híva nagy múltra visszatekintő oázisvárosa az Aral-tótól délre, Horezm területén fekszik. A Hívai Kánság 1873 óta orosz protektorátus alatt állt.

57 Az orosz felirat: Городской садъ и „Хива”.

58 https://mytashkent.uz/2012/08/20/po-razvalinam-gorodskogo-sada/; https://cinepostcards.blogspot.com/2021/05/khiva-in-tashkent-uzbekistan.html (Megtekintés: 2022. április 14.)

59 „Точно Американскій докторскіе вѣсы.”

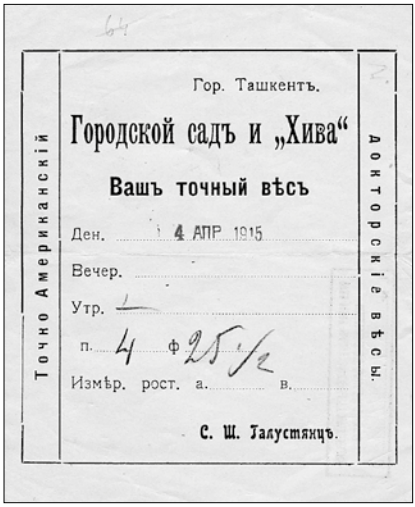
60 HL I. VH. Bomhard. 7. o.

61 Undi Ferenc (1882–1971) tartalékos főhadnagyként szolgált a m. kir. 2. honvéd ágyúsezredben, 1918 végén fogolycsere útján jutott haza, a háború után folytatta mérnöki pályáját. *702. sz. veszteségi lajstrom,* 1918. november 26. 6. o.; Undi Ferenc gyászjelentése: https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/561567# (Megtekintés: 2022. május 15.)

62 A m. kir. szegedi 5. honvéd gyalogezred főorvosa, a háború előtt szepesófalvi (ma: Spišská Stará Ves, Szlovákia) járási tiszti orvos. A fogságból hazatért, ennek körülményeit azonban nem ismerjük. *Pesti Hírlap,* 1913. október 26. 35. évf. 254. sz. 16. o.; *Uj Kelet,* 1934. március 25. 17. évf. 19. sz. 8. o.

63 HTM KE 89.368.1/KE

64 *Fábián* 1930. 103. o.

Háy Elek mérlegkártyája a taskenti városi parkból (HTM KE 89.371.1/KE)

komforttal rendelkezik, a bennszülöttváros ezzel szemben piszkos, alacsony vályogházikókat mutat, amelyeknek ablaki nem az utcára, hanem az udvarra néznek."[65]

„*Különösen lekötötték a figyelmemet a buharai zsidók nemes kis alakjai, akik átvették a mohamedánok öltözködését és életformáját. A férfiak nehéz, általában sárga selyemből készült, zöld vagy kék csíkos halatokat*[66] *viselnek, fejükön a turbán helyett egy fekete selyemsapkácskát. Az asszonyok, mint a mohamedánok öltözve, de fátyol nélkül, ugyancsak világos színeket részesítenek előnyben; a kislányok koromfekete hajukat sok kis copfba fonják és érmékkel díszítik.*"[67] A mára szinte nyomtalanul eltűnt közép-ázsiai zsidó közösségek[68] ebben az időben még élénken jelen voltak a városok életében, és sok esetben kerültek közeli kapcsolatba az izraelita felekezetű vagy származású hadifoglyokkal, így Fábián Bélával és – feltehetjük – Háy Elekkel is.[69]

A hagyaték részét képezi egy 32 vonalas oldalt számláló, lila kötésű füzet is.[70] A borítóra ragasztott címke tanúsága szerint M. I. Szvisulszkij[71] taskenti könyv- és papírkereskedésében vásárolták. A rendezett íráskép alapján tisztázatról lehet szó,

65 *Epstein* 1935. 12. o. Saját fordítás.

66 A *halat* (nemzetközi átírásban *khalat*) díszes közép-ázsiai férfi köntös.

67 *Epstein* 1935. 12. o.

68 A „buharai zsidók" megnevezés annyiban megtévesztő, hogy jelenlétük nem korlátozódott a Buharai Emirátusra. A Szovjetunió felbomlása után a nagyrészük kivándorolt Izraelbe vagy az Amerikai Egyesült Államokba.

69 Érdemes ezzel összefüggésben megemlíteni Kornis Jenő honvéd naplóját is, amelyben a következő sorokat olvashatjuk: „*1915. IX/15. A napokban volt a zsidó újév. Igen nagyon hatott rám ez az ünnep, s elképzeltem, milyen érzelmekkel lehetnek otthon is ezen a napon eltelve. A zsidó hitsorsosok az itteni körülményekhez képest szép imaházat rendeztek be, s a szamarkandi zsidóságtól egy tórát is kaptunk, bár az orosz bornírtság a szentírás kihozatalát a táborba megtiltotta, azonban mégiscsak sikerült valahogy elérni, hogy kihozhassák.*" *Kornis – Takács* 2015. 62. o.

70 HTM KE 86.292.1/KE

71 М. И. Свишульский. Kiadóként fontos szerepe volt a 20. század elején virágkorát élő taskenti képeslapiparban. A stockholmi Granberg céggel együttműködésben színes fototípia-képeslapokat is

javítások csak elvétve találhatók benne. Nem hagyományos értelemben vett naplóról van szó: az egész füzet egyetlen esemény körül forog, amelyen keresztül érdekes kép rajzolódik ki a fogolytáboron belül kialakuló közösségek konfliktusairól. Feltehető, hogy Háy Elek nem sokkal a történtek után rögzítette még friss emlékeit. Csak találgatni lehet, hogy mi volt ezzel a szándéka; egy esetleges későbbi felelősségre vonás esetére szeretett volna pontos feljegyzésekkel rendelkezni? (Ne felejtsük, ügyvédről beszélünk!) Azt talán nem is kell különösebben hangsúlyozni, hogy az ilyen „ego-dokumentumok" értelemszerűen mindig nagyon szubjektív források; nem áll módunkban ellenőrizni, hogy a szerző esetleg elhallgatott-e egyes mozzanatokat, vagy éppen hozzáköltött-e ezt-azt. Ezzel együtt éppen az ilyen kútfők segíthetnek abban, hogy életközelibb képet kapjunk a hadifogság mindennapjairól, amit minden individuum egészen másképp élt meg.

„1915. október 30-án (szombaton) délelőtt 11 óra tájban a laktanyaépület udvar felöli oldalán Kovács százados lakása előtt a tisztikar egy részét gyülekezni láttam." Az egész esemény kiindulópontja egy híresztelés volt, amely szárnyra kapott a tartalékos tisztek – közéjük tartozott Háy is – körében, miszerint Kovács Géza[72] százados, a magyar tábor parancsnoka, gyűlést tartott a tényleges tiszteknek a tartalékosok meghívása nélkül. Ez a megkülönböztetés már önmagában is sérelmesnek találtatott, még inkább azonban az, amit Kovács százados itt állítólag elmondott. *„Szerinte egyesek túlságosan bizalmasak a náluknál alacsonyabb rangúakkal szemben és ezért van az, hogy a tartalékosok nagyon elbízzák magukat és majd ha haza megyünk, azt fogják beszélni, hogy ők nyerték meg a háborút. Ez helytelen! Az urak legyenek tartózkodóbbak, tartsák lehetőleg távol maguktól a fiatalabbakat, követeljék meg a szabályszerű tisztelgést."* Ezt az információt Háy már Radivojevics Péter[73] tartalékos hadapródtól kapta, aki a maga részéről meg Kettenstock Miklós[74] főhadnagytól hallotta. A tartalékosok saját gyűlésükön – melyen Fábián Béla is jelen volt – megvitatták a kérdést, és Háy Elekkel szemben arra az álláspontra helyezkedtek, hogy addig nem tesznek lépéseket, amíg a hír megerősítést nem nyer. *„[…] én kijelentettem, hogy a többség akarata előtt kénytelen vagyok meghajolni de a magam részéről levonom a konzekvenciákat és ezentúl minden bajtársiasnak nevezhető tevékenységtől távol tartom magamat, nehogy abba a kellemetlen helyzetbe kerüljek, hogy más tartson távol magától. Ezért beszüntetem az újságcsinálás körül eddig folytatott tevékenységemet és azokat a jogi előadásokat*

előállított, amelyek a város látképeit, nevezetes épületeit, bazárjait ábrázolják. *Борис Голендер:* Мон Господа Ташкентцы. [Borisz Golender: Taskent urai.] Ташкент, 2007. 208. o.

72 A m. kir. 8. honvéd gyalogezredben szolgált. Az „osi hadifogoly mészárlás" néven elhíresült tragédiában vesztette életét 1919 áprilisában, akárcsak több más egykori taskenti hadifogoly. *Fővárosi Közlöny,* 1921. június 24. 25. sz. 1084. o. Az esemény részleteit ld.: *Kaba* 2011.

73 Valószínűleg azonos az 1890. december 24-én, Nagykikindán (ma Kikinda, Szerbia) született Radivojevits Péterrel. *A Nagykikindai M. Kir. Állami Főgimnázium XXXIV. Értesítője*. Nagykikinda, 1911. 72. o.

74 M. kir. 8. honvéd gyalogezred. Később egyike volt azoknak a magyar tiszteknek, akiket túszként tartottak vissza Szovjet-Oroszországban a Magyarországi Tanácsköztársaság bukása után, és csak 1922. augusztus 10-én került vissza Magyarországra. *Budapesti Hírlap,* 1922. augusztus 12. 42. évf. 183. sz. 5. o.

is, amiket eddig Hajós Oszkár,[75] *Bencze Béla*[76] *szdsoknak és Szilassy Iván*[77] *fhgynak bajtársias szívességből tartottam."* A feszültség növekedése már azon a napon megfigyelhető volt: *„Hajós szds, aki eddig esténként Klein József*[78] *és Ilovszky Jenő*[79] *tartalékos, valamint Kubick Andor*[80] *tényleges hgygyal tarokkot*[81] *szokott játszani, ezt a játékot beszüntette."* Tovább borzolta a tartalékosi kedélyeket a „Salzberger-Szegő ügy": Szegő Béla[82] tartalékos hadnagy szóvá tette Salzberger Jakab[83] népfelkelő főhadnagynak, hogy az úgy lépett be hozzá társaival, hogy nem köszönt neki. Emiatt Salzberger feljelentette Kovács századosnál Szegőt, akinek végül bocsánatot kellett kérnie.

Háy és Fábián megkísérelték Almoslino Rezső[84] tartalékos főhadnagytól megtudni, mi is történt valóban a gyűlésen, ő azonban azzal hárította el a válaszadást, hogy késve érkezett, másrészt nem tud túl jól magyarul és nem is figyelt túlzottan. A „Turkesztáni Az Est" tábori újság szerkesztősége végül úgy döntött, hogy november 1-jén már nem fog új lapszám megjelenni. A szerkesztőség vezetője az oroszul is beszélő Almoslino főhadnagy volt, ekkori tagjai Háy Elek mellett: Bárdos Ignác,[85]

75 M. kir. 2. honvéd gyalogezred, Fábián Bélával együtt Krasznaja Rjecskába vitték 1916-ban.

76 M. kir. 2. honvéd gyalogezred.

77 M. kir. 2. honvéd gyalogezred, hazatérésének körülményeit nem ismerjük. A przemyśli kitöréssel kapcsolatos emlékeit később papírra vetette, és azokat Marschalkó Jenő (1879–?) ny. ezredes rendelkezésére bocsátotta tanulmánya elkészítéséhez. *Marschalkó* 1925. 113–114. o.

78 A név gyakorisága nem tesz lehetővé biztos kijelentéseket, feltehető azonban, hogy az 1872-ben a szatmári Nábrádon született, a m. kir. 12. népfelkelő gyalogezred hadtápzászlóaljában szolgáló Klein Józsefről van szó, és az osi áldozatok egyike volt. *190. sz. veszteségi lajstrom*, 1915. június 8. 21. o.; *Kaba* 2011.

79 Született Makón 1890-ben, civilben vasúti tisztviselő. A m. kir. 2. honvéd gyalogezredben szolgált, az osi mészárlásnak esett áldozatul.

80 Neve helyesen Kubik, m. kir. 2. honvéd gyalogezred, ugyancsak az osi mészárlás áldozata.

81 Ebben az időben főleg felsőbb körökben népszerű kártyajáték az Osztrák–Magyar Monarchiában, *„vidám élvezetes, fordulatos rohanó tempójú, ötletekben gazdag játék, amelynél a jó humor, szolid élcelődés mindennél előrébb való." Kovács Endre – Szigetvári Zoltán:* Tarokk-őr. Budapest, [1940.] 2. o.

82 Sajószentpéteri bankhivatalnok, alakulata valószínűleg a cs. és kir. 51. gyalogezred. *Miskolczi Napló,* 1915. február 14. 15. évf. 36. sz. 4. o.

83 M. kir. 5. népfelkelő huszárezred.

84 Rudolf Almoslino (a Rudolf nevet gyakran magyarosították Rezsőre), született 1887. május 1-jén Belgrádban spanyol gyökerű zsidó családban. Később Budapestre költözött, és a Szent István szálló (Podmaniczky utca 8.) társtulajdonosa lett. A cs. és kir. 23. gyalogezredben, majd a m. kir. 11. honvéd népfelkelő gyalogezredben szolgált századparancsnokként. A *Budapesti Hírlap* arról számol be, hogy a Przemyśl fölszabadítása körül szerzett érdemeiért 1914 novemberében soron kívül századossá léptették elő, és a Katonai Érdemkereszt hadidíszítménnyel kitüntetésben részesült. *Budapesti Hírlap,* 1914. november 24. 34. évf. 296. sz. 12. o. A kitüntetés tényét megerősíti a bécsi Hadilevéltárban őrzött kitüntetési javaslata (AT-OeStA/KA BA NBA OBA Nr. 3343.), az előléptetésnek azonban nincs nyoma a későbbi dokumentumokban, és Háy Elek is következetesen főhadnagyként említi. (Ehelyütt is köszönetet mondok Dr. Lenkefi Ferencnek, a HM HIM Bécsi Kirendeltségének munkatársának, aki a vonatkozó iratokat gyorsan rendelkezésemre bocsátotta.)

85 M. kir. 2. honvéd gyalogezred. A háború előtt a Szegedi Kereskedelmi és Iparbank főtisztviselője. A fogságból való hazatérése után társtulajdonosa és igazgatója lett az új alapítású Szegedi Forgalmi Banknak, amely azonban 1924-ben csődbe ment. A rendőrségi intézkedések elől megszökött, 1925. szeptember 21-én Bécsben letartóztatták, a tárgyalás elől 1927-ben ismét megszökött. Később sportújságíróként tevékenykedett. *Ujság,* 1925. szeptember 22. 1 évf. 59. sz. 8. o.; *Szegedi Uj Nemzedék,* 1927. január 14. 9. évf. 10. sz. 3. o.

dr. Schiffert Ferenc,[86] dr. Gergely Lajos,[87] Szegő Béla, Grób Ernő,[88] Erdős Illés[89] tartalékos hadnagyok, Riedl Jakab,[90] Moravek János, Jeszenszky István, dr. Rácz Jenő tartalékos zászlósok. Az újság kezdetben csak arra szorítkozott, hogy szó szerinti fordításban közölt orosz táviratokat. Taskentben két újság volt kapható: a „Telegrammi", címének megfelelően táviratokat tartalmazott, és a cikkeket is megjelenítő „Turkesztánszkij Kurír". Fábián táborában ennek mintájára kezdték el szerkeszteni a „Táviratok" című lapot. Később ő maga is csatlakozott a „Turkesztáni Az Est" szerkesztőbizottságához, és meggyőzte társait, hogy foglalkozzanak a táboron belüli élet kérdéseivel is. Saját állítása szerint az újság fejlesztését nagyban ösztönözte, hogy az osztrák foglyok „Taschkenter Beobachter" címen jelentettek meg tábori újságot – melynek szerkesztői többek között Georg Popper és Adolf Epstein voltak. A két lap között versengés zajlott, melynek komoly tétje volt: a magyarok, vagy az osztrákok tudják-e aktuálisabb, érdekesebb hírekkel ellátni az olvasóközönséget? *„Meghonosítottuk az ünnepi számok rendszerét. Olyan vasárnapi lapokat adtunk, amelyek akármelyik otthoni lapnak díszére váltak volna. Harctéri tudósításokon kívül orosz belpolitikát, gazdasági helyzetjelentést, angol lapok felfogását a világhelyzetről, a turkesztáni lapok nyomán ismertetéseket a minket környező államoknak, Perzsiának, Beludzsisztánnak*[91] *és Afganisztánnak háború alatti viszonyairól"*, emlékezik vissza Fábián. A lapot csak egy példányban készítették, de Strobl Dezső[92] minden egyes számot bemásolt a naplójába. Gergely Lajos hadnagynak, aki a későbbiekben átvette a szerkesztési feladatokat, fogságba esése után sikerült megőriznie a térképeit, amelyeket a barakk falaira szegeztek fel. Ezek alapján adott esetben meg tudták állapítani, hogy az orosz győzelmekről szóló hírek valójában visszavonulást takartak, és ezt nem is haboztak a lapban közölni – ami értelemszerűen az orosz táborparancsnokság rosszallását váltotta ki.[93]

86 Gyulai ügyvéd, a m. kir. 2. honvéd gyalogezrednél Háy Elekkel egyidőben lett tartalékos hadnagy. A háború után a Gazdapárt, majd az Egyéges Párt színeiben politizált. *Pesti Napló,* 1920. június 16. 71. évf. 143. sz. 1. o.

87 Celldömölki ügyvéd, m. kir. 2. honvéd gyalogezred.

88 Született 1886-ban a Torontál vármegyei Módoson (ma: Jaša Tomić, Szerbia), a háború előtt könyvelőként dolgozott. A cs. és kir. 29., majd a m. kir. 5. honvéd gyalogezrednél szolgált. Az osi mészárlásnak esett áldozatul. *671. sz. veszteségi lajstrom,* 1918. május 1. 3. o.

89 Született 1887-ben a Somogy vármegyei Kiskorpádon, a cs. és kir. 83., majd m. kir. 2. honvéd gyalogezredben szolgált, csere útján tért haza a fogságból 1918-ban. 1938. március 30-án hunyt el Budapesten. *693. sz. veszteségi lajstrom,* 1918. augusztus 30. 3. o.; *Pesti Napló,* 1938. április 1. 89. évf. 73. sz. 13. o.

90 Feltehetőleg azonos az 1885. január 25-én Titelen (ma Тител, Szerbia) született Riedl Jakab adóhivatali tisztviselővel. Az osi mészárlás áldozatainak egyike. *Hivatalos Közlöny,* 1909. 17. évf. 22. sz. 579. o.

91 A Beludzsisztáni Ügynökség *(Baluchistan Agency)* a mai Pakisztán területén Brit-India névleg autonóm területei közé tartozott.

92 Helyenként Stróbl, született 1882. január 30-án Vingán (ma Arad megye, Románia). A háború előtt a „Neue Temesvarer Zeitung" egyik kiadója. Az osi mészárlás egyik áldozata. *Városi Közlöny,* Temesvár, 1911. január. 14. évf. 1. sz. 89. o.

93 *Fábián* 1930. 117., 135., 137. o.; 21 év fogság után hazaérkezett Oroszországból a „Szibéria Az Est" szerkesztője. *Az Est,* 1936. február 8. 27. évf. 30. sz. 3. o. Gergely később Berezovkára, majd Troickoszávszkba (mai nevén Kjahta, a mongol határ mellett) került, ahol folytatta a lapszerkesztést „Szibériai Az Est" címen.

Háy másnap úgy döntött, hogy közli Hajós századossal a jogi előadások befejezését és ennek okát is. Mielőtt azonban ezt kifejthette volna, elöljárója félbeszakította: *„Köszönöm, hogy a hgy. úr szíves volt felkérésemre nekünk előadásokat tartani. Magam is meg akartam köszönni a hgy. úr szívességét. Ha tudtam volna, hogy hgy. úr idejét rabolom el ezzel, nem tettem volna. Figyelmeztetem azonban hgy. urat, a köztünk a szolg. szab. II. része értelmében ma is fennálló elöljárói és alárendelti viszonyra és óva intem, hogy tartózkodjék az ilyesféle eljárástól és kifejezésektől, mert hgy. úr ellen otthon el fogok járni és hgy. úr keservesen fogja még megemlegetni ázsiai tartózkodását."* Háy kérdésére, hogy mely kifejezések azok, és mikor használta ő azokat, ennyi volt a válasz: *„A hgy. úrral nem tárgyalok. Nem fogadok el kitanítást senkitől, legkevésbé fiatal tartalékos hadnagyoktól!"* Háy erre és meghajolt, és távozott.

A következő napot nagyrészt a városban töltötte, így csak utólag értesült arról, hogy Kovács százados kérdőre vonta a „Turkesztáni Az Est" készítőit, hogy miért szüntették be az újságot. Az előadott magyarázatra közölte, hogy a gyűlésen nem hangzottak el a sérelmes kijelentések, csak az, hogy a rangkülönbségeket be kell tartani. Azt, hogy ki adta elő a gyűlés lefolyását, nem tudta meg, a megkérdezettek ugyanis nem válaszoltak, és a felszólítás ellenére sem jelentkezett senki. Schwarcz József[94] főhadnagy a gyűlés után azonban hangot adott azon véleményének, hogy csak Almoslino lehetett az, aki elbeszélte a gyűlés lefolyását. A tartalékos közösségben a kedélyek újfent fellángoltak: Strobl Dezső és László József tartalékos zászlósok egy ívet szerkesztettek, amelyben Kovács századostól kérték az áthelyezésüket egy másik laktanyába; Háy másodikként írta alá. Ezután indítványozta, hogy közöljék a parancsnokukkal: nem hajlandóak elmondani, kitől származnak az információik, de azt kijelentik, hogy nem Almoslinotól. Az újság újraindításával kapcsolatban pedig közölte, hogy abban biztosan nem vesz részt. *„Tegnap bizalommal fordultam Hajós szdshoz, aki 3 hónapig zlj. 2 hónapig szdpncsnokom volt és most már 7 hónapja, mióta fogságban vagyunk, csoportparancsnokom. Meghallgatás helyett durva visszautasításban volt részem. Ha tehát egy olyan úr aki több, mint egy éve közvetlen elöljáróm, nem viseltetik irántam annyi bizalommal, hogy meghallgasson, nem tételezhetem föl a többi urakról, akik jórészben csak a fogságban ismerkedtek meg velem, több bizalmat; ezért minden bajtársias munkától távol tartom magam."*

Mindeközben Almoslino tudomására jutott, hogy Schwarcz őt gyanúsítja, és közölte, hogy ez hazugság, mire Schwarcz lovagias elégtételt kért tőle. Almoslino képviselői – Undi Ferenc és Török Árpád[95] tartalékos hadnagyok – útján kijelentette, hogy abban az esetben, ha Schwarcz bizonyítani tudja vádját, hajlandó teljes lovagias elégtételt adni. Az ügy végül lerendezetlen maradt. Jól jellemzi a feszült légkört egy másik eset is: Szarka András[96] tartalékos hadnagy civilben, egy hölgy társaságában sétált az utcán, és nem köszöntötte az ugyancsak civilben lévő Schwarczot, aki ezt követően magához rendelte, neveletlennek nevezte, és közölte, hogy amennyiben ez még egyszer előfordul, hazaküldi a laktanyába. Másnap Szarka Schwarcztól

94 A m. kir. 5. honvéd gyalogezredben szolgált ilyen nevű főhadnagy, valószínűleg róla van szó. *A Magyar Királyi Honvédség és Csendőrség névkönyve az 1917. évre*. 38. o.

95 Kecskeméti törvényszéki jegyző, m. kir. 2. honvéd gyalogezred. Az osi mészárlás egyik áldozata. *Kecskeméti Közlöny,* 1921. április 17. 3. évf. 2. o.

96 M. kir. 2. honvéd gyalogezred.

kért lovagias elégtételt – Undi és Almoslino útján. Schwarcz ezt megtagadta, mondván „szolgálati ügyről" van szó, mire Szarka közölte, hogy otthon fel fogja jelenteni.

Az egyre nehezebben kezelhető indulatok arra késztették Kovácsot, hogy valahogy pontot tegyen az ügy végére. A századost Fábián „nagyszerű, derék úriemberként" jellemezte, aki nem akarta külön keseríteni a foglyok életét, és csak a legszükségesebb esetben avatkozott be konfliktusokba.[97] Így november 5-én egyenként lakására hívta a tartalékosokat, ahol a valamennyi tényleges tiszt jelenlétében kellett választ adni a kérdéseire. Háy saját feljegyzései alapján a valóságnak megfelelően adta elő az eseményeket, azzal az egy különbséggel, hogy tagadta, hogy bárki elmondta volna nekik a gyűlésen elhangzottakat; arra állítása szerint közvetve, a tisztek megváltozott viselkedéséből jöttek rá. Előadása végén Kovács százados így szólt: *„Kérem szépen, az urak vallomása alapján megállapítom, hogy az egész dolognak az oka az Almoslino, mert ő az urak közt volt és mégsem világosította föl az urakat, hogy tévedésben vannak és ezért történt az egész lázongás."* Háy Elekből ekkor előbújt az ügyvéd: *„Kérem szds. úr, én ugyan nem vagyok Almoslino fhgy. úr védője és itt nem is lehetek védő, de azért meg kell jegyeznem, hogy Almoslino fhgy. úr semminek se az oka. Az a bizonyos gyűlés szombaton volt, mi Almoslino fhgy. urat csak hétfőn este, vagy délután kérdeztük meg és én már vasárnap délelőtt kijelentettem, hogy nem veszek részt semmi bajtársias munkában."* Hajós és Schwarcz közbevetésére, miszerint nem igaz, hogy nem lett volna ott Almoslino a gyűlés kezdetétől, hiszen csak néhányan beszélgettek, Háy így reagált: *„Talán erre gondolta, hogy már a gyűléshez tartozik. Azonkívül nem is tud annyit magyarul, hogy az ott elmondottak finom nuanszait visszaadhatta volna."*

A kihallgatásokat tovább folytatták egészen estig, majd Kovács újabb gyűlést hívott össze, és kijelentette: *„A mai egész napi munkánkkal sikerült megállapítanom, hogy nem történt semmi. Csapó és Kettenstock könnyelműen elejtett megjegyzéséből az urak olyan kijelentésekre következtettek, amik nem történtek meg. Aki engem ismer, az tudhatja, hogy tőlem távol áll a ténylegesek és a tartalékosok közt válaszfalat felállítani; ez kész öngyilkosság volna. Nekünk szükségünk van az együttműködésre és szükségünk lehet otthon is. Ha az urak mégegyszer hallanak valami pletykát, fogják be a füleiket és ne hallgassanak rá. Nagyon örülök, hogy nem történt semmi és remélem, hogy nem lesz további félreértés köztünk. Tessék ezt közölni a többi urakkal is."*

„November 6-án a lap Bárdos–Moravek–dr. Rácz szerkesztésében újra megjelent. Én a magam részéről ismét kijelentettem, hogy nem veszek részt a munkában." – Ezekkel a szavakkal ér véget Háy Elek feljegyzése, a füzet utolsó lapján. Ahhoz, hogy kísérletet tegyünk a leírtak értékelésére, szükséges egy rövid társadalomtörténeti kitérő. Az Osztrák–Magyar Monarchia közös hadseregében – ellentétben a porosz gyakorlattal – nem volt arra törekvés, hogy a tartalékos tisztek hasonló társadalmi osztályból kerüljenek ki, mint a hivatásosok. Így nagy eltérés volt a két csoport tagjai között presztízs, vallás, származás, neveltetés és műveltség tekintetében. A hivatásos tisztikar az 1870-es években meglehetősen rossz véleménnyel volt az egyéves önkéntesi rendszerről, komoly viták folytak arról, hogy lehet-e ezekkel a puhánynak tekintett ifjakkal tegeződni, párbajképesek-e egyáltalán; ezek a fenntartások

97 *Fábián* 1930. 121. o.

az idővel azonban eltűntek. A tartalékos tiszti státusz eléréséhez igazolni kellett polgári foglalkozást és egy bizonyos jövedelmet. A honvédségben a tartalékos tiszti vizsgát a jelentkezők közel 90%-a sikerrel tette le, ami jobb arány, mint a közös hadsereg esetében, és enyhébb követelményekre utal. Azt, hogy hivatásosok és tartalékosok közt egyfajta ellentét létezett, Hajdu Tibor elsősorban az eltérő gondolkodásmóddal, és a polgáriasodás eltérő mértékével magyarázza. Így a tüzérségben, ahová leginkább csak diplomásokat, mindenekelőtt mérnököket vettek fel, ez a jelenség jóval kevésbé volt tapasztalható, mint a gyalogság esetében. Összekötötte viszont a két csoportot az irodisták, a szanitécek és tréneknél szolgáló tartalékosok közmegegyezéses lenézése. Az első világháború idején Hajdu szerint azonban *„hivatásos és tartalékos tisztek kapcsolata már zavartalan, a tartalékosok társadalmi presztízse szilárd"*. A háború első hónapjaiban elszenvedett hatalmas veszteségek a hivatásos tisztek körében tovább növelték a tartalékosok megbecsülését, akik nélkül a harcot már ekkor sem lehetett volna folytatni. Nem túlzás tehát Deák István megfogalmazása, miszerint „a tartalékos tisztek háborújáról" beszélhetünk.[98] Hajdu 30% körülire becsüli a tartalékos tiszteknél a zsidók arányát, akiknek túlnyomó többsége teljesen asszimilált volt.[99]

Ezek alapján nem valószínű, hogy a két csoport közötti ellentét a fogolytáborokban túlzott mértékeket öltött volna. Az ismertetett esetnek valószínűleg – bár a további fejleményeket nem ismerjük – nagyobb volt a füstje, mint a lángja. Alátámasztja ezt az is, hogy Fábián Béla, aki számtalan színes történetet elevenít fel, erről az ügyről egyetlen szót se ejt. A kényszerű összezártságból és unalomból fakadó kisebb-nagyobb csoportokra, klikkekre szakadás értelemszerűen újra felszínre hozhatta a korábbi, már szinte feledésbe merült törésvonalakat. A tényleges választóvonal nem a hivatásos és a tartalékos tisztek között, hanem a tisztek és a legénység között húzódott.

Nem lehet elégszer hangsúlyozni, hogy a ránk maradt, nagy többségében tisztek által írt ego-dokumentumok magukban rejtik azt a veszélyt, hogy némileg torz kép alakuljon ki az első világháborús hadifogság körülményeiről. A legénység helyzete összehasonlíthatatlanul rosszabb volt, nekik aligha maradhatott arra idejük és erejük, hogy a fentihez hasonló ügyekbe bonyolódjanak, és azokat még akkurátusan fel is jegyezzék. Mindenkit, aki fizikailag alkalmas volt, munkára kötelezték, ami azonban nem járt az ellátmány növelésével, és többnyire fizetést se kaptak. Kezdetben gyapotföldeken és csatornaépítéseken is dolgoztatták őket, ezt azonban idővel beszüntették – feltehetőleg belátták, hogy az elviselhetetlen forróságban a foglyok nem képesek érdemi munkát végezni. A városban takarítási és építési munkákban résztvevő foglyoknak étkezni és aludni vissza kellett térnie a táborba. Az élelmezés rendkívül egyhangú volt: reggelire tea és cukor, ebédre leves, egy kis darab hús és kása, vacsorára levesmaradék, vagy annak hiányában teavíz. A háború későbbi szakaszára jellemző állapotokhoz képest azonban ez még viszonylag bőséges ellátásnak is tekinthető. Az a gyakorlat, hogy tíz személy étkezett közösen egy tálból, Bomhard meglátása szerint nagyban növelte a járványok kitörésének veszélyét.

98 *Deák* 1993. 242–244. o.
99 *Hajdu* 1999. 289–309., 314. o.

Szappant nem kaptak, 30–40 főnek kellett használnia egy fadézsát. Szórakozási lehetőségük nem volt; alakult azonban szláv foglyokból egy zenekar, amely a városi parkban játszott. Tagjai havonta 3 rubelt és jobb élelmet kaptak. Ruházatból csak a minimumot biztosították, itt is előnyben részesítve a szlávokat. A szökési kísérleteket általában elzárással büntették a kreposztban,[100] de a legénység esetében az is bevett gyakorlat volt, hogy vállukon egy puskával, rajta kétoldalt homokzsákokkal, a tűző napon kellett állniuk két órán keresztül. Az őrszemélyzet túlnyomórészt azonban emberséges viselkedést tanúsított a foglyokkal szemben.[101]

Ebben az időszakban a tisztek hetente, a közkatonák havonta egy levelezőlapot írhattak. Az otthonról küldött csomagok általában már üresen érkeztek Taskentbe, főleg az élelmiszert és dohányt tulajdonították el belőlük. A leveleket nem osztották szét, csak egyszerűen bedobták a kaszárnyákba, a pénzküldeményekre sokszor hónapokat kellett várni. Idővel a foglyok kineveztek egy postástisztet, és a levelek szétosztását a legénység tagjai végezték el.[102] A problémák jelentős része nem rossz szándékra, hanem az elégtelen szervezésre volt visszavezethető.[103]

Betegszoba minden kaszárnyában rendelkezésre állt, felszerelésük azonban rendkívül hiányos volt. A tábor területén három kórház működött. A „Vojenni" kórházban, ahol Bomhard nővér is dolgozott, viszonylag jók voltak a körülmények, rendelkezésre állt megfelelő mennyiségű latrina és fürdőhelyiség, az ágyakra jutottak szalmazsákok. A foglyokat osztrák orvosok látták el fiatalabb orosz medikusok felügyelete mellett, a nővérek képzettségét Bomhard nagyon elégtelennek ítélte meg. A súlyos betegek reggelente kaptak egy liter tejet, ami azonban a nagy hőségben már délre megsavanyodott. Teát, levest, kenyeret, húst és kását kielégítő mennyiségben osztottak. Égető hiány volt viszont gyógyszerekből, fertőtlenítőszerekből és orvosi eszközökből. A nyári „Ledni" kórház nyitott barakkokban volt berendezve, és csak novemberig működött. A legkedvezőbb elhelyezési körülményeket a „Vojenni evakuációs kórház" biztosította az egykori árkászlaktanya épületében, nagy és világos szobákban. A latrina viszont 200–300 lépésnyire volt a barakktól, ami a súlyos betegeknek nagy gondot okozott. A fertőző betegek elkülönítését egyik létesítményben sem sikerült megoldani.[104]

A fogolytáborban a rossz vízminőség, a zsúfoltság és a közös tálból étkezés következtében gyakori volt a tífusz, vérhas és vesegyulladás, utóbbi általában halálos kimenetelű volt. A közép-ázsiai táborokra jellemző maláriát a közeli rizsföldek szúnyogjai terjesztették. A lakosság körében többször kitörő kolera a táborban csak elvétve fordult elő, akárcsak a skorbut és a kiütéses tífusz. Napszúrásokra is volt példa, két fogoly pedig skorpiócsípésbe halt bele. A nyári időszakban a halálozás különösen magas volt, naponta 30–40 beteg vesztette életét. A temetés – legalábbis ebben az időszakban – a viszonyokhoz képest kegyeletteljes volt: a halottakat koporsókba helyezték, ezeket egy pap megszentelte, majd külön sírokba temették, a zöld

100 Oroszul „erőd" (крепость).
101 HL I. VH. Bomhard. 2–4. o.
102 *Fábián* 1930. 136. o.
103 HL I. VH. Bomhard. 9. o.
104 Uo. 10–12. o.

Bittó Gyula (1892–1915), m. kir. 5. honvéd gyalogezredbeli hadapród sírja Taskentben (Háy Elek hagyatékából. HTM Fotóarchívum 83244/Fk)

keresztekre névtáblákat erősítettek.[105] A nagyarányú halálozás elsősorban a legénységet érintette, ami arra késztette a tiszteket (Fábián szerint ő vetette fel elsőként a kérdést), hogy segélyezésükre létrehozzanak egy jótékonysági alapot. A gyűlésen megszavazták, hogy a tisztek járandóságából hivatalból levonnak havi három, törzstisztekéből öt rubelt erre a célra.[106]

A legénység sorsának javításáért végzett tevékenység végül odavezetett, hogy Fábiánt 1916. június 13-án Almoslinóval, Hajós Oszkárral, Takáts Zoltán[107] és Pataky Kálmán[108] tartalékos zászlósokkal együtt elszállították Taskentből. Miután ugyanis előadták egy svájci missziónak, hogy a legénység élelmezése nem megfelelő, kiderült, hogy a misszió tagjai valójában álruhás orosz tisztek. És bár arra ügyeltek a foglyok, hogy ne vádoljanak senkit se konkrétan az élelmezésre szánt pénz ellopásával, Bulinszkij nem hagyhatta következmények nélkül az esetet. Fábián

105 Uo. 12–13. o.
106 *Fábián* 1930. 138–139. o.
107 Helyenként Takács, m. kir. 2. honvéd gyalogezred.
108 Cs. és kir. 38. gyalogezred.

A fogságban ismeretlen körülmények közt elhunyt Takáts Zoltán hadapród, 1915. július (Háy Elek hagyatékából. HTM Fotóarchívum 83245/Fk)

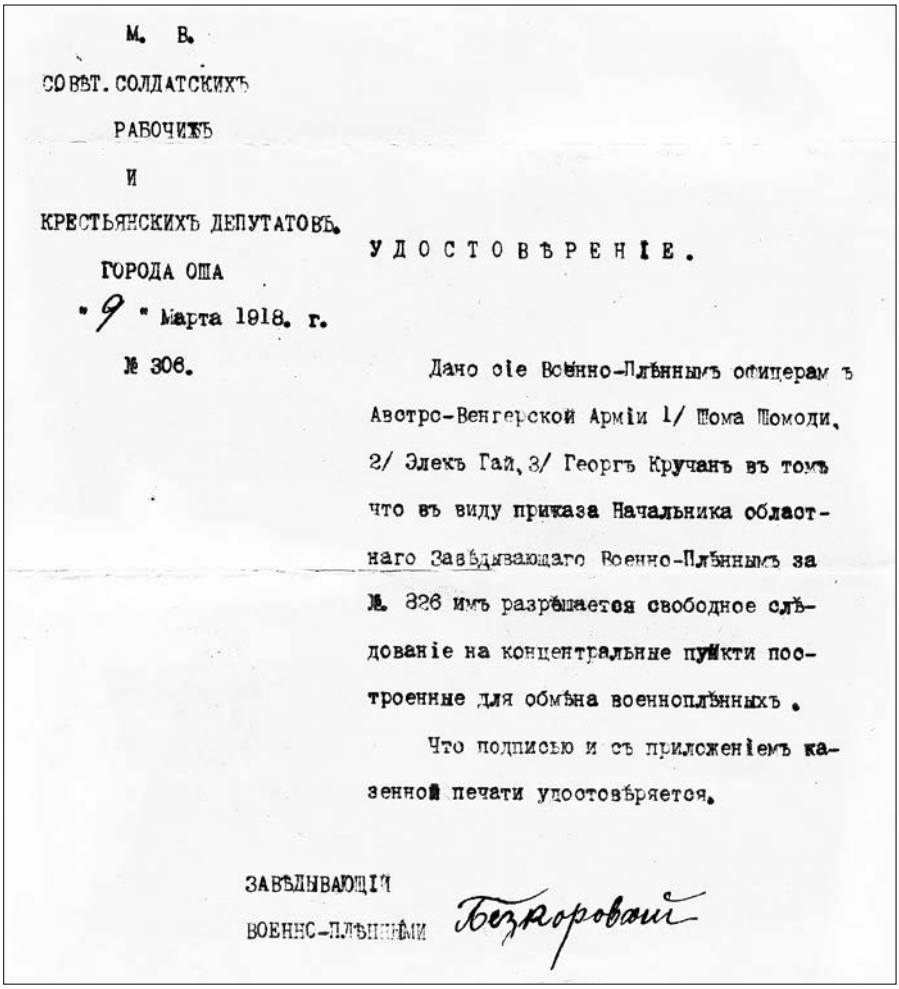
helyzetét külön súlyosbította, hogy ezt követően információkat osztott meg egy svéd küldöttel, I. J. Rydberggel. Ő ugyan nem álruhás orosz volt, de mivel folyamatos megfigyelés alatt tartották, a táborparancsokság azonnal tudomást szerzett az elhangzottakról.[109]

Fábián Háy Eleket is említi azon barátai között, akiktől szomorú búcsút vett. Valószínűleg azonban ő sem maradt sokáig: a júliusban kitört közép-ázsiai felkelés[110] következtében az orosz hatóságok az osztrák, magyar és német tiszteket elkezdték elszállítani Taskentből. A laktanyát augusztus 18-án teljesen felszámolták; Georg Poppernek sikerült az illetékeseknél elérnie, hogy a csoportjuk egyben maradjon.[111]

109 *Fábián* 1930. 269–288. o.; *Molnár Jenő:* Fábián Béla. Egy karrier története. *Borsszem Jankó,* 1930. március 23. 63. évf. 3148. sz. 4–5. sz.

110 Közvetlen kiváltó oka egy 1916. június 25-én kelt cári ukáz volt, amely az addig a katonai szolgálat alól felmentett helyi lakosságot hadtápszolgálatra kötelezte. A több százezer halálos áldozatot követelő összecsapások után a közép-ázsiai területeket még jobban elzárták a külvilágtól. A témához bővebben: *Jörn Happel:* Nomadische Lebenswelten und zarische Politik. Der Aufstand in Zentralasien 1916. Stuttgart, 2010.

111 *Epstein* 1935. 24. o.

М. В.
СОВѢТ. СОЛДАТСКИХЪ
РАБОЧИХЪ
И
КРЕСТЬЯНСКИХЪ ДЕПУТАТОВЪ.
ГОРОДА ОША
"9" Марта 1918. г.
№ 306.

УДОСТОВѢРЕНІЕ.

Дано сіе Воѣнно-Плѣнным̈ъ офицерам̈ъ Австро-Венгерской Арміи 1/ Шома Шомоди, 2/ Элекъ Гай, 3/ Георгъ Кручанъ въ томъ что въ виду приказа Начальника областнаго Завѣдывающаго Военно-Плѣнным̈ъ за №. 826 им̈ъ разрѣшается свободное слѣдованіе на концентральнне пун̈кти построенные для обмѣна военноплѣнных̈ъ.

Что подписью и съ приложеніем̈ъ казенной печати удостовѣряется.

ЗАВѢДЫВАЮЩІЙ
ВОЕННО-ПЛѢННЫМИ Безгоровай

Somogyi Soma, Háy Elek és Krucsán György nevére szóló, szabad áthaladást engedélyező hamisított okmány. Os, 1918. március 9. (HTM KE 89.369.1/KE)

A következő dokumentum a hagyatékból 1918. március 9-én kelt, Os városában.[112] Az orosz nyelvű irat Háy Elek, Somogyi Soma[113] és Krucsán György nevére szól, és a 826. számú rendelet alapján szabad áthaladást engedélyez számukra a hadi-

112 HTM KE 89.369.1/KE. Os (Ош) gazdag múltú települése ma Kirgizsztán területén található, a Fergána-völgyben, az özbeg határ mellett.

113 Született 1881-ben Valkányban (ma Valcani, Temes megye, Románia). A háború után gazdasági intézőként dolgozott a csókai (ma Чока, Szerbia) Lederer-uradalmon. *Esti Kurir,* 1925. augusztus 27. 3. évf. 191. sz. 10. o.

fogolycsere-állomásokhoz.[114] Somogyi Soma hadapródjelölt őrmester és Krucsán György tartalékos zászlós a m. kir. szegedi 5. honvéd gyalogezredben szolgáltak, és ugyanakkor estek fogságba, mint Háy. Krucsán csak Ost említi a későbbiekben, Somogyi ennél több tábort járt meg: Taskent után Szkobelevet,[115] Gulcsát[116] és Zolotaja Ordát[117] is. A foglyokkal való bánásmód egybehangzó emlékeik szerint kifejezetten rossz volt.[118]

A vasútvonal csak Andizsánig volt kiépítve, a hátralévő távolságot gyalog kellett megtenni. Az osi tábor adottságok tekintetében a jobbak közé tartozott. Hegyvidéki fekvésének köszönhetően a klimatikus viszonyok kellemesebbek, járványok jóval ritkábban fordultak elő. A körülbelül negyvenezer lakosú városban a nyolcszáz fős orosz kolónia területén, a főút két oldalán helyezkedtek el a latkanyák, amelyek felépítésükben nem sokban különböztek a taskentiektől. A nagyjából száz magyar és ugyanennyi osztrák tiszt külön háztartást vezetett; szerencséjükre engedélyt kaptak arra, hogy Taskentből magukkal hozzák háztartási felszereléseiket. A körülmények azonban így is szükségessé tették a foglyok innovációját: így saját maguk gondoskodtak az elektromosság bevezetéséről, fürdőhelyiséget és víztisztító berendezést építettek. Utóbbira a rendelkezésükre álló vízcsatorna *(arık)* szennyezettsége miatt nagy szükség volt. Az osztrákok újraindították tábori újságjukat és könyvtárat rendeztek be; valószínű, hogy magyar társaik hasonlóan tettek, de erről konkrét adatokkal nem rendelkezünk. Osban különösen nagy volt a hiány cenzorokból, ami elsősorban a magyar foglyokat érintette hátrányosan, gyakorlatilag lehetetlenné vált számukra a levelezés. Aligha kell kiemelni ennek negatív következményeit a foglyok, illetve hozzátartozóik lelkiállapotára.[119]

A tábor parancsnoka, Babitszki zászlós, civilben gimnáziumi professzor, Epstein emlékei szerint kellemes természetű személy volt, aki csak felsőbb utasítás esetén eszközölt szigorításokat. 1917 elején maga Alekszej Kuropatkin tábornok (1848–1925), Turkesztán főkormányzója is látogatást tett az osi táborban, amit meglehetősen nagy takarítás és rendrakás előzött meg. Georg Popper kapta azt a felelősségteljes feladatot, hogy előadja a foglyok kéréseit és panaszait. Annál nagyobb volt a csalódás, amikor Kuropatkin néhány percnyi vizitáció után megállapította, hogy „Hála Istennek, minden a legnagyobb rendben", és anélkül távozott, hogy Popper egy szót is szólhatott volna.[120]

114 Az eredeti orosz szöveg: „Дано сіе военно-плѣннымъ офицерам ъ австро-венгреской арміи 1/ Шома Шомоди, 2/ Елекъ Гай, 3/ Георг Кручанъ въ томъ что въ виду приказа начальинка обласznаго завѣдиваюшаго военно-плѣннымъ за Но. 826. имъ разрѣшаетея свободное слѣдование на концентральние пункти построенние для обмѣна военноплѣнныхъ."

115 Mai nevén Fergána (Фарғона), Özbegisztán keleti részén.

116 Гулчѳ, ma Kirgizsztánban. Itt egy büntetőtábor működött.

117 Oroszul „Arany Horda", Taskenttől keletre létesített fogolytábor.

118 Krucsán Györggyel felvett kihallgatási jegyzőkönyv, Szeged, 1918. május 7. HL I. VH. 4404. doboz; Somogyi Somával felvett kihallgatási jegyzőkönyv, Szeged, 1918. május 7. HL I. VH. 4401. doboz.

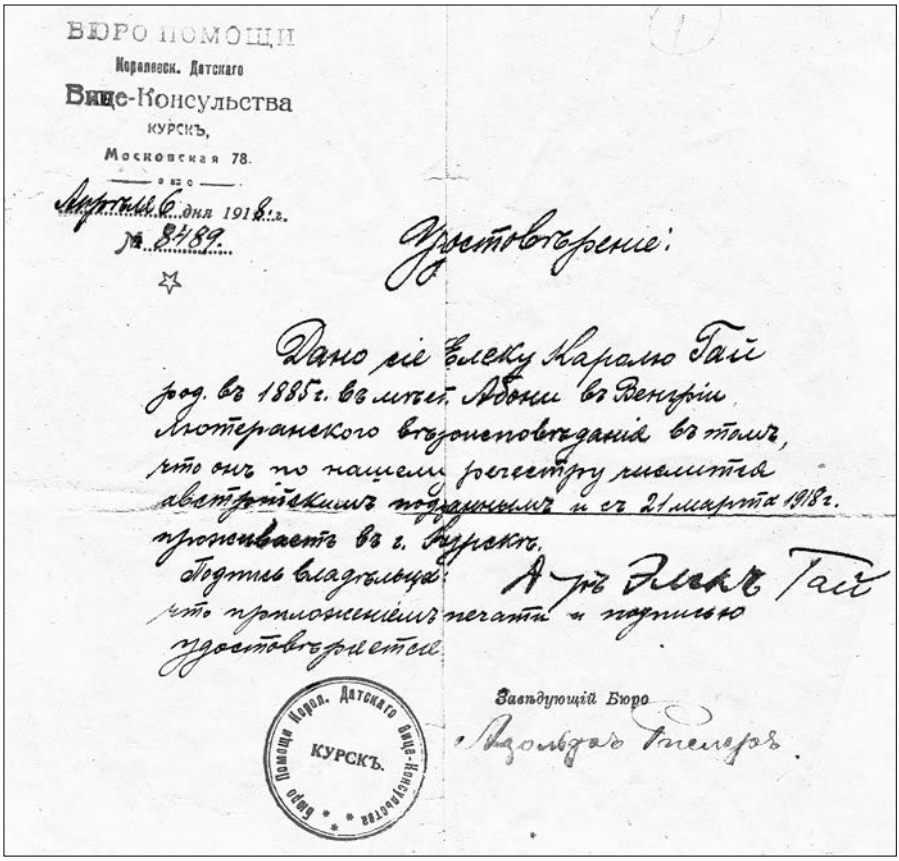
119 Bericht über den Besuch der Kriegsgefangenenlager in Turkestan. Delegation Generaloberin Gräfin Horn vom deutschen Roten Kreuz. 32–34. o. HL I. VH. 4364. doboz; *Epstein* 1935. 25–28. o.

120 *Epstein* 1935. 29–30. o.

A februári forradalmat követő átalakulások a tábort se kerülték el. A fegyelem lazult, a foglyok pedig engedélyt kaptak arra, hogy a tér egy részén földművelési munkákba kezdjenek. Kiemeltek egy kis csatornarendszert, dohányt, napraforgót és különféle zöldségeket ültettek; a kezdetben csak időtöltés gyanánt végzett kertészkedés az élelmiszerárak későbbi drasztikus emelkedésekor nagyon jó befektetésnek bizonyult. Az év második felében egyre nagyobb hiány alakult ki, a táborban elkezdtek lovakat levágni, egy osztrák katona kutyahúsból főzött – állítólag kitűnő – pörköltet, reggelire már csak nyers káposzta jutott. A bolsevikok taskenti hatalomátvétele után az orenburgi kozákok Turkesztánt elzárták a külvilágtól, megszűnt a vasútközlekedés és a postaszolgálat. Némi segítséget jelentett a dán konzulátus, amelytől a fogoly tisztikar közösen 15 000 rubel kölcsönt tudott felvenni.[121] A táborparancsnokságot egy századcipész vette át, és névleg ugyan megszűnt a hadifogság, a gyakorlatban mégse váltak szabaddá, sőt ismét korlátozták a mozgásszabadságot. A rendkívül hideg tél során, az alig fűtött barakkokban egyre többen határozták el, hogy megszöknek. A Fergána-medencét északról, keletről és délről körülzáró magas hegyláncok úttalan és jól őrzött hágói mind a Kína, mind a Perzsia vagy Afganisztán irányába történő szökést veszélyes és kevés reménnyel kecsegtető vállalkozássá tették. A legtöbben így az Oroszországon keresztül vezető, északnyugati irányú útvonal mellett döntöttek.[122]

Epstein és Popper visszaemlékezésből tudjuk meg, hogy Háy Elek 1918 februárjában „eltűnt" a táborból. A számos szökevény közül egyedül tőle kaptak írásbeli üzenetet, amelyből kiderült, hogy Taskentben sikerült megfelelő kapcsolatot kialakítani egy komiszárral, és vásárolnia egy Kurszkig szóló hamisított áthelyezési okmányt. Krucsán és Somogyi is álruhában, hamis iratokkal történt szökést említ. A nagyjából 3500 kilométer hosszú utat a három szökevény másfél-két hónap alatt tette meg. Háy Elek nevére április 6-i keltezéssel állított ki a kurszki dán alkonzulátus segélyhivatala egy személyazonosításra szolgáló okmányt.[123] Figyelemreméltó, hogy az irat szerint evangélikus vallásúnak mondta magát; minden bizonnyal úgy gondolta, hogy ez gördülékenyebb ügyintézést biztosít számára a dán szervek részéről. Innen újabb hamisított okmány birtokában Orsáig[124] jutott, amelynek a teherpályaudvara már német ellenőrzés alatt állt.[125]

121 Krucsán Györggyel felvett kihallgatási jegyzőkönyv, Szeged, 1918. május 7. HL I. VH. 4404. doboz.
122 *Epstein* 1935. 30–36. o.
123 HTM KE 89.370.1/KE
124 Орша, ma Fehéroroszország északkeleti részén.
125 *Epstein* 1935. 36. o.; Háy Elekkel felvett kihallgatási jegyzőkönyv, Karánsebes, 1918. május 8. HL I. VH. 4404. doboz.

БЮРО ПОМОЩИ
Королевск. Датскаго
Вице-Консульства
КУРСКЪ,
Московская 78.
Апрѣля 6 дня 1918 г.
№ 8489.
Удостовѣреніе.
Дано сіе Елеку Карлово Гаю
род. въ 1885 г. въ мѣст. Абони въ Венгріи
Лютеранскаго вѣроисповѣданія въ томъ,
что онъ по нашему реестру числится
австро-венгерскимъ подданнымъ и съ 21 марта 1918 г.
проживаетъ въ г. Курскѣ.
Подпись владѣльца: А. Гай Елек
что приложеніемъ печати и подписью
удостовѣряется.
Завѣдующій Бюро
Бюро Помощи Корол. Датскаго Вице-Консульства КУРСКЪ.

A kurszki dán alkonzulátus által Háy Elek nevére kiállított személyazonosító okmány, 1918. április 6. (HTM KE 89.370.1/KE)

Háy Elek tehát négy év fogság után, épen és egészségesen hazajutott Turkesztánból. Legtöbb egykori társa sajnos közel sem volt ilyen szerencsés: „*Igazán nem sejtettük, hogy az optimista Almoszlinó menthetetlenül rohan neki az elkerülhetetlen akasztófának és a szerelmes Takáts Zoltán alig egy év múlva halott és az egész taskenti társaságból hírmondó is alig kerül valaha Magyarországra.*”[126] Takáts Zoltán halálával kapcsolatban egyelőre nem állnak rendelkezésre adatok, Almoslino tragikus sorsáról azonban többet tudunk: Taskentből a távol-keleti Krasznaja Rjecskába[127] került, ahol a táborban postatiszti feladatokat látott el. Ebben a táborban került kapcsolatba egy másik visszaemlékezés szerzőjével, Markovits Rodion (1884–1948) újságíróval, akinek ismert könyvében, a „Szibériai garnizon”-ban is szerepel. Itt azt olvashatjuk, hogy a táborban az a hír terjedt el 1918 őszén, hogy Almoslinót,

126 *Fábián* 1930. 288. o.
127 Красная Речка, ma Habarovszk városrésze.

Sven Hedblomot[128] és G. P. Congert[129] a vörösök Habarovszkban felakasztották azzal a váddal, hogy rejtegették előlük a ruha- és élelmiszerkészleteket.[130] Tudjuk azonban, hogy Hedblomot és norvég társát, Ole Opshaug könyvelőt a kegyetlenkedéseiről elhíresült Iván Kalmükov (1890–1920) atamán parancsára fehér kozákok végezték ki szeptember 20-án vagy 21-én, Habarovszk megszállása után. Hivatalosan azzal vádolták őket, hogy a bolsevikoknak kémkedtek, valójában a Vöröskereszt készleteire akarták rátenni a kezüket. Az kétségtelen, hogy Almoslino is Hedblom munkatársai közé tartozott.[131] Halálának pontos körülményeit illetően a források ellentmondásosak: a halotti karton szerint 1918. szeptember 7-én „állítólag lelőtték" Habarovszkban;[132] a Dr. Robert Pollitzer (1885–1968) által összeállított halotti lista szerint „eltűnt", azzal a megjegyzéssel, hogy „minden látszat szerint" Hedblommal együtt meggyilkolták.[133] A kérdés tisztázása további kutatásokat igényel, de az mindenesetre biztosnak látszik, hogy Almoslino nem a vörösök, hanem a fehérek terrorjának esett áldozatául (Kalmükov szeptember 5-én vonult be japán támogatással Habarovszkba.)[134]

Háy Eleket 1918 júliusában előléptették tartalékos főhadnaggyá, 1915. november 1-i ranggal.[135] Arra vonatkozólag nem rendelkezünk adatokkal, hogy miként élte meg a háború végét és az azt követő forradalmi időszakot. De úgy tűnik, élete már 1920-ben visszatért a régi kerékvágásba: ismét találkozunk nevével az *Egyenlőség* hasábjain, eszerint 100 koronával támogatta Abonyban az ismeretlen tettesek által meggyilkolt hitközségi templomgondnok, Rechtschaffen Sámuel családját.[136] Folytatta jogászi és közéleti tevékenységét is, többek között ő volt az ügyvédje a kalandos életű Bakos Edit színésznőnek (1896–1920), az előkelő pesti körök egyik ismert szereplőjének, aki Milánóban öngyilkosságot követett el. A tragikus esemény után gondoskodott a temetés megszervezéséről.[137] 1921-ben igazgatósági taggá választották az Egyesült Műszaki Szerszám Kereskedelmi és Tömítő Anyaggyár részvénytársaságban, amely a korábbi Schwarz Vilmos és Társa, illetve Fábián Zoltán cégét vette át.[138] 1923-ban az ügyvédi kamara tisztújító közgyűlésén is indult a Nemzeti Liberális Párt színeiben, és választmányi tag lett.[139] Ehelyütt érde-

128 Sven Hedblom (1890–1918), a Vöröskereszt svéd munkatársa, 1915-től dolgozott Szibériában. Habarovszkban ő volt a vezetője az egyik segélyszállítmány-raktárnak.

129 George Perrigo Conger (1884–1960), a Y.M.C.A. (Young Men's Christian Association) habarovszki titkára, az ő halálhíre tévesen terjedt el.

130 *Markovits* 442–443. o.

131 *Olsson* 2021. 261–268. o. A kötet közöl egy csoportképet is, amelyen Almoslino, Hedblom és Opshaug látható a Vöröskereszt további munkatársaival.

132 AT-OeStA/KA VL TK 5. Totenschein Nr. 41783.

133 AT-OeStA/KA VL KgfL. Verzeichnis der Verstorbenen öst. ung. Kgf. in Chabarowsk. Verzeichnis von Dr. Robert Pollitzer.

134 *Olsson* 2021. 260. o.

135 *Rendeleti Közlöny a Magyar Kir. Honvédség számára. Személyes ügyek.* 1918. július 27. 45. évf. 103. sz. 2957. o.

136 *Egyenlőség,* 1920. június 26. 39. évf. 26. sz. 7. o.

137 *Világ,* 1920. október 3. 11. évf. 234. sz. 4. o.

138 *Központi Értesítő,* 1921. július 28. 46. évf. 26. sz. 710. o.

139 *Világ,* 1923. február 4. 14. évf. 27. sz. 6. o.

A taskenti hadifogoly temető emlékműve (Háy Elek hagyatékából. HTM Fotóarchívum 83243/Fk)

mes kiemelni, hogy az *Egyenlőség* ezzel kapcsolatban zsidó vallásúként említi, tehát nincs szó arról, hogy Háy a fogság alatt kikeresztelkedett volna.[140]

Fábián Béla ebben az időben már nemzetgyűlési képviselőként tevékenykedett, és 1923 márciusában erős szavakkal illette *A Nép* című lapot, „Csirizbombareklám volt"[141] címen megjelent antiszemita hangvételű cikke miatt. A lap erre „Ki ez a Fábián?" című cikkel reagált, amiben megvádolták azzal, hogy cionista, és bolsevik propagandát terjesztett a Kereskedelmi Csarnokban. Fábián rágalmazási pert indított, amely során több egykori fogolytársa is tanúskodott mellette,

140 *Egyenlőség,* 1923. február 10. 42. évf. 6. sz. 10. o.

141 A nemzetgyűlés 108. ülése 1923. évi március hó 7-én, szerdán. *Nemzetgyűlési napló,* 1922. X. kötet. 316. o. A szóban forgó cikkeket tartalmazó lapszámok sajnos nem lelhetők fel, szerencsére azonban a rendelkezésre álló 1923. február 22-i és 24-i számok alapján is képet kapunk az újságra jellemző hangvételről, illetve az ügy hátteréről. 1922. április 4-én pokolgépes merényletet hajtottak végre az Erzsébetvárosi Demokrata Kör ellen, amelynek fő célpontja Rassay Károly (1886–1958) liberális politikus volt. Mivel elkésett az ülésről, sértetlenül túlélte a robbanást, nyolc ember azonban életét vesztette. 1923. február 21-én Rassay és a *Pesti Hírlap* szerkesztősége is gyanúsnak tűnő csomagot kapott, a rendőrség azonban megállapította, hogy robbanóanyag nem volt bennük, csak *„csiriztől újságpapírig, kakaótól zöldbabig egy egész vegyeskereskedés, méltóan a liberális szellemhez, amelynek erre a két robbanthatatlan bombára olyan halálos szüksége volt". „Elképedve kell látnunk, hogy azok a sajtóorgánumok, melyek egyetemes közmegvetés közepette viselik homlokukon egy nemzet véres és könnyes meggyalázásának szégyenbélyegét, úgy írnak, mintha a belügyminisztertől a legkisebb rendőri hatóságig mindenki leplezne, tussolna, csak azért, hogy felderítetlen maradjon ennek a csirizzel ragasztott 'bombának' háttere és ne derülhessen napfényre a 'kakaó-zöldfőzelék' értelmi szerzője."* (*A Nép,* 1923. február 24. 5. évf. 44. sz. 1. o.)

így Háy Elek is, aki kiemelte, hogy Fábián érdeme, hogy a taskenti hadifogolytemetőben emlékművet emeltek.[142]

Mások úgy nyilatkoztak, hogy sose volt cionista vagy bolsevista, és kifejezetten magyar szellemben szerkesztette a tábori lapokat. A pert Fábián meg is nyerte.[143] Kettejük közt az üzleti életben is szoros kapcsolat volt: ők töltötték be a Magyar–Olasz Bank Rt. ügyészi feladatkörét.[144] Háy később a berlini Disconto-Gesellschaft és a Magyar Agrár- és Járadékbank ügyvédjeként is tevékenykedett.[145] Jótékonykodási elkötelezettsége se lankadt: tovább támogatta anyagilag a Berzsenyi Gimnázium zenekarát és a Központi Zsidó Diáksegítő Bizottságot.[146]

Háy meglehetősen kiterjedt ügyvédi munkássága során egy szövevényes ügy részese is lett. 1926. január 25-én a Kohner Adolf Fiai bankárcég és dr. Neumann Gyula vezérigazgató a Demecseri Ipartelepek Rt. finanszírozásával kapcsolatban olyan szerződést kötött egymással, amelynek záradéka szerint választottbíróság előtt kell rendezni minden peres ügyet. Ilyenre sor is került 1929-ben. Neumann megnevezte saját bírójelöltjét, mivel azonban Kohnerék ezt nem tették meg időben, a táblabíró Háy Eleket tette meg a másik fél bírójának. Ők azonban állították, hogy időben megtették a jelölést. Végül az a döntés született, hogy mindkét fél választott bírája benne lesz a testületben, és Háy lesz az elnök. A perben Neumann hatalmas összeget, 1 783 576 pengőt követelt Kohneréktól. A hosszú tárgyalások után a bíróság 1930. június 30-án közzétette, hogy zárt tanácskozáson fogja az ítéletet meghozni. Július 16-án azonban meglepő fordulat állt be: Kohnerék egy beadványban Háy kizárását követelték, mert olyan ítélettervezetet készített, amelyben az általa képviselt fél kártérítési kötelezettségét megállapította, és meglátásuk szerint valójában Neumann érdekeit képviselte. A tanúk meghallgatása során elhangzott, hogy Háy állítólag azt mondta, hogy *„Neumannék rendkívül erőszakos emberek és hogy kedvezőtlen döntés esetén az uccai* [sic!] *támadástól fél."* Az ítéletet azonban úgy próbálta volna meghozni, hogy védencének mégse kelljen fizetnie. Háy azzal védekezett, hogy teljesen a törvény szerint járt el, és csak egyességet akart létrehozni a felek közt. A vizsgálatok során azonban kiderült, hogy Háy és Neumann – bár ezt korábban tagadták – valóban ismerték egymást, és az a határozat született, hogy Kohnerék bizalma jogosan rendült meg Háyban. *„A legfelsőbb bíróság döntésének híre úgy a közgazdasági világban, mint ügyvédi körökben a legnagyobb feltűnést váltotta ki és állandó megbeszélésékre ad alkalmat, annál is inkább, mert dr. Háy Elek igen vagyonos, tekintélyes ügyvéd, bankügyész és a Budapesti Ügyvédi Kamara választmányi tagja, aki ennél a tisztségénél fogva fegyelmi ügyekben is ítélkezni hivatott."*[147] A kizárására Háy érdekes lépéssel válaszolt: feljelentette saját magát az ügyvédi kamaránál,

142 A Gách István Lipót (1880–1862) által készített, szfinxet ábrázoló emlékmű a mai napig áll a taskenti Botkino temetőben.

143 *Az Ujság,* 1923. szeptember 7. 21. évf. 201. sz. 2. o.

144 *Nagy Magyar Compass,* 1922–1924. 49 évf. 1. sz. 163. o.

145 *A Budapesti Közlöny Hivatalos Értesítője,* 1925. augusztus 22. 59. évf. 187. sz. 2. o.; uo. 1926. január 31. 60. évf. 25. sz. 5. o.

146 *A budapesti V. kerületi magyar királyi állami Berzsenyi Dániel Gimnázium értesítője az 1925–1926. iskolai évről.* Budapest, 1926. 26. o.; *Egyenlőség,* 1926. szeptember 18. 45. évf. 38. sz. 16. o.

147 *Vajda József:* Kohner báróék és Neumann Gyula egymillió 800.000 pengős perének furcsa kuliszszatitkai. *Pesti Napló,* 1931. május 17. 82. évf. 110. sz. 13–14. o.

amely az ellene felhozott vádakat alaptalannak találta, és nem látott okot a fegyelmi eljárás folytatására.[148] A korabeli sajtó tanulsága szerint is zavartalanul folytatta ügyvédi munkáját a következő években.

A második világháború kitörése után azonban a család egyre nehezebb helyzetbe került. 1943 májusában a következő hírről számolt be a sajtó: *„Szabotázszsal vádolják egy adonyi* [sic!] *nagybirtok tulajdonosait. Özv. Háy Mórné, Háy Miksa és Háy Elek adonyi nagybirtokosok ellen eljárás indult azért, mert Abony és Tószeg határában lévő gazdaságukat annyira elhanyagolták, hogy a mezőgazdasági gépek tönkrementek, az állatok leromlottak és nagyrészük elpusztult. Így a honvédelmi törvénybe ütköző termelési elmulasztással vádolják a tulajdonosokat."*[149] Háy Elek későbbi sorsáról egy érdekes forrás szolgáltat további adatokat: Nádas Péter író gyermekkori visszaemlékezése. Eszerint a Háy család birtokait és a Teréz körúti ügyvédi irodát ekkorra elkobozták, így Elek népes családjával és Rendl Sándor üzlettársával együtt a Pozsonyi úti lakásában gyűltek össze. Innen a nyilasok kiköltöztették őket, és a Návay Lajos utcában, egy sárga csillagos ház kis garzonlakásában kellett meghúzniuk magukat. Karácsony estéjén aknatalálat érte a házat, amely során Háy Elek és felesége is súlyosan megsérült. A Tátra utcában, egy zsidó orvsok által létesített szükségkórházban látták el őket.[150] 1944-ben az 1.210/1944 M. E. számú rendelet 5. §-a alapján a Budapesti Ügyvédi Kamara jogerősen törölte az ügyvédek névsorából.[151]

A Háy-birtokon a háború alatt szerb foglyokat őriztek, majd 1945 után az állami tulajdonban lévő földet teljesen szétosztották.[152] Háy Elek, akinek ügyvédi pályafutását immáron két világháború is megszakította, ezúttal is úgy döntött, hogy folytatja hivatását: már 1946-ban irodagondnoki feladatkörben találjuk.[153] Élete utolsó éveit súlyos betegség árnyékolta be. 1956-ban fekvőbetegként kórházi ápolásra szorult, segélyéből és jogtanácsosi nyugdíjából olyan nehezen élt meg, hogy az Ügyvédi Kamara igazolásának köszönhetően engedélyezték jövedelemadójának

148 *Vajda József:* A kétmilliós Kohner–Neumann-ügy érdekes fordulata. *Pesti Napló,* 1931. szeptember 30. 82. évf. 207. sz. 16. o.

149 *Esti Ujság,* 1943. május 8. 8. évf. 54. sz. 4. o. Az 1941. évi X. törvénycikk 1. § (3) pontjában foglaltak szerint vétséget követ el, aki *„terménynek vagy terméknek rendelkezése alatt álló készletét a rendes gazdálkodás szabályainak meg nem felelő módon használja fel vagy annak használható állapotban tartásáról nem gondoskodik."* Hasonlóan fogalmaz az 1942. évi XV. törvénycikk, amely a zsidók tulajdonát képző mező- és erdőgazdasági ingatlanok átengedését rendeli el: *„A jelen törvény alapján átengedésre kötelezhető személy […] köteles az ingatlan alkotórészeit, tartozékait, az átengedésre kijelölhető állatállományt […] a rendes gazda gondosságával legalább a jelen törvény hatálybalépésének napján meglévő állapotban fenntartani, továbbá a szokásos mező- és erdőgazdálkodási munkákat […] a rendes gazda gondosságával és a gazdálkodás eddigi rendje szerint elégezni […]"* (V. fejezet, 12. § (1) pont)

150 *Nádas Péter:* Világló részletek II. *Holmi,* 2014. 26. évf. 8. sz. 898–899. o.

151 *Budapesti Közlöny,* 1944. május 28. 78. évf. 120. sz. 9. o. A rendelet szerint: *„Ügyvédi kamarába zsidót felvenni nem lehet. Az ügyvédi kamarák névjegyzékébe a jelen rendelet hatálybalépése előtt bejegyzett zsidó ügyvédeket a kamara választmánya az 1944. évi május hó 31. napjáig a névjegyzékből törölni köteles."* (5. §)

152 *Gecse* 2015. 169–170. o.

153 *Magyar Közlöny,* 1946. május 19. 113. sz. 7. o.

Háy Elek és felesége sírja a Kozma utcai izraelita temetőben (A szerző felvétele)

csökkentését.[154] 1958. február 20-án hunyt el, a rákoskeresztúri izraelita temetőben helyezték végső nyugalomra.[155]

A tanulmány írásának megkezdésekor még nem volt sejthető, hogy ilyen figyelemreméltó összefonódásokra derül fény Háy Elek és több ismert hadifogolymemoár-szerző sorsai közt. Ez a szerencsés körülmény nagyban hozzájárult ahhoz, hogy életútja a hagyaték töredékessége ellenére nagy vonalakban rekonstruálhatónak bizonyult. Arra is törekedtem, hogy a feljegyzésekben előforduló személyek ne csak nevek maradjanak, hanem – amennyiben lehetséges volt – kapjunk némi képet a múltjukról és későbbi sorsukról is. Így állt össze szemünk előtt a visszaemlékezésekben és levéltári forrásokban szétszórt mozaikdarabkákból Rudolf Almoslino tragikus története is. Ahogy Fábián Béla visszaemlékezésében nagyon találóan fogalmazott: „*Sikerült belevinni a köztudatba, hogy a mi taskenti életünk egy darab történelem, s ezek a lapok, melyeket mi írunk, valamikor még kútfőként fognak szerepelni. Ezzel a felfogással szemben volt néhány ellenvetés, hogy a történelmet Vilmos császár, Sassanow, Poincaré, Tisza és Lloyd George csinálják, de azután sikerült megértetni, hogy igaz, hogy az államférfiak csinálják az eseményeket és mi csak szenvedő alanyai vagyunk, de a mi életünk a történelem.*"[156]

154 *Budapest Főváros Tanácsa Végrehajtó Bizottsága üléseinek jegyzőkönyvei.* (HU BFL XXIII.102.a.1) 93. o.

155 Háy Elek gyászjelentése. https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/292147# (Megtekintés: 2022. május 14.)

156 *Fábián* 1930. 184. o.

Rövidítésjegyzék

HL I. VH.
Hadtörténelmi Levéltár, I. világháborús gyűjtemény

HL I. VH. Bomhard
Bericht der Rote Kreuz Schwester von Bomhard über Taschkent (Turkestan). Hadtörténelmi Levéltár, I. világháborús gyűjtemény, 4362. doboz

HTM KE
Hadtörténeti Múzeum Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény

Irodalomjegyzék

Balla 2012.
Balla Tibor: Osztrák–magyar tábornokok orosz hadifogságban az első világháború idején. *Hadtörténelmi Közlemények,* 2012. 125. évf. 3. sz. 847–862. o.

Balla 2015.
Balla Tibor: Várostrom az első világháború orosz frontján. Przemyśl, 1914–1915. *Honvédségi Szemle,* 2015. 143. évf. 4. sz. 125–133. o.

Deák 1993.
Deák István: Volt egyszer egy tisztikar. A Habsburg-monarchia katonatisztjeinek társadalmi és politikai története, 1848–1918. Budapest, 1993.

Doromby 1936.
Doromby József: A volt cs. és kir. 38. gyalogezred története és emlékkönyve. Budapest, 1936.

Epstein 1935.
Kriegsgefangen in Turkestan. Erinnerungen von Georg Popper und Adolf Epstein. Geschildert von *Adolf Epstein.* Wien, 1935.

Fábián 1930.
Fábián Béla: 6 ló – 40 ember. Hadifogoly-feljegyzések. Budapest, [1930].

Gecse 2015.
Gecse Annabella: „Megszerettem ezen tanyai világot." Tiscium. A Jász-Nagykun-Szolnok megyei múzeumok évkönyve XXIV. Szerk.: *Gulyás Katalin – Horváth László – Kaposvári Gyöngyi.* Szolnok, 2015. 165–179. o.

Hajdu 1999.
Hajdu Tibor: Tisztikar és középosztály, 1850–1914. Ferenc József magyar tisztjei. (=História Könyvtár Monográfiák 10.) Budapest, 1999.

Kaba 2011.
Kaba Eszter: Az osi hadifogoly mészárlás, avagy egy rémtörténet természete. Nagy Háború blog, 2011. október 12. https://nagyhaboru.blog.hu/2011/10/12/az_osi_hadifogoly_meszarlas_avagy_egy_remtortenet_termeszete (Megtekintés: 2022. május 21.)

Kapronczay 2016.
Az I. világháború magyar orvosi emlékeiből. Összeállította és a jegyzeteket írta: *Kapronczay Károly – Kapronczay Katalin.* Budapest, 2016.

Kornis – Takács 2015.
A barna táska. Egy hadifogoly naplója és levelezése, 1914–1918. Válogatta és közreadja: *Kornis Anna – Takács Ferenc.* Budapest, 2015.

Magyar Életrajzi Lexikon 1985.
Magyar Életrajzi Lexikon. Harmadik, kiegészítő kötet. 2. kiadás. Budapest, 1985.

Markovits
Markovits Rodion: Szibériai garnizon. Harmadik kiadás, Budapest, [é.n.].

Marschalkó 1925.
Marschalkó Jenő: A 2. honvéd gyalogezred szerepe a przemysli áttörési kísérletben 1925. évi március 18–19-én. *Hadtörténelmi Közlemények,* 1925. évf. 26. k. 113–131. o.

Nachtigal 2007.
Nachtigal, Reinhard: Beistand für Kriegsgefangene in Rußland, 1914–1918: Die Moskauer Deutschen. In: Deutsche in Rußland und in der Sowjetunion, 1914–1941. Hrsg. *Eisfeld, Alfred – Herdt, Victor – Meissner, Boris*. Berlin, 2007. 62–84. o.

Olsson 2021.
Olsson, Per Allan: Kriegsgefangene und ihre Engel. Schwedische Helfer im Ersten Weltkrieg. München, 2021.

Payer 2012.
Payer, Peter: Zur Geschichte der öffentlichen Personenwaagen in Wien. *Forum Stadt*, 2012. 39. évf. 3. sz. 308–314. o.

Tóth 2018.
Tóth István: A magyar kir. 2. sz. (gyulai) honvéd gyalogezred hadifogoly katonái visszaemlékezései. Szeged, 2018.

The POW Camps at Tashkent and Osh during the First World War, in the Light of the Elek Háy Bequest

The aim of the study is to show from close up the First World War POW camps established by the Russians in the cities of Tashkent (today in Uzbekistan) and Osh (today in Kyrgyzstan). Its primary source is a bequest made by the Budapest attorney Elek Háy (1885–1958), which, on account of its fragmentary nature, needed to be supplemented with other source material. Háy established contact with a number of POWs who later published memoirs, for example with Béla Fábian (6 ló – 40 ember, '6 Horses – 40 Men') and with Georg Popper and Adolf Epstein (Kriegsgefangen in Turkestan). Their remarks give a glimpse into the kinds of conflicts that developed in POW camps between regular officers and officers of the reserve. Although Elek Háy occupies centre stage, the author of the study attempts to 'give faces' to other prisoners in Háy's account by supplying available personal information on them. Especially tragic was the fate of a First Lieutenant Rudolf Almoslino, who, in Tashkent, edited a Hungarian-language camp newspaper and who afterwards, in Krasnaya Rechka, assisted the work of the Swedish Red Cross there. Later on, in September 1918, he was murdered in unclear circumstances in disturbances during the Russian Civil War. Elek Háy was more fortunate: from Osh he managed, with false papers, to escape back to Hungary. There, after the war, he was able to resume his career as an attorney; this can be followed, on the basis of press reports from the time. During the Second World War, his family's property was confiscated and he himself was seriously injured in an aerial bombing attack. He did, however, survive the second conflagration also, and was laid to rest in Budapest's Jewish cemetery in 1958.

Die Kriegsgefangenenlager in Taschkent und Osch während des Ersten Weltkrieges im Spiegel des Nachlasses von Elek Háy

Ziel der Abhandlung ist die nähere Vorstellung der russischen Kriegsgefangenenlager in Taschkent (heute Usbekistan) und Osch (heute Kirgisistan) im Ersten Weltkrieg. Als primäre Quelle diente der Nachlass des Budapester Anwaltes Elek Háy (1885–1958), welches aber aufgrund seiner Fragmentiertheit durch weitere Quellen ergänzt werden musste. Háy kam mit mehreren Gefangenen in Kontakt, die ihre Erinnerungen später publizierten, so mit Béla Fábián („6 ló – 40 ember"), sowie Georg Popper und Adolf Epstein („Kriegsgefangen in Turkestan"). Anhand der Aufzeichnungen bekommen wir auch einen Einblick in die Konflikte, die im Gefangenenlager zwischen den Berufsoffizieren und den Offizieren in der Reserve entstanden. Obwohl im Mittelpunkt des Aufsatzes Elek Háy steht, bemüht sich der Verfasser, auch den in den Aufzeichnungen erwähnten anderen Gefangenen mit Hilfe von auffindbaren persönlichen Daten „ein Gesicht zu geben". Besonders tragisch ist das Schicksal von Oberleutnant Rudolf Almoslino, der in Taschkent Redakteur einer

ungarischen Lagerzeitung war, später in Krasnaja Rjetschka dem Schwedischen Roten Kreuz bei der Arbeit half, und im September 1918 in den Wirren des russischen Bürgerkrieges unter ungeklärten Umständen ermordet wurde. Elek Háy hatte mehr Glück: mit gefälschten Dokumenten konnte er aus Osch fliehen, und nach Ende des Krieges in Ungarn seine Tätigkeiten als Anwalt fortsetzten, was mit Hilfe von zeitgenössischen Presseartikeln rekonstruiert werden kann. Während des Zweiten Weltkrieges wurden die Besitztümer der Familie enteignet, er selbst wurde in Budapest bei einem Granatenangriff schwer verwundet. Aber er überlebte auch den zweiten Weltenbrand, und wurde 1958 auf dem israelitischen Friedhof in Budapest beigesetzt.

Hatala András – Polgár Balázs

A győri Magyar Ágyúgyár lőtere

Bevezetés

A győri Magyar Ágyúgyár felállítását az 1913. évi XXII. törvénycikk rendelte el: *„A m. kir. kormány az alábbiakban a »Skodá«-nak nevezett »Skodawerke Aktiengesellschaft« pilseni czéggel, a jelen szintén aláíró és az alábbiakban »Krupp«-nak nevezett »Fried. Krupp Aktiengesellschaft« esseni czégnek jelen szerződésben körülírt közreműködésével ágyúgyárnak Magyarországon való felállítása és üzemben tartása czéljából – »Magyar Ágyúgyár Részvénytársaság« névvel, közösen részvénytársaságot alapít."*[1] A részvénytársaság székhelye Budapest lett, a gyárkomplexum Győrben jött létre. A részvénytőkéből 7 millió koronával a magyar kormány, 4 millió koronával a Krupp és 2 millió koronával a Škoda gyár rendelkezett, a gyár építményeinek felépítését és a gyártósor kialakítását a Škoda szakemberei koordinálták.[2] A törvény rendelkezése szerint *„A gyárnak képesnek kell lennie, hogy a közös hadseregnél és haditengerészetnél, valamint a m. kir. honvédségnél használatban levő vagy a jövőben használatba veendő és minden öblü [kaliberű] (beleértve a legnagyobb öblöket [kalibereket] is) tábori, hegyi, vár-, tengerparti és tengerészeti lövegeket, valamint a hozzátartozó lövegtalpakat, tornyokat és felszereléseket – mindazonáltal a félgyártmányoknak, pánczéllemezeknek és lőszereknek kizárásával – a magyar honvédség összszükséglete számára, valamint a közös hadsereg és a haditengerészet szükségletének a kvóta arányában Magyarországra eső részében előállitsa."*[3] Az előzetes elképzelések szerint a löveggyártás 1915-ben indult volna meg és a gyárnak már képesnek kellett volna lennie az Osztrák–Magyar Monarchia valamennyi lövegtípusának legyártására 1920-ban.[4] Az ágyúgyár 1916-ban kezdte meg a termelést végül,[5] épületeiben jellemzően

1 1913. évi XXII. törvényczikk ágyúgyár felállításáról. (I. §) *Pénzügyi Közlöny,* 1913. július 20. 41. évf. 18. sz. 951. o.

2 Uo. (III., VIII. §.) 952., 954. o.

3 Uo. (II. §.) 951. o.

4 Uo. (VII. §.) 953–954. o.

5 A Römer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum (RFMTM) több, a gyár termelésének megindulásához kapcsolható emléktárgyat őriz. A sorból kiemelhető egy vörös márvány talapzaton álló, sárgaréz löveget megmintázó asztaldísz. Leltári száma: H.66.21.1. Az 1966-ban a múzeumba került műtárgyat a következőképpen adatolta a múzeum Hadtörténelmi leltárkönyve: *„Az ajándékozó édesapja, Benyó Emil az első világháború alatt a győri ágyúgyár mérnöke volt. A gyár ünnepélyes megnyitása, illetve az első ágyú belövése alkalmából különféle emléktárgyak készültek a meghívott vendégek részére. Ezek közül való a kis ágyú és az ugyanilyen ágyúval készült zsebkés is."* A múzeum

könnyű hegyi ágyúk, közepes ágyúk és tarackok készültek a Nagy Háború évei alatt.[6] Az ágyúgyár berendezéseit a megszálló román csapatok 1919-ben leszerelték és elszállították. 1921-től a győri ágyúgyár ipartelepként (Győri Ipartelepek Rt., Girt.) működött tovább.[7] A Győri Ipartelepek Rt.-től 1921 novemberében Győr városa megvásárolta az ágyúgyári barakktábor épületeit,[8] 1927-ben pedig internálótábor jött létre a gyáregyüttes területén.[9]

A Magyar Ágyúgyár történetét újabban Krámli Mihály és Kovács Vilmos hadtörténészek kutatták.[10] A jelen közlés az ágyúgyár lőterével kapcsolatos újabb, 2021–2022. évi vizsgálati eredmények bemutatására vállalkozik. A lőtér történetének és topográfiájának vizsgálatát a bécsi Kriegsarchiv, a Hadtörténelmi Levéltár, valamint a Hadtörténeti Térképtár levéltári és térképészeti forrásai, illetve archív légi felvételei segítették.[11]

Az ágyúgyári lőtér a Nagy Háború éveiben

A Magyar Ágyúgyár lőterének kialakításához a következőket adta hírül a *Magyar Gyáripar* 1915. december 16-i száma: *„Az a nagy jelentőség, amely a háboruban az ágyúk lőtávolságának jutott, érlelte meg azt az eszmét is, hogy az ágyugyárnak oly lőtérrel kell birnia, amely a legnagyobb hordképességgel biró ágyuk akadálytalanul kipróbálhatóak legyenek."*[12] Az új lőtér Győr mellett történő megvalósítása mellett több jelentős érv (a Bécshez való közelség, a lőtér területéhez szükséges földingatlanok alacsony ára, kedvező infrastruktúra-hálózat) szólt.[13] A lőtér működésének kezdetét jól datálhatja *Az Ujság* című lap 1916. július 25-i számának egyik híradása: *„A magyar kormány néhány tagja, a hadügyminisztérium képviselői, a főrendi ház és a képviselőház küldöttségei és más magas személyiségek ma meglátogatták a győri ágyugyárat. A modern gyárépítési technika legujabb vivmányainak alkalmazásával épült hatal-*

gyűjteményében fennmaradt emléktárgyak sorából egy zsebkést (leltári száma: H.60.1.1.) és egy lövegcsövet megjelenítő asztaldísz fém elemét (leltári száma: C.91.3.1.) említhetjük még meg. *A Győri Xantus János Múzeum Hadtörténelmi Leltárkönyve*. H.60.1.1. – H.91.3.15. [66.], RFMTM.

6 *Dombrády – Kovács – Kovács* 2016. 69. o.

7 A győri munkások nemzeti alapra helyezkednek. *Budapesti Hirlap,* 1919. október 9. 39. évf. 82. sz. 6. o.; Magyar ágyúgyár r.-t. helyett Győri Ipartelepek r.-t. [A szerző megadása nélkül.] *Világ,* 1921. november 27. 12. évf. 267. sz. 15. o.; Győri Ipartelepek Rt. 1940. 1942. 6. o.

8 Győrött nincsenek vagonlakók. [A szerző megadása nélkül.] *Uj Nemzedék,* 1922. február 25. 4. évf. 46. sz. 2. o.

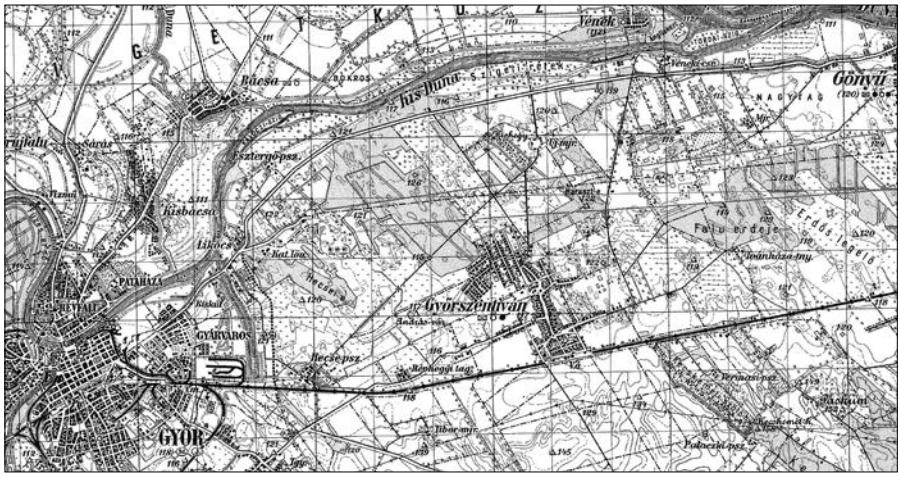
9 Csendőrszuronyok között internálták Győrben a Franciaországból hazatért munkásokat. [A szerző megadása nélkül.] *Népszava,* 1927. január 15. 55. évf. 11. sz. 5. o.

10 *Krámli* 2010., *Dombrády – Kovács – Kovács* 2016. 65–78. o.

11 A Kriegsarchiv gyűjteményében fennmaradt, a győri ágyúgyári lőtérre vonatkozó iratanyag áttekintéséhez nyújtott segítségért ezúton szeretnénk köszönetet mondani Lenkefi Ferencnek és Solymosi Józsefnek (HM HIM).

12 Az ágyugyár alaptőkéjének felemelése. [A szerző megadása nélkül.] *Magyar Gyáripar,* 1915. december 16. 5. évf. 22. sz. 18–19. o.

13 Weitschießplatz für die Schießverschusskomission. [1915.10.15.] KA, KM. 1915-7.A.-77-6/3-8.

A volt győri Magyar Ágyúgyár lőterének területe Győr és Gönyű között (Magyarország új felmérése, 1940–1944. Sztereografikus vetület, M 1:50 000. HM HIM HT Szelvényszám: 4959k. Jelzet: B IX a 39.)

mas gyártelep, valamint az épülő munkástelep megtekintése után a vendégeknek alkalmuk nyílt, hogy a gyár lőterén Győrött készült ágyuk belövését is megszemlélhessék."[14]

A továbbiakban az ágyúlőtér topográfiájának bemutatását adjuk közre. A lőtér topográfiájának rekonstruálásában különösen nagy szerepe volt a Hadtörténelmi Levéltár Katonai objektumok építési anyagában fennmaradt forrásanyagnak,[15] valamint a Hadtörténeti Térképtár archív légi felvételeinek.[16] A lőtérnek szánt terület több mint 12 km hosszan húzódott Győr keleti részétől, Likócstól egészen Gönyű településig. A terület változatos növénytakaróval borított, a füves legelők és erdők mellett számos művelhetetlen zsombékos, bokros térséget is magába foglalt.[17]

A főbejáratnál állt az őrség épülete, ahol intézték a lőtérre való beléptetést és kiléptetést, valamint az ügyeletes őrség személyi állománya is itt nyert elhelyezést. Ezután következett az alakulótér, amelyet a lőtérszemélyzet lakásai és a központi fürdőépület szegélyezett. A telep belső fő útvonalán tovább haladva a parancsnoki irodaépülethez, illetve az azzal szemben álló, a gyári képviselők számára fenntartott vendégházhoz lehetett elérni. Ezután kezdődött a tényleges kísérleti telep. Messziről is jól látható volt a víztorony, amely mellett a fő lővonal kezdődött.

14 A győri ágyugyár bemutatója 1916. 11. o.

15 Az iratanyag különösen értékes darabja A KÁB. GYŐR-I LŐTERÉNEK HELYSZÍNRAJZA. [1943.05.05.] HM HIM HL. VII. 244. Katonai objektumok építési anyaga. Gyöngyös, Győr. [98. doboz.] (Ugyanez az irategyüttes őrzi a M. Kir. Honvédelmi Minisztérium 11. osztályának a lőtérhez kapcsolódó építkezések tervanyagát is.)

16 HM HIM HT. Nyilvántartási szám: L33-12-Cd_1952_9385, L33-12-Cd_1954_9394, L33-12-Cd_1955_9408; L33-12-Cd_1955_9409; L33-12-Cd_1962_9522; L33-12-Cd_1970_58865; L33-12-Cd_1984_68194.

17 Magyarország új felmérése, 1940–1944. Sztereografikus vetület, M 1:50.000. HM HIM HT. Szelvényszám: 4959k. Jelzet: B IX a 39.

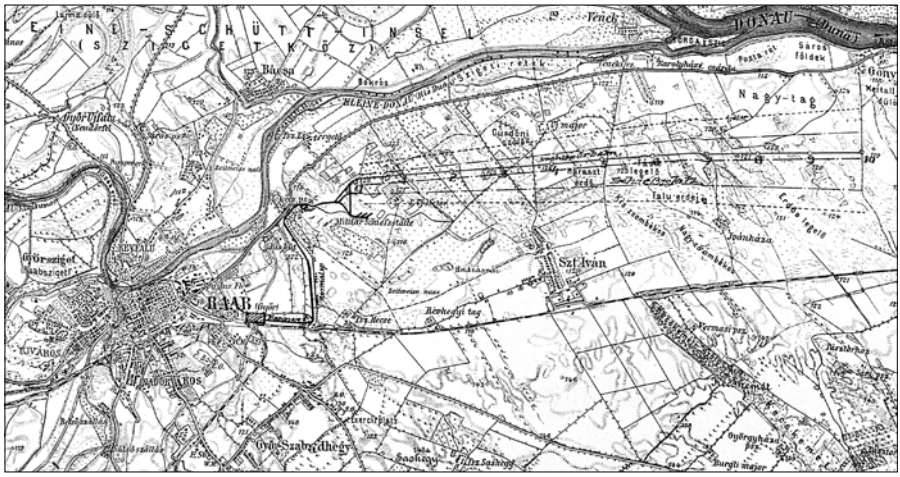
Itt volt a „0" pont, amelytől a lőtávolságokat mérték az egész lőtér területén. A víztoronynál a telep létesítményei észak–déli tájolást követtek, középen széles betonozott utca húzódott. A lőtér felé magas földtöltéssel védve itt sorakozott az istálló, a löveg- és fegyverműhely, illetve a lövegszín. Az utca olyan széles volt, hogy a kipróbálásra szánt technikai anyag mozgatása megoldható legyen, valamint a telep kisnyomtávú vasúti vágányáról valamennyi műszaki épület is kiszolgálható volt. A már említett föld mellvéden túl húzódott a kísérletek helyszíne. A víztorony melletti fő lőpályán építették ki a sebességmérő berendezést, amellyel a kilőtt lövedékek kezdősebességét lehetett meghatározni. A berendezés műszeres részét a víztoronynál erre a célra épített kezelőhelyiségben üzemeltették. A lövegek terheléses (tormentáló lövéses) átvételét a vasbeton lőalagútnál végezték. Az éles lövedék tömegével megegyező, úgynevezett pótlövedéket a lőalagút – a járószinttel 45°-os szöget bezáró rézsűvel bíró – földfeltöltésébe lőtték, amely ott elakadt és így összeszedhető volt később. (Ilyen típusú próbáknál a lövegcső szilárdságát ellenőrizték a szabványos legnagyobb lőportöltet gáznyomás feletti 10–15%-os gáznyomással. Ezt a vizsgálatot minden elkészült lövegnél elvégezték.) A lőalagúthoz külön lövegszín és kiszolgálóépület is tartozott. Még mindig a kísérleti területen maradva állt a készenléti lőszerraktár, amelyben csak az éppen zajló kísérletekhez szükséges lőszeranyagot helyezték el. Itt állt még a mozdonyszín is, amely a lekapcsolt lövegek mozdonyanyagának ideiglenes tárolóhelyéül szolgált. A már korábban említett víztorony mellett kezdődő lőtéri „0" ponton volt felállítva a kilőtt lövedék kezdősebességét mérő úgynevezett Le Boulengé-kronográf. A lőtér ezen pontján további speciális eszközöket (a lövedék indulóhibájának, pályamenti ingásának, valamint fordulatszámának mérésére szolgáló fényképező-rendszereket) is felállíthattak.[18] A lőtér eddig még nem említett fontos objektuma volt a lőszerraktár, amely körülbelül 500 m távolságra, déli irányba került kialakításra. Itt külön elkerítve három raktárépületben tárolták a kísérletekhez szükséges robbanó- és lőszeranyagot. Valamennyi raktár keskeny nyomtávú vasúton volt elérhető és mindegyik rendelkezett saját földsánc védművel.[19]

A lőtér teljes lővonalán kilenc beton/föld fedezéket építettek, amelyek megközelítőleg egyenes vonalban – kezdetben földút összeköttetéssel – követték egymást. Az objektumokat később 10 km hosszú, keskenynyomtávú vasútvonallal kapcsolták össze. A munkálatokról a *Magyarország* című újság 1915. szeptember 3-i száma a következőképpen informálta az olvasókat: *„A Magyar Ágyugyár Részvénytársaság győri gyártelepe már eddig is nagyszabásu vágányhálózatát ujabb iparvasutakkal fejleszti tovább. Az ujabb tervezett egy 8 km hosszú szabványos nyomtávu összekötő vágányból és egy 10 km hosszu keskenyvágányu vasutból áll, melyek közül az első az ágyugyártól a lőtérre vezet, az utóbbi pedig a lőtéren belül fogja a helyi anyagforgalmat lebonyolítani. […] Az ágyúgyári vágányhálózat hossza az ujabb vasutakkal eléri a 25 km-t. […]"*[20] 1917. április 21-én a 700 mm nyomtávú lőtér-kisvasutat hivatalosan is megszem-

18 *Huberth* 1915. 73–76. o.

19 Archív légi felvétel [1984]. HM HIM HT. Nyilvántartási szám: L33-12-Cd_1984_68194.

20 A gyári ágyugyár vasuthálózatának fejlesztése. [A szerző megadása nélkül.] *Magyarország,* 1915. szeptember 3. 22. évf. 245. sz. 13. o.

Helyszínrajz a győri ágyúgyári lőtér vasútvonalaihoz (Lőtéri vasutak, 1916. M. 1:75 000. KA, KM. 1917. 5.A./E.B. 46-8/5. [638. doboz.])

lélték, majd kiadták a működési engedélyt. A lőtér „0" ponti nagyvasúti rakodójától induló pálya 35 m sugarú jobbkanyarral fordult a lőtéri – nyugat–keleti irányítású – egyenes szakaszba. A talpfákra 9,3 kg/m sínszálak kerültek. A használatba vett benzinmotoros hajtány és a személykocsi a pribrami Svejda gyárban készült, a többi kocsi magyar gyártmány volt. A bizottság a vasút maximális használati sebességét 20 km/h értékben rögzítette.[21] A lőtér nagyvasúti csatlakozó pályáját 1916. november 14-én vették át és engedélyezték.

A vasúti pálya két, íves vágányra ágazott el a lőtér területén. Az egyik vágány a „0" ponti lővonalba torkollott a víztorony mellett. A másik pálya a betonozott lőtér főutcára merőlegesen érkezett a löveg és fegyverjavító műhellyel szembe. Mindkét vágány végén csak féksarukat szereltek fel, ütközőbakot nem raktak le. (A „0" ponton egyből a lőállásba guríthatták a löveget, sőt a pőrekocsiról is tüzelhettek, míg a másik vágány mellett rakodórámpát emeltek.) A teljes pálya használt, rossz minőségű sínanyagból épült. Az építők a kassa–oderbergi vonal levetett Witkowitz és Teschen gyártmányú sínszálait tudták beszerezni a munkálatokhoz. A vágányokon a maximális vontatási sebességet 12 km/h értékben, míg a fővonalon azt 25 km/h-ban rögzítették.[22]

A lőtér óriási területe lényegében a lövegek külballisztikai paramétereinek megmérésére szolgált. A több mint 10 km hosszú lőtér lehetővé tette a ballisztikai adatok közvetlen, gyakorlati módon történő gyűjtését a lőtáblázatokhoz, valamint bármilyen gránát vagy srapnel valós körülmények közötti hatásadatainak megmérését és elemzését. A kilőtt lövedék megfigyelését a sztereó fotogrammetria módszerével

21 Bericht. [1917.07.] KA, KM. 1917-5.A./E.B.-46-8/2.
22 Jegyzőkönyv. [1916.11.14.] KA, KM. 1917-5.A./E.B.-46-8/2.

végezték. Az eljárás a korszak modern metódusa volt,[23] a győri lőtéren kiterjedten alkalmazták. Mivel a lőteret a Magyar Ágyúgyár Rt. által készített tüzérségi eszközök átvételi próbáihoz csak évi 100–120 nap időtartamban vették igénybe, a maradék időszakban a Škoda Művek és a Katonai Műszaki Bizottság (Technisches Militärkommité, TMK) használta azt különleges lőkísérletekhez.[24] Az ágyúlőtéren folytatott kísérleti munkára több forrás is rámutat. A sztereó fotogrammetrikus röppálya megfigyelésre szemléletes példát ad a Škoda Művek által kifejlesztett 30,5 cm-es G-Shrapnel (gránátsrapnel) lövedék kísérleti lövészetét bemutató füzet.[25] A 30,5 cm-es mozsarakhoz tervezett, 300 kg tömegű gránát hatásadatainak vizsgálata 1915 októberében kezdődött az első kísérleti példányokkal. Ez a gránátsrapnel szokatlan szerkezetűnek mondható, hiszen a szokványos srapnelnél megszokott golyókivetés metódusa helyett ebben az esetben – egy repeszgránáthoz hasonlóan – TNT robbanóanyag repítette szét a töltelékpálcákat. 1916 februárjára a lövedék szerkezetét véglegesítették, hatásának vizsgálatát 80 lövéses kísérletsorozattal elemezték. A sztereó fotogrammetrikus fényképezést igénylő kísérleteket éjszaka végezték, hiszen a robbanópontok ilyenkor erős fényjelenségként jelentkeztek, így fényképezésük könnyű feladat volt. Ezzel a módszerrel pontosan adatolhatóvá vált a gránátfej leválasztásának pillanata és a gránáttest légi robbanásának helyzete. A gránátfej becsapódási helyét markáns kráter jelezte a célterületen. Ugyanekkor a lövedék szétrepülő darabjainak hatását is vizsgálták egyes- és csoportlövés eseteinél. A lőtéri célterületnek kiszemelt és előzőleg belőtt, megközelítőleg 500×500 m-es alapterületű területen a növénytakarót teljesen eltávolították, majd a talajfelszínt elplanírozták, hogy a becsapódó repeszdarabok előkereshetőek legyenek. A becsapódások erejének megítéléséhez deszka- és kartonfedést alkalmaztak, hogy a rajtuk tapasztalt repesztalálatok vizsgálatával a fedetlen területeken talált lövedékdarabok átütőerejét is megbecsülhessék. A kísérleti munka aprólékos, sok munkát követelő tevékenység volt: az összesen 2347 darab töltelék repeszből és a srapneltest 218 kg tömegű fémrészéből 3360 darab szilánkot találtak meg, amelyből 2968 darabot emberi célpontra halálosnak ítéltek meg.[26]

A lőtér működését adatoló másik jelentős információforrást a tűzszerészeti mentesítések során talált lövedékmaradványok képezik. A leletanyag két nagy csoportra bontható: az Osztrák–Magyar Monarchia rendszeresített löveganyagának emlékei és a kísérleti tüzérségi eszközök lövedékei. Az első csoportba tartozó lövedékek alapján a következő tűzfegyverek jelenléte bizonyítható:

- osztrák–magyar 1915 M 7,5 cm-es hegyi ágyú,
- osztrák–magyar 1914 M 10 cm-es tábori tarack,
- osztrák–magyar 1914 M/T (Törökországnak szánt) 10,5 cm-es tarack,
- osztrák–magyar M 15 cm-es mozsár,
- osztrák–magyar 1889/4 M 15 cm-es nehéz tarack,
- osztrák–magyar 1914 M 15 cm-es tábori tarack,

23 *Huberth* 1915. 78–83. o.
24 Weitschießplatz für die Schießverschusskomission. [1915.10.15.] KA, KM. 1915-7.A.-77-6/3-8.
25 Das 30,5 cm G-Schrapnell. 3–10. o.
26 Das 30,5 cm G-Schrapnell. Tafel 1.

– osztrák–magyar 6 cm-es kis gránátvető,
– osztrák–magyar 1917 M 9 cm.es aknavető,
– osztrák–magyar 1917 M 26 cm-es aknavető.

A második csoportba sorolható lövedékek révén beazonosítható eszközök mindegyike igazi technikatörténeti kuriózum:

– osztrák–magyar L/70 BAG 3,7 cm-es tengerészeti löveg,
– osztrák–magyar 8,35 cm-es Škoda kísérleti (réslövő) ágyú,
– osztrák–magyar 9 cm-es kísérleti tábori tarack,
– osztrák–magyar 1916 M 21 cm-es mozsár.

Ezen kívül még olyan érdekes lövedékek is előkerültek, melyek csak a kísérleti munkában szerepeltek. Ilyen például az a 10 cm-es taracklövedék, amelybe az osztrák–magyar 1916 M 24 cm-es mozsár G-srapneljének gyújtóját szerelték.[27]

Az ágyúlőtér az első világháború után

A győri lőtér rekonstrukciójának szükségességét a második világháború időszaka hozta el. A HM III. Csoportfőnöksége 1942. március 18-án állásfoglalásért fordult a Haditechnikai Intézet és a KÁB felé. Az átvételi lőtér szükségességét a dokumentum a következőképpen indokolta: *„[…] a tüzér kik. táborparancsnokság rámutatott arra, hogy a hajmáskéri lőtérnek, a H.T.I. és a KÁB. által történő használata, a csapat és a lőiskola gyakorlatait nagy mérvben hátráltathatja és viszont. A helyzetet tarthatatlannak minősíti s javasolja, hogy a KÁB. részére külön lőtér béreltessék és rendeztessék be.”*[28] A M. Kir. Honv. Központi Átvételi Bizottság 1942. július 7-én, a honvédelmi miniszterhez írt jelentésében a volt győri lőtéri terület használatba vételének szükségessége mellett foglalt állást: *„Jelentem, hogy a tüzérségi, illetőleg gyalogsági lőszer átvétel ez idő szerint Hajmáskéren, illetőleg Örkényben történik. Mind a két lőteret a KÁB.-on kivül igen nagy mértékben igénybe veszi a csapat és a H.T.I. is. Hajmáskéren a tábori tüzér lőiskola működése miatt, mely egész éven át tart, leküzdhetetlen nehézségek vannak, Örkényben pedig a 10.000 számra kilőtt és a részben a sürü növényzet, télen pedig a nagy hó miatt meg nem található fel nem robbant lövedékek egyébként is veszélyeztetik az ott gyakorlatozó csapatok épségét. A KÁB. már minden lehetőséget – amivel a lőszer átvételeket előmozdíthatja – kimeritett. Így pl. a lőszer átvétel gyorsitása érdekében a kis kaliberü hüvelyek átvételi lőpróbái Csepelen illetve a Danuvia Veszprém-i lőterein történnek, a Diósgyőr-i gyártásu német 40 mm hüvely átvételi lőpróbák és lövedék tartóssági próbák Diósgyőrben történnek, ugyanitt folynak a lövegek tormentáló lőpróbái. Géppisztoly és egyéb pisztoly lőszer átvételi lőpróbái a Fegyvergyárban történnek. A már fokozott gyártást rövidesen követő erősebb átvételi tevékenységre vonatkozólag összehasonlítás képen jelentem az 1940. év lőszerátvételi tevékenységéből az alábbi adatokat. Szerelési próbára 208 lövés esett hetenként. Ez utóbbi 208 lövés átlagot véve alapul*

27 Az AUDI gyár területén talált lövedékmaradványokból a Hadtörténeti Intézet és Múzeum rendezett időszaki kiállítást *Első világháborús tüzérségi lövedékek a győri Magyar Ágyúgyár lőteréről* címmel 2014-ben.

28 Megjegyzés. KÁB átvételi-lőtér berendezése. [1942. március 18.] HM HIM HL HM 14787/eln. III.Csfség.1942.

a helyzet az, hogy egy napon délelőtt és délután 12 sorozat szerelési próbája végezhető el, ami 72 lövésnek felel meg. Beleértve a kilövés, a kitűzés és a beméréshez szükséges időt, ez már egy teljes napi elfoglaltságot jelent. A 208 lövés leadása tehát már három teljes napot vesz igénybe. A szerelési próbán kivül amelyhez a legtöbb idő szükséges el kell még végezni a lövedékhüvely tartósági, a töltényhüvely tartósági, a gyújtó és fényjelző lövő próbákat is, melyek végrehajtására a szerelési próbáknál emlitett lövésszámok négyszeresével lehet számolni. Megállapitható, hogy abban az esetben ha a lőszergyáraink teljes kapacitással dolgoznak a KÁB. a lőszerátvételeket megfelelő lőterek hiányában eszközölni nem tudja. A lőszergyártásnál tehát a szűk keresztmetszet ezidő szerint a lőtéren van, de a lőtéren fog maradni mindig, mert megállapitható, hogy a Hajmáskér-i lőtérnek a tábori tüzér lőiskola, az állandóan Hajmáskéren levő Csakző. tüzérosztály, a Ludovika Akadémia, csapat lő-gyakorlatok, különféle állandó bemutatók és a H.T.I. által való igénybevétele csökkeni nem fog, sőt inkább annak fokozottabb igénybevételével kell a jövőben számolni. A Diósgyőrben tervezett lövegüzemi lőtér kiépítése a lőszervonalon a kérdést egyáltalán nem oldja meg, hanem csak a löveg vonalon teremt kedvezőbb helyzetet, mivel a lövegek Hajmáskérre oda és vissza történő szállitása elmarad. Lőszerátvételekre a Diósgyőr-i lőtért ezért nem érdemes kiépiteni, mert az ottani szaggatott és erdős terepen ez a kiépités nagyon költséges volna és amellett csakis a Diósgyőrben gyártott lőszer átvételére jöhetne tekintetbe. Múlhatatlanul szükséges tehát, hogy a KÁB. részére egy lőszer átvételeket szolgáló lőtér kiépittessék. Ez legcélszerűbben Győrben volna eszközölhető az ottani régi ágyugyári lőtér területén, ahol már bizonyos berendezések létesültek a háboru alatt. […]"[29] A III. Csoportfőnökség a győri lőtér rekonstrukciója ellen érvelt 1942. július 7-én kelt állásfoglalásában: *„[…] Az uj lőtér területének /:12 km. hosszu és 2 km. széles:/ megváltási ára kb. 7 millió pengő,- a lőtér berendezéséhez szükséges létesítmények költsége kb. 1 millió pengő. A Csfség. véleménye: A hajmáskéri lőtér tulterheltsége közismert. Tehermentesitésére a Diósgyőrött löveg-átvétel céljaira alkalmas lőtér létesitésére intézkedés történt. […] A Csfség. nem javasolja ezen tulmenően uj lőtér megvételét az alábbi okokból: A Győr melletti lőtér megvétele és lőtér céljaira való berendezése több mint egy évig tartana. Lőszergyáraink már most is teljes kapacitással dolgoznak, igy az átvételnek már most is teljes terhelés mellett meg kell történnie. Bár a KÁB. lőszer átvételi munkája alól egy uj lőtér esetleg egy vagy másfél év mulva is bizonyos könnyitést jelentene, ez azonban nem áll arányban az uj lőtér megvételéhez és berendezéséhez szükséges nagy költségkihatással. Összefoglalás: A Csfség. javasolja: a./ A Győr mellett létesítendő uj lőtér tervének az elutasitását. b./ A Diósgyőrött létesítendő löveg átvétel céljaira szolgáló lőtér mielőbbi létesítését azzal a hozzáadással, hogy a fenti lőtér ugy képzendő ki, hogy lőszer átvétel céljaira is alkalmas legyen. /:Erre a terep és a technikai lehetőség megvan.:/"*[30] Az előterjesztéshez Kovács Dezső őrnagy a következő megjegyzést vezette fel 1942. augusztus 5-én: *„[…] a Diósgyőrött létesitendő uj lőtéren kivül nincs módomban uj lőteret létesiteni. A KÁB. lőszer átvételének Hajmáskéren összetorlódott munkájának tehermentesitésére intézkedtem azáltal, hogy a Diósgyőrött létesitendő, eredetileg lövegátvétel cél-*

29 Győr-i lőtér megvásárlása tbn. [1942. július 7.] HM HIM HL HM 44991/eln.III.Csfség.1942.
30 Előterjesztés. [1942. július 7.] HM HIM HL HM 44991/eln.III.Csfség.1942.

jaira berendezett lőtér lőszer átvételére is alkalmassá tétessék."[31] A HM végül mégis a Győr városa melletti lőtér rekonstrukciója mellett döntött. A döntés okát vélhetően az 1942. augusztus 12-én írt, a tervezett diósgyőri építkezésekre vonatkozó jelentés – elhúzódó munkálatokat jósló – részlete világíthatja meg: „*Ha azonnal munkába fognak a lőtérre vezető út kiépítéséhez és a lövegállások megépítéséhez legalább 2 havi időre van szükség, Míg a tervezett alagút megépítési munkálatai legalább 4–6 hónapi időt vesznek igénybe.*"[32] A győri lőtér melletti döntést segíthette a már meglevő jelentős épületállomány is. Az újra használható lőtéri épületeket a Központi Átvételi Bizottság Lőszercsoportjának a Központi Átvételi Bizottság Elnökségének 1942. május 19-én keltezett jelentése részletesen adatolta: „*Az egész terület a Bakonyérig kb. 25 km², azaz 4.344 kat. hold. […] A "0" ponton van egy portásház 2×1 szobás lakással, egy tiszti-épület 4×2 és 4×1 szobás lakásokkal, egy legénységi épület 2×1 szoba, ebédlő és mosdóval kb. 80–100 fő elhelyezésére, egy villa 7 szobával, egy villa 4 szobával, lövegszinek, figyelőtorony és 2 kisebb épület, 1 tormentáló alagut. […]*"[33] Ugyanezen jelentés a lőtér „0" pontján tervezett szükséges átalakításokat is ismertette: „*ujonnan létesitendő épitmények, figyelőházak a lőtéren, távbeszélő hálózat fektetése, egy nagyméretü golyófogó létesitése a különböző gyujtó átvételekhez, esetleges uj lövegállások épitése, Boulanger készülék, hyppikus óra és tükör beszerzése, végül a figyelőházakhoz a müutból leágazó bekötü utak nyomdokolása.*"[34]

A honvédelmi miniszter a lőtér földingatlanjainak végleges kisajátításáról 1943. október 4-én döntött. Elhatározását a következő főbb indokok kísérték: „*1./ A m. kir. honvédségnek a lőtérre véglegesen a háboru utánra is szükség van. […] 2./ A lőtéren iparmű /:viztorony:/, lakóház és egyéb majorsági épület /:74:/, valamint feltárt és használt kavics- és homokbánya van. […] 3./ A lőtér célja: a legnagyobb öbméretü és minél hatékonyabb erejü tüzérségi lövedékek kipróbálása. Tehát amig a lőtéren egyfelöl minél tökéletesebben megvalósul a cél: a pusztitás és rombolás, - másfelől a kényszerű kártéritési, illetve helyreállitási kötelezettség mellett történő bérbevétel vagy ideiglenes kisajátitás esetén a terhelő jog a kir. kincstárra ugyanilyen arányban hárulna. E terhelő jog terjedelme, ideje /:pl. favágásnál a fábacsapódott szilánk által a fűrészekben és egyéb eszközökben okozott kár:/ és összege a majd mindennapos lövés mellett beláthatatlan. Ilyen bizonytalan anyagi és perjogi terhet a kir. kincstár nem vállalhat. 4./ A legnagyobb öbméretü tüzérségi lövedék által több méter mélységben felrobbantott föld, még feltöltés után is, néhány évig termőképtelen kir. kincstári anyagi kártéritési, illetve helyreállitási teher mellett az esetleg néhány éves bérlet vagy a legfeljebb négy éves ideiglenes kisajátitási időn túl még hosszabb ideig kell a mezőgazdasági termelés kiesésével számolni. Eszerint tehát a mezőgazdasági termelés folytonossága szempontjából kedvezőbbnek látszó bérlet, illetve ideiglenes kisajátitás tényleg csak látszólagos. 5./ A kir. kincstár a lőtéren költséges /:kb. 2.000.000 P:/ épitményeket emel.*

31 Kiadvány. [1942. augusztus 5.] = Előterjesztés. [1942. július 7.] HM HIM HL HM 44991/eln.III. Csfség.1942.

32 1. számú betétív a 44.991/eln. III. Csfség sz. ügyiratához. [1942. augusztus 12.] HM HIM HL HM 44991/eln.III.Csfség.1942.

33 M. Kir. Honv. Központi Átvételi Bizottság Elnökségének. [1942. július 7.] HM HIM HL HM 44991/eln.III.Csfség.1942.

34 M. Kir. Honv. Központi Átvételi Bizottság Elnökségének. [1942. július 7.] HM HIM HL HM 44991/eln.III.Csfség.1942.

Az ideigen telken létesitett épitmény a telek tulajdonosáé lesz. A kir. kincstár pedig az esetleges bérlet vagy ideiglenes kisajátitás lejárta időpontjában a különleges katonai épitményekért semmiféle polgári téritést nem remélhet. […]"[35]

A lőtér újbóli használata végül 1943. november elején kezdődött meg.[36] A hadiipari beszállítókat a fővállalkozóknál szolgálatot teljesítő átvételi közegei, tehát a Hadianyag Ellenőrző Kirendeltség útján értesítette a Központi Átvételi Bizottság a megváltozott átvételi metódusról.[37] A lövészetek a korábbi, világháborús méretekhez képest szerényebb kiterjedésű területen zajlottak: csupán az 1000 m hosszú lővonal végéig építették ki a kísérletekhez szükséges infrastruktúrát.[38] A rövid lővonalak miatt a lőtéren a következő jellemző átvételi munkákat végezték:

– 50–120 mm-es aknagránátok és ezek alkatrészeinek átvételei;
– gyújtószerkezetek átvételi kísérletei;
– páncéllemezek átvételi lövészete.

Az aknagránátok átvételéhez a lőtér északi részén kettő, 400–500 m hosszú lővonalat létesítettek. Az egyik pálya a tartóssági lövészethez, a másik az éles aknagránátok működési próbájához készült. Mindkét helyszínen betonobjektumok szolgáltattak fedezéket az aknavetők tüzelőállásaihoz, valamint a célterületeken is hasonló létesítmények álltak a becsapódások megfigyelésére. A győri helyszín a lőszergyártó vállalatok számára azonban nem várt problémát hozott. Az átvétel addig Örkényben folyt, ahol finom homokra történtek a lövések. A Vadásztöltény Gyutacs és Fémárugyár Rt. a szállított aknagránát-indítótöltények átvételi próbáihoz az előírás szerinti pót aknagránát mennyiségének megközelítőleg a felét rendelte meg (a korábbi tapasztalat azt mutatta, hogy a kilőtt aknagránátok a próbát szinte sértetlenül túlélték és újrafelhasználható állapotban maradtak). A Központi Átvételi Bizottság és a Haditechnikai Intézet a megváltozott körülményekhez alkalmazkodó eljárást jóváhagyta: *„Most azonban az átvétel már nem Örkényben, hanem a győri lőtéren történik, ahol az első átvétel alkalmával sajnos azt kellet tapasztalnunk, hogy ezen lőtérnek terep- és talajviszonyainál fogva az aknák legnagyobb része kárba vész. Így tehát kénytelenek vagyunk t. Címet tisztelettel arra kérni, hogy a 39 M csap. és 40 M ind.töltények átvéte-*

35 A Győr-i KÁB. lőtér kisajátítása. [1943. október 15. Másolat.] HM HIM HL VII. 244. Katonai objektumok építési anyaga. Gyöngyös, Győr. [98. doboz.]

36 *„Jelentem, hogy a lőtéren a szolgálat* [ti. 1943.] *november hó eleje óta megkezdődött."* Gk. igénylés a győri lőtér részére. [1943. december 1.] HM HIM HL HM 84679/eln.III.Csfség.1942.

37 A csepeli Hadianyag Ellenőrző Kirendeltség például a következőkről informálta a Vadásztöltény Gyutacs és Fémárugyár Rt.-t 1943. november 12-én: *„Tisztelettel értesítem t. Címet, hogy – a H.M.Úr lőszermegrendeléseinek az új KÁB lőtéren való lőpróba végrehajtásával kapcsolatban – a lőpróbák lelövéséhez szükséges átvételi lőszerek minden hét kedd este 16h-ig a KÁB-lőtérre, Győr érkezzen. A fenti időpont be nem tartása esetén a lőpróba végrehajtása egy hetet késik."* 200. sz. honvédelmi levél. [1943.11.12.] VTGy belső levelezés, a nagytétényi központ levele a mosonmagyaróvári kirendeltségnek. MNL. Z494 VTGy HM eladási osztály. [33. doboz.]

38 A KÁB. GYŐR-I LŐTERÉNEK HELYSZÍNRAJZA. [1943.05.05.] HM HIM HL VII. 244. Katonai objektumok építési anyaga. Gyöngyös, Győr. [98. doboz.] (A Központi Átvételi Bizottság lőterének győrszentiváni erdőgazdaságát 1944. május 7-től Tilesch György mérnök százados erdőmérnök vezette a világháborús összeomlásig. Tilesch György. [Személyügyi okmánygyűjtő.] HM HIM KI. 36676 sz.)

léhez igényelt mennyiségeknek dupláját, a 43 M csapp.töltények átvételéhez pedig az előírt mennyiséget nekünk leszállítani […] szíveskedjék."[39]

Jelen ismereteink szerint a második világháború időszakában a győri lőtéren csak az aknavetők aknagránátjait próbázták kilövés útján (ideértve a pót aknagránátos alkatrészátvételt, valamint a kész éles lőszerek vetését egyaránt). A Hadtörténeti Térképtár korábban hivatkozott, 1943-ban készült helyszínrajzán ugyan szerepel egy tüzérségi lővonal, ugyanakkor annak pontos hosszúsága nem adatolható a forrás által, valamint más dokumentumban sem találjuk nyomát, hogy lövegekkel is folytattak volna éles lőszerátvételt ekkor.[40] Figyelemre méltónak tartjuk, hogy az 1943-as lőtéri vázlatrajzon megfigyelhető egy *„német 37Ø hajóágyú-lőállás"* jelölés.[41] A feltüntetett betonalapzatra a feliratnak megfelelően egy német 37 mm-es SK C/30 gépágyút helyeztek, amely a KZ40 pillanatcsapódó fejgyújtó-testek tartóssági átvételéhez kellett. (Érdemes lehet megjegyeznünk, hogy a Vadásztölténygyár 1943 elejétől 60 000 darab gyújtót gyártott a német haderő részére.)[42] A győri lőtéren még egy fontos további hadiipari tevékenység adatolható a vizsgált korszakból: a Magyar Waggon és Gépgyár Rt. 8–50 mm vastagságú páncéllemezeinek átvételére a Központi Átvételi Bizottság lőterén került sor. A feladathoz egy önálló, 50 m hosszú lőpályát alakítottak ki a központi víztoronytól északra, továbbá betonfedezékkel körbevett tüzelőállást, a páncéllemezeket (harcjármű építésére szolgáló lemezek, kísérleti anyagú lemezek, páncélgránátok átvételére szolgáló ellenőrző lemezek) rögzítő bakot befogadó betonkavernát, valamint beton megfigyelőállást is kiépítettek.[43] 1943-ban a magyar hadiiparnak muszáj volt a harcjármű-védettség növelésének igénye miatt az 50 mm-nél vastagabb páncéllemezek gyártását is megoldania. Így kísérletek indultak a 75 mm-es és 100 mm-es vastagságú lemezek

39 Pótaknák csappantyú és indítótöltény átvételéhez. [1944.02.11.] VTGy honvédelmi levelezése a Weiss Manfred Acél- és Fémművei Rt.-vel. MNL Z494 VTGy HM eladási osztály. [30. doboz.]

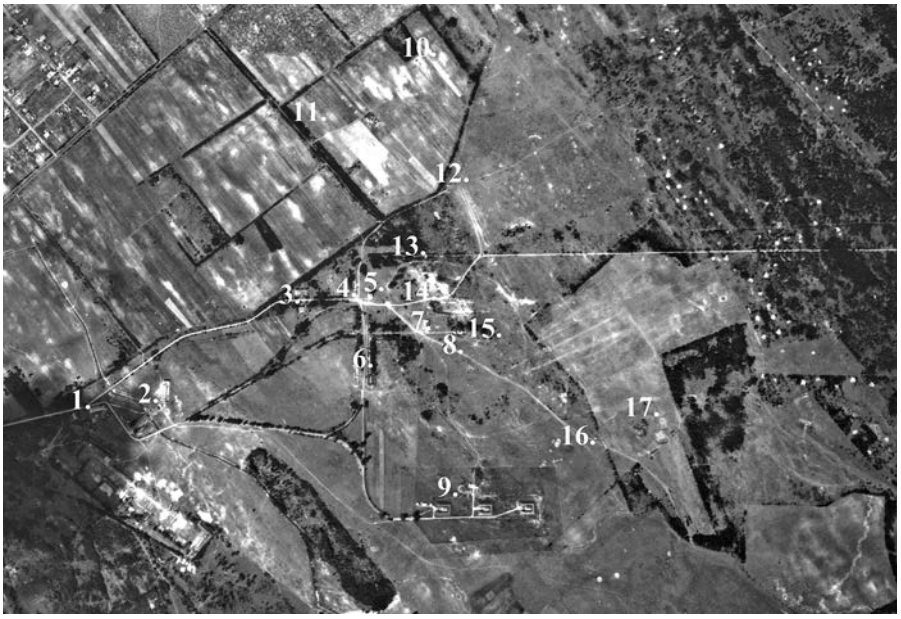
40 A KÁB. GYŐR-I LŐTERÉNEK HELYSZÍNRAJZA. [1943.05.05.] HM HIM HL VII. 244. Katonai objektumok építési anyaga. Gyöngyös, Győr. [98. doboz.] (A lőtéri lőszerátvételi vizsgálatokhoz – ejtési próba, álcabiztonsági próba, működési próba, érzékenységi próba – ld.: Utasítás a tüzérségi és nehéz gyalogsági lövedékek gyártására megvizsgálására és átvételére. [1940.] HM HIM HL HTI; BFL XI-110c. Termelési és műszaki osztály. [1. doboz.]; Utasítás a 44 M. pillanatgyújtó gyártására, megvizsgálására, átvételére, szerelésére és a szerelés ellenőrzésére 1944.; Utasítás a 43 M. fenékgyújtó gyártására, megvizsgálására, átvételére, szerelésére és a szerelés ellenőrzésére 1944.)

41 A KÁB. GYŐR-I LŐTERÉNEK HELYSZÍNRAJZA. [1943.05.05.] HM HIM HL VII. 244. Katonai objektumok építési anyaga. Gyöngyös, Győr. [98. doboz.]

42 Összesítő kimutatás a HM 11691/eln.Fegyv.1946 rendeletre. MNL Z494 VTGy HM eladási osztály. [35. doboz.]

43 A lőpróbákat többféle fegyverrel végezhették el a lemezvastagságoknak megfelelően: 8 mm-es űrméretű gyalogsági puskákkal csak a legvékonyabb 6–8 mm-es vastagságú páncéllemezekre lőttek, a 13–25 mm-es vastagságú lemezekre már 20 mm-es nehézpuskával, míg a 35–50 mm vastag páncéllemezekre 37 mm-es páncéltörő ágyúval tüzeltek. Az igen rövid lőtávolság miatt a teljes töltetű páncéltörő lőszerek mellett az előírásoknak megfelelő, csökkentett sebességű töltényeket is használtak. A vizsgálatoknál elsőrendű fontosságú volt a meghatározott becsapódási sebesség betartása. A csökkentett töltetű lőszerekkel a valóságos lőtávolságok sebességcsökkentő hatását helyettesítették, miközben a becsapódás helyét pontosan tarthatták a páncéllemezen. Egy 1×1 m-es alapterületű próbalemezen több lövést is vizsgáltak, hogy maximálisan takarékoskodhassanak a páncéllemez-anyaggal. Pa-7-e o.42 pc. lemez minőség rendszeresítése. [1944.04.29.] HTI levél az WMG-nek GyMSML MWG. [262. doboz.]

előállítására. A kísérleti lőpróbákat a Haditechnikai Intézet Hajmáskéren tartotta, de a sorozatgyártott páncéllemezeket megközelítőleg 1944 áprilisától már Győrben tervezték próbázni. A Központi Átvételi Bizottság a Magyar Waggon és Gépgyár Rt.-től új felfogóbakot rendelt a lőtérre, az 50 m hosszú lőpálya kavernájának falát további betonréteg felrakásával erősítették meg (mert az a korábbi lőpróbáktól annyira meggyengült, hogy már beomlással fenyegetett), világítást és elektromos hálózatot építettek ki, valamint a golyófogó homokjának állandó permetezéséhez víztömlőt szereltek fel. A vastagabb páncéllemezek miatt új löveg, egy magyar 1929/38 M 80 mm-es légvédelmi ágyú került a lőfolyosóra. Az új tüzérségi eszközhöz új betonalapzat is készült, illetve a kisebb kaliberű fegyverek csöveinek hűtésére

A győri lőtér jelentősebb első és második világháború korabeli épületei és építményei egy 1955-ben készült archív légi felvételen (HM HIM HT, nyilvántartási szám: L33-12-Cd_1955_9408)

(Jelmagyarázat: 1.: őrszoba és fogda, tiszti lakóépület; 2.: tiszthelyettesi lakóépület, étkezde és fürdő, legénységi épület és egészségügyi részleg; 3.: tiszti szálló és étkező, gyári képviselők, vendégek villaépülete; 4.: lövegmozdonyok fedett tárolója, 5.: víztorony / lőtértorony, 6.: istálló, műhely és raktár, gépkocsiszín, lövegszín, készenléti lőszerraktár; 7.: lövegszín és előkészítő helyiség; 8.: lőalagút; 9.: lőszerraktár; 10.: megfigyelőépület, védőfal és lőállás / lővonal – tüzérségi lövedék tartóssági próba/; 11.: megfigyelőépület, védőfal és lőállás /lővonal – aknagránát tartóssági próba/; 12.: megfigyelőépület, védőfal és lőállás /lővonal – éles aknagránát próba/; 13.: beton lőállás és védőfal, megfigyelőépület, betonkaverna és páncéllemez-tartóbak /lővonal – páncélátvétel/; 14.: Védőfal és lőállás /„A" lővonal – sebességmérő pálya, „B" lővonal – gyújtószerkezet-átvétel/; 15.: lőállás és megfigyelőhely /lővonal – éles szerelési próba/; 16.: lőállás és védőfal /lővonal – pillanat- és fenékgyújtó próba/; 17.: megfigyelőállás és golyófogó domb)

ciszternát is kialakítottak.[44] (A vastag páncéllemezek lőbakon történő cseréléséhez megfelelő darukra, kocsikra és felfogócsavarokra is szükség volt: egy 1×1 m-es alapterületű, 35 mm vastag lemez 274 kg tömegű volt, a legnehezebb, 1×1 m-es alapterületű, 100 mm-es vastagságú lemez tömege pedig elérte a 767 kg-ot.)[45]

A Központi Átvételi Bizottság győri lőterével kapcsolatos, a második világháború időszakából származó utolsó – a kutatás által ismert – dokumentumokat (20 000 darab 60 mm-es kézi rakétavető lövedék átvételéről tanúskodó *„Feltételes megvizsgálási igazolás"*) 1945. március 5-én keltezték.[46] A szovjet Vörös Hadsereg 1945. március 28-án foglalta el Győr városát. A második világháború után a lőtér történetének új fejezete kezdődött el. A volt ágyúlőtér nyugati és középső részén katonai gyakorlótér és gépjármű (harckocsi) gyakorlópálya jött létre.[47]

Az ágyúlőtér betonfedezékei[48]

A 2021. év nyarán vette kezdetét az ágyúlőtér betonfedezékeinek helyszíni kutatása. A munkálatok Gönyű községtől délre, illetve délnyugatra található – azonos struktúrájú – VII–VIII–IX. jelzésű objektumok felméréseivel indult el. A kutatómunka a 2021. év őszén, a ma Győr külvárosát képező Győrszentiványnál található I–II–III–IV. számú létesítmények vizsgálatával folytatódott.

Az ágyúgyári lőtér IV. számú fedezéke (2021)

44 Győri lőtér pc. lemez lőállás kiépítése. [1943.11.26.] KÁB-levél az WMG-nek. GyMSML MWG. [339. doboz.]

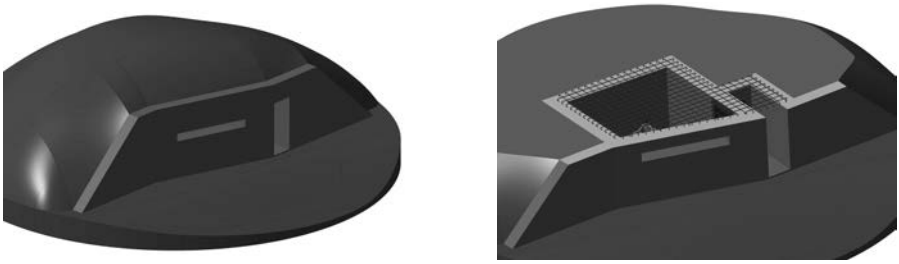
45 Szállítási jegyzék. [1944.09.18.] Rimamurány-Salgótarján Vasmű Rt., Vas és acélgyár Ózd jegyzéke a WMG-nek. GyMSML MWG. [262. doboz.]

46 Feltételes megvizsgálási igazolások. [1944.03.05.] A HMTKF II. csoport (KÁB), Lőszercsoport levele a FFG-nek. MNL FFG Z1085 HM eladási osztály. [32. doboz.]

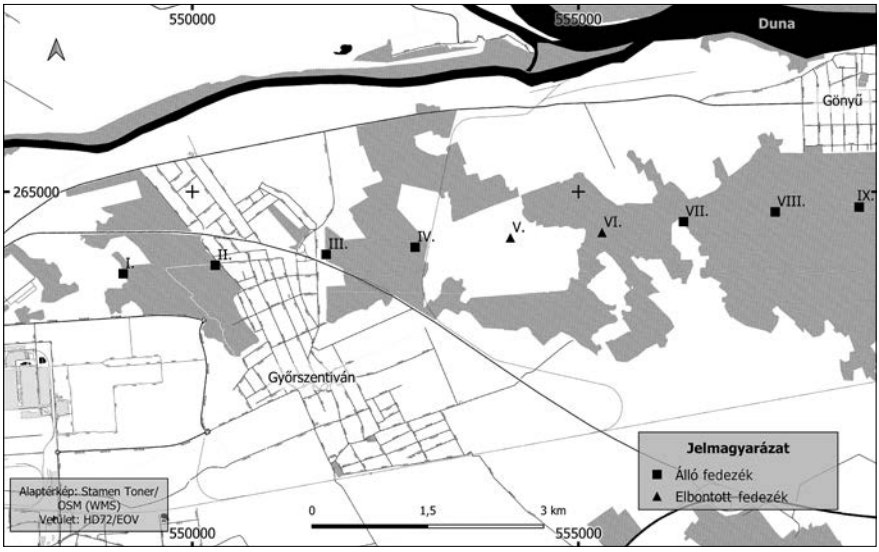
47 *Bozsók – Takács* 2015. 32–33. o.

48 A lőtér megfigyelőállásainak felmérésében részt vett: Kulcsár Viktor és Fekete László (HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum).

Általánosságban elmondható, hogy az objektumok környezetét ma sűrű növényzet uralja. Az egymástól szabályos rendben – megközelítőleg 1 km távolságra – elhelyezkedő fedezékek hosszanti tengelye észak–déli irányítású. A trapéz formájú keleti homlokzat a modern kori talajfelszíntől mért legnagyobb magassága 3,4 m, a legnagyobb szélessége: 15,5 m. (A betonalapozást az I. és az V. állás esetében sikerült megfigyelni.) A bejárat és a fekvő téglalap alakú megfigyelőnyílás az építmények keleti oldalán találhatóak. A bejárat szélessége 90 cm, magassága 230 cm, a nyújtott, fekvő téglalap formájú – a padlószinttől mért 160 cm-es magasságban húzódó – nyílás szélessége 310 cm, magassága 20 cm. A belső tér magassága 230 cm, a négyszög alakú belső tér alapterülete megközelítőleg 7 m^2. A létesítmény vasbeton falainak vastagsága 50–60 cm. A födém vastagsága a védő földréteggel együtt 100 cm lehetett eredetileg. A 2021–2022. évben felmért objektumokkal kapcsolatos topográfiai adatokat az 1. táblázatban összegezzük.

Lőtéri betonfedezék modellje (Rajzolta: Hatala András)

A győri ágyúgyár lőterének betonfedezékei (A térképet rajzolta: Gombor László)

Objektum	Lokáció	Megjegyzés
I. számú fedezék	Győr, helyrajzi szám: 0748/117, koordináták: 47°42.6860'É 17°42.1690'K	Álló. (Az építmény keleti homlokzata lerontott.)
II. számú fedezék	Győr, helyrajzi szám: 0748/146, koordináták: 47°42.7560'É 17°43.1210'K	Álló. (Átalakított.)
III. számú fedezék	Győr, helyrajzi szám: 0824/1, koordináták: 47°42.8450'É 17°44.2670'K	Álló.
IV. számú fedezék	Győr, helyrajzi szám: 0816, koordináták: 47°42.9060'É 17°45.1870'K	Álló.
V. számú fedezék	Győr, helyrajzi szám: 0893/1, koordináták: 47°42.9620'É 17°46.0980'K	Elbontott.
VI. számú fedezék	Gönyű, helyrajzi szám: 051, koordináták: 47°43.0300'É 17°47.1190'K	Elbontott.
VII. számú fedezék	Gönyű, helyrajzi szám: 051, koordináták: 47°43.1150'É 17°47.9610'K	Álló.
VIII. számú fedezék	Gönyű, helyrajzi szám: 053/1, koordináták: 47°43.1930'É 17°48.9090'K	Álló.
IX. számú fedezék	Gönyű, helyrajzi szám: 039/1, koordináták: 47°43.2360'É 17°49.7770'K	Álló. (Az építmény védő földtöltését elbontották.)

1. sz. táblázat: A 2021–2022. évben Győr és Gönyű között felmért fedezékek lokációja

Az V. és VI. számú fedezéket napjainkra elbontották. Az V. jelzésű fedezék helyét sikerült egy, a Hadtörténeti Térképtár gyűjteményéből származó, 1962-ben készült légi felvételen visszaazonosítani.[49] A VI. jelzésű fedezéket egy 2022. februári helyszíni szemle során sikerült lokalizálni: az építmény volt helyét ma is szórvány beton faldarabok jelzik a talajfelszínen.

Az I. jelzésű fedezék keleti homlokzatát – vélhetően gyakorlat során – robbantással rontották le. A betonfal maradványai az objektum keleti előterében ma is megtalálhatóak. Figyelemre méltó megállapításokat sikerült tenni a II. számú fedezék esetében. Az építmény másodlagos funkciójának kialakítása céljából a keleti homlokzat megfigyelőnyílását téglával elfalazták, valamint egy három, egymástól téglafallal elválasztott helyiségre oszló, földalatti résszel egészítették ki. A IX. fedezék védő földrétegét nem adatolható időpontban eltávolították, az objektum vasbeton falai így szabadon állnak napjainkban. A létesítmény déli oldalát vélhetően az itt futó, nyugat–keleti tájolású földút kialakításakor bontották el, az objektum déli oldalfalán ma egy 140 cm magas, 120 cm széles nyílás található.

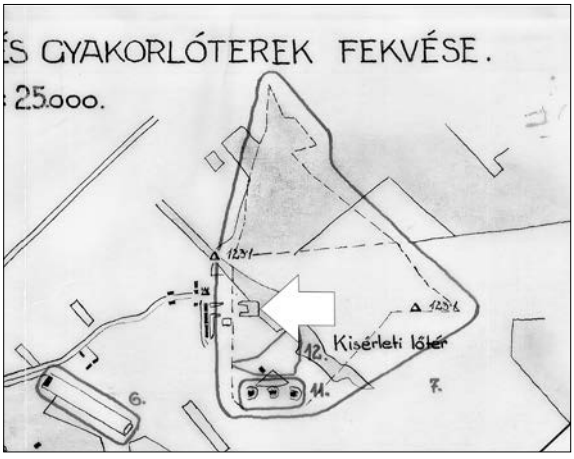
49 Archív légi felvétel [1962]. HM HIM HT Nyilvántartási szám: L33-12-Dc_1962_9715.

Az ágyúgyári lőtér IX. számú fedezéke (2021)

Összegző kitekintés

Az első világháború centenáriuma jelentős figyelmet irányított hazánkban a Nagy Háború épített kulturális örökségére. Magyarország jelentős, a világháborús hátországhoz köthető épített emlékeket őrzi még ma is. A sorból kiemelhetjük a hadifogolytáborok, a hősi temetési helyek, a hadiipari létesítmények, illetve a védelmi erődítések sorát. Újabban a Hadtörténeti Múzeum külön kutatási programot szentelt Budapest 1914. évi erődítéséhez köthető beton védelmi létesítmények szisztematikus felmérésére.[50] A Magyar Ágyúgyár Győr és Gönyű között húzódó lőterének további kutatása, a beton megfigyelőállások megőrzése és bemutatása fontos kulturális örökségvédelmi vállalkozás. Gönyű Község Önkormányzata 2021. év végén terjesztette fel a lőtér megfigyelőállásait a Győri Értéktár program-

Az ágyúgyári lőtér beton lőalagútja (A győri laktanyák és gyakorlóterek fekvése. M. Kir. „Török Ignác" 2. utászszászlóalj. Helyszínrajz, 1934. 1. számú melléklet. M. 1:25 000. HM HIM HT. Nyilvántartási szám: G I h 232/3.) (Jelmagyarázat: 6. Elemi lőtér, 7. Kísérleti lőtér, 11. Robb. anyagraktár, 12. Utász szárazföldi gyaktér ásásra)

50 Budapest első világháborús erődítésének témaköréhez ld.: *Kulcsár* 2021.

ba, valamint ezzel párhuzamosan megkezdődhetett az objektumok statikai felmérése is. A lőtér kutatásának soron következő munkafázisát a MH 12. Arrabona Légvédelmi Rakétaezred gyakorlóterének területén található beton lőalagút maradványainak szisztematikus felmérése képezheti.[51]

Felhasznált rövidítések jegyzéke

BFL	Budapest Főváros Levéltára
GyMSML	Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megyei Levéltára
HM	Honvédelmi Minisztérium
HEK	Hadianyag Ellenőrző Kirendeltség
HIM	Hadtörténeti Intézet és Múzeum
HL	Hadtörténelmi Levéltár
HT	Hadtörténeti Térképtár
HTI	Haditechnikai Intézet
KA	Kriegsarchiv (Bécs)
KÁB	Központi Átvételi Bizottság
KI	Központi Irattár
MÁVAG	Magyar Állami Vas Acél és Gépgyárak
MNL	Magyar Nemzeti Levéltár
MWG	Magyar Waggon és Gépgyár Rt.
RFMTM	Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum
VTGy	Vadásztöltény Gyutacs és Fémárugyár Rt.

Irodalomjegyzék

Győri Ipartelepek Rt. 1940. 1942.
Győri Ipartelepek Rt. 1940. [A szerző megadása nélkül.] Budapest, 1942.

Bozsók – Takács 2015.
Bozsók Attila – Takács Gábor: A kisalföldi meszes homokpuszta története és használata. *Rence,* 2015. 1. évf. 17–38. o.

51 A lőalagút a kutatások jelenlegi állásában egyértelműen a lőtér első világháború alatt kialakított építményállományához köthető. (Egy, a Hadtörténeti Térképtár gyűjteményében fennmaradt, a Győr városi laktanyák és gyakorlóterek elhelyezkedését bemutató, 1934-ben készült helyszínrajz egyértelműen feltünteti a „*kísérleti lőtér*" lőalagútját.) (Lokáció: Győr, koordináták: 47°42.5350'É 17°41.5210'K) A győri laktanyák és gyakorlóterek fekvése. [1. sz. melléklet. Helyszínrajz, 1934.] HM HIM HT Leltári szám: GIh_0232-03_01.

Das 30,5 cm G-Schrapnell
Das 30,5 cm G-Schrapnell. [A szerző megadása nélkül.] Skodawerke AG in Pilsen. Waffenfabrik; [Az évszám megadása nélkül.].

Dombrády – Kovács – Kovács 2016.
Dombrády Lóránd – Kovács Géza Péter – Kovács Vilmos: A magyar hadiipar története a kezdetektől napjainkig, 1880–2015. Budapest, 2016.

Huberth 1915.
Huberth Andor: A tüzértechnika elemei. I kötet. Robbanó és lövő anyagok, belső ballisztika. Pécs, 1915.

Krámli 2010.
Krámli Mihály: A Győri Magyar Ágyúgyár Rt. felállítása, 1911–1914. *Hadtörténelmi Közlemények,* 2010. 123. évf. 4. sz. 1005–1014. o.

Kulcsár 2021.
Kulcsár Viktor: Budapest 1914. évi erődítése. In: Háborús hétköznapok. V. Szerk.: *Sallay Gergely Pál – Török Róbert – Závodi Szilvia*. Budapest, 2021. 159–167. o.

Utasítás a 43 M fenékgyújtó gyártására, megvizsgálására, átvételére, szerelésére és a szerelés ellenőrzésére, 1944.
Utasítás a 43 M fenékgyújtó gyártására, megvizsgálására, átvételére, szerelésére és a szerelés ellenőrzésére. [Szabályzat, Haditechnikai Intézet.] Budapest, 1944.

Utasítás a 44 M pillanatgyújtó gyártására, megvizsgálására, átvételére, szerelésére és a szerelés ellenőrzésére, 1944.
Utasítás a 44 M pillanatgyújtó gyártására, megvizsgálására, átvételére, szerelésére és a szerelés ellenőrzésére. [Szabályzat, Haditechnikai Intézet.] Budapest, 1944.

The Firing Range Used by the Hungarian Artillery Works, Győr

In Hungary, the centenary of the First World War devoted significant attention to the built legacy of that conflict. Today, too, Hungary preserves important structures from that time in what was during First World War the country's hinterland. In 2021–2022, the Military History Institute and Museum launched a research programme aimed at investigating the firing range used by Győr's Hungarian Artillery Works; the programme is grounded in not only archival and cartographic records, but also on-site surveying work. With the help of the above records, the history of the firing range during the two world wars could be reconstructed in an optimal way: the range was used from 1916 until the end of the First World War and then from 1943 until 1945. As a result of the fieldwork performed, the sites of nine concrete emplacements on the 10-km-long firing range were identified between Győr (the suburb of Győrszentiván) and Gönyű. Of these nine emplacements, seven are still intact. The preservation and presentation of the concrete emplacements on the firing range

is considered by us to be an important cultural legacy task. In late 2021, the Municipality of Gönyű included the observation points on the firing range in its Treasures of Győr project; at the same time as this, investigation of the statics of the installations in question was able to begin.

Der Schießplatz der Ungarischen Kanonenfabrik in Győr

Das Zentenarium des Ersten Weltkrieges hat in Ungarn bedeutende Aufmerksamkeit auf das gebaute kulturelle Erbe des Großen Krieges gelenkt. Ungarn bewahrt auch heute noch ein ansehnliches gebautes Erbe in Zusammenhang mit dem Hinterland des Weltkrieges. Das Institut und Museum für Militärgeschichte des Landesverteidigungsministeriums startete 2021–2022 anhand von Forschungen im Archiv und der Kartensammlung, sowie Gebäudevermessungen vor Ort eine Forschungsprogramm-Serie mit dem Ziel, den Schießplatz der Ungarischen Kanonenfabrik in Győr (Raab) zu untersuchen. Mithilfe der verfügbaren Quellen aus dem Archiv und der Kartensammlung wurde die Geschichte des Schießplatzes der Kanonenfabrik im Ersten und Zweiten Weltkrieg optimal rekonstruierbar: der Schießplatz wurde von 1916 bis zum Ende des Großen Krieges, dann zwischen 1943 und 1945 benutzt. Als Ergebnis der Terrainvermessungsarbeiten konnte die Lage der neun Betondeckungen des 10 Kilometer langen Schießplatzes zwischen Győr (Außenstadt Győrszentiván) und Gönyű lokalisiert werden. Von den neun Deckungen stehen sieben auch heute noch. Die Bewahrung und Vorstellung der Betondeckungen des Schießplatzes ist unserer Ansicht nach ein wichtiges Unterfangen zum kulturellen Denkmalschutz. Die Selbstverwaltung der Gemeinde Gönyű unterbreitete die Beobachtungsposten des Schießplatzes Ende des Jahres 2021 dem Győrer Wertesammlungs-Programm, parallel dazu konnte mit der statistischen Vermessung der Objekte begonnen werden.

KÖZLEMÉNYEK

Kiss-Mikó Nikoletta

NÉGY PISZTOLY, NÉGY HADSEREG – ÖNTÖLTŐ PISZTOLYOK A MAGYAR HADERŐBEN, 1912–1996

Történeti áttekintés

A pisztolyok, amelyek rövid csövű, egy kézzel használható, alacsony lőtávolságú tűzfegyverek, már a 15. századtól kezdve megtalálhatóak a katonák fegyvertárában. Az ekkor még huzagolatlan, elöltöltő kialakítású, vagyis a lövedék, a lőpor és a fojtás különálló elemeivel, a cső felől megtölthető pisztolyok teljes mértékben az önvédelem eszközei voltak. Ilyenekkel szerelték fel például a könnyűlovasságot – így a huszárságot is –, ám ezek a fegyverek hamar utat találtak maguknak a nemesi szalonok, vagy éppen a törvénnyel szemben álló betyárok világába. Az elöltöltő pisztolyok azonban lassú, körülményes töltési folyamatuk, kifejezetten alacsony lőtávolságuk miatt inkább védekező, mint támadó fegyverek voltak.[1]

Az öntöltő maroklőfegyverek első képviselői a 19. század utolsó, s a 20. század első évtizedében jelentek meg a fegyvertervezők tervasztalain. Nem sokkal később pedig már a fegyveres testületek, és a civil vásárlók fegyvertárában is megtalálhatóak voltak. Megjelenésük egyik legfontosabb előfeltétele az egybeszerelt, fémhüvelyes töltény feltalálása és térnyerése volt, mely a 19. század második felére tehető. Ezek a kisméretű, alacsony tömegű, egy kézzel is biztosan használható lőfegyverek mind hasonló elv alapján működnek. A lövés kiváltása után, vagyis az elsütőbillentyű egyszeri elhúzását követően, az ütőszeg a lőszer csappantyújára üt, így szúróláng képződi, mely elindítja a lőportöltet gyors kémiai égését, ami útnak indítja a csövön keresztül a lövedéket. Az öntöltő rendszerű lőfegyverek kézi rásegítés nélkül, önműködően végezték el az újratöltést és a reteszelést mindaddig, amíg a tárban volt lőszer.[2]

Ezek a lőfegyverek a felszabaduló lőporgázokat használják fel arra, hogy mechanikus úton új töltényt juttassanak a töltényűrbe, miután az üres töltényhüvely kivetése megtörtént. Az öntöltő lőfegyverek osztályozását, mások mellett, Karel Krnka (1858–1926) cseh fegyverkonstruktőr 1900 és 1901 között végezte el. Rendszerében a *„gáznyomásos"*, mai szakkifejezéssel gázelvételes, és a ma szabad tömegzáras, csőhátrasiklásos, akkoriban *„visszalökésesnek"* nevezett rendszerű maroklőfegyverek szerepeltek.[3] Ezt a rendszertani felosztást mára a technológiai fejlődés,

1 *Németh* 2012. 239–240. o.
2 *Lugosi* 1988. 677., 689. o.
3 *Lugs* 1956. 302. o.

és a fegyvertervezői szemlélet pontosította, s kibővítette, ám jó támpontot ad a korszak mérnöki, fegyvertervezői gondolkodása kapcsán.[4]

A 20. század első, nagy haditechnikai próbatételének az első világháborút (1914–1918) tekinthetjük, bár itt érdemes megjegyezni, hogy a kisebb háborúk, fegyveres konfliktusok is nyomot hagyhattak egyes területek haditechnológiai fejlődésén. A maroklőfegyverek szempontjából a Nagy Háború néven is ismert világégés igazi aranykort jelentett. Ekkor próbálhatták ki a fegyvertervezők a korábban csak tervezőasztalon létező elképzeléseiket a nagyobb tárkapacitás, megbízhatóbb működés, vagy éppen a gyorstüzelés kapcsán is. Mint később azt látni fogjuk, nem véletlen, hogy az első sorozatlövő kézifegyverek között is nagy számban találhatóak átalakított pisztolyok.

Az első világháború hadiipari fejlesztési lendülete továbbgyűrűzött az 1920-as években is. A csataterek kipróbált technológiai megoldásai tovább éltek az olyan hadipisztolyokban, mint a 9×19 mm-es pisztolylőszert tüzelő, belga 1935 M 9 mm-es Browning HP öntöltő pisztoly, vagy a 7,65×17 mm-es lőszert használó német 7,65 mm-es Walther PP öntöltő pisztoly, melyeknek még nagy szerepük lesz a magyar hadipisztolyok fejlődéstörténetében.[5]

A későbbiekben, bár a gyártástechnológiai háttér változott, – főleg a megmunkálás, az új, gyakran polimeralapú alapanyagok megjelenése terén – drasztikus, teljes szemléletváltással járó mechanikai változtatás nem történt a hadipisztolyok terén. A világviszonylatban is széles körben elterjedt, az 1908-ban, Németországban tervezett 9×19 mm-es Parabellum (tervezője: Georg Luger) pisztolytöltény, vagy tengeren túli riválisa, az Amerikai Egyesült Államokban 1904-ben kifejlesztett, 11,43×23 mm-es Colt (.45 ACP) pisztolytöltény máig meghatározó tényező maradt a katonai maroklőfegyverek töltényfelhasználása szempontjából.[6] A mai, megbízható hadipisztolyok is mind, részben vagy egészben, 100 éve kifejlesztett technológiai megoldásokat is tartalmaznak.[7]

A maroklőfegyverek – a forgótáras és az öntöltő rendszerű pisztolyok egyaránt – a katonai felhasználásban elsődlegesen az önvédelem eszközei voltak. Emellett a hivatásos állomány (főként a tisztek) a pisztolyokat, akárcsak korábban a kardot vagy a szablyát, státusszimbólumként, az egyenruha részeként kezelte. Ez alól az öntöltő rendszerű maroklőfegyverek sem jelentettek kivételt, amelyek lehettek akár a rendszeresített, szolgálati oldalfegyverek, vagy saját beszerzésű darabok is. Ezek a pisztolyok olyan, szakfeladatot ellátó katonák (sofőrök vagy az adminisztratív munkát végző katonák) oldalán is megtalálhatóak, akik kollektív fegyvereket (aknavető, géppuska stb.) kezelnek, esetleg feladatuk ellátása miatt a hosszabb fegyverek – puskák, gépkarabélyok – zavaróak lennének.[8]

Fontos továbbá megemlíteni, hogy bizonyos, különleges rendeltetésű alakulatoknál, mint az ejtőernyős egységek, rohamcsapatok, már akár 100 éve is kiképzést kaptak a katonák a pisztolylövészet kapcsán, hiszen speciális feladatukból adódóan,

4 *Lugosi* 1988. 677. o.
5 *Hajdú – Hatala – Pap – Soós* 2012. 48. o.
6 *Lugosi* 1988. 691–694. o.
7 *Németh* 2012. 250. o.
8 *Használati utasítás* 1965. 2–3. o.

ezen alakulatok tagjainak a harctéren képesnek kellett lenniük minden felmerülhető eszközzel végrehajtani harcfeladataikat. Jó példa erre az 1938-ban szervezett *Testnevelési Szaktanfolyam* fedőnevű diverzáns képzés, ahol a katonáknak a rendszeresített magyar lőfegyverek mellett külföldi pisztolyokkal is fejleszteniük kellett lőkészségüket.[9]

A második világháború után a hadipisztolyok hosszú évtizedekig megmaradtak a fent említett szerepkörükben. Végül az 1980-as évek végétől, a rendőri terrorelhárító alakulatok szerveződésével párhuzamosan, új felhasználási módozatok alakultak ki: létrejött a harcászati alkalmazási elveknek jobban megfelelő, dinamikus, „combat-lövészet", amelyben a pisztolyok immár nem csak önvédelmi, másodlagos, de kifejezetten offenzív szerepkörben, elsődleges harci eszközként kerültek alkalmazásra.

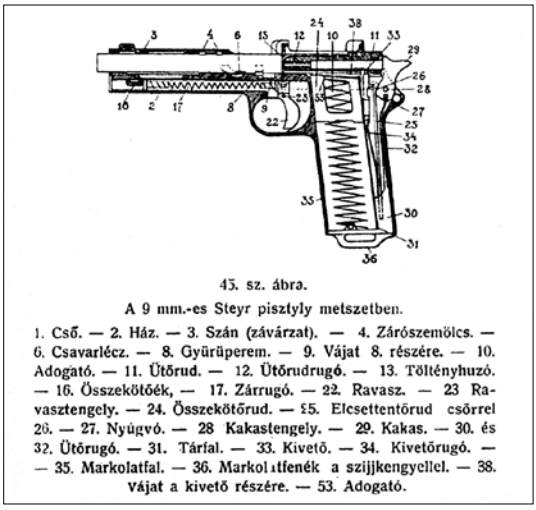
Az önálló magyar kézilőfegyver-gyártás, mely a nemzeti függetlenség egyik alappillére, az 1848-as év forradalmi közegéig nyúlik vissza. A levert szabadságharcot követően egészen 1887-ig nem létezett magyar állami fegyvergyár. Ennek alapjait 1888-ban fektették le, ám a *Magyar Lőszer és Fegyvergyár Részvénytársaság* pénzügyi és technológiai akadályokba ütközve végül 1890 végén feloszlott. Az 1891. február 24-én bejegyzett jogutód, a *Fegyver és Gépgyár Rt.* ennél nagyobb sikereket ért el.[10] A gyár viszonylag lassan futott fel, valódi tömeggyártási kapacitása csak 1909-ben alakult ki. Ebben az időben került az igazgatói székbe az autodidakta magyar fegyverkonstruktőr, Frommer Rudolf (1868–1936)[11] is, akinek a magyar fegyveres erők tagjai, a gyár sikeres vezetése mellett, egy egész pisztolycsaládot is köszönhetnek.[12]

Osztrák–magyar 1912 M 9 mm-es Steyr öntöltő pisztoly – a Nagy Háború igáslova

1912-ben került a magyar katonák fegyvertárába az Osztrák–Magyar Monarchia közös hadseregében rendszeresített, annak legelterjedtebb öntöltő pisztolyaként is leírható 9×23 mm-es pisztolytöltényt tüzelő 1912 M Steyr öntöltő pisztoly, amelyet a cseh származású fegyvertervező-mérnök, Karel Krnka tervezett.[13] Elődjének a 8×18 mm-es pisztolytöltényt használó osztrák–magyar 1907 M 8 mm-es Roth–Krnka öntöltőpisztoly tekinthető.[14]

A markolatba épített, integrált szekrénytárral rendelkező, 8 darab 9×23 mm-es Steyr lőszert egyes működésű elsütéssel tüzelő pisztolyt, melyet „Steyr–Hahn"[15] néven is ismerünk, külső kakasos, hátrasikló-elforduló, mai kifejezéssel, rövid

9 *Argentínai Magyar Hírlap,* 2007. január–február. 3. o.
10 *Sárközi – Szilágyi – Gáspár* 1988. 376. o.
11 *Porkoláb* 2012. 6–25. o.
12 *Sárközi – Szilágyi – Gáspár* 1988. 381. o.
13 *Lugosi* 1988. 692. o.
14 *Schneider* 1912. 88. o.
15 „Steyr" a gyártó cég. Az Österreichische Waffenfabriksgesellschaft (OEWG) a székhelyét jelöli, míg a „Hahn", vagyis „Kakas" elnevezés a hasonló kialakítású, 1907 M Roth Steyr pisztolytól különbözteti meg a fegyvert. (*Lugosi* 1988. 692–693. o.)

45. sz. ábra.

A 9 mm.-es Steyr pisztyly metszetben.

1. Cső. — 2. Ház. — 3. Szán (závárzat). — 4. Zárószemölcs. — 6. Csavarlécz. — 8. Gyürüperem. — 9. Vájat 8. részére. — 10. Adogató. — 11. Ütőrud. — 12. Ütőrudrugó. — 13. Töltényhuzó. — 16. Összekötőék, — 17. Zárrugó. — 22. Ravasz. — 23 Ravasztengely. — 24. Összekötőrud. — 25. Elcsettentőrud csőrrel 26. — 27. Nyúgvó. — 28 Kakastengely. — 29. Kakas. — 30. és 32. Ütőrugó. — 31. Tárfal. — 33. Kivető. — 34. Kivetőrugó. — — 35. Markolatfal. — 36. Markolatfenék a szijjkengyellel. — 38. Vájat a kivető részére. — 53. Adogató.

Az 1912 M Steyr öntöltő pisztoly műszaki ábrája[16]

csőhátrasiklásos, forgócsöves rendszerrel szerkesztették.[17] Az elsütőbillentyű elhúzásakor a megfeszített kakas felszabadul, előrecsap és az ütőszegre ütve elindítja a töltényűrben található töltény csappantyúját, ezáltal megtörténik a lövés. A bekövetkező égés a lőszer elejében található lövedéket előre, míg a szánt hátrafelé mozdítja el.[18] A viszonylag nagy tömegű szánra ható gáznyomás csak akkor produkál hátraható erőt, amikor a kilőtt lövedék már elhagyta a 130 mm[19] hosszú csövet.[20]

A lövés leadása után a szán hátrasiklik, a hüvelyvonó pedig kihúzza a töltényűrből az üres hüvelyt, mely a kivetőbe ütközéskor a fegyverből felfelé távozik. A pisztolycső a kireteszeléskor 60 fokban elfordul.[21] Ezt követően a cső alatt található helyretoló rugó, mely a hátrasiklás során összenyomódott, előre löki a szánt, hogy az mellső helyzetébe jutva újratöltse a fegyvert. A folyamat az elsütőbillentyű újbóli elhúzásával megismételhető mindaddig, míg a tárban van töltény. A tár újratöltése felülről, a hüvelykivető nyílás felől történik meg, amely teljesen hátrahúzott szánnál válik lehetővé. A 8 darab 9×23 mm-es pisztolylőszert tartalmazó töltőlécet felülről, kézzel kell a nyíláshoz illeszteni, majd a benne található lőszereket a tárba tolni.[22]

16 *Schneider* 1912. 88. o.
17 Uo. 693. o.
18 *Schneider* 1912. 90. o.
19 *Lugosi* 1988. 697. o.
20 *Schneider* 1912. 90. o.
21 *Lugosi* 1988. 693. o.
22 *Schneider* 1912. 90. o.

1912 M Steyr öntöltő pisztoly hátsó szánállásban (magángyűjtemény, a szerző felvétele)

Az összesen 950 g tömegű pisztoly egyik legnagyobb hibájának azonban éppen e töltőléces újratöltés tekinthető, mely szemben a kivehető szekrénytárakkal, jobban kiteszi a töltényeket a koszolódás veszélyeinek a készenléti tároláskor, ami megnehezíti a töltést. Emellett a töltés sokkal nehezebb, nagyobb odafigyelést igénylő feladat, amely a lőtéren talán még nem hátrány, de harctéri körülmények között akár sorsdöntő is lehet.[23]

Érdemes megemlíteni a fegyver átalakított változatát is, mely az alapfegyver működési elvét felhasználva, a megszakító kiiktatásával képes volt sorozatlövő működésre is, ezáltal a „rohampisztoly" néven elterjedt fegyver az első géppisztolyok egyikének is tekinthető. A levehető fa tusával, és 8 darab töltény helyett 16 darab töltény befogadására bővített, integrált belső szekrénytárral szerelt fegyverből, a teljes gyártott példányszámot tekintve elenyésző mennyiség, mindösszesen kevesebb, mint 10 000 darab készült.[24]

A pisztolyt az Osztrák–Magyar Monarchia katonái széles körben alkalmazták az első világháború során: minden csapat- és fegyvernem katonái, önvédelmi eszközként. A mai különleges alakulatok előfutárainak is tekinthető rohamcsapatok tagjai, és a légjáró csapatok, vagyis a légierő tagjai pedig saját közegükben, támadófegyverként is kiválóan alkalmazták az eszköz sorozatlövésre átépített változatait.[25] Az első világháború után a fegyverek gyártása folytatódott, exportváltozatait Chile, a Román Királyság, az osztrák hadsereg, majd a hitleri Németország fegyveres erői is használták.[26]

A jelen írásban bemutatásra kerülő, szebb napokat látott, a „7500t" fegyverszámot viselő, ez alapján 1916-ra datálható darab hatástalanított. A pisztoly immár csupán, mint gyűjtői objektum, az 1910-es évek elejének fegyvertervezői- és gyártási mementója, valamint hadtörténelmi érdekesség maradt fent. A fegyver markolatpaneljei és az azokat tartó csavar eredeti, pótolt darabok, az elmúlt évszázad alatt a felületi korrózió miatt a fém alkatrészek különböző mértékben rozsdagödrösek.

23 *Lugosi* 1988. 697. o.
24 *Soós* 2012. 86–87. o.
25 Uo. 86. o.
26 *Lugosi* 1988. 693. o.

1912 M Steyr öntöltő pisztoly részlegesen szétszerelt állapotban (magángyűjtemény, a szerző felvétele)

A fegyver, a hatástalanítást leszámítva mechanikailag ép, felhúzható, az elsütőbillentyű, az elsütőszerkezet, a szánbiztosító és az adogató mechanizmus működőképes. A hatástalanított fegyver szétszerelése az éles darabbal megegyezik. A töltetlenség ellenőrzése után a cső alatt található szánrögzítő tömböt kézzel ki kell húzni, majd a szán szintén kézzel hátrahúzva levehető, a cső pedig a tok alsórészből egyszerűen kiemelhető. Így a fegyver már megtisztítható, összeszerelése a szétszerelés fordított sorrendjét követi.

Magyar 1937 M 9 mm-es öntöltő pisztoly – Frommer Rudolf utolsó gyermeke

Az 1937 M 9 mm-es öntöltő pisztoly története elválaszthatatlan fegyverneki Frommer Rudolftól, aki a *Fegyver és Gépgyár Rt.* igazgatójaként összesen nyolc egyedülálló öntöltő pisztolyt tervezett és gyártott a magyar fegyveres erőknek és a civil piac számára egyaránt.[27] Vizsgáljuk meg ezeket röviden:

Modell	Űrméret(ek)	Működési elv	Zárolás	Tárkapacitás [töltény]
1901	7,65×13 mm Frommer	hosszú csőhátrasiklásos	forgózáras	10
1906	7,65×17 mm Frommer	hosszú csőhátrasiklásos	forgózáras	10 vagy 8
1910	7,65×17 mm Frommer	hosszú csőhátrasiklásos	forgózáras	8
(1912) Stop	7,65×17 mm Frommer, 9×17 mm Frommer	hosszú csőhátrasiklásos	forgózáras	7

27 *Kenyeres* 1967. 546. o.

Modell	Űrméret(ek)	Működési elv	Zárolás	Tárkapacitás [töltény]
(1912) Baby	7,65×17 mm Frommer, 9×17 mm Frommer	hosszú csőhátrasiklásos	forgózáras	6 (7,65 mm) 5 (9 mm)
(1921) Liliput	6,35×15 mm Browning	tömegzáras	reteszeletlen	6
1929 M	9×17 mm Frommer	tömegzáras	reteszeletlen	7
1937 M	9×17 mm Frommer	tömegzáras	reteszeletlen	7

– 1901-es modell: A hosszú csőhátrasiklásos, forgó zárfejes öntöltő pisztoly, hasonlóan az 1912 M Steyr öntöltő pisztolyhoz, beépített szekrénytárral rendelkezik, tárkapacitása 10 darab 7,65×13 mm-es Frommer pisztolytöltény.[28]
– 1906-os és 1910-es modell: Ezek az öntöltő pisztolyok, elődjükkel ellentétben, már kivehető szekrénytárral készültek. Itt jelenik meg a Frommer-pisztolyokon elsőként a markolatbiztosító, vagyis a pisztolymarkolat hátsó falán végigfutó nyomógomb, amely csak abban az esetben teszi elsüthetővé a fegyvert, ha a lövész a tenyerével benyomja a markolatbiztosítót, így meggátolva például a tokban, vagy más körülmények között fellépő vétlen lövést.[29]
– Frommer Stop és Frommer Baby: A pisztolyt némileg átalakították: a működéséhez szükséges alkatrészek egy részét (helyretoló rugókat és a rugóvezetőket) a pisztolycső feletti kamrában helyezték el. A 7 darab lőszer befogadására alkalmas, kivehető szekrénytárral konstruált Frommer Stop, és kisebb változata, az 5, illetve 6 darab töltényt tartalmazó tárral készült Frommer Baby elsődlegesen önvédelmi pisztolyként lettek népszerűek.[30]
– Frommer Liliput: A 6,35×15 mm-es Browning pisztolylőszert tüzelő Frommer Liliput, mint neve is mutatja, egyike a 20. század első felének népszerű önvédelmi „zsebpisztolyainak". A mindössze 110 mm hosszúságú pisztoly, amely megbízhatóbb kialakítású, összesen 6 darab pisztolytöltény befogadására alkalmas szekrénytárral készült, a korszakban igen népszerű önvédelmi fegyvernek számított. A szabad tömegzáras, markolatbiztosítóval és külső szánakasztóval felszerelt pisztoly helyretoló rugója és rugóvezetője a cső alatt kapott helyet. Érdekesség, hogy rozsdamentes acél tokkal és szánnal készült változata „tropical" fantázianéven került a piacra, mely a párás közegben, átizzadt ruházaton sem korrodálódott.[31]
– 1929 M: A Frommer Liliput hadipisztoly méretű, 9×17 mm Frommer pisztolytöltényt tüzelő változatának tekinthető, amely alkalmas volt a fegyveres erők követelményei szerinti használatra is. A pisztolyt, melyet végül csak a Magyar Királyi Honvédség rendszeresített, a markolat alján található szíjkengyellel és

28 *Porkoláb* 2012. 9. o.
29 Uo. 10–13. o.
30 Uo. 14. o.
31 Uo. 26. o.

a hozzá tartozó hordzsinórral rögzíthették a katonák felszerelésükhöz, egyenruhájukhoz, így megakadályozva, hogy a harctéren elveszítsék önvédelmi fegyverüket. Az 1929 M Frommer öntöltő pisztoly 7 darab töltény befogadására képes, markolatába helyezhető egysoros szekrénytárral készült.[32]

– 1937 M: Az 1937 M öntöltő pisztoly, mely a korábbi 1929 M öntöltő pisztoly egyszerűsített, átdolgozott változatának is tekinthető, sok elemében megegyezett elődjével. Bár a pisztolyt sokan Frommer Rudolf nevéhez kötik, annak tervezése csak a legendás fegyverkonstruktőr halála után fejeződött be. Mindkét fegyver 172 mm hosszú, markolatbiztosítóval szerelt, egyes működésű elsütőszerkezettel rendelkezik, vagyis csak akkor lehet vele lövést leadni, ha a kakas megfeszített állapotban van, az elsütőszerkezet csupán a kakasrugó feszteleníté sét végzi el. A helyretoló rugó és a rugóvezető a cső alatt kapott helyet, a rugóvezető egyben a szánkioldó gombot is rögzíti. Mindkét pisztoly egysoros szekrénytárból adogat, míg a tárkioldó sarkantyú a markolat alján kapott helyet.[33]

1937 M Frommer öntöltő pisztoly hátsó szánállásban (magángyűjtemény, a szerző felvétele)

Ezzel szemben a különbségek sokkal szembetűnőbbek: az egyes működésű elsütőszerkezettel rendelkező 1937 M öntöltő pisztoly az elődtől eltérően már a szánnal egybeszerelt zárszerkezettel készült, amely gyártási, és karbantartási téren is könnyebbséget jelentett az 1929 M öntöltő pisztolyhoz képest. Az 1937 M öntöltő pisztoly a jobb ergonómia érdekében domború markolathéjakat, a táron pedig, amely egyébként minden más tekintetben megegyezik az elődfegyver tárjával, egy ujjtámasz is kialakításra került. Újdonság még a cső kiszerelését megkönnyítő nyugasz a szánon, aminek segítségével szerszámok nélkül is egyszerűen karbantartható oldalfegyver jött létre. Mind a két lőfegyver a korszaknak megfelelően elsődlegesen az oldalfegyver, a két darab tartaléktár tárolására kialakított bőr pisztolytáskában kaptak helyet, nem volt elsődleges szempont a gyors elővétel vagy a kézre eső viselési mód.

Az 1937 M öntöltő pisztolyt egészen az 1950-es évek elejéig használták a különféle magyar fegyveres erők, a legnagyobb megrendelőként a Magyar Királyi Hon-

32 Uo. 28–30. o.
33 Uo. 31. o.

védséggel. Ebből a lőfegyverből egyébként a Harmadik Birodalom légierejének pilótái részére 7,65 mm-es pisztolytölténnyel működő változatot is készítettek,[34] amelyet szánbiztosítóval is elláttak.[35]

Az alapvetően hadifegyvernek készült eszköz felhasználói között megtalálhatjuk a Magyar Királyi Honvédség tiszti, altiszti állományát éppúgy, mint a kollektív fegyverek kezelőit, vagy az olyan különleges alakulatok tagjait, mint az ejtőernyősök, ahol az ugróállomány önvédelmi eszközeként jelent meg, vagy az 1. Egyetemi Rohamzászlóalj, ahol az állomány egészét igyekeztek pisztolyokkal ellátni. Természetesen a katonák mellett a rendőrök, folyamőrök, vám- és pénzügyőrök is viseltek ilyen pisztolyokat szolgálatuk alatt, így igen elterjedt kézi lőfegyvernek számított a korszakban. Az 1937 M öntöltő pisztolyokból, a katonák számára gyártott változat mellett civil piacra szánt változatot is készítettek, amely csupán jelöléseiben tért el a katonai daraboktól.[36]

A fegyver részleges szétszerelése az előzőekben bemutatott 1912 M Steyr öntöltő pisztolyhoz viszonyítva bonyolultabb. A töltetlenség ellenőrzését követően, vagyis a tár kivétele, a szán hátra húzása, és a töltényűr ürességének vizuális ellenőrzése után, a szánakasztót a szánon kialakított bemarások közül az elsőbe, nem pedig a teljesen hátrahúzott szán esetében elérhető másodikba kell beakasztani. Ezt követően a csövet 120 fokban jobbra elforgatva kihúzhatjuk a fegyverből. Ezután a szánakasztót lefelé nyomva a szán, a rugóvezető rúdon futó helyretoló rugó erejétől hajtva, szabadon lehúzható a fegyverről. Ezen a ponton nem árt az óvatosság, hiszen a megfeszített rugó levetheti a szánt. Ezt követően a rugóvezető rúd és a helyretoló rugó kivehető a fegyverből, mely így készen áll a tisztításra. Az összeszerelés lépései megegyeznek a szétszereléssel, fordított sorrendben elvégezve azokat.

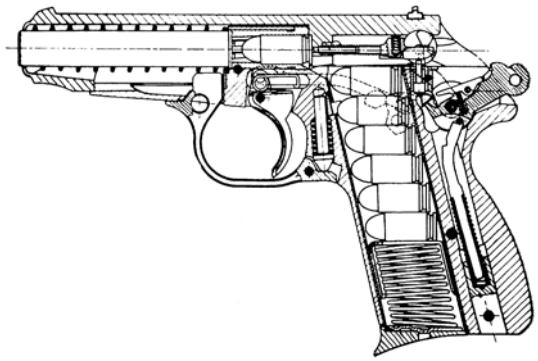
1937 M öntöltő pisztoly részlegesen szétszerelt állapotban (magángyűjtemény, a szerző felvétele)

34 *Hajdú – Sárhidai* 2005. 32. o.
35 *Sárközi – Szilágyi – Gáspár* 1988. 431. o.
36 *Porkoláb* 2012. 32.

A polgári piacra szánt darab a jelen írás által bemutatott, 132424 fegyverszámú, 1941-ben gyártott 1937 M öntöltő pisztoly is, mely hatástalanítva immár egy magángyűjtemény éke. A fegyverhez tartozó, 7 darab pisztolytöltény befogadására alkalmas, egysoros tár a jellegzetes kisujjtámasszal, a tárfenéklemezem „37M" felirattal teszi egyértelművé, mely fegyverhez tartozik. A pisztoly szánjának bal oldalán a „FÉMÁRÚ- FEGYVER-ÉS GÉPGYÁR RT. 37 M." felirat olvasható. A szán felső része, a célzás megkönnyítése érdekében, és a napfény zavaró tükröződésének csökkentéséért a felületet poncolással tették csillogásállóvá. Érdemes még kitérni a viszonylag kisméretű hátsó irányzékra és célgömbre, amelyek a célzást lőtéri körülmények között, a korszak egykezes fegyverfogását és „sportlövő-alapállását" használva eredményesnek tűnhetnek, ám harctéri körülmények között vagy fokozott pszichikai nyomás, esetleg rossz látási viszonyok közepette, már kevésbé célravezetők. A szán cső felőli részén, a cső és a helyretolórugó-vezetőrúd kör alakú nyílása közti részen egy körbe foglalt nagy „K" betű jelzi, hogy kereskedelmi forgalomba szánt, nem pedig katonai változatot látunk.

Magyar 9 mm-es PA–63 öntöltő pisztoly – a Népköztársaság kétes hírű őre

A magyar fegyveres erőknek, a második világháború végével teljes paradigmaváltással kellett szembenézniük. A rövid életű demokratikus Magyarország, majd az azt követő Magyar Népköztársaság időszakában, párhuzamosan a hidegháborús feszültség növekedésével, teljes átfegyverzésre került sor, a szovjet fegyverzetet alapul véve, így egységesítve a Varsói Szerződésben használt lőfegyvereket.[38] Magyarországon 1948-ban kerültek rendszeresítésre ezek a lőfegyverek, amelyek között megtalálható a hadsereg részére rendszeresített, szovjet 7,62×25 mm-es Tokarev pisztolytölténnyel működő szovjet 1933 M 7,62 mm-es TT öntöltő pisztoly hazai másolata. Kakukktojás a szovjet fegyverek között a belügyi fegyveres testületeknél a 1948-ban rendszeresített öntöltő pisztoly, amely alapul a német 7,65 mm-es Walther PP öntöltő pisztolyt vette, ami a 7,65×17 mm-es Browning

A PA–63 öntöltő pisztoly metszeti rajza[37]

37 *Használati utasítás* 1965. 13. o.
38 *Pap* 2013. 203–205. o.

pisztolytölténnyel működött. Az utóbbi, igen rövid ideig gyártott pisztoly szovjet töltényhez továbbfejlesztett, alumínium tokos változata, mondhatni továbbélése a 9×18 mm-es Makarov pisztolytölténnyel működő, merev csővű, szabad tömegzáras öntöltő pisztolynak, ami a PA–63 típusjelzést (Pisztoly Alumínium) kapta a magyar fegyveres erőknél.[39]

A kettős működésű elsütőszerkezettel, vagyis elsütőbillentyűvel is megfeszíthető kakassal rendelkező pisztoly 7 darab töltény befogatására képes, egysoros szekrénytárból adogat, melyet a markolatban kialakított tárfészekbe kell behelyezni. A PA–63 öntöltő pisztoly, mint a legtöbb hadipisztoly a korszakban, jobbkezes, vagyis kezelőszervei, tehát a szánbiztosító és a tárkioldó gomb, a fegyver bal oldalán kerültek elhelyezésre. A biztosabb fogást segíti az ujjtámasszal ellátott bal oldali markolatpanel is, amely balkezes használat során azonban akadályozza a lövőt. Újításnak számít a teljes egészében könnyűfémből (alumínium-titán ötvözetből) készült tok, mely a jelentős tömegcsökkentés mellett, jellegzetes megjelenést is biztosít a fegyvernek.[40] A fegyver töltött tömege összesen 665 g.[41]

PA–63 öntöltő pisztoly hátsó szánállásban (magángyűjtemény, a szerző felvétele)

A PA–63 öntöltő pisztoly a hozzá kiadott anyagismereti és lőutasítás szerint: *„(…) rövid lőtávolságokon (50 m-ig) a rajtaütés és a védelem, valamint a közelharc fegyvere”*.[42]

A fegyver részleges szétszerelése roppant egyszerű, szerszámok nélkül is végrehajtható művelet, amely alapkövetelmény a hadialkalmazás tekintetében. A töltetlenség ellenőrzése, vagyis a tárkioldó gomb lenyomása után a tár kivétele, majd a szán hátra húzása és a töltényűr ellenőrzése után, a biztosított állásba fordított szánbiztosítóval rendelkező szán leemelhető a fegyverről, amennyiben a sátorvasat lefelé és oldalra kibillentjük a helyéről. Így szabaddá válik a cső körül futó helyretoló rugó is, melyet a csőről előrefelé lehúzva a részleges szétszerelés kész, s a fegyver megtisztítható. Az összeszerelés lépései itt is megegyeznek a szétszereléssel, csak épp fordított sorrendben végrehajtva azokat.

39 *Hajdú – Hatala – Pap – Soós* 2012. 48. o.
40 Uo. 48. o.
41 *Használati utasítás* 1965. 2. o.
42 Uo. 3. o.

PA–63 öntöltő pisztoly részlegesen szétszerelt állapotban (magángyűjtemény, a szerző felvétele)

A 9×18 mm-es Makarov pisztolytölténnyel működő PA–63 öntöltő pisztoly a rendszerbe állítását követően évtizedeken át meghatározó oldalfegyvere volt számos állami, majd polgári fegyveres szervezetnek, ide számítva a Belügyminisztérium, a Magyar Néphadsereg, majd a Magyar Honvédség, a Vám- és Pénzügyőrség, a Büntetés-Végrehajtás, a MÁV vasútőrség, vagy akár a különböző polgári fegyveres biztonsági őrségek tagjai számára egyaránt. A fegyver hatása olyan széles kört érintett, hogy a polgári lövészeti alapképesség kialakításához tartozó fegyvervizsga tananyagának máig része a pisztoly ismerete.[43]

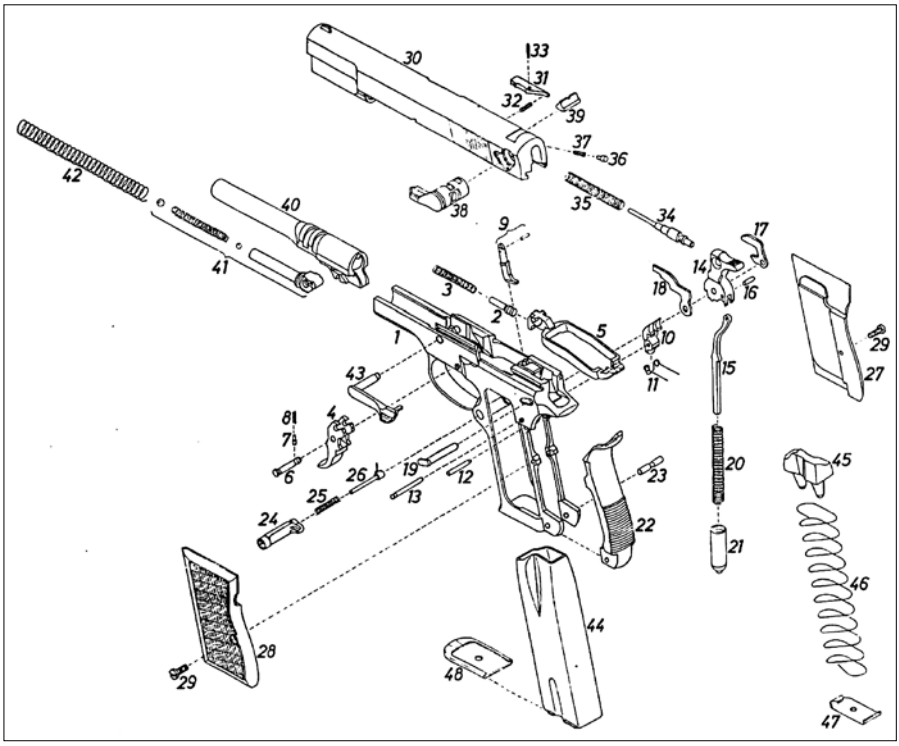
A pisztolyhoz több változatban is gyártott, marhabőr tok tartozik, amelyben a fegyver, valamint egy darab tartaléktár kap helyet, így a tok a felhasználónak 14 darab pisztolytöltény hordozására ad lehetőséget.

Az itt bemutatásra kerülő, BP37684 fegyverszámú PA–63 öntöltő pisztoly hatástalanított. A hivatalosan is oktatási célra, az éles fegyver működését és a vele végzett tevékenységek gyakorlásra átalakított pisztoly tokjának jobb oldalán kézzel bevésett „GYAK" felirat jelzi a pisztoly gyakorlóeszköz jellegét.

Az eredetileg rendőrségi pisztolynak (innen a név: *Polizei Pistole* – PP) tervezett német 7,65 mm-es Walther PP öntöltő pisztoly alapján konstruált 1948 M 7,65 mm-es rendőrségi öntöltő pisztoly, illetve utódja a PA–63 öntöltő pisztoly is magán hordozta az alapfegyver jellegzetességeit és tulajdonságait. Éppen emiatt elsősorban önvédelmi, rendvédelmi célokra alkalmas eszköz, katonai alkalmazásra, akárcsak a korábban bemutatott 1937 M öntöltő pisztoly, csak korlátozottan alkalmas. Legendásan rossz híréért okolható részben a kiképzés során a felhasználók által leadott alacsony lövésszám, valamint a változó, csökkenő tendenciát mutató gyártásminőség is.

43 Vö. *Oktatási jegyzet* 2004. 22. o.

Magyar 9 mm-es P9R öntöltő pisztoly – egy demokratikus koppintás

A P9R öntöltő pisztoly robbantott ábrája[44]

Az 1990-es évek elejére világossá vált, hogy a hadipisztolyok és a rendészeti/önvédelmi fegyverek követelményrendszere két teljesen különböző szisztéma, melyek bár elemeikben kompatibilisek, összességükben mégis teljesen eltérő képet mutatnak. Így eljött az ideje egy új, a katonai követelményeknek jobban megfelelő pisztoly és pisztolytöltény rendszeresítésének egyaránt.[45]

Éppen ezért a Honvédelmi Minisztérium, együttműködésben a Belügyminisztériummal, 1993 folyamán széleskörű kézifegyver-modernizációba kezdett, a Haditechnikai Intézet segítségével. Az összehasonlító vizsgálatok eredményeként a versenyből, melyben az osztrák 9 mm-es Glock 17 és az izraeli 9 mm-es Jericho öntöltő pisztolyok is ringbe szálltak, a hazai fejlesztésű, 9×19 mm-es Parabellum pisztolytölténnyel működő P9R (pisztoly, 9 mm-es, revolverező elsütőszerkezettel) került ki győztesen. 1996 augusztusában rendszeresítésre került a katonai igények szerint

44 *Használati utasítás* é. n. 11. o.
45 *Hajdú – Sárhidai* 2005. 173. o.

átdolgozott 9 mm-es P9RC (pisztoly, 9 mm-es, revolverező elsütőszerkezettel, combat sátorvassal) öntöltő pisztoly, vagyis az 1996 M P9RC öntöltő pisztoly.[46]

A fegyvereket kimerítő csapatpróbának vetették alá, amelynek során minden elkészült fegyverrel 1 000 lövést adtak le, majd a felmerült hiányosságok kezelését követően két példánnyal további 10 000 lövés került leadásra. Ezzel párhuzamosan a rendőrségnél rendszeresítésre került a 9 mm-es P9R pisztoly, amely fa markolathéjakkal készült. A Magyar Honvédség által rendszeresített fegyverhez – amerikai mintára –, bőrrel erősített gyöngyvászon pisztolytáskát és gyöngyvászon tártartókat rendszeresítettek.[47]

Az itt bemutatásra kerülő P9R öntöltő pisztoly, melyből a P9RC-t öntöltő pisztolyt is kifejlesztették, alapjaiban megegyezik a belga 1935 M 9 mm-es Browning HP öntöltő pisztollyal, mely a meghatározó amerikai fegyvertervező, John Moses Browning (1855–1926) tervei alapján készült, licenszben gyártott változatait állították rendszerbe a második világháború alatt és után a világ számos fegyveres testületében.

A fegyver rövid csőhátrasiklásos, billenőcsöves működési elvű. A helyretoló rugó és a rugóvezető pedig a cső alatt kap helyet. A rendszeresítés idején, vagyis 1935-ben formabontó újdonságnak számító kétsoros, 14 darab töltény befogadására alkalmas szekrénytárakat alkalmazó pisztoly szánbiztosítóval készült, valamint kettős működésű elsütőszerkezettel rendelkezik.

P9R öntöltő pisztoly hátsó szánállásban (magángyűjtemény, a szerző felvétele)

A fegyver szétszerelése, mint minden lőfegyver esetében, a töltetlenség ellenőrzésével kezdődik. A tárkioldó gomb benyomását követően a tárat eltávolítjuk a pisztolyból, majd a szánt hátrahúzva meggyőződünk arról, hogy a töltényűrben nem található lőszer. Figyeljünk arra, hogy a szánbiztosító lefelé, vagyis biztosított állásban legyen, mivel ekkor a kakas fizikailag képtelen kontaktba lépni az ütőszeggel, ami ebben az állásban nincs elsütési síkban sem. Ezután a hátrahúzott szánon kialakított nyugaszba beakasztott szánakasztót a fegyver jobb oldaláról kiindulva áttoljuk a tokon. Ekkor a szán a helyretoló szerkezettel és a csővel együtt levehető a tokról. A szánt a tetejére fordítva hozzáférünk a cső alatt futó helyretoló szerkezethez, mely a rugóvezető rúdból és a helyretoló rugóból áll. A cső alján kialakított

46 Uo. 173. o.
47 Uo. 173. o.

fészekből a rugót előre és felfelé kiemelve a rugóvezető és a helyretoló rugó kiemelhető, majd szétszedhető. A pisztolycső kiemeléséhez enyhén toljuk előre, felfelé, majd hátrafelé a csövet, így kiemelve a szánból azt. A fegyver részleges szétszerelése ezzel kész, karbantartás után az összeszerelés lépései, mint a fenti hadipisztolyoknál is, a szétszerelést fordított sorrendben követő lépések.

A P9R öntöltő pisztoly, melyet a PA–63 felváltására terveztek és rendszeresítettek, párhuzamosan terjedt el ugyanazon fegyveres szervezeteknél, ahol az rendszeresítve volt. Az itt bemutatott öntöltő pisztoly meghatározó szerepét mi sem mutatja jobban, mint az a tény, hogy a rendszeresítés után 25 évvel, a katonai alapismeretek elnevezésű tantárgy középszintű érettségi vizsga anyagában is helyet kaptak a pisztolyra vonatkozó kérdések.[48]

A jelen írásban bemutatásra kerülő, P9R típusú öntöltő pisztoly, melynek fegyverszáma R-20205 egy rendőrtiszt szolgálati fegyvere volt 22 éven keresztül, melyet a tulajdonos először önvédelmi, majd gyűjteményi, hatástalanított fegyverként őrzött meg. A P9R pisztolycsalád tekinthető az utolsó hazai fejlesztésű és gyártású maroklőfegyvernek a 20. században.

P9R öntöltő pisztoly részlegesen szétszerelt állapotban (magángyűjtemény, a szerző felvétele)

Kitekintés a jövőre

A 21. század elején, a hazai és külföldi megrendelések elapadásával a Fegyver- és Gázkészülékgyár (továbbiakban: FÉG), a magyar fegyvergyártás zászlóshajója is hanyatlásnak indult.[49] Ez a folyamat a kézifegyver-tervezés tekintetében kettős irányt jelentett: egyrészt a korábban legyártott és rendszeresített fegyverek rendszerben tartását, másrészről pedig a külföldi eredetű kézifegyverek beszerzésének szükségességét. Ezt a függőségi állapotot igyekszik orvosolni a 2019 elején megalakult Gestamen Kutatási Fejlesztési Zártkörűen Működő Részvénytársaság,

48 Vö. *Érettségi vizsgaanyag* 2021. 5. o.
49 *Gajdos* 2000. 144. o.

amely 2022 februárjában már az új magyar kézifegyvercsalád prototípusainak tesztelésénél tartott.[50]

A hazai hadipisztolygyártás tekintetében fontos lépésnek számít a G9HSP maroklőfegyver megtervezése és tesztelése, amely kettős elsütési rendszerének köszönhetően kakasos és stryker-rendszerű, vagyis ütőszeges elsütésű üzemmódan is használható. A kísérletek során 9×19 mm-es Parabellum lőszerrel tesztelt fegyverek a hadi felhasználású lőfegyverek esetében megszokottnak tekinthető 10 000 lövés leadását is magában foglaló tartóssági teszten, illetve szélsőséges körülmények között végzett „nyúzópróbán" is átestek. A csapatpróba előtt álló, prototípus példányokkal jelenleg is zajlanak a különféle vizsgálatok.[51]

Összegzés

A magyar fegyveres erők által használt négy pisztoly bemutatása is rávilágít arra a haditechnikai fejlődési ívre, melyen nemcsak ezek a fegyverek, de az általuk megvívott csaták is átestek. A kezdetben az osztrák–magyar haderő által használt 1912 M Steyr öntöltő pisztoly, robosztus kialakításával, egyedi technológiai megoldásaival és megbízhatóságával, mégis tükrözi azokat a célkitűzéseket, melyek még a P9R pisztolycsalád tagjainál is visszaköszönnek. Mégis érdemes pár fontos különbséget kiemelnünk.

A legfontosabbnak a változó technológiai hátteret tekinthetjük. Mind a felhasznált anyagok, mind pedig a rendszeresített pisztolylőszerek tekintetében átalakulás történt, ahogy például a kivehető szekrénytár is nagy előrelépést jelentett a fent bemutatott fegyverek evolúciója során. A PA–63 esetében megjelenő kettős működésű elsütőszerkezet, vagy épp a P9R megnövelt tárkapacitása, nagyban növelte a felhasználók túlélési esélyeit is.

Az új oktatási, kiképzési elvek a technológiai átalakulásnál sokkal lassabban érték el a felhasználókat. Jó példa erre az 1912 M Steyr öntöltő pisztolyból kialakított sorozatlövő „rohampisztoly", mely bár teljesen új dimenziót nyitott meg a katonák előtt, egységes kiképzési rendszer nem fogadta megjelenését. Érdemes megjegyezni, hogy a sportlövészet, és párbajlövészet világából származó egykezes tüzelési technika még az 1980-as évek végén is dominánsan jelen volt a rendőri, katonai lőkiképzésben. Csupán az 1990-es években fokozatosan kinyíló világ vezetett odáig, hogy szükségessé vált a P9RC pisztolyhoz hasonló, „combat sátorvassal", vagyis a támasztó kéz mutatóujjának kialakított íves ujjtámasszal ellátott pisztolyok rendszeresítése, ahol már a harcszerű, taktikai pisztolylövészet szabályai érvényesültek.

A pisztolyok fejlődésének leírásakor nem feledkezhetünk meg az átalakuló csatatérek jellegéről, vagyis azokról a célokról, melyek mentén ezeket a fegyvereket alkalmazni kívánták. Az első világháború lövészárokharcaiban kiválóan szereplő 1912 M Steyr öntöltő pisztoly, ergonómiai sajátosságai miatt a mai lőkiképzők szemében inkább kuriózum, mint követendő példa. Ugyanez igaz az 1937 M és a PA–63 ön-

50 https://kormany.hu/hirek/a-jovo-elkezdodott (Megtekintés: 2022. június 15.)
51 Uo. https://kormany.hu/hirek/a-jovo-elkezdodott (Megtekintés: 2022. június 15.)

töltő pisztolyok kisméretű irányzóelemeire, melyek nyugodt, lőtéri körülmények között pontos lövést, míg harctéren, feszült pszichikai helyzetben, pontatlan kapkodást eredményezhetnek. A P9R-család tagjai ezeket a hibákat igyekeztek kiküszöbölni, hiszen a Honvédség által használt példányok immár éjszaka is használható, sötétben, rossz látási viszonyok között foszforeszkáló irányzékkal készültek, míg a megnövelt tárkapacitás lehetőséget ad a korábbinál több lövés leadására tárcsere nélkül.

Így végkövetkeztetésként elmondható, hogy a négy bemutatott pisztoly, négy különböző korszellem terméke, eltérő feladatokra, eltérő elgondolások mentén létrehozva. Bemutatásuk egyszerre kívánt rámutatni a tervező, a fegyver, és a katona szimbiózisára, valamint a harctér evolúciójának azon tulajdonságára, ami az új kihívásokra folyamatosan új megoldásokat keres. Így bizton állíthatjuk, hogy a magyar kézifegyver-tervezés nem érte el fejlődési csúcspontját, az új megoldásokat követelő új kihívások folyamatos munkát biztosítanak majd a magyar kézifegyvergyártás szakembereinek.

Név	Űrméret (mm×mm)	Csőhossz (mm)	Elsütés	Tárkapacitás (töltény)	Töltött tömeg (g)	Irányzóvonal hossza (mm)	Rendszeresítés éve
1921 M Steyr	9×23	127	egyes működésű	8	1200	160	1912
1937 M	9×17	100	egyes működésű	7	735	135	1937
PA–63	9×18	100	kettős működésű	7	595	125	1963
P9R	9×19	118	egyes működésű	14	1200	160	1996

Irodalomjegyzék

Érettségi vizsgaanyag 2021.
Katonai alapismeretek középszintű írásbeli vizsga javítási-értékelési útmutató. Budapest, 2021.

Gajdos 2000.
Gajdos Gusztáv: A Fegyver- és Gépgyár Rt. nagy egyéniségei és alkotásaik (1891–2000). In: Ezer év innováció Magyarországon (a 2000. évi ankét anyaga). Budapest, 2000. 141–144. o.

Hajdú – Hatala – Pap – Soós 2012.
Hajdú Ferenc, dr. – Hatala András – Pap Péter – Soós Péter: Magyar kézifegyver kiállítás a Hadtörténeti Múzeumban II. rész. *Haditechnika,* 2012. XLVI. évf. 4. sz. 45–49. o.

Hajdú – Sárhidai 2005.
A Magyar Királyi Honvéd Haditechnikai Intézettől a HM Technológiai Hivatalig, 1920–2005. Szerk. *Hajdú Ferenc – Sárhidai Gyula.* Budapest, 2005.

Használati utasítás 1965.
A 9 mm-es PA–63 pisztoly anyagismereti és lőutasítása. Budapest, 1965.

Használati utasítás é. n.
FÉG Kal. 9×19 típusú hadipisztoly. Budapest.

Kenyeres 1967.
Magyar Életrajzi Lexikon, 1000–1990. I. köt. Főszerk. *Kenyeres Ágnes.* Budapest, 1967.

Lugosi 1988.
Lugosi József: Az első világháború öntöltő és önműködő fegyverei. *Hadtörténelmi Közlemények,* 1988. évf. 4. sz. 677–697. o.

Lugs 1956.
Lugs, Jaroslav: Handfeuerwaffen. Systematischer Überblick über die Handfeuerwaffen und ihre Geschichte. I. köt. Praha, 1956.

Németh 2012.
Németh Balázs: A jó lovas katonának… – A Monarchia egylövetű lovassági pisztolyai. *Hadmérnök,* 2012. VII. évf. 1. sz. 238–251. o.

Oktatási jegyzet 2004.
Jegyzet és felkészülési kérdések a 49/2004. (VII. 31.) BM rendelet 4. számú melléklete (oktatási jegyzet).

Pap 2013.
Pap Péter: Erőltetett fegyverzettechnikai fejlesztés, 1945–1950. *Katonai logisztika,* 2013. 21. évf. 1. sz. 202–215. o.

Porkoláb 2012.
Porkoláb Péter: Fegyverneki Frommer Rudolf élete jelentős haditechnikai alkotásainak tükrében. Budapest, 2012.

Sárközi – Szilágyi – Gáspár 1988.
Sárközi Zoltán – Szilágyi Gábor – Gáspár Ferenc: A Fegyvergyár története, 1891–1948. In: Tanulmányok Budapest Múltjából 22. Szerk. *Kaba Melinda – Nagy Emese.* 1988. 375–473. o.

Schneider 1912.
Schneider Árpád Roland: Önműködő Kézi Lőfegyverek. Budapest, 1912.

Soós 2012.
Soós Péter: „Rohampisztolyok" – Osztrák–magyar géppisztolyok az első világháborúban. *Hadmérnök,* 2012. VII. évf. 2. sz. 84–89. o.

Four Pistols, Four Armies – Self-Loading Pistols in the Hungarian Armed Forces, 1912–1996

Ever since their first appearance, pistols have essentially been weapons of self-defence. In military usage also, they perform a secondary, supporting, function, at the same time counting as status symbols. Soldiers issued with pistols have had specialised roles, not infrequently leading, directing ones. It was likewise so in Hungary's armed forces in the 20th century. The study attempts to present four military pistols of importance during the evolution of these armed forces not merely from the mechanical standpoint, but from other standpoints also: the developmental, the military historical, and, to a certain extent, the psychological, uncovering those human, political, and technological requirements that led to the appearance, the disappearance, and the transformation of certain properties in these weapons. It attempts to show the period from 1912 until 1996 – one that spanned two world wars, two revolutions, changes to the political system, and military reforms – in the light of the evolution and use of hand arms, and, within this field, also to show the changing attributes of pistols. Additionally, it should not be forgotten that clad in different uniforms and serving in different historical periods, soldiers, police officers, and specialists belonging to other armed organisations were issued with pistols of different capabilities. In this way, the deactivated pistols in a private collection are likewise important elements in the study, not just as historical and technical curiosities, but also as relics.

Vier Pistolen, vier Armeen – Selbstladepistolen in der ungarischen Streitmacht, 1912–1996

Die Pistolen, die seit ihrer Entstehung prinzipiell der Selbstverteidigung dienen und in der militärischen Nutzung eine sekundäre, unterstützende Funktion haben, nehmen zugleich eine Rolle als Statussymbol ein. Mit Pistolen ausgerüstete Soldaten sind in spezialisierten, oft führenden Positionen eingeteilt. Dies war auch in den ungarischen Streitkräften während des 20. Jahrhunderts nicht anders. Vorliegender Aufsatz bemüht sich, vier Militärpistolen vorzustellen, die eine entscheidende Rolle in der Entwicklung der ungarischen Streitkräfte einnahmen, nicht nur aus mechanischem, sondern auch aus entwicklungsgeschichtlichem, militärhistorischem und in gewisser Hinsicht auch psychologischem Aspekt, und diejenigen menschlichen, politischen oder technischen Notwendigkeiten aufzudecken, die zum Erscheinen, Verschwinden, sowie zur Veränderung der einzelnen Eigenschaften der Pistolen führten. Die Abhandlung setzt sich außerdem zum Ziel, die zwei Weltkriege, zwei Revolutionen, politischen Systemwechsel und Streitkraftreformen überspannenden Jahrzehnte zwischen 1912 und 1996 im Spiegel der

Entwicklung und Verwendung der Handfeuerwaffen, insbesondere der Veränderungen der Eigenschaften von Pistolen, vorzustellen. Dabei darf nicht vergessen werden, dass die verschiedenen Pistolen von unterschiedlich uniformierten Soldaten, Polizisten oder Fachmännern anderer bewaffneter Organisationen gehandhabt wurden, die in unterschiedlichen historischen Zeitaltern ihren Dienst taten. Die in Privatsammlungen aufbewahrten, entschärften Pistolen sind so nicht nur als militärtechnikgeschichtliche Kuriositäten, sondern auch als Reliquien wichtige Elemente des Aufsatzes.

Káplár Zsolt

A „NOVONYIKOLAJEVSZKI VÖRÖS RÉM" – EGY HŰTLENSÉGI PER TÖRTÉNETI HOZADÉKAI[1]

1936. február 6-án egy 40 év körüli, 170–175 centiméter magas, csontos alkatú, kefebajszú, hajlott járású férfit kísértek be a budapesti rendőrfőkapitányságra. A munkácsi születésű Kiss Béla ellen már az 1920-as években is folyt nyomozás, azt azonban az ügyészség 1927-ben megszüntette. 1936-ban egy rutinszerű útlevél ügyintézés során – feltehetőleg adminisztratív hiba miatt – mégis fennakadt az útlevélosztály rostáján, és Budapesten előzetes letartóztatásba került. A gyanú szerint Kiss Béla az első világháború idején, oroszul jól beszélő hadifogolyként – három év fogság után – átállt a Vörös Hadseregbe, majd 1921 első félévében a novonyikolajevszki[2] kényszermunkatábor parancsnoka lett, és ebben a beosztásában az 1920-as orosz–magyar hadifogoly egyezmény ellenében Nyugat-Szibériából hazaindított magyar tiszteket ejtett túszul és tartott vissza. Mindemellett a korábbi feljelentések alapján személye kapcsolatba hozható volt a táborban 1921 tavaszán agyonlőtt Erdődy György hadnagy halálával.

Az eddig elkészült történeti munkák a túszként visszatartott tisztek kapcsán a rigai egyezménnyel, a fogolycserében betöltött szerepükkel és hazaszállításuk útvonalával foglalkoztak, míg a túszok fogvatartási helyei közül elsősorban a krasznojarszki tábort vizsgálták.[3]

A nyomozás során kihallgatott több mint egy tucat, volt novonyikolajevszki túsz vallomása egyedülálló forrást nyújt a tábor 1920 utáni időszakának feltérképezéséhez, amikor már kényszermunkatáborként működött, és egyben lehetőséget ad az ott 1920 nyarától 1921 novemberéig visszatartott 60–70 magyar tiszt sorsának megismeréséhez.

A Kiss Béla ellen 1936-ban indított hűtlenségi és gyilkossági per iratanyagát Budapest Főváros Levéltára őrzi. Az iratok tartalmazzák a nyomozati anyagot, a vallomásokat, a tárgyalási jegyzőkönyveket és minden, az üggyel kapcsolatba hozható jelentést, adatot. Az iratokban kirajzolódik előttünk a vádlott életútja, amely magán viseli a 20. század első felének zaklatott, cezúrákkal teli folyamát,

1 A tanulmány a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, valamint a Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum által szervezett „Háborús hétköznapok VI." című első világháborús konferencián elhangzott előadás szerkesztett, kibővített változata.

2 Mai neve Novoszibirszk.

3 *Bonhardt* 1994.; *Hunyadi* 1975.; *Petrák* 2012. Krasznojarszkhoz ld. *Baja – Lukinich – Pilch – Zilahy* 1930. 475–477. o.; *Petrák* 2012. 58–65. o.

annak legtöbb fordulatával és tragikumával. Az ő történetének bemutatása és a Novonyikolajevszkben túszul tartott magyar tisztek sorsának ismertetése céljából vállalkoztam a büntetőper iratállományának feldolgozására.[4]

„Teljes ártatlanságom tudatában…" – Kiss Béla vallomása

1936. február 6-án vitéz Peterdy Ferenc alezredest beidézték a budapesti rendőrfőkapitányságra, hogy a négy hasonló testalkatú detektív közé vegyített Kiss Bélát azonosítsa. Peterdy 1924 decemberében egyszer már feljelentette őt a budapesti rendőrfőkapitányságon, amikor megtudta, hogy a novonyikolajevszki tábor volt parancsnoka Magyarországon tartózkodik.[5] Peterdy alkalmas volt Kiss azonosítására, hiszen 1921 nyarán a tífuszosan fekvő százados személyesen a vádlott szállította le Novonyikolajevszkben az Irkutszkból hazaindított vonatról. Ráadásul Peterdy alezredes budapesti szolgálati helye miatt mondhatni kéznél volt a váratlan fejlemény idején.

Peterdy további lehetséges tanúkat is ajánlott, közülük február 8-án tanúvallomást tett Barna Imre, akit 1920 nyarán tartóztattak fel a novonyikolajevszki pályaudvaron és 1921 novemberéig a kényszermunkatáborban volt.[6] Kettejük vallomása alapján Kiss Bélát annak gyanújával, hogy 1921-ben a novonyikolajevszki fogolytáborban felbujtott egy őrt Erdődy hadnagy lelövésére, még aznap este háromnegyed kilenckor – mivel az előrelátható büntetés nagysága miatt szökésétől alaposan lehetett tartani – a Markó utcai fogdában előzetes letartóztatásba helyezték. Ennek az időpontnak a későbbiekben még nagyon fontos szerep jutott.[7]

Kiss Bélát február 8-án este 9 órakor hallgatták ki. Mindent tagadott, ugyanakkor vallomása az első világháborús katonai előmeneteléről autentikus forrásnak tekinthető.[8] Elmondása szerint 1914. augusztus 2-án – 20. életévében – szülőhelyén, Munkácson önként jelentkezett katonai szolgálatra a m. kir. 11. honvéd gyalogezrednél. Az ezred az orosz betörés elől előbb Balassagyarmatra, majd Szécsénybe települt, ő 1914 októberében a 3. menetzászlóaljjal közlegényként került a keleti hadszíntérre. Elmondása szerint a fronton háromszor is megsebesült: 1914 decemberében Limanowánál, 1915 márciusában (a helyre nem tért ki) és 1915 júliusában Breszt-Litovszknál. Első sebesülését követően a géppuskásszázadhoz került, majd már őrmesterként a Russ-különítményhez vezényelték, ahol továbbra is géppuskás-

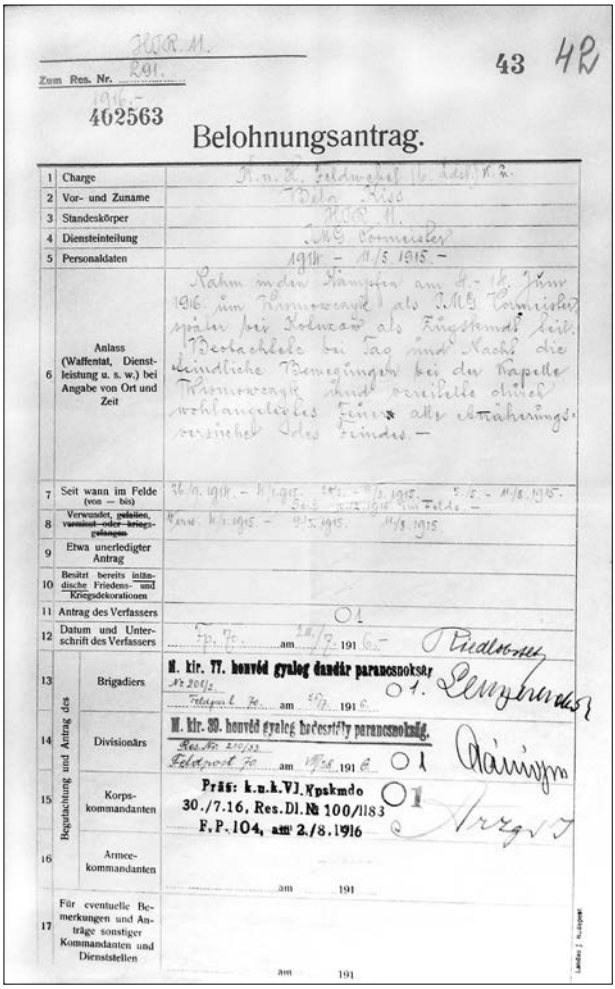
4 BFL VII.5.c 1936/1824. Ezúton is szeretném megköszönni dr. Kiss Gábor alezredes és a HM HIM Bécsi Kirendeltségének nélkülözhetetlen segítségét a levéltári kutatásban.

5 Peterdy Ferenc százados tanúvallomása alapján Kiss Béla valóban Budapesten lakott, de 1924 januárjában Munkácsra költözött. Kelt: 1924. december 3. BFL VII.5.c 1936/1824.

6 Barna Imre tanúvallomása. Kelt: 1936. február 8. BFL VII.5.c 1936/1824.

7 Letartóztatási parancs. Kelt: 1936. február 8. BFL VII.5.c 1936/1824.

8 A HL-ban Kiss Béla személyi kartonja nem került elő. A m. kir. 11. honvéd gyalogezred legénységi állományának kitüntetési felterjesztései és leírásai között Kiss Béla nevét nem találtuk. A m. kir. 11. honvéd gyalogezredről alakulattörténet, hadialbum nem készült. Az ezred hadiútjáról nagyon tömör összefoglalást ad: *Dupka* 2018. 103–105. o.; A vallomást természetesen kellő forráskritikával kell kezelni, hiszen az első világháborúban tanúsított hazafias magatartás a hűtlenség vádjánál enyhítő körülménynek számíthatott.

Zum Res. Nr. 291.

402563

43 42

Belohnungsantrag.

1	Charge	K. u. k. Feldwebel d. Ldst. K. u.
2	Vor- und Zuname	Béla Kiss
3	Standeskörper	M.K.R. M.
4	Diensteinteilung	MG Commander
5	Personaldaten	1911 – 11/5 1915 –
6	Anlass (Waffentat, Dienstleistung u. s. w.) bei Angabe von Ort und Zeit	Nahm an den Kämpfen am 4.–6. Juni 1916 im Rayon von Kolki als MG Commander teil. Beobachtete bei Tag und Nacht die feindliche Bewegungen bei der Kapelle Pomorzany und vereitelte durch wohlangezieltes Feuer alle Annäherungsversuche des Feindes. –
7	Seit wann im Felde (von — bis)	26/6. 1914 – 11/1915. 5/5. – 11/8. 1915. im Felde. –
8	Verwundet, ~~getötet~~, vermisst oder kriegsgefangen	Verw. 4./5. 1915. – 9/5. 1915. 11/8. 1915
9	Etwa unerledigter Antrag	
10	Besitzt bereits inländische Friedens- und Kriegsdekorationen	
11	Antrag des Verfassers	Ol.
12	Datum und Unterschrift des Verfassers	Fp. 76. am 14/7. 1916 Friedrich
13	Begutachtung und Antrag des: Brigadiers	M. kir. 77. honvéd gyaloglezred parancsnoksága Nr 2011 Ol. Lenyhardt
14	Divisionärs	M. kir. 30. honvéd gyalogdandár parancsnoksága. Res. Nr. 210/33 Feldpost 76 am 19/8. 1916 Ol. Darányi
15	Korpskommandanten	Präs: k.u.k.VI.Kpskmdo 30./7.16, Res.Dl.№ 100/1183 F.P.104, am 2./8.1916 Ol. Arzt v. T.
16	Armeekommandanten	am 191
17	Für eventuelle Bemerkungen und Anträge sonstiger Kommandanten und Dienststellen	am 191

Kiss Béla felterjesztése I. osztályú Ezüst Vitézségi Éremre (KA Belohnungsakten, Neue Belohnungsakten, Mannschaftsbelohnungsanträge 402563)

ként szolgált.[9] 1915 novemberében visszakerült a 11. honvéd gyalogezredhez, érdemeiért 1916-ban I. osztályú Ezüst Vitézségi Éremmel tüntették ki. A géppuskásoknál előbb mint irányzó, majd mint szolgálatvezető, végül mint parancsnok szolgált. 1916. augusztus 10-én a keleti fronton a Bug folyóhoz közeli Dubienka mellett esett hadifogságba.

A vádlott visszaemlékezéséhez kontrollforrásként az 1916. július végén kezdeményezett kitüntetés-felterjesztés szolgált. A személyes adatoknál feltüntetett alakulat, rendfokozat, géppuskás beosztás, közel 12 hónapnyi frontszolgálat és három

9 A Russ Viktor hadnagy nevét viselő különítmény feladata az ellenség állandó nyugtalanítása, fárasztása volt. Főleg Bukovinában, Volhíniában és a Kárpátokban tevékenykedett. A különítményből 1915. szeptember 18-án zászlóalj alakult. Ld. *Hermann – Szanyi* 2015. 245–246. o.

sebesülés apróbb eltérésekkel megegyeztek a vallomásban elhangzottakkal. Kiss Béla az Ezüst Vitézségi Érem I. osztályát a galíciai Wiszniówczyk melletti hősies helytállásával érdemelte ki. 1916 júniusában éjjel-nappal megfigyelés alatt tartotta az ellenséges mozgásokat és jól irányzott géppuskatűzzel akadályozta meg az ellenséges közeledési kísérleteket.[10]

Kiss Béla kitüntetéseinek pontos számát minden kétséget kizáróan megállapítani nem lehet. Az 1936. februári vallomásának adatlapján egy I. osztályú és egy II. osztályú Ezüst Vitézségi Érem szerepel. Egy hét múlva a vádtanács döntése elleni fellebbezésében már két I. osztályú Ezüst Vitézségi Éremről esett szó: *„magamat önfeláldozó hősiességgel többszörösen kitüntettem úgy, hogy a hadvezetőség a nagy ezüst vitézségi éremmel kétszer is feldíszített…"* A védőügyvédje 1937-ben egy, a Kúriához címzett felfolyamodványban *„2 nagy ezüst, 1 kisezüst és 1 bronz vitézségi érmet"* említ. (A dokumentumokban leírtak közül ez az összeállítás a leggazdagabb.) Az Ítélőtábla ítélethozatalakor elrendelték a kitüntetések felolvasását – első fokon a kitüntetéseket a törvényszék figyelmen kívül hagyta – és a jegyzőkönyv tanúsága szerint Kiss Bélát *„1916-ban előbb II. majd az I. osztályú ezüst vitézségi éremmel tüntették ki"*. 1938-ban, egy évvel a végleges ítélet meghozatala után a törvényszék visszaküldte a feleségnek a perhez beszolgáltatott személyes okmányokat, köztük az *„1926. évi március 24-én kelt I. és II. oszt vitézségi éremre vonatkozó 2 drb. igazolványt"*.[11]

A leírtak alapján a legvalószínűbb, hogy Kiss Bélát egy I. és egy II. osztályú Ezüst Vitézségi Éremmel tüntették ki. Nagy valószínűséggel szintén helyes a két kitüntetésnek az Ítélőtábla ítéletében szereplő sorrendje, mivel az I. osztályú Ezüst Vitézségi Éremre két héttel hadifogságba esése előtt terjesztették fel, újabb kitüntetést pedig csak akkor ítéltek volna oda, ha a fogságba esése körülményeit és a hadifogságban tanúsított magatartását kivizsgálták, márpedig ezen a vizsgálaton Kiss Béla aligha felelt volna meg. Egyértelműen bizonyítani az I. osztályú Ezüst Vitézségi Érem adományozását lehet: a kitüntetésre nem csak felterjesztették, de az a Rendeleti Közlönyben is megjelent. Annak a lehetőségét, hogy két I. osztályú Ezüst Vitézségi Érmet kapott, azért is kizárhatjuk, mert a közlönyben nem szerepel az „újólag" kifejezés.[12]

Ne hagyjuk azonban, hogy az utólagos kozmetikázás elhomályosítsa azt a tényt, hogy egy a hazájáért önként hadba vonuló, a fronton hősiesen küzdő, többször sebesült, magas kitüntetéssel elismert altiszt került 1916 nyarán orosz hadifogságba.

10 Kiss Béla kitüntetési felterjesztése: KA Belohnungsakten, Neue Belohnungsakten, Mannschaftsbelohnungsanträge 402563. Az 1915. tavaszi sebesülésre adat: *Hírek a sebesültekről és betegekről,* 1915. január 2. 181. sz. 72. o.

11 Az igazolásokat feltehetőleg a HL állíthatta ki, azonban a kitüntetési igazolások jegyzékében Kiss Béla igazolásait az 1926-os évnél nem találtuk.

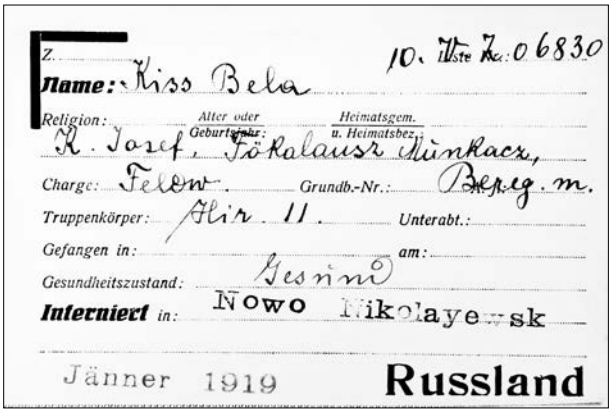
12 Kiss Béla vallomása. Kelt: 1936. február 8. BFL VII.5.c 1936/1824.; Gál Jenő levele a Kúriának. Kelt: 1937. BFL VII.5.c 1936/1824.; Az Ítélőtábla ítélete. Kelt: 1937. április 13. BFL VII.5.c 1936/1824.; Kitüntetési felterjesztés. KA Belohnungsakten, Neue Belohnungsakten, Mannschaftsbelohnungsanträge 402563.; Végzés a vádlott feleségének kérelméről. Kelt: 1938. december 10. BFL VII.5.c 1936/1824.; Az I. osztályú Ezüst Vitézségi Érem kihirdetésére ld. *Rendeleti Közlöny a Magyar Kir. Honvédség számára. Személyes ügyek.* 1916. október 14. 43. évf. 127. sz. 2623. o.

A fogságba esés körülményei és az 1916–1919 között hadifogságban töltött évek kapcsán ismételten csak Kiss Béla vallomására hagyatkozhatunk.[13] *„Orosz fogságban először a kijevi gyűjtőtáborba kerültem, ahol legfeljebb két hétig voltam, s azután a Murmann-vasút építéséhez vittek egy kb. 1500 emberből álló szállítmánnyal, Petrozavodszk nevű városba. Ekkor én már tiszthelyettes voltam és így engem mentesítettek a fizikai munka végzése alól, és engem egy kb. 70 főből álló csoport élelmezésének ellenőrzésével és beszerzésével bíztak meg. Az én csoportomban voltak magyarok, németek, osztrákok. A csoportban altisztek voltak csak, tisztek nem. 1917 elején aztán más beosztásba kerültem, de ugyanazon a helyen. Kórházba kerültem mint gondnok, majd mint műhelyfőnök, mert oroszul tudtam. 1917 augusztusában Ladvára kerültem, ugyancsak a Murmann-vasút építéséhez. Itt is 70–80 ember konyhafőnöke voltam. Itt voltam 1918. január vagy február haváig. Itt ért engem a bolsevizmus kitörése. 1918. január vagy február havában az összes altiszteket a vasútépítésnél összeszedték és elvitték Szibériába, Novonyikolajevszk városába egy fogolytáborba. Ez egy gyűjtőtábor volt, s benne kb. 20–30.000 ember."* Itt felkereste az alakulatához tartozó tiszteket – köztük Peterdy Ferencet is –, és közbenjárásukra rangidős altisztként a 19. számú félbarakk parancsnokhelyettese lett havi 30 rubel fizetéssel. Elmondása szerint a tisztekkel kellő tisztelettel bánt, ahogy a maga részére is elvárta a fegyelmet. Novonyikolajevszk a bolsevizmus egyik fészke volt, a városban hathetes magyar nyelvű pártiskola működött.[14] Az agitátorok rendszeresen jártak be a táborba, hogy megszervezzék a hadifoglyokat. Kiss Béla szerint ő nem volt hajlandó segíteni nekik, amiért többször meg is verték.

1918. május 25–26-án a cseh légiók a transzszibériai vasút mentén indított offenzíva során elfoglalták a várost,[15] és Kiss vallomása szerint a táborban a foglyok névjegyzékét követelték, amit nem volt hajlandó átadni nekik, amiért négy hónapra bezárták a város börtönébe. A szibériai osztrák–magyar hadifoglyok helyzete azokon a helyeken, ahol a cseh légiók vették át az uralmat, ijesztően romlott.[16] Annyi bizonyos, hogy Kiss Béla először valóban hadifogolyként érkezett Novonyikolajevszkbe, és a csehek vezette táborban is fogoly volt, egészen a tábor 1918. végi felszámolásáig. Erről egy fogolytársa vallomása és az 1919 januárjában kiállított hadifogolykartonja is tanúskodik.[17]

1918 végén a fogolytábort megszüntették, és a foglyokat Barnaulba és Krasznojarszkba vitték át.[18] Egy, az osztrák hadifogolyhivatalnak 1919 áprilisában készített jelentés szerint a novonyikolajevszki tábor 1919-ben ismét működött, ahol 219 magyar tisztet és 14.642 magyar legénységi állományú hadifoglyot tartottak nyilván.[19]

13 Kiss Béla fogságba esése a Veszteségi Lajstromban nem szerepel.
14 *Milei* 1968. 143. o.
15 *Baja – Lukinich – Pilch – Zilahy* 1930. 363. o.
16 *Raabl-Werner* 1928. 964. o.
17 Dr. Gyulai Zoltán tanúvallomása. Kelt: 1936. március 30. BFL VII.5.c 1936/1824.; KA Kriegsgefangenenkarteien des Ersten Weltkrieges, Russland, Kiss Béla.
18 *Baja – Lukinich – Pilch – Zilahy* 1930. 361. o.
19 Uo. 408. o.

Z. 10. Liste Nr. 06830
Name: Kiss Bela
Religion: R. Kath. Alter oder Geburtsjahr: Heimatsgem. u. Heimatsbez.: Tökölausz Münkacz,
Charge: Felcw. Grundb.-Nr.: Bereg. m.
Truppenkörper: Hir. 11. Unterabt.:
Gefangen in: am:
Gesundheitszustand: Gesund
Interniert in: Nowo Nikolajewsk
Jänner 1919 Russland

Kiss Béla hadifogoly-kartonja (KA Kriegs-gefangenenkarteien des Ersten Weltkrieges, Russland, Kiss Béla)

1919. november végén a vörösök döntő támadást indítottak a transzszibériai vasút mentén és ellenállhatatlanul göngyölték fel maguk előtt a fehér erőket. A menekülés közben a csehek és a fehérek kiürítettek minden tábort és magukkal hurcolták a védtelen foglyokat. A novonyikolajevszki tábort is kiürítették, csak a barnauli tábor maradt a helyén.[20] A vörösök a város visszafoglalása után újra felállították a fogolytábort. Kezdetben ide gyűjtötték a környék néhány hadifoglyát, majd ellenforradalmi kényszermunkatáborrá alakították át. Ezek őrzését internacionalistákra, köztük magyar vöröskatonákra bízták.

Visszatérve Kiss verziójához, a vallomása szerint a város börtönéből szabadulva 1919-ben a helyi parasztokhoz vezényelték ki mezőgazdasági munkára, majd 1920-ban a vörösök ismét a munkatáborba vitték vissza, ahonnan 1920. november 5-én szabadult. Az erről készült orosz nyelvű szabadulólevelet be is tudta mutatni a per idején.[21] A dokumentum azt is bizonyította, hogy büntetését bolsevikellenes magatartásáért szenvedte el, így azt a vádlott az ártatlansága melletti döntő bizonyítéknak vélte. Azonban Peterdy Ferenc már a szembesítés idején felhívta a törvényszék munkatársainak figyelmét arra a gyakorlatra, hogy a szovjetek ilyen szabadulólevelekkel igyekeztek igazolni a hazatérő vörösöket. A tárgyaláson a bíróság is Peterdy érvelésével értett egyet.

A szabadulólevél birtokában Kiss Bélának valahogy vissza kellett „kerülnie" a fogolytáborba, hogy a története kerek legyen, és ezen a ponton végzetes logikai bukfencek és ellentmondások következtek a történetében. *„1920. november 7-én megszöktem Novonyikolajevszkből és az volt a szándékom, hogy hazamegyek. Moszkváig el is jutottam, de ott elfogtak. Egy pár hétre a földvárba elzártak, s onnan fedezettel visszaküldtek Novonyikolajevszkbe. 1921. február vége felé érkeztem meg újból […], de ott már egy hadifogoly sem volt, csak kényszermunkára ítélt orosz parasztok és tatárok voltak. […] A szökésem miatt eljárás alá kerültem, s így én is dolgoztam állandóan. Mindent elkövettem, hogy helyzetemen javítsak."* Vallomásában ismét a Murmann-vasútnál elhang-

20 Uo. 428–432. o.

21 Az orosz nyelvű szabadulólevelet felesége visszakérte, így már nincs a levéltári iratok között.

zott motívumok következtek: sokoldalú hasznossága és jó orosz nyelvtudása miatt rövid úton műhelyvezető, élelmezésvezető, majd a tábori üzemek vezetője lett. Vallomása szerint az 1921 márciusától a táborba bekísért hadifoglyokat szakszervezeti vezetőként már ő vette létszámba, és akikről kiderült, hogy magyar tisztek, azokat könnyebb, adminisztratív munkára osztotta be és ahogy tudta, segítette őket.

Nehéz rekonstruálni, hogy Moszkvában miért érezték volna fontosnak, hogy egy szabadulólevéllel rendelkező volt altisztet lecsukjanak, majd 3000 kilométert utaztassák vissza keletre – fegyveres kísérettel. De talán a legégetőbb kérdés, hogy egy bolsevikellenes magatartásért korábban megbüntetett szökevényt, a kényszermunkatáborba visszatérve, miért emelnének bizalmi pozícióba szűk egy hónap leforgása alatt?

A Kiss Béla verzióját szétfeszítő kérdések arra engednek következtetni, hogy a valóság és a vallomás tartalma az 1919–1920-as évek táján végérvényesen eltávolodnak egymástól. A volt novonyikolajevszki foglyok vallomásai alapján egyértelmű, hogy a magyarországi kommunisták kiváltása érdekében központilag, Trockij által augusztus 10-én elrendelt túszgyűjtést a novonyikolajevszki fogolytábor vezetése és a velük szövetkező magyar vörösök már 1920 júniusában elkezdték.[22] Az első nagyobb szállítmányt, amit Novonyikolajevszkben tartóztattak fel, Barnaulból indították 1920. június első napjaiban. Ebből kifolyólag nem lehet igaz Kiss azon állítása, hogy 1920 végén a táborban ne lettek volna magyar foglyok.

De vajon mit csinálhatott Kiss Béla 1918–1919 fordulóját követően, és hogyan került a fogolytábor élére? A gyanúsított a szembesítéseket követően vallomását annyival egészítette ki, hogy 1918-ban csak nyomásra lépett be a kommunista pártba, és hogy a hadifogoly tisztektől ígéretet kapott arra, hogy otthon igazolni fogják. Peterdy alezredes vallomása szerint Kiss arról dicsekedett neki, hogy részt vett a város 1919-es vörös visszafoglalásában, sok fehér katonát megölt és a megtorlásból is kivette a részét. A legvalószínűbb, hogy a tábor 1918. végi felszámolását követően keresett kapcsolatot a helyi internacionalistákkal és ekkor állt be a Vörös Hadseregbe is.

Az 1924–1925-ben folytatott nyomozás során kikérték a Központi Nyomozó Hivatalban elfekvő iratokat. Ezek szerint Kiss Béla a csóti hadifogoly leszerelő tábor rendőrkirendeltségének működése alatt nem ment át a táboron, csak a vele szemben felvett panaszok voltak fellelhetők.[23] A kommunistákról vezetett nyilvántartásban a részletes személyleírás mellett az alábbiakat vezették fel róla: Tomszkban 1919–1920-ig szervezte a munkásosztagokat. *„Párttag, meggyőződéses kommunista, veszedelmes agitátor."* 1920 őszén a kommunista kormányzósági iroda tagjává, majd az omszki területi iroda tagjává választották. A jekatyerinburgi *Világforradalom* című újságba több cikket írt.[24]

22 *Baja – Lukinich – Pilch – Zilahy* 1930. 446. o.; *Petrák* 2012. 108. o.

23 Az 1924-es nyomozáshoz kikérték a Kiss Béla elleni panaszokat, így azok nem a HL csóti hadifogoly leszerelő tábor fondjában, hanem Kiss Béla perének iratai között találhatók.

24 Központi Nyomozó Hivatal nyilvántartása. Kelt: 1924. március 28. BFL VII.5.c 1936/1824.; Az OSZK mikrofilmgyűjteményében a *Világforradalom* számai közül egyik cikk végén sem szerepelt szerzőként. OSZK FM3/254.

Amennyiben ezek az adatok valóban az 1936-os vádlottra vonatkoznak, akkor erősen vélelmezhető, hogy a *„A magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban"* című forrásgyűjtemény I. kötetének névmutatójában szereplő „Kis Béla" azonos a novonyikolajevszki tábor parancsnokával. A névmutató szerint *„1920 tavaszától a magyar agitációs és propaganda osztályok (omszki) Szibériai Területi Irodájának titkára"*. Ez összecseng a nyomozati anyaggal.[25] Az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt tomszki Kormányzósági Bizottságához tartozó magyar agitációs és propagandaosztály 1920-ban készített jelentésében az egyik kormányzósági szervezőként szintén egy Kiss Bélát jelöltek meg.[26]

A tanúk közül Peterdy rendelkezett olyan értesülésekkel, hogy mielőtt Kiss a tábor parancsnoka lett volna, fontos alakja volt a városban megszervezett magyar vörösöknek, míg Mártha Gyula a nyomozás idején írt levelet dr. Gyulai Zoltánnak, egykori fogolytársának, amiben úgy fogalmazott: *„Tudomásom szerint ő a novonyikolajevszki kommunista magyar szekciónak a lelke volt…"*[27]

Kiss Béla a tábor élén

Az iratanyagban az egyetlen, a novonyikolajevszki eseményekkel egykorú forrást – a táborban 1921. január 15-én elhunyt – Dalmy Tibor vezérkari százados naplójának hitelesített kivonata képezi.[28] A naplóban Kiss Béla neve két helyen szerepel. 1920. augusztus 3-án *„a magyar pártból Kiss elvtárs, megnézte helyzetünket"*. Rá két napra 16 magyart elvittek a „Cseka" parancsnokságra és három napig bent tartották őket, minden értéküket elvették. Az intézkedést valószínűleg Kiss táborbéli látogatása váltotta ki, ahol „túl jó világot" tapasztalt. Második alkalommal 1921. január 8-án említi a naplóban, Kiss Béla ekkor vette át a tábor parancsnokságát. *„Helyzetünk lehet jobb, de rosszabb is. Szerinte csak akkor mehetünk haza, ha a m. [magyar] proletárok sorsa jobbra fordul."* – fűzte hozzá Dalmy százados a naplóban.[29] Az egykori napló egyértelmű bizonyítéka volt Kiss táborparancsnoki beosztásának, és hogy 1921 januárjától töltötte be a posztot. Kiss vöröskatonaként a tábor katonai parancsnoka volt, akinek elsődleges feladata a kényszermunka elvégeztetése volt, és ennek végrehajtásához a körülbelül 40 fős őrség felett is ő rendelkezett.

25 *A magyar internacionalisták II.* 662. o. A forrásgyűjtemény alapján Kiss Béla felszólalt az 1920 októberében tartott tomszki kormányzósági értekezleten, valamint neve szerepel az 1921 márciusában a Szibériai Forradalmi Bizottságnak Ligeti Károly omszki emlékművének tárgyában írt levél és az 1921 májusában a magyarországi fehérterror áldozatainak javára szervezett gyűjtéssel kapcsolatos levél aláírói között, mindkettő omszki keltezésű. Sajnos a forrásgyűjtemény szerint ezek gépírásos tisztázatok, így az aláírásokat nem lehet összevetni a per irataiban szereplő aláírásképpel.

26 *Csugunov* 1977. 518. o.

27 Mártha Gyula levele Gyulai Zoltánnak. Kelt: 1936. március 15.

28 A naplót Kiszler József hadapród hozta haza a családnak, amelynek releváns részeit (1920. május 20-tól) a százados testvére, Dalmy Barna a törvényszék rendelkezésére bocsátotta. A napi rendszerességgel vezetett napló részletes kivonata a fogolytáborban sínylődő túszok lelki, fizikai és egészségügyi gyötrelmeinek, amit a szibériai időjárás csak tetézett. Az egész naplórészletet végigkíséri a remény és az agónia váltakozó hullámvasútja. Dalmy százados hetedik évét töltötte a hadifogságban.

29 Dalmy százados naplója. A hitelesített kivonat készült: 1936. április 11. BFL VII.5.c 1936/1824.

Kiss Béla parancsnokságával a rosszabb forgatókönyv valósult meg. Érdekesség, hogy elődje és utódja is orosz katonatiszt volt, akik a magyar foglyokkal humánusan bántak és nehéz munkára sem kényszerítették őket. A túszok között általános volt az a vélemény, hogy a magyar vörösök a többi nemzet katonáihoz képest messze a legrosszabbul bántak a sajátjaikkal. Az 1936-ban kihallgatott tanúk visszaemlékezései alapján Kiss Béla a tisztekkel folyton gorombán viselkedett, *„aranycsillagos betyár hajcsároknak"* nevezte őket, más alkalommal tizedeléssel fenyegette meg őket.[30] A táborban havi rendszerességgel kommunista propagandabeszédeket tartott, és erőszakkal kényszerítette a tiszteket, hogy az előadásokon részt vegyenek, noha azok célközönsége az ellenforradalmár orosz foglyok voltak. Kiss a városban lakott és reggelente érkezett meg a táborba, ahol „vörös" egyenruhában, pisztollyal az oldalán járt. A táborparancsnokság körpecsétjét mindig magánál tartotta. Nem tűrt meg dologtalan embert a táborban, a tiszteket is nehéz fizikai munkára vezényelte, ahová gyakran kocsin vagy lóháton kísérte el a foglyokat, hogy felügyelje a munkát. Egy esetben, amikor nem volt megelégedve az elvégzett munkával, büntetésből egy lebontott konyha tégláit vitette a foglyokkal a tábor egyik feléből a másikba. Más esetben az őröket arra utasította, hogy szuronyokkal ösztökéljék a foglyokat gyorsabb munkára. Több tanú vallotta azt, hogy Kiss fizikailag is bántalmazta őket, és ehhez kancsukát[31] használt. A szegényes élelmezés mellett gyakran tartott motozást a barakkokban, hogy a lopott, megvásárolt vagy elcserélt értékeket, élelmiszert elkobozza.

1921 nyarán személyesen intézkedett az Irkutszkból Rigába tartó hadifogoly tisztek feltartóztatásában. *„Novonyikolajevszki állomáson Kiss Béla mint egy vörös osztag parancsnoka bennünket tiszteket, akik egy legénységi szállítmánnyal együtt jöttünk a vonatról leszállított és a novonyikolajevszki túsztáborba vitetett szuronyok között."* – állt Peterdy Ferenc alezredes vallomásában.[32] Az Irkutszkból hazafelé tartó hadifogolyszállítmányra Kiss Béla hívta fel a „Cseka" figyelmét, és telefonon próbálta kiharcolni a vonattal utazó tisztek letartóztatását, amelyet végül a tisztek nevét tartalmazó lista alapján önhatalmúlag tett meg.[33]

Kiss Bélát – vallomása szerint – 1921. augusztus 2-án cserefogolyként indították haza, és rögtön – a korabeli terminológiával élve – az „átmenetileg megszállt" Munkácsra irányították, ahová 1921. szeptember 28-án érkezett meg.[34] 1922-ben bizonyíthatóan tartósan csehszlovák területen tartózkodott, és a csehszlovák hadsereg tartalékos zászlósaként („rotmajster") 1922 szeptemberében besorozták a 19. gyalogezred tartalék századába.[35]

Munkácson nem alakult jól a család helyzete, MÁV tisztviselő édesapjától a csehszlovák állam megvonta nyugdíját, ezért a család 1922 decemberében Budapestre

30 Gurumlai Mihály tanúvallomása. Kelt: 1936. március 27. BFL VII.5.c 1936/1824.
31 Szíjakból font, rövid nyelű korbács.
32 Peterdy alezredes tanúvallomása. Kelt: 1936. február 8. BFL VII.5.c 1936/1824.
33 Barna Imre tanúvallomása. BFL VII.5.c 1936/1824.
34 Ezzel szemben az első hivatalos csereszállítmány csak 1921. október közepén indult el Moszkvából és november 7-én érkezett be Magyarországra. *Baja – Lukinich – Pilch – Zilahy* 1930. 565. o.
35 Vojensky list – Katonai igazolvány. Kelt: 1922. szeptember 4. BFL VII.5.c 1936/1824. Érdekesség, hogy a szlovák–magyar kétnyelvű nyomtatványt cseh nyelven töltötték ki.

költözött. Kiss Béla 1923 óta villanyszerelőként az Erőátviteli és Világítási Rt.-nél dolgozott, bejelentett budapesti lakcímmel rendelkezett, munkaügyben 1927-ben külföldön is járt. Az 1924-ben indított nyomozás idején a nyomozók szerint ismét Munkácsra távozott, Kiss Béla szerint végig Pesten tartózkodott. (Sokatmondó tény, hogy az 1924-ben kezdeményezett optálási ügye félbemaradt.) A nyomozás lezárását követően 1930-ban optált, vagyis újra magyar állampolgárságot szerzett, ami után elmondása szerint a vitézzé avatását is elindították. Tömören fogalmazva: élte tovább az életét. Illegális kommunista körökkel nem tartott fenn kapcsolatot, igyekezett lezárni és maga mögött hagyni a múltat, ami 15 év elteltével mégis utolérte őt.

A nyomozás

A rendőrség az előzetes letartóztatás ideje alatt nem tétlenkedett. A vád megalapozása érdekében alig egy hét alatt összesen 11 Budapesten tartózkodó volt novonyikolajevszki túszt hallgattak ki a 15 évvel azelőtti eseményekről. A bravúros teljesítményhez leporolták az 1924-ben indított nyomozás aktáit, benne többek elérhetőségével, de minden bizonnyal szükség volt a volt hadifoglyok közötti szoros és naprakész kapcsolatra is.

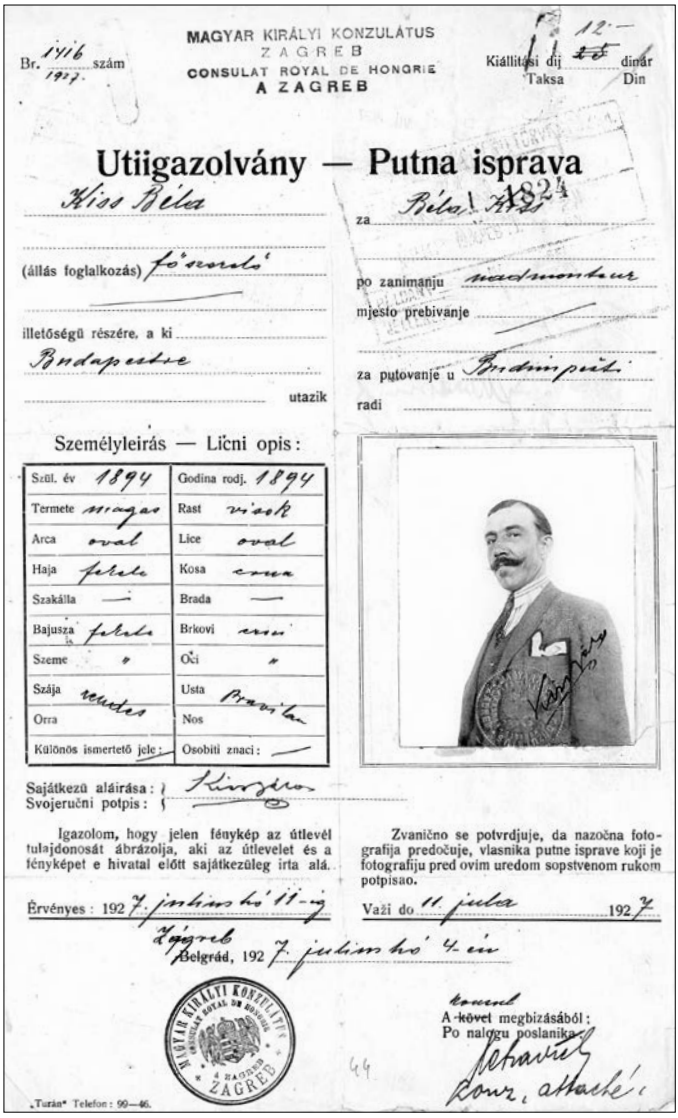
Az ügy elbírálása Bubics Jenő vizsgálóbíróhoz került, aki – sokak döbbenetére – Kiss Bélát szabadlábra helyezte volna. Indoklása szerint a vallomásokban nem merült fel olyan bizonyíték, amely alapján Kiss Béla felbujtói magatartására következtetni lehetne. Jogi szempont volt emellett, hogy az Erdődy-gyilkosság időpontját nem sikerült kétséget kizáróan megállapítani, így nem volt kizárható, hogy az a trianoni békeszerződés hazai becikkelyezése után történt, amely esetben Kiss Béla már csehszlovák állampolgárnak minősült az eset idején. Szintén az időtényező számított a hűtlenségi vád elbírálásakor. A vizsgálóbíró úgy ítélte meg, hogy mivel a gyanú szerint Kiss Béla 1920–1921 körül volt táborparancsnok, így cselekedeteit a háború után követte el, ami alapján a hűtlenség már elévült.[36]

A vádtanács Bubicsot felülbírálva Kiss Bélát február 15-én mégis előzetes letartóztatásba helyezte, majd az előzetes letartóztatást 1936. február 23-tól 15 nappal meghosszabbította, végül március 7-én június 6-ig vizsgálati fogságot rendelt el.[37]

Az előzetes letartóztatás ellen Kiss Béla fellebbezett. „*Teljesen érthetetlen előttem, hogy miért kell a nyomozatot újra lefolytatni és főként miért volt szükség arra, hogy engem személyes szabadságomtól megfosszanak. Azok a vádak, amelyeket ellenem felhoznak, pletykáknál nem egyebek; nem tudom ugyan, hogy kik és mit vallottak ellenem, de teljes ártatlanságom tudatában csak azt tételezhetem fel, hogy azok, akik reám nehezteltek, vagy rajtam bosszút állni kívántak, ellenem vádaskodtak anélkül,*

36 Végzés. Kelt: 1936. február 13. BFL VII.5.c 1936/1824.; Btk 106. §: „*Az elévülés kizárja a bűnvádi eljárás megindítását: 1. húsz év elteltével, ha az elkövetett bűntettre halál, vagy életfogytig tartó fegyház; 2. tizenöt év elteltével, ha az elkövetett bűntettre tíz éven felüli szabadságvesztés-büntetés; 3. tíz év elteltével, ha az elkövetett bűntettre öt éven felüli szabadságvesztés büntetés; 4. öt év elteltével, ha az elkövetett bűntettre kisebb büntetés van megállapítva.*"

37 Végzés. Kelt: 1936. február 22. BFL VII.5.c 1936/1824.; Végzés. Kelt: 1936. március 7. BFL VII.5.c 1936/1824.

MAGYAR KIRÁLYI KONZULÁTUS
ZAGREB
CONSULAT ROYAL DE HONGRIE
A ZAGREB

Br. 1416 szám 1927.

Kiállítási díj 12.— dinár
Taksa Din

Utiigazolvány — Putna isprava

Kiss Béla

za Béla Kiss 1824

(állás foglalkozás) főorvos

po zanimanju nadmontur

mjesto prebivanje

illetőségű részére, a ki

Budapestre

za putovanje u Budimpešti

utazik

radi

Személyleírás — Lični opis:

Szül. év	1894	Godina rodj.	1894
Termete	magas	Rast	visok
Arca	oval	Lice	oval
Haja	fekete	Kosa	crna
Szakálla	—	Brada	—
Bajusza	fekete	Brkovi	crni
Szeme	*	Oči	*
Szája	normális	Usta	Pravilna
Orra		Nos	
Különös ismertető jele:		Osobiti znaci:	—

Sajátkezű aláírása: Kiss Béla
Svojeručni potpis:

Igazolom, hogy jelen fénykép az útlevél tulajdonosát ábrázolja, aki az útlevelet és a fényképet e hivatal előtt sajátkezűleg irta alá.

Zvanično se potvrdjuje, da nazočna fotografija predočuje, vlasnika putne isprave koji je fotografiju pred ovim uredom sopstvenom rukom potpisao.

Érvényes: 1927. június hó 11-ig

Važi do 11. jula 1927

Zágráb
Belgrád, 1927. június hó 4-én

MAGYAR KIRÁLYI KONZULÁTUS ZAGREB

A követ megbízásából:
Po nalogu poslanika:

konz. attaché

„Turán" Telefon: 99—46.

Kiss Béla 1927-ben kiadott fényképes úti igazolványa (BFL VII.5.c 1936/1824)

hogy ténybeli adatokkal támaszthatnák alá állításaikat. Méltóztassék tekintetbe venni, hogy az óta, mióta én az állítólagos bűncselekményt elkövettem, már 18-19 év eltelt, én a fogságból hazatértem, több mint 15 éve Budapesten bejelentett lakásom van […]. Nem bujkáltam soha […]"[38]

38 Fellebbezés. Kelt: 1936. február. BFL VII.5.c 1936/1824.

Kiss Béla fogva tartása és a vád megalapozottsága érdekében a budapesti törvényszék az első tanúvallomások alapján márciusban nekifogott a vidéken tartózkodó lehetséges tanúk felkeresésének. Minden tanúvallomás végén a kihallgatott fél igyekezett megadni további lehetséges tanúk nevét, azok foglalkozását és pontos elérhetőségét. A törvényszék olyan, volt novonyikolajevszki hadifoglyokat keresett, akiknek értesüléseik lehettek Kiss táborparancsnokságáról, személyesen ismerték Erdődy hadnagyot, vagy szemtanúi voltak a halálának. A képbe került vidéki tanúkat a helyi vizsgálóbíró – a budapesti törvényszéktől kapott útmutatás és kérdések alapján – ott helyben hallgatta ki, és a kihallgatásról készített jegyzőkönyvet juttatta vissza Budapestre. A vizsgálóbírónak küldött levélhez a gyanúsított fényképes úti igazolványát csatolták, hogy a tanúk azonosítani tudják – ez minden esetben meg is történt.

A lehetséges tanúk felkutatásához a sajtónyilvánosságot is igénybe vették. 1936. február 18-án a törvényszék a folyamatban lévő nyomozásról sajtóközlési engedélyt adott ki, amelyben engedélyezte a *Magyar Országos Tudósító*nak, hogy közölje a letartóztatás tényét és a gyanúsított ellen felmerült vádakat.[39] Ennek megfelelően a *Pesti Hírlap* 1936. február 20-i számának „Törvénykezés" rovatában megjelent egy cikk *„Hadifogolytragédia a szibériai táborban. Gyilkosság gyanúja miatt letartóztattak egy volt hadifoglyot."* címmel. A nyomozás adott állását hűen tükrözve a cikk hemzsegett a tárgyi tévedésektől. Nem stimmelt sem az áldozat neve és rendfokozata, sem a gyilkosság időpontja, ahogy az esemény körülményeinek leírása sem. A cikk szerint *„Endrődy nevű zászlós 1916. február 3-án meg akart szökni a táborból, az egyik őrcsoport mellett már sikerült is átjutnia, a kerítésnél azonban egy őr észrevette és agyonlőtte."*[40] A vád szempontjából nehezen lehetett volna figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy 1916 februárjában Kiss Béla még nem esett orosz hadifogságba… Az újságcikk azonban ebben a formában is elérte célját. A sukorói illetőségű Szabó Ernő ugyanis olvasta a *Pesti Hírlap* aznapi számát és azonnal levelet írt Bubics vizsgálóbírónak, amelyben Erdődy halálának szemtanújaként kiigazította az újságcikk tévedéseit, és további vallomástételre ajánlkozott.[41]

A törvényszék mellett az ügybe bevont tanúk is mozgósították magukat régi fogolytársaik felkutatásában. Barna Imre a *Pesti Hírlap* február 28-i számában tett közzé felhívást, amelyben mindazon bajtársak jelentkezését várta, akik a novonyikolajevszki kényszermunkatáborban túszként ültek,[42] de a per iratanyagában találunk több olyan levelezést is, amelyben az egykori foglyok biztatják egymást a vallomástételre.[43]

39 Közlési engedély. Kelt: 1936. február 18. BFL VII.5.c 1936/1824.
40 *Pesti Hírlap,* 1936. február 20. 58. évf. 42. sz. 15. o.
41 Szabó Ernő levele Bubics vizsgálóbírónak. Kelt: 1936. február 20. BFL VII.5.c 1936/1824.
42 *Pesti Hírlap,* 1936. február 28. 58. évf. 49. sz. 15. o.
43 Dalmy Barna levele Szabó Ernőnek. Kelt: 1936. február 28. BFL VII.5.c 1936/1824.

„Majd akkor mennek a tiszt urak haza, ha derékig érő ősz szakálluk lesz"
– Túszok a kényszermunkatáborban

A tomszki kormányzóságban, a transzszibériai vasút mentén fekvő település ideális helyszín volt a nyugat-szibériai fogolytáborokból nyugati irányba, vonaton hazaindított magyar tisztek feltartóztatására, valamint déli irányból a barnauli leágazás itt csatlakozott a transzszibériai vonalhoz, így az onnan érkezőknek is át kellett haladniuk a város vasútállomásán.

A novonyikolajevszki munkatáborban feltartóztatott túszok létszáma a visszaemlékezések alapján az 1920-as barnauli és az 1921-es irkutszki transzportokból, valamint a környéken összefogdosott, egyénileg vagy kisebb csoportokban hazafelé igyekvő magyar tisztekből tevődött össze.

A táborban 1920-ban még német, osztrák és lengyel tiszteket is internáltak. Egy hazajutott német tiszt listát készített az 1920 nyarán Novonyikolajevszkben visszatartott magyar túszokról, a neveket németesítve, rendofokozat szerint rendezte. Eszerint hat százados, hat főhadnagy, három hadnagy és hét zászlós, összesen 22 magyar tiszt volt a tábortársa. A 22 személyből 1936-ban tízen tettek vallomást Kiss Béla ügyében. A listán szerepelt az a négy tiszt is, akik később a táborban hunytak el.[44]

A legrészletesebb túszlista az 1920. július 20-i állapotokat ismertette, ez 35 nevet tartalmazott, magyarországi címükkel együtt.[45] A túszok hozzátartozói által összeállított listák alapján a Külügyminisztérium is készített egy kimutatást, ami alapján 1921-ben a 2411 oroszországi túszból 77 volt Novonyikolajevszkben.[46]

1920. november 1. HADIFOGOLY-UJSÁG 9. oldal

Novonikolajevszkből.

Tollár István Felsőireg, Tolnamegye, Lajda Ferenc Orosháza, Cangány Béla Béke, Pozsonymegye, Kovács Zoltán Nagykanizsa, Záborszky Dezső Rákoskeresztur, Hoffmann Béla Nagyoroszi, Szabó László Budapest, Dembinszky-u. 41., Birkhoffer Gyula Budapest, Ferenc-körut 46., Wachsler Ignác Budapest, Kerepesi-ut 23., Huszti Sándor Nagykároly, Barcsay János Kolozsvár, Rudolf-u. 70., Kruttschnek Aurél Budapest, Albrech-út 4., Nagy István Vác, Budapesti főút 40., Faragó József Diós, Bauerfeind Rezső Mátraderecske, Majerszky László Kozsár, Pestmegye, Dalay Tibor Debrecen, Arany János-u. 3., Hodzsa Kornél Wien, Gumperdorfer-str. 35., dr. Kövesdy Imre Budapest, I., Naphegy-u. 30., Gyulay Zoltán Nagyajta, Háromszékmegye, Vanicsek Rezső Esztergom, Ferenc József-u. 21., Nemelka Guido Budapest, Réthy Andor Miskolc, Urak-u. 2., Gyurka Sándor Hőgyész, Tolnamegye, Embeck Károly Szentgotthárd, Vasmegye, Boros Gyula Győr, Megyeház-u. 27., Láng Tódor Visegrád, Himmel Miklós Versec, Glück Ernő Örmező, Zemplénmegye, Barna Imre Szentendre t. zászlós, (Braun Antal édesatyja), Horvát Antal Budapest, Falk Miksa-u. 5., Andrássy István Szatmár, Lakinger Gyula Pozsony, Kórház-u. 19., Kiszler József Budapest, Kálvária-u. 13., Szlanka Pál Kiskőrös, Szabó Ernő Pákozd, Fejérmegye.

Fentnevezettek 1920. július 20-án Novo-Nikolajewszkban voltak internálva. Hozzátartozóknak szivesen szolgál felvilágositással: Polák Sándor Budapest V., Csanády-utca 16., IV.

A novonyikolajevszki foglyok névsora (Hadifogoly Újság, 1920. november 1. 9. o. – Hadtörténelmi Levéltár)

44 *Hadifogoly Újság*, 1921. május 1. 3. évf. 9. sz. 6. o.

45 *Hadifogoly Újság*, 1920. november 1. 2. évf. 21. sz. 9. o.

46 *Petrák* 2012. 109. o. A nagyobb számbeli eltérés oka, hogy az irkutszki szállítmány körülbelül 30 tagja a korábbi listákon még nem szerepelhetett. A Külügyminisztérium hadifogoly osztályának összegzésében csak létszámokat tüntettek fel táboronként, névsorokat nem. MNL OL K 73. 55. cs. 324.

A kényszermunkatábor feltöltése és az ottani mindennapok a tanúvallomások alapján rekonstruálhatók. 1920 júniusában a barnauli fogolytáborból 1000 főnyi embert, tisztet, legénységi állományú katonát rokkantként indítottak haza. Az 1000 emberből körülbelül 100 fő volt tiszt, abból körülbelül 30 magyar. A barnauli parancsnok illő módon elbúcsúztatta őket és még ajándékokat is kaptak a hosszú útra. Két-háromnapi utazás után a vonat a novonyikolajevszki állomásra érkezett, ahol a vonatot megállították és két-három napig ott vesztegeltek. Ezután mintegy 150 főnyi magyar vöröskatona szuronyos puskákkal körbevette a vonatot és a magyarokat leszállították. *„Másnap letartóztattak a saját véreink, szenvedéseink régi társai."* – írta Gyulai Zoltán debreceni tanár a novonyikolajevszki túszejtésről a szibériai hadifogságról megjelent visszaemlékezésében.[47] A tisztekkel egész nap hatóságról hatóságra jártak, míg „végre" hajlandók voltak letartóztatni és a kényszermunkatáborba kísérni őket. Dalmy százados szintén azok közé tartozott, akiket Barnaulból hazaindítva tartóztattak fel. 1920 júniusának első napjairól a következőt írta naplójába:

„7. H. Berakodás. Elbúcsúztatás. Indulás dut. 8.23-kor. Gergely beszélt a lelkünkhöz.

8. K. Érk. N. [Novo] Nik. [Nyikolajevszk] dut. [délután] 3-kor. az ottani transzportból egyeseket befogtak áll. [állítólag] moszkvai prcs. [parancs] alapján. Druck.

9. Sz. Állunk! Dut. [délután] 4. Az összes tiszteket be és fegyver alatt az ellenrev. [ellenforradalmi] koncentr. [koncentrációs] táborba becsuktak. Senki se tudja, miért!

10. Cs. Bezárva. Senki se mozdul értünk.

11. P. Ülünk. Senki sem tudja miért?

12. Sz. Hír: a transzport le van tartóztatva, s közmunkára fogva."[48]

1921 júniusában az Irkutszkból hazafelé tartó vonatot tartóztatták fel Novonyikolajevszkben. A hazafelé tartó 25-26 tisztet egy névsor alapján lefogták és a táborba kísérték. Irkutszkból már szabad emberként tartottak haza, többen Szovjet-Oroszországban önálló egzisztenciára tettek szert, akadt, aki meg is házasodott és orosz nőt vett el. Az irkutszki szállítmány tagjait a magyar túszok barakkjába osztották be, a feleségek a vonaton maradhattak.

Az irkutszki túszok vallomásai alapján a táborban ekkor körülbelül 50 magyar túsz, 80 fehér érzelmű orosz polgári internált és körülbelül 300 orosz paraszt végzett kényszermunkát.

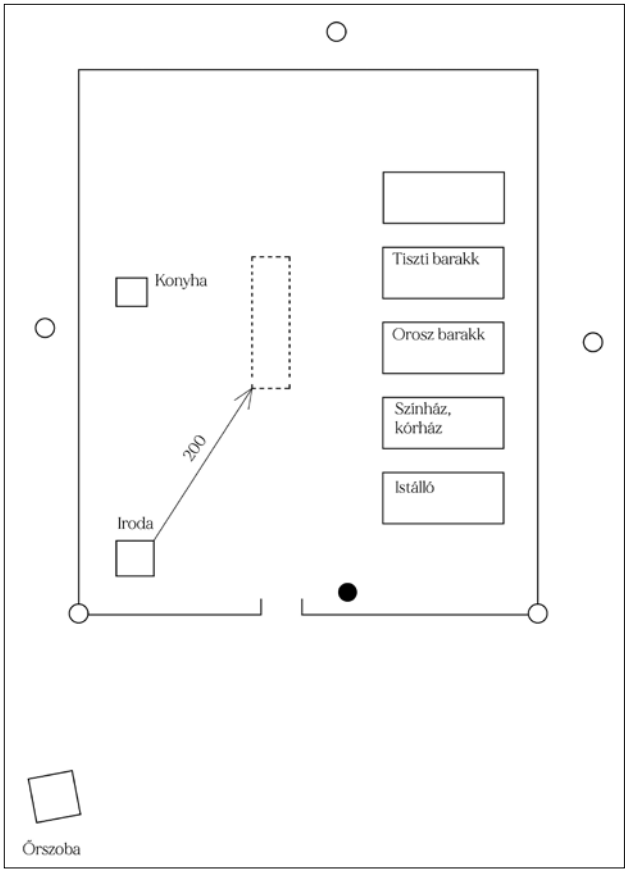
A tábor parancsnoka 1920 nyarán, a barnauli túszok érkezésekor egy orosz tiszt volt, aki nem értette, miért hozták be a magyar tiszteket az „ellenforradalmi táborba". Az orosz parancsnok humánusan bánt velük, nem követelte meg, hogy dolgozzanak. Sőt, a tábor német orvosa a parancsnok jóakaratú támogatásával az összes tisztet betegség címén kisebb csoportokban egymás után beutaltatta a hadifogoly kórházba. Ez a viszonylagos jólét 1920 augusztusáig tartott, ekkor a „Cseka" megjelent a tábor kórházában, és a magyar és lengyel tiszteket visszakísérték a munkatáborba. A túszok ekkor még nem tudhatták, hogy ezt az intézkedést is Kiss Bélának „köszönhetik". A tábor polgári parancsnoka az egyik barakk elkülönített részét

47 *Gyulai* 1938. 67. o. A könyv megemlékezik Láng százados és egy naplót vezető vezérkari százados haláláról, aki minden bizonnyal Dalmy Tibor volt.

48 Dalmy százados naplója. BFL VII.5.c 1936/1824.

jelölte ki a magyar tiszteknek, ahol rajtuk kívül senki nem volt. A munkához való hozzáállás nem változott, csak annak kellett elmennie fizikai munkára, aki akart. Időközben ezt a tábort felszámolták és egy másikba költöztek át. Kiss Béla 1921. januári parancsnoki kinevezése a túszok helyzetében drasztikus változásokat hozott. Az addig szellősen belakott táborba 3000 orosz ellenforradalmár és paraszt érkezett, férfiak és nők vegyesen. Ezek után egy barakkban 500–600 ember szorongott. Az orosz parasztoktól a magyar tisztek teljesen eltetvesedtek, hiába panaszkodtak Kissnél, hogy tegyen valamit, ő csak akkor volt hajlandó a barakkban elkülöníteni a magyar tiszteket, amikor az embertelen körülmények között Glück Ernő zászlós (kiütéses tífusz), Nagy István (skorbut), Dalmy Tibor százados (tüdőgyulladás) és Láng Oszkár százados (éhhalál) pár héten belül elhunyt.

„Nekünk éppen úgy, mint a többi letartóztatott orosznak menni kellett mindenféle külső munkára. Szenet kellett hányni a vagonokból, a vagonokat pucolni, istállókat derékig érő trágyától kellett megtisztítani…" – szerepel Szabó Ernő vallomásában.[49]

A novonyikolajevszki munkatábor vázlatos rajza (BFL VII.5.c 1936/1824)

49 Szabó Ernő tanúvallomása. Kelt: 1936. március 30. BFL VII.5.c 1936/1824.

A teherpályaudvaron és a tábortól pár kilométerre folyó Ob kikötőjében a fa-, szénvagy búzaszállítmányok rakodásában mindenkinek kötelező volt részt vennie, a zsákok súlya akár a 80 kg-ot is elérte. A legalantasabb munkák közé tartozott a dögök és hullák elásása a gyeptéren és a temetőben, és az árnyékszékek takarítása a magyar vöröskatonák laktanyájában. A malomban is nehéz munka volt, de ott lehetett lisztet és búzát szerezni.

Kiss érkezésével az élelmezés terén is rosszabbra fordult a helyzet. Az orosz parancsnoknál bármilyen, akár a kertben végzett fizikai munkáért dupla adag étel járt, Kiss parancsnoksága idején ez csak a külső munkavégzésre vonatkozott, a táborban elvégzett munkára nem. Minden reggel mérlegelni kellett, mi az a munka, amit az ember még el bír végezni és megfelelő élelmet kaphat érte. Azoktól a munkáktól, amelyekért nem járt ebéd, mindenki félt, ezért a reggeli sorakozónál igyekeztek úgy helyezkedni, hogy ezeket a munkákat elkerüljék. A foglyokat a munkák szerint csoportokba rendezték, majd a csoportokat a tábor kapuján keresztül útba indították, kíséretként általában öt munkásra jutott egy katona. A fegyverekre nem igazán volt szükség, az éhség kényszerítette a foglyokat a munkára. Akit nem zavart az orosz parasztok átkozódása, inkább az ő társaságukat kereste, mellettük többet lehetett pihenni, a feladatot így is elvégezték. A nehéz munka és a rossz koszt többek halálához vezetett. Ekkor Kiss a magyar tisztek közül többeket irodába, műhelybe, mosodába és különféle táborintézményekbe helyezett el. A többi tisztnek a tábor kertjében kellett dolgozni reggel 6 órától este 6 óráig. Munka után mindenkit a barakkba kísértek és rájuk zárták az ajtót.

Reggelire üres forró vizet kaptak, amiben egy kis búzát vagy kávét meg lehetett főzni, már akinek volt. Búzát a kikötőből vagy a malomból loptak. Vacsorára este 10 után egy „bádog lavór leves" járt 40 dkg kenyérrel. Ez volt az egész napi koszt. Az életben maradáshoz leleményességre is szükség volt, az alap napi adaggal nem lehetett életben maradni. *„Nagyon le vagyok törve; egyetlen vágyam szabadulni és enni!* [aláhúzva az eredetiben] *[…] Még ha ettem is, ennék mindég, de mit? Jobb lett volna elpusztulni!"* – írta naplójába 1920. november 6-án Dalmy százados.[50] Élelmet az otthonról ellátott oroszoktól lehetett szerezni. A csencselt elemózsiát azonban alaposan el kellett rejteni, mivel Kiss rendszeresen kutatást tartott a barakkokban. Akinél ekkor nyers élelmiszert találtak, például krumplit, azt minden könyörgés ellenére elvették. Kiss nem kivételezett a tisztekkel semmilyen téren.

Kiss Bélát 1921 augusztusában orosz parancsnok váltotta a tábor élén, aki a magyar tisztekkel emberségesen bánt, munkára nem kényszerítette őket, sőt igazolást is adott nekik, aminek a birtokában kimehettek a városba és ott szabadon járhattak.

A Magyarországi Tanácsköztársaság 1920 augusztusában, Budapesten perbefogott népbiztosai és az értük Oroszországban visszatartott magyar tisztek kicseréléséről kezdeményezett tárgyalások eredményeként 1921. július 29-án Rigában egyezményt írtak alá. Ennek értelmében 1921 végéig valamennyi Oroszországban maradt magyar hadifoglyot, köztük az összes, túszként visszatartott tisztet hazaszállítják, amennyiben a magyar kormány a szerződésben foglalt magyar

50 Dalmy százados naplója. BFL VII.5.c 1936/1824.

kommunistákat szabadon bocsátja és lehetővé teszi számukra, hogy Szovjet-Oroszországba távozzanak.[51]

A novonyikolajevszki túszok 1921. november elején hagyhatták el a tábort, és a harmadik túszszállítmánnyal 1922. január 15-én érkeztek a csóti leszerelőtáborba.[52] A tomszki, novonyikolajevszki és néhány moszkvai tússzal a vonat 1921. december 24-én indult tovább Moszkvából, január 6-án pedig Rigából. A Külügyminisztérium hivatalos értesítése szerint a 131 magyar tiszt közül 55-en voltak a novonyikolajevszki táborból.[53] Az egyezmény értelmében a magyarok és a szovjetek Rigában cserélték ki a túszokat, akik a Stettin–Berlin–Lipcse–Hof–Regensburg–Passau–Bécs útvonalon jutottak haza, ahol a csóti leszerelőtáborba kellett bevonulniuk.[54]

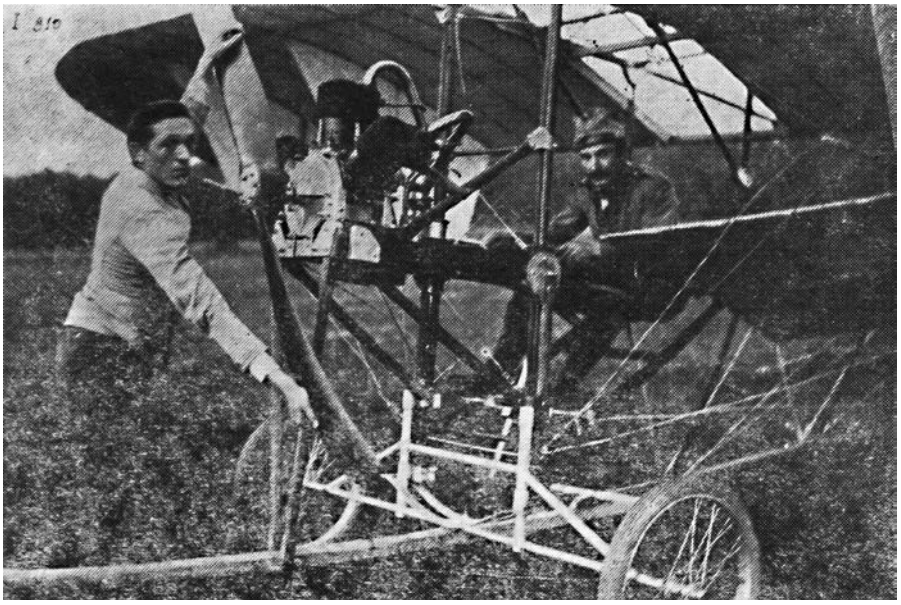
A csóti táborban az államrendőrség kirendeltségénél (más nevén „T" osztálynál) bizonyíthatóan hárman tettek panaszt Kiss Béla ellen, ezekben novonyikolajevszki parancsnoki beosztása és Erdődy halála szerepel.[55]

Erdődy György halála

A gyilkosságra való felbujtás vádja a hűtlenség vádjánál jóval ingatagabb lábakon állt. A nyomozás kezdetén nem volt ismert sem az áldozat személyazonossága, sem a gyilkosság időpontja, sem annak pontos körülményei. Az első hiteles információk Szabó Ernő sukorói jegyzőtől érkeztek, aki a *Pesti Hírlap* már említett cikkét olvasva levélben jelentkezett a budapesti törvényszéknél vallomástételre. Szabó saját elmondása szerint másodmagával szemtanúja volt Erdődy hadnagy 1921 májusában történt halálának. Erdődyt 1921 májusában kísérték be a kényszermunkatáborba, három nap múlva már halott volt. A rövid együtt töltött idő miatt a novonyikolajevszki túszok kevésbé ismerhették meg Erdődyt. 15 év elteltével rendfokozatát hadnagyra vagy zászlósra becsülték – rendfokozati jelzést a táborban a foglyok nem viselhettek –, ezen kívül többségük emlékeztett még erdélyi származására és bankhivatalnok foglalkozására.

Erdődy hadnagy halálával kapcsolatban három volt hadifogoly tudott részletekkel szolgálni: Szabó Ernő, aki a barakkban hallotta a veszekedést, Barna Imre, aki elsőként ért oda a földön fekvő hadnagyhoz és Andrásy István, aki a tábor kórházában igyekezett ellátni a lőtt fejsebeket. Elmondásuk alapján Erdődy az első napon megtagadta a munkát, de az első két nap nem is háborgatták emiatt. Harmadnapon Kiss észrevette, hogy Erdődy nem volt a munkások között és érte küldetett, hogy ő is menjen ki a kertbe a többiekkel dolgozni, ám Erdődy továbbra is ellenkezett. Ekkor Kiss három szuronyos őr társaságában megjelent a barakkban, kérdőre vonta őt, lerántotta a priccsről, mire dulakodásba kezdtek. Az őrök közbeavatkoztak és az udvarra kísérték, ahol megkötözték és a zárkába zárták. Erdődy kitört a zárkából és kirántotta magát az őrök szorításából, majd a drótkerítés kapuja felé

51 *Bonhardt* 1994. 26. o.
52 *Hadifogoly Újság,* 1922. február 16. 4. évf. 2. sz. 5. o.
53 *Kis Újság,* 1921. december 30. 34. évf. 293. sz. 1. o.; *Kis Újság,* 1922. január 8. 35. évf. 6. sz. 2. o.
54 *Bonhardt* 1994. 11., 27. o.
55 A „T" osztály működéséhez ld. *Kaba* 2012. 474–475. o.

Az Erdődy-I orr része és ülése. A kormánynál Erdődy György (TETT, 1987/4. 23. o. – Országos Széchényi Könyvtár)

indult, kezében a kioldott kötéllel, ekkor az egyik őr még a tábor területén, a kapu közelében közelről pisztollyal fejbe lőtte. A tábor kórházába vitték, ahol amennyire lehetett, ellátták a lőtt sebeket. A kórházból este 8 óra tájban a városba vitették. Másnap érkezett a hír, hogy Erdődy elhunyt. A táborlakók között hamar szárnyra kelt az a pletyka, hogy Kiss megdicsérte az Erdődyt kivégző orosz őrt, jutalomul élelmiszert és plusz szabadságot szabott.[56]

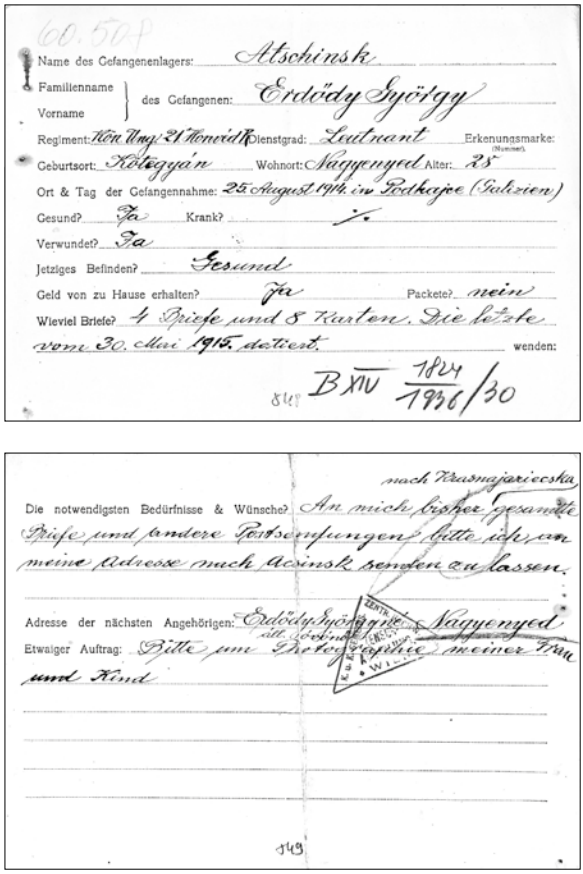
Erdődy viselkedését a legtöbb tanú zavartnak jellemezte. Erdődy idegei akkor mondták fel a szolgálatot, mikor otthonról fényképet kapott hétéves lányáról, akit ő még sosem láthatott.[57] A táborba már ebben a zavart elmeállapotban kísérték be. A fogolytársak többször kérték Kiss Bélát, hogy bánjon vele kíméletesebben, ő ehelyett megverte, megkötözte és magánzárkába záratta, majd utasításba adta az őrségnek, hogy Erdődy bármilyen kihágása esetén használjanak ellene fegyvert.

A nagyenyedi illetőségű hadnagy kiléte 1936 szeptemberében az özvegy jelentkezésével vált bizonyossá. Erdődy György 1888-ban született az erdélyi Kötegyán, az első világháború előtt banki könyvelőként dolgozott és a repülés szenvedélyé-

56 Barna Imre tanúvallomása. BFL VII.5.c 1936/1824.; Szabó Ernő tanúvallomása. BFL VII.5.c 1936/1824.; Andrásy István tanúvallomása. Kelt: 1936. február 18. BFL VII.5.c 1936/1824.

57 Erdődy György hadnagynak valóban lánya született nem sokkal azután, hogy bevonult. Félárván maradt lányával Kiss Béla perének hírére a *Keleti Újság* interjút is közölt. *Keleti Újság,* 1936. november 8. 19. évf. 259. sz. 4. o.

nek élt, több ígéretes, ámbár kezdetleges repülőszerkezetet is tervezett.[58] Az első világháborúban a m. kir. 21. honvéd gyalogezred tartalékos hadnagyaként 1914. augusztus 25-én esett hadifogságba a kelet-galíciai Podhajcénél. Az első jelentések alapján halottnak vélték, majd maga jelentkezett a szibériai hadifogságból. Volt Habarovszkban, Barnaulban, Krasznaja-Rjecskában, Acsinszkban, Krasznojarszkban, Tomszkban és végül Tajgában, ahol már legénységi állományúnak adta ki magát. Tajgáról 1921 májusában indítottak haza egy transzportot, amibe ő is belekerült, de üzentek Novonyikolajevszkbe, hogy több tisztgyanús személy is utazik a vonaton.[59] Így került Erdődy György hadnagy Kiss Béla fogságába.

Name des Gefangenenlagers: Atschinsk
Familienname / Vorname des Gefangenen: Erdődy György
Regiment: Kön. Ung. 21. Honvéd Dienstgrad: Leutnant Erkennungsmarke:
Geburtsort: Kötegyán Wohnort: Nagyenyed Alter: 28
Ort & Tag der Gefangennahme: 25 August 1914 in Podkajce (Galizien)
Gesund? Ja Krank? /.
Verwundet? Ja
Jetziges Befinden? Gesund
Geld von zu Hause erhalten? Ja Packete? nein
Wieviel Briefe? 4 Briefe und 8 Karten. Die letzte vom 30. Mai 1915. datiert.
wenden:
BXIV 1824 1936/30

nach Krasnojarsk
Die notwendigsten Bedürfnisse & Wünsche? An mich bisher gesandte Briefe und andere Postsendungen bitte ich an meine Adresse nach Acinsk senden zu lassen.
Adresse der nächsten Angehörigen: Erdődy György Nagyenyed
Etwaiger Auftrag: Bitte um Photographie meiner Frau und Kind

Erdődy György hadnagy hadifogoly kartonja (BFL VII.5.c 1936/1824)

58 *Újvári* 1987. 22–25. o.

59 Halálhírét ld. *Veszteség Lajstrom*, 1914. november 27. 69. sz. 4. o.; A helyesbítést ld. *Veszteség Lajstrom*, 1917. július 26. 602. sz. 67. o.; Erdődy György hadifogoly kartonja. Keltezés nélkül. BFL VII.5.c 1936/1824.; Özvegy Erdődyné levele. Kelt: 1936. szeptember 28. BFL VII.5.c 1936/1824.

A tárgyalások és az ítélet

Az első tárgyalás időpontját a Budapesti Büntető Törvényszék 1936. október 2-ára tűzte ki Markó utcai tárgyalótermébe. A tárgyalás nyilvános volt és nagy sajtóérdeklődést váltott ki. A tárgyalóteremben jelen voltak a *Pesti Napló, Az Est,* a *Magyarország,* a *8 Órai Újság* tudósítói és másnap közel egy tucat újság közölt legalább egyoldalas cikket, különböző hangzatos címekkel a tárgyalás első napjáról. A büntetőpernek az egész országban híre ment, Pécsett két bányász jelentkezett, akiknek elmondásuk szerint további áldozatokról volt információjuk.[60]

A főtárgyalás dr. Kovács Miklós törvényszéki bíró előtt október 2-án és november 3-án zajlott. A két tárgyalási napon Kiss Bélát és a vád által beidézett 17 tanút hallgatták ki, a vádlott továbbra is mindent tagadott.

A büntetőtörvényszék Erdődy hadnagy halálesetével kapcsolatban nem látta bizonyítottnak a gyilkosságra való felbujtást, a büntetőtörvénykönyv hűtlenségről szóló paragrafusai alapján azonban Kiss Bélát 12 év fegyházra ítélte. Az 1878. évi V. törvénycikk 143. § első bekezdése szerint *„a hűtlenség bűntettét követi el, és tíz évtől tizenöt évig terjedhető államfogházzal büntetendő azon magyar honos: a ki a hadüzenet megtörténte, vagy a háború kitörése után az ellenség katonai szolgálatába lép*", míg a 144. § 1. és 5. pontja szerint *„A hűtlenség bűntettét követi el és életfogytig tartó fegyházzal büntetendő azon magyar honos: 1. aki […] osztrák–magyar haderőhöz tartozó tisztet, vagy katonát az ellenség hatalmába juttat, vagy e célra az ellenséggel egyetért; […] 5. a ki az osztrák–magyar monarchia fegyveres erejéhez tartozó személyek hűségének megingatása által az ellenségnek segítségére van.*"[61]

A tanúvallomások alapján mindhárom kitételt egyértelműen bizonyítottnak tekintették. Megvizsgálták azt is, hogy utalt-e bármilyen körülmény a kényszer alatti cselekvésre, vagyis hogy a vádlottat életét vagy testi épségét közvetlenül veszélyeztető fenyegetés által kényszerítették a vádbeli cselekmények elkövetésére. Ilyen tényeket a bíróság nem talált.

Jogi szempontból két kiemelten fontos kérdés maradt, amiről az ítélet meghozatala előtt a törvényszéknek állást kellett foglalnia. Az egyik, hogy a munkácsi születésű, elcsatolt területről származó Kiss Béla magyar állampolgárságát a trianoni békeszerződés becikkelyezését követően, annak törvényerőre emelkedése napján (1921. július 31.) veszítette el. Így mindent, amit 1921. július 31. előtt követett el, magyar állampolgárként követte el és a magyar jogszabályok szerint volt érte felelősségre vonható. A másik jogi kérdés a Magyarország és Szovjet-Oroszország közötti békés vagy hadiállapot megállapítása volt. A törvényszék szerint a breszt-litovszki béke ellenére 1920–1921-ben Magyarország és Szovjet-Oroszország között jogilag hadiállapot állt fenn. A témában a Kúria már 1923-ban állást foglalt, egy korábbi precedenst teremtő hűtlenségi perben. Eszerint *„a breszt-litovszki békekötés törvénybe iktatva soha sem lett, tehát az nem létezőnek tekintendő […] De az ellenséges viszonynak tényleges fennállását is nyilvánvalóvá teszik azok a köztudomású tények,*

60 *Az Est,* 1936. október 18. 27. évf. 239. sz. 2. o.

61 https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=87800005.TV (Megtekintés: 2022. június 29.)

hogy Szovjet-Oroszország a magyar hadifoglyokat a breszt-litovszki és trianoni békekötés után is fogolytáborokban, mint ellenséges hadifoglyokat kezelte."[62]

Kiss Béla elítélése szempontjából utóbbi valóban sarkalatos kérdés volt, hiszen a háború idején elkövetett hűtlenség elévülési ideje 15 év. Ellenkező esetben az elévülési idő csak 10 év lett volna, és Kiss Bélát az 1921-es események kapcsán nem lehetett volna elítélni. Az elévülési időt az előzetes letartóztatás pillanatától számolták visszafelé.

Az elévülési idő és a magyar állampolgárság mint elengedhetetlen tényező tehát létrehoztak egy 1921 februárjától 1921. július végéig terjedő 6 hónapos időablakot. Kiss Bélát csak ebben a fél évben elkövetett cselekményekért lehetett elítélni, márpedig táborparancsnoki beosztása épp erre az időintervallumra esett. 15 év elteltével fél éven múlott, hogy végleg maga mögött hagyhassa a Novonyikolajevszkben történteket. Mondhatjuk, hogy balszerencséje volt.

Az ítéletet a védelem nem fogadta el és az Ítélőtáblán át a Kúriáig vitte az ügyet. A Kúria 1937. október 5-én hozott ítéletet, amely szerint az alsóbb bíróságok megfelelően jártak el és Kiss Bélát 15 év fegyházra ítélte. (Az Ítélőtábla 12 évre ítélte.) Kiss Bélát aznap átkísérték a váci fegyházba, hogy megkezdje büntetését, amelyből az előzetes letartóztatás kezdete és a Kúria ítélete között eltelt 1 évet, 6 hónapot és 5 napot a büntetésből letöltöttnek vettek.[63]

Epilógus

Kiss Béla beismerő vallomására 1945 nyaráig kellett várni. A váci börtönben több alkalommal is kérte a per újrafelvételét, de a kérelmeket minden alkalommal vizsgálat és tárgyalás nélkül visszautasították.[64] Mégsem töltötte le 15 éves fegyházbüntetését, de ennek nem valamiféle enyhítés volt az oka. 1944 őszén a Gestapo a magyar börtönök politikai foglyait is magával hurcolta nyugatra, Kiss Bélát november 3-án a váci börtönből a dachaui koncentrációs táborba vitték.[65] A regisztrációs kártyája alapján 1944. november 14-én érkezett Dachauba a magyar szállítmánnyal. Az átszállítási jegyzőkönyvek szerint november 22-én a natzweileri koncentrációs táborba szállították át, amely tábort a francia hadsereg szabadította fel.[66] Ezután Kiss hazatért Magyarországra, és 1945 nyarán jelentkezett az Észak-Pest megyei főkapitányság politikai osztályán, hogy feljelentse mindazokat, akik 1936-ban ellene tanúskodtak, még a két pécsi bányászt is. A feljelentés során a túszejtésről az alábbiakat mondta: *„mindezt azért csináltam, hogy a politikai foglyokkal kicserélhessék őket."*[67]

A többéves hadifogságból hazafelé tartó magyar tisztek visszatartásáért és sanyargatásáért 1937-ben 15 év fegyház járt, 1945 után kikövezett út a gyárigazgatóságig.

Kiss Béla Budapesten hunyt el 1951-ben.

62 *Büntető Jog Tára,* 1924. január. LXXVI. kötet. 1–2. sz. 9–13. o.
63 Fogolytörzskönyv. BFL VII.101.c fegyenc. II. 1404.
64 Végzés újrafelvételi kérelem elutasításáról. Kelt: 1939. május 1., 1941. március 13.
65 Kiss Béla feljelentési jegyzőkönyve. Kelt: 1945. augusztus 1. BFL VII.5.c 1936/1824.
66 https://collections.arolsen-archives.org/en/search/person/10131930?s=Kiss%20B%C3%A9%C3%A9la&t=222839&p=1 (Megtekintés: 2022. június 30.)
67 Kiss Béla feljelentési jegyzőkönyve. BFL VII.5.c 1936/1824.

Rövidítésjegyzék

BFL	Budapest Főváros Levéltára
HL	HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Hadtörténelmi Levéltár, Budapest
HM HIM	HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest
KA	Kriegsarchiv, Bécs
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest
OSZK	Országos Széchényi Könyvtár, Budapest

Irodalomjegyzék

A magyar internacionalisták II.
A magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és Polgárháborúban (1917–1922). Dokumentumgyűjtemény. 1–2. kötet. Összeáll. *Milei György, Józsa Antal* et al. Budapest, 1967–1968.

Baja – Lukinich – Pilch – Zilahy 1930.
Hadifogoly magyarok története. II. kötet. Szerk. *Baja Benedek – Lukinich Imre – Pilch Jenő – Zilahy Lajos*. Budapest, 1930.

Bonhardt 1994.
Bonhardt Attila: A magyar hadifoglyok hazaszállítása az első világháború után. A magyar hadifoglyok szervezett hazatelepítése Szovjet-Oroszországból, 1920–1922. *Hadtörténelmi Közlemények,* 1994. 107. évf. 4. sz. 3–49. o.

Csugunov 1977.
Csugunov, A. M.: Magyar internacionalisták a szovjetek hatalmáért a tomszki kormányzóságban. *Hadtörténelmi Közlemények,* 1977. 24. évf. 3. sz. 496–520. o.

Dupka 2018.
Dupka György: A Nagy Háború emlékezete Kárpátalján, 1914–2018. Ungvár–Budapest, 2018.

Gyulai 1938.
Gyulai Zoltán: Hangulatok a fogságból. Szibéria, 1915–1922: Orenburg, Barnaul, Novonikolajevszk. Debrecen–Budapest, 1938.

Hermann – Szanyi 2015.
Hermann Attila – Szanyi Miklós: „Csak előre, édes fiam…" A magyar Szent Korona országaiból sorozott gyaloghadosztályok, ezredek és zászlóaljak jelvényei a Nagy Háborúban. Budapest, 2015.

Hunyadi 1975.
Hunyadi Károly: A szovjet kormány akciója a magyar politikai elítéltek megmentésére. Az 1921. évi szovjet–magyar hadifogolyegyezmény. *Hadtörténelmi Közlemények,* 1975. 22. évf. 4. sz. 721–760. o.

Kaba 2012.
Kaba Eszter: „Az 1917–1918-as tél Oroszországban hadifoglyaink legnehezebb időszaka lesz." Hadifogolysorsok és az oroszországi forradalom. *Történelmi Szemle,* 2018. 60. évf. 3. sz. 469–479. o.

Milei 1968.
Milei György: A szovjet-oroszországi magyar kommunista mozgalom néhány kérdése. In: A Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai és Történettudományi Osztályának Közleményei. XVI. kötet. 2–3. sz. Szerk. *Mátrai László.* Budapest, 1968.

Petrák 2012.
Petrák Katalin: Emberi sorsok a 20. században. Magyar hadifoglyok és emigránsok a Szovjetunióban a két világháború között. Budapest, 2012.

Raabl-Werner 1928.
Raabl-Werner Henrik, báró: Az oroszországi hadifoglyaink közti propaganda hatása az O.–M. Monarchia összeomlására. *Magyar Katonai Közlöny,* 1928. 16. évf. 960–969. o.

Újvári 1987.
Újvári József: Nagyenyed Ikarosza. *TETT,* 1987. 11. évf. 44. sz. 22–25. o.

'Red Terror at Novonikolayevsk' – A Late Treason Trial during the Horthy Period

The study discusses a murder and treason trial during the Horthy era that received widespread press coverage at the time. A machine-gunner with the Royal Hungarian 11th Infantry Regiment, Sergeant Béla Kiss, a native of Munkács, was taken prisoner by the Russians in 1916. Later, following the Bolshevik takeover of power, he joined the Red Army, assuming control of a POW camp at Novonikolayevsk in the autumn of 1920. According to the prosecution, as commandant of the camp Béla Kiss grieviously ill treated Hungarian officers retained by him as hostages; the prosecution also asserted many at the camp perished during his time there as commandant and that he personally took part in detaining and returning to the camp Hungarian officers set at liberty and already on their way home to Hungary from Irkutsk. According to the murder charge, it was on Kiss's orders that guards executed a Second Lieutenant Erdődy in the courtyard of the camp in the spring of 1921. The hostages held at Novonikolayevsk could return to Hungary only in January 1922. An investigation into

Béla Kiss was then launched. For years, he went undetected; he was arrested as late as February 1936. In the statements of former Novonikolayevsk POWs prior to the court hearing in October 1936, and in their testimony during it, daily life during the last years of the camp is recalled, and with it the differing fates of prisoners of war in Russian captivity.

„Der rote Schreck von Nowonikolajewsk" – Historische Erträgnisse eines Hochverratsprozesses

Der Aufsatz behandelt einen Mord- und Hochverratsprozess, der in der Horthy-Ära großes Medienecho hervorrief. Der in Munkács (Munkatsch, heute Mukatschewo, Ukraine) geborene Maschinengewehr-Wachtmeister Béla Kiss fiel als Soldat des königlich ungarischen 11. Infanterieregiments 1916 an der Ostfront in russische Gefangenschaft, trat nach der Machtübernahme der Bolschewiki in die Rote Armee ein, und übernahm im Herbst 1920 die Leitung des Kriegsgefangenenlagers in Nowonikolajewsk (heuet Nowosibirsk, Russland). Laut der Anklage behandelte Béla Kiss als Lagerkommandant die als Geiseln zurückgehaltenen ungarischen Offiziere sehr schlecht, viele von ihnen starben während seiner Kommandantur, und er verfuhr persönlich, als schon als frei betrachtete ungarische Offiziere aus Irkutsk auf dem Weg nach Hause aufgehalten und in das Lager geleitet wurden. Laut der Mordanklage wurde auf seinen Befehl Leutnant Erdődy im Frühling 1921 von Wachen des Lagers auf dem Lagerhof erschossen. Die Geiseln von Nowonikolajewsk konnten nur im Januar 1922 nach Hause zurückkehren, gegen Béla Kiss wurde ermittelt, aber seine Spur verlor sich für viele Jahre, erst im Februar 1936 wurde er verhaftet. In den Aussagen der ehemaligen Kriegsgefangenen von Nowonikolajewsk, die vor und während des Prozesses im Oktober 1936 angehört wurden, wird der Alltag des Lagers im letzten Jahr ins Leben gerufen, wobei sich die verschiedenen Lebensläufe in der russischen Gefangenschaft vor unseren Augen entfalten. Die Akten des Strafverfahrens werden zusammen mit den Ermittlungsakten im Archiv der Hauptstadt Budapest aufbewahrt.

Magdó Csaba

A MAGYAR KIRÁLYI HONVÉDSÉG VEZETÉKES HÍRADÓ ESZKÖZEI 1931-IG[1]

A magyar telefónia kezdetei

Nem mehetünk el amellett, hogy a magyar civil telefónia 2022-ben 141 éves. Puskás Ferenc, a telefonhírmondó feltalálójának, Puskás Tivadarnak az öccse 1881. május 1-jén – Bécset is megelőzve – adta át a nagyközönség számára az első magyarországi telefonközpontot. A készülékegyüttes a budapesti Fürdő utca 10. szám alatti épület III. emeletén kapott helyet (ma József Attila utca, a Hild tér mellett).

Puskás Ferenc (1848–1884) az Osztrák–Magyar Monarchia huszár főhadnagya volt, tulajdonképpen a katonai pályáját adta fel annak érdekében, hogy a magyar távbeszélő-hálózat alapjait kiépítse. Előtte Párizsba utazott a bátyjához, aki ott hasonló témán dolgozott, mellette kiképezte testvérét a budapesti feladatra.

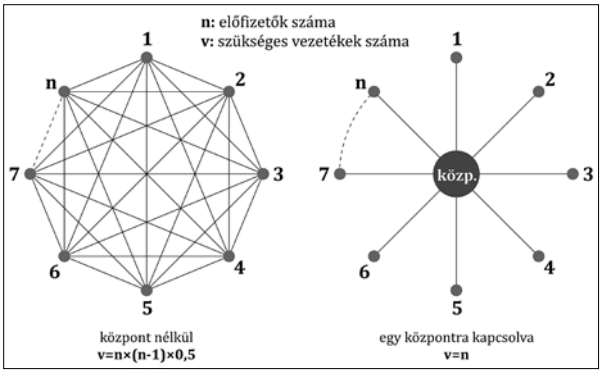
Nincs egyértelmű bizonyíték arra, hogy hány előfizetővel indult a magyar hálózat (a hatóságok részéről legalább tíz volt a feltétel), több forrás alapján ez a szám 24 és 50 között mozgott, de az 1881-es – állítólag kézzel írt – telefonkönyv nem maradt fenn. Az első nyomtatott előfizetői lista (1882. február 1.) már 238 előfizetőt, köztük magát Puskás Ferencet is tartalmazta.

Ugyan pont és pont közötti telefonálás már az első telefonközpont üzembe helyezése előtt létezett, de ha minden távbeszélő tulajdonos bármikor kapcsolatba akart volna lépni az összes többivel, – mivel a központ nélküli vezetékek száma az előfizetők számával exponenciálisan növekszik – a légvezetékek száma olyan ütemben növekedett volna, hogy azok hamarosan eltakarták volna az eget.

Ha *n* az előfizetők száma és *v* a mindegyikük összekötéséhez szükséges vezeték, akkor az egy telefonközpontra kötött *n* előfizetőhöz v=n vezeték kell, míg központ nélkül ez a szám:

$$v = n\times(n-1)\times 0{,}5 = (\mathbf{n}^2-n)\times 0{,}5.$$

1 A tanulmány a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, valamint a Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum által szervezett „Háborús hétköznapok VI." című első világháborús konferencián elhangzott előadás szerkesztett, kibővített változata.

n *előfizető összekötéséhez szükséges vezetékek száma* (v) *központtal és anélkül*

n (és évszám)	*v* (egy központba kötve)	*v* (központ nélkül)
3	3	3
50 (1881)	50	1225
238 (1882)	238	28 203
50 000 (1930)	50 000	**1 249 975 000**

A több mint egymilliárd, 1 mm átmérőjű vezeték (1930-ra ennyi kellett volna központ nélkül) egymás mellé helyezve (nem is beszélve az egymást összevissza keresztező esetről) 1250 km széles területet fedne le. Ez az ország szélességének kétszerese.

Képzeljük ezt el nem rögzített helyzetű otthoni távbeszélők, hanem állandóan mozgó frontvonalak esetében! Emiatt tekintjük az első telefonközpont megjelenését egyben a telefónia kezdetének.

A hálózatba kötött és szervezett civil telefónia 1881-es kezdetét tekintve azt egy évvel megelőzte a katonai, hiszen az Osztrák–Magyar Monarchia hadserege 1880-ban rendszeresítette első katonai (tábori) távbeszélő-készülékét 80 M típusszámmal.

A vezetékes híradás katonai területen is fontos szerepet betöltő másik ága a távírászat volt. Sok egyéb európai ország után 2021. április végén Magyarországon is megszűnt a távirat (sürgöny) útján való üzenetküldés mint postai szolgáltatás. Szerepét átvették az okostelefonokra telepíthető alkalmazások, amelyeknek köszönhetően ezeket a készülékeket – bár még mindig telefonnak hívjuk őket – legnagyobb százalékban nem is élőszóban való beszélgetésre használjuk.

Az 1919 és 1929 közötti időszak távbeszélő-felszerelése és fejlesztései

Nem meglepő, hogy közvetlenül az első világháború utáni éveket tekintve a híradástechnika területe sem dicsekedhet új eszközök gyakori rendszeresítésével. Az 1907-ben szolgálatba állított 7 M beszélőszekrény nemcsak a két világháború

7 M beszélőszekrény teleptartó szekrénnyel és póthallgatóval (Fotó: Hajdú József)

közötti időszakot, hanem a második világháborút is „végigbeszélte", illetve 1925-ig a bécsi Siemens & Halske által gyártott 10/16 M készülék[2] is rendszerben volt.

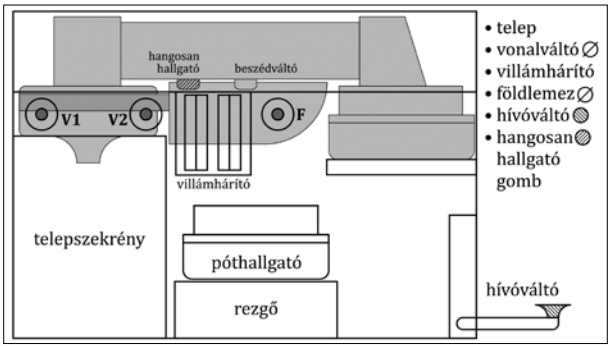
A Nagy Háború során háromféle csengetési mód volt használatban:

– Hívósípos (hívótrombitás): a hallgatóba illesztett rezgősípot megfújva az váltóáramot keltett a vezetékben, amely az ellenállomáson ismét hanggá alakult.
– Zengőjeles (fónikus): morgó (rezgő, zümmer) segítségével működik. Ez tulajdonképpen egy egyenáramú csengő, de nem egy kalapács üt egy harangot, hanem egy rezgőnyelv hangfrekvenciával egy tekercs vasmagját. Morzejelek továbbítására is alkalmas.
– Csengőjeles (induktoros): az induktorkar megforgatása váltóáramot generál, ami az ellenoldali csengőművet megszólaltatja. Morzejelek továbbítására nem alkalmas.

A 7 M távbeszélő-készülék (TBK) alapesetben morgóval szerelt (fónikus hívású), egyszerre négy másik készülékhez csatlakozhatott egy-egy vezetéken keresztül (az áramkört záró másik vezeték maga a föld volt, amit egy földelőnyárs kötött elektronikusan a TBK-hoz), egy külső szekrényben kaptak helyet a morgót üzemeltető és a mikrofonáramot biztosító telepek, míg a morgót a kézibeszélő markolatán levő gombbal szólaltatták meg. A négy vonal közös, földelt ága villámvédővel volt ellátva.

A 10/16 M készülék egyszerre tudta a zengő- és csengőjeles üzemmódot is.

2 *Magdó Csaba:* Az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregének vezetékes híradástechnikája – Katonai távbeszélők akkor és most. In: Háborús hétköznapok IV. Tanulmánykötet. Szerk. *Török Róbert – Sallay Gergely – Závodi Szilvia*. Budapest, 2020. 131–146. o. 142. o.

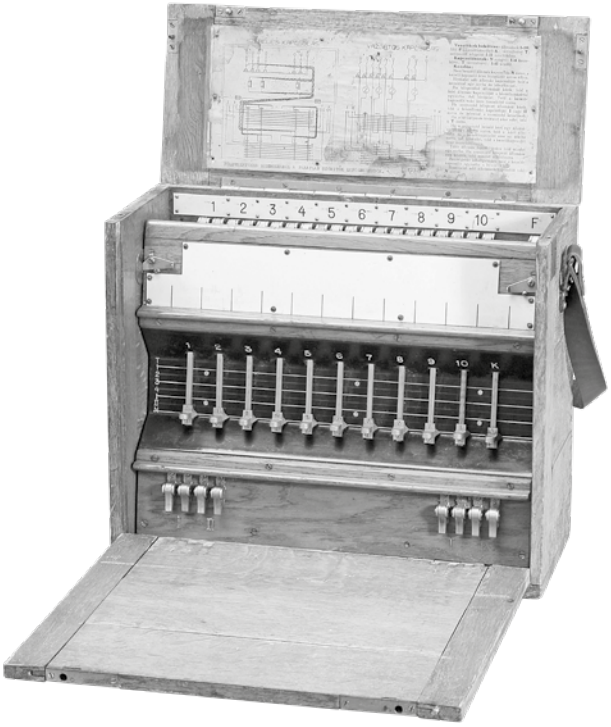
A 7/20 M beszélő-szekrény felépítése

1920-ban történt az első, háború utáni módosítás: a 7 M TBK-n néhány változtatás és egyszerűsítés.

A módosított TBK-t 7/20 M néven rendszeresítették. Az elődjéhez képesti fontosabb eltérések az alábbiak voltak:

– A telepszekrényből egy dupla telep (2×1,5 V) bekerült a készülékházba, ezzel egyetlen szekrényben kapott helyet a teljes, üzemképes szerkezet.
– A négyes vonalváltó megszűnt, így a TBK egyetlen központra vagy másik készülékre volt csatlakoztatható a két vonalszorítón (V1 és V2) keresztül. Szükség szerint a vonalszorító pár alá átmenetileg több ellenállomás is rákötheto volt.
– Dupla villámhárítót kapott, így a kettős vezetékre tervezett készülék mindkét vonala (V1 és V2) védve volt a légköri kisülések ellen. A földelő vonalszorító (F) is megmaradt, tehát továbbra is lehetőség volt az egyes vezetéken történő kommunikációra.
– Földlemez (földelőnyárs, sönttüske) nem volt rendszeresítve a készülékhez. A Nagy Háborúban tapasztaltak szerint ez könnyen helyettesíthető volt az általános felszerelés részét képező szuronnyal vagy egyéb fémtárggyal. Ezáltal a TBK tömege is csökkent.
– Az egyik leglényegesebb módosítás a hívóváltó (vagy hívógomb) leköltöztetése volt a kézibeszélő markolatáról a készülékház jobboldalára. Ennek egyik oka az volt, hogy a nem csak hívásjelzésre, hanem morzejelek továbbítására is szolgáló gomb működtetése közben így nem kellett az 1 kg-os kézibeszélőt tartani.
– A markolaton felszabaduló hely új funkciója a „hangosan hallgató gomb" lett. Ennek lenyomásakor a morgó szekunder áramköre rövidre záródott, így az ellenállomás beszédkor keltett mikrofonárama azon már nem haladt át, ezért a beszéd hangosabb volt. Ez főként akkor segített, ha a beszélgető fél nagyon messze esett (a vezeték ellenállása lényegesen nagyobb volt), amit az elód 7 M készüléknél a teleptartóba helyezhető második dupla telep tudott leküzdeni (sorba kapcsolva az elsővel, így 6 V feszültséget biztosítva).

1923-ban történt az első ténylegesen új fejlesztés, ekkor rendszeresítették a 23 M tízvonalas központi kapcsoló készüléket.

A 23 M központi kapcsoló üzemkész állapotban (Fotó: Hajdú József)

A telefonközpont fónikus rendszerű volt, tehát csak zengőjeles hívású TBK készülékeket lehetett rákapcsolni, akár egyes, akár kettős vezetékkel. Szerkezete keresztlemezes volt (akárcsak a Puskás Ferenc által 1881-ben átadott első, Fürdő utcai telefonközpont), ami azt jelenti, hogy vízszintes és függőleges fémlemezek metszéspontjait összekötve hozták létre a mellékállomások közötti kapcsolatot, egyidőben legfeljebb négy független vonalon. A tíz függőleges lemez a tíz bejövő vonal (mellékállomások) számára volt fenntartva, míg a tizenegyedikre a kezelő készülék csatlakozott (a központot kezelő TBK-ja).

A kapcsolószekrény tetejét fel-, és az előlapot lenyitva voltak elérhetők a kezelő szervek.

A tető alatt voltak találhatók a bejövő vonalak kettős szorítói (1, 2, 3 … 10) és a földszorító (F), míg az előlap alatt fentről lefele:

– egy cellulózlap az állomások és hívójeleik feliratozására;
– a keresztlemezek csúszókapcsolói („csusztató”);
– baloldalon két átkérővonal szorítói (I. és II.), jobboldalon a „távmondat vevő állomás” (távíró) és a kezelő TBK vonalszorítói (T és K).

A csúszókapcsolók nyolc állása lentről felfelé:

– N: Nyugalmi helyzet (pl. hívások várása);
– II: a 2. átkérővonal;
– I: az 1. átkérővonal;

– 1–4: beszélgetési állások;
– T: Távíró gép.

Az egyes állomások csúszkáit azonos állásba tolva lehetett őket összekapcsolni, tehát több állomás is azonos állásba hozható volt, azaz konferenciabeszélgetés is lehetséges volt (ezt körözvénykapcsolásnak nevezték). Az átkérővonalakra akkor volt szükség, ha a mellékállomások száma egy második vagy harmadik 10-es központ telepítését is szükségessé tette. Ha egy bejövő hívás olyan ellenállomást igényelt, amely másik központra volt kapcsolva, a kezelő annak az átkérősávjára állította a csúszkát és átadta a hívást a másik központ kezelőjének. Amennyiben nem volt szükség második vagy harmadik központ telepítésére, az átkérővonalakra mellékállomások is kapcsolhatók voltak, így a központ 12 vonalasként működött.

A központi kapcsoló kezelőlapját lenyitva lehetett hozzáférni a belső szerkezethez. A vonalszorítók alatt helyezkedett el:

– 20 darab 3 amperes kiolvadó biztosíték,
– 10 pár villámhárító szénpár,
– 10 tartalék kiolvadó biztosíték, 5 tartalék szénpár és 3 tartalék csúszószán,
– egy csavarhúzó és
– 10 darab, vertikálisan elhelyezett hallgató (a fotón ebből csak a jobboldali három látszik), amelyek tulajdonképpen a bejövő hívást jelző morgók.

A morgók (rezgők) oldalán levő szárnyas csavarral lehetett szabályozni azokat.

A központ kezelője a bejövő híváshoz tartozó rezgő hangja és a leadott hívásjel (pl. morzejel) alapján tudta, hogy melyik mellékállomás kér beszélgetést.

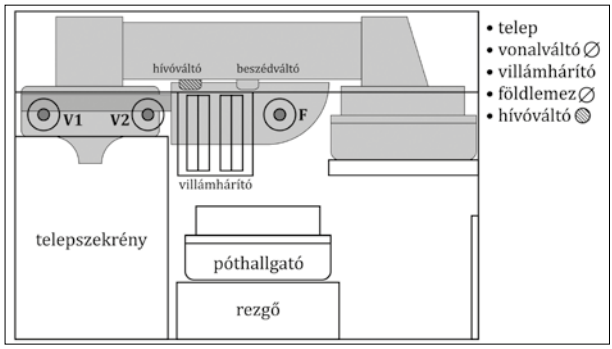
A készüléket eleinte az Egyesült Izzólámpa és Villamossági Rt. gyártotta, majd annak gyengeáramú részlegének különválása után a Standard Villamossági Rt. vette át.

Ez a központ ismét szükségessé tette a 7/20 M TBK módosítását, ugyanis a központi kapcsoló kezelőjének legalább egy szabad kézre volt szüksége a gyors és zökkenőmentes kapcsoláshoz. Ez a módosítás vezetett a 7/23 M rendszeresítéséhez, leginkább mint a 23 M 10 vonalas központ kezelőkészüléke.

A módosítás lényege az volt, hogy a készülék jobboldalára kivezetett hívógombot (hívóváltót) visszahelyezték a kézibeszélő markolatára (ezzel a „hangosan hallgató gomb" megszűnt), így a központ kezelője az egyik kezében tartva azt, egyidőben tudott hívni és beszélni is, a másik keze szabad maradt a kapcsolások elvégzésére. Ennek az átalakításnak tudható be, hogy a szűk két év alatt legyártott 7/20 M készülékből nem igazán maradt fenn gyári állapotú darab.

A háború utáni csökkent szolgálatra (mint mellékállomások, amelyeket a központok összekötöttek) elegendőek voltak az 1914–1918 között legyártott több mint 70.000 darab 7 M-ből a határon belül maradtak, amelyeket kiegészített az 1200 darab Siemens & Halske 10/16 M típus.[3] Ezt alátámasztja, hogy még 1944-ben is használta őket a Magyar Királyi Honvédség.

3 *Johann Prikowitsch:* Telegraph und Telephon in der k. (u.) k. Armee und Marine. I. kötet. Wien, 2016. 153. o.

A 7/23 M beszélő-szekrény felépítése

Az 1930-as átfogó megújulás

Az 1930–1931-es időszak hozta meg a vezetékes híradástechnikában szinte az összes használati eszközt érintő fejlesztést. Új, minden addigi technológiát használó és kiszolgáló távbeszélő-készülék és új központok kerültek rendszeresítésre. A hálózatot új vezetéktípusokkal építették, azokat új kábeldobokról telepítették új gombolyítókkal, és a Ludovika Akadémia állományából több fegyvernemmel együtt kiválva az önállósulás útjára lépett a Hidegkúti úton a híradó szak.

Mindezek mellett 1931-ben volt a magyar telefónia 50. évfordulója is.

A tábori TBK terén megjelent a teljesen új, egységes 30 M távbeszélő-készülék. Az „egységes" jelző arra utal, hogy a több környezetet is kiszolgáló készlet egy 30 M zengőjeles (fónikus) alapkészülékből, egy csengőjeles (induktoros) 30 M pótkészülékből, illetve ezek további kiegészítőiből (automatikus számtárcsa és dobozhallgató) állt.

Az alapkészülék keményfa (lakkozott bükk) házban kapott helyet, a tetején fogantyúval és az oldalára oldható (de a kiakadást gátló) szerelékekkel rögzített bőr vállszíjjal volt ellátva.

A 30 M távbeszélő-alapkészülék nyitott állapotban (Fotó: Hajdú József)

Málházott állapotban a fedélben kapott helyet a kézibeszélő, és ide volt rögzítve a földlemez és a szerelőkulcs is. A fedél alatti szerelvénylemezen voltak a kézibeszélő és a póthallgató csatlakozóaljzatai, a vonalszorítók és a rezgő kihajtható karú billentyűje. A tőle jobbra eső rekeszben tárolták a póthallgatót.

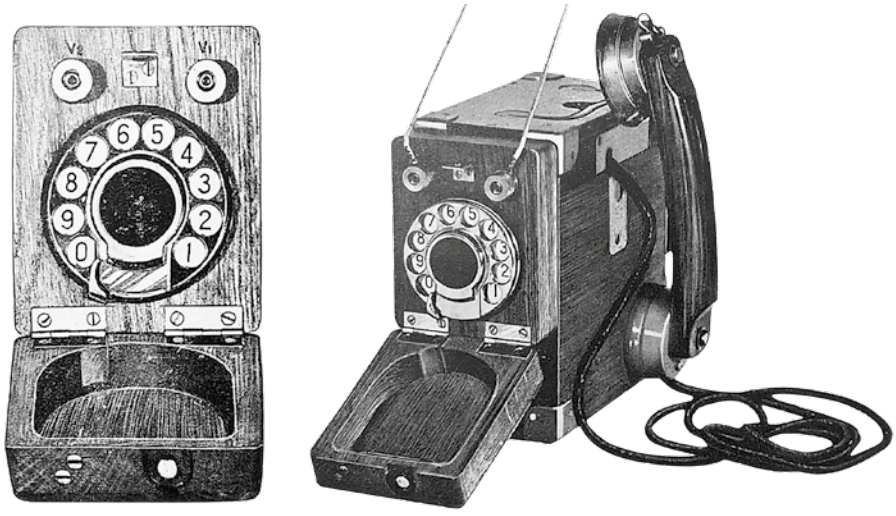
A szerelvénylemezt felnyitva, az alján kapott helyet a rezgő és a villámvédő szénpár, az alattuk levő rekeszekben pedig a 2×1,5 V-os telep és egy alumínium lemezen a kapcsolási rajz, az aljára erősítve egy pótmikrofonbetét és egy tartalék villámvédő szénpár. A telep behelyezése és a vonalvezetékek bekötése után, a rezgőkapcsolót kihajtva, a kézibeszélőt (és esetleg a póthallgatót) csatlakoztatva a TBK zengőjeles környezetben üzemképes állapotba került.

Az összes ismert darabot a Standard Villamossági Rt. gyártotta. A képeken szereplő példány – ha nem is teljesen, de – nevesített: egy „Török" nevű honvéd biztosan használta.

A 30 M induktoros pótkészülék elsőrendű szerepe az volt, hogy az alapkészüléket kiegészítve, azt csengőjeles környezetben is használhassák. Ezen kívül a pótkészüléket – megfelelő kiegészítőkkel felszerelve – önállóan használhatták helyi (LB), központi (CB) teleprendszerű, valamint önműködő (automatikus) kapcsolású távbeszélő-hálózatokban.

A készülék sarokvasakkal védett tölgyfa szekrényben kapott helyet, ami fogantyúval és lecsatolható hordszíjjal volt ellátva. A szekrényben volt az ellenállomás megcsengetésére szolgáló induktor, a saját csengőmű, míg a szerelvénylapon a kézibeszélő felakasztására szolgáló kihajtható automata bontóvilla.

Bár gyakori használatára nem volt szükség, ha a TBK-t automata kapcsolású távbeszélő-hálózatban akarták használni (akár postaszabványúban), ellátták a 30 M tárcsázóval.

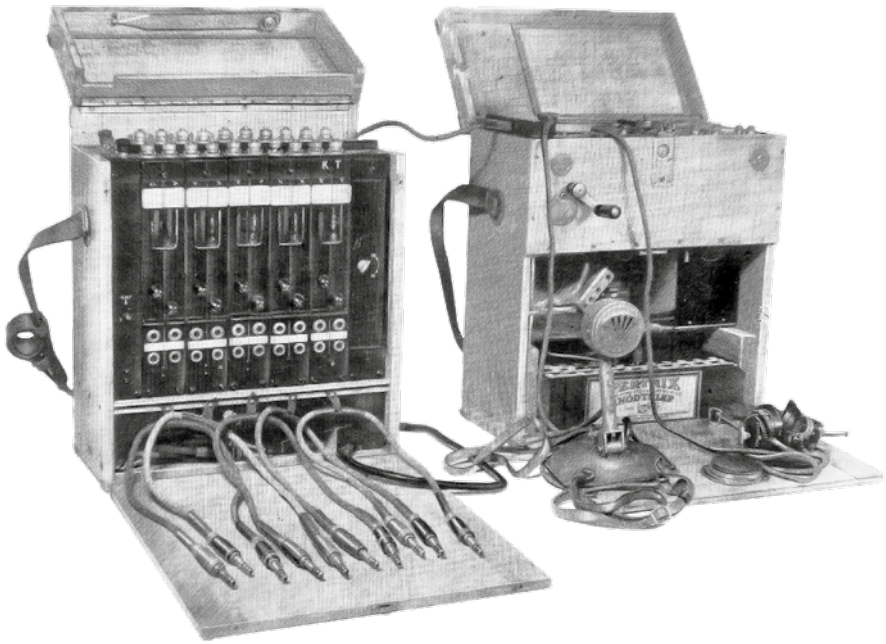

A 30 M tárcsázó nyitott és a pótszekrényhez csatlakoztatott, üzemkész állapotban (Híradó felszerelési utasítás. IV. rész. 30 M távbeszélő-készülék, csengőjeles pótszekrény és dobozhallgató ábrafüzete, 1939)

A TBK-val együtt rendszeresítették a 7 M dobozhallgató utódját, a 30 M dobozhallgatót. A derékszíjra fűzhető bőrtokban az immár távbeszélőhöz is csatlakoztatható hallgató, a hangtölcsér és a hívósíp kapott helyet.

A központi kapcsolók területén egy 10 vonalas és egy 30 vonalas központ is született.

A 30 M 10-es központi kapcsoló csengő- és zengőjeles hívású állomások bekapcsolására is alkalmas volt, sőt, a KT (közös telep) jelzésű sávjaiba CB rendszerű (központi telepes) vonalakat is beköthettek. Több mint tíz vonal esetén további egy vagy két kapcsoló volt mellé helyezhető, és akár egy kezelő is végezhette mindhármon a kapcsolást. Az egység két, egymással elektromosan összekötött szekrénybe volt szerelve.

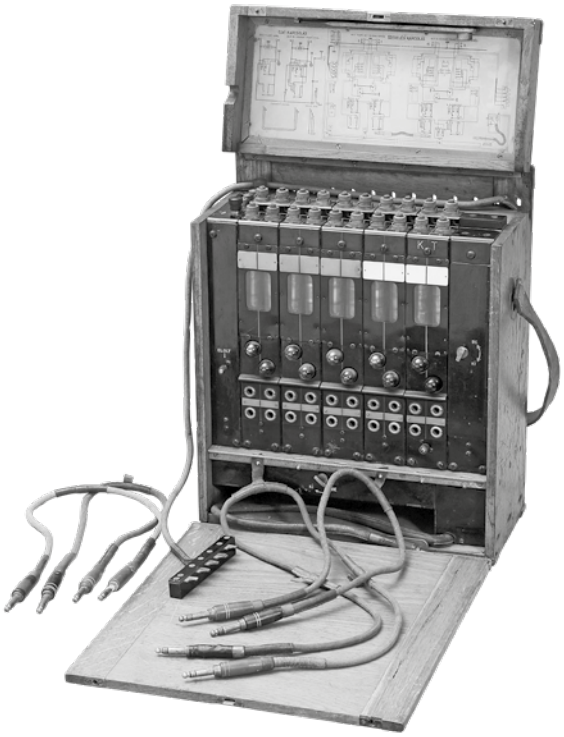
A 30 M 10-es központi kapcsoló- és kezelőkészlet-szekrény üzemkész állapotban (Csukás Endre alezredes: Vezetékes készülékismeret, 1943)

A jobboldali kezelőkészlet-szekrényben kapott helyet a rezgő és az induktor, a mellbeszélő (mikrofon) és a fejhallgató, valamint a működéshez szükséges tápegységek. Szintén ebben tárolták a tartalék alkatrészeket. Szükség esetén erre az egységre rögzítették a számtárcsát.

A – jobboldali társához hasonlóan – lakkozott keményfával védett baloldali kapcsolószekrény lecsatolható hordszíjjal volt ellátva.

A szekrény tetejét fel-, és előlapját lenyitva fértek hozzá a kapcsoláshoz szükséges egységekhez. A fedél alatt voltak a bejövő vonalak kettős szorítói, ezeket egyvezetékes (földelt) módban is használhatták. A fedélben kapcsolási rajz és – a felső pereme alatt – földlemez kapott helyet.

Az előlapon öt, kettős vonalegység volt található, felül a tartalékkal cserélhető villámvédők voltak elhelyezve, alattuk a bejövő hívást jelző ködfénylámpák (szintén cserélhetők), majd a vonalakhoz tartozó dugaszhüvelyek. A szekrény alsó, zárható rekeszében kilenc (öt rövid és négy hosszú) dugaszzsinór volt elhelyezve. Ezekkel történt a hívó és a hívott fél összekapcsolása. Körözvénykapcsolás is lehetséges volt.

A 30 M 10-es központ kapcsolószekrénye nyitott állapotban (Fotó: Hajdú József)

A 30 M 30-as központi kapcsoló működése, szerkezete és kezelési módja azonos volt a 10-esével, a lényeges különbség, hogy az összes alkatrész tartozékokkal együtt egyetlen szekrénybe lett építve. Az egység tömege 67 kg volt. Oldalain fogantyúk, illetve a gépkocsiba történő rögzítésre való szerelvények kaptak helyet.

A fedélben négy földlemez és két szerelőkulcs volt rögzítve, az előlap belső oldalán a kapcsolási rajz, mögötte a már megismert kettős vonalegységek (15 darab) sorakoztak. Alattuk következtek a kettős hüvelypárok, majd egy ferde síkon a kapcsolódugaszok a zsinórok végén, amelyeket rugók húztak lefelé. A szerelvénylap jobboldalán alapfelszerelés volt a rögzített számtárcsa.

Mivel nagy forgalom esetén egy kezelő nem volt elég, ezért eleve két mellbeszélőt és két fejhallgatót lehetett csatlakoztatni a központhoz.

1930-ban külön távíró és távbeszélő célra is fejlesztettek és rendszeresítettek vezetékeket. Az 1922 és 1941 között hadrendbe állított egyerű vezetékek összefoglaló táblázata:

Táblázat

a tábori egyerű kábelek főbb tulajdonságairól.

Elnevezés	Az erek				A gumi		A beszövés		A vezeték					
	száma	anyaga	átmérője	szak. szil.	falvast.	minősége	anyaga	minősége	átmérője	súlya	szak. erő	ellenállása	csillapítása	hullámellenállás
			mm ø	kg	mm	%			mm ø	kg/km	kg	Ω/km	β	z
22 M. távbeszélő	6 1	ó. acél ó. v. réz	0·24 0·3	200 28	0·2	Balata szalag	P.	30/I.	2·2	6·1	50	170	0·09	2350
30 M. táviró	4 3	ó. acél ó. v. réz	0·37 0·37	200 28	0·6	33·5	P.	80/II.	3	15	100	50	0·037	530
*30 M. távbeszélő	6 1	ó. acél ó. v. réz	0·2 0·26	200 28	Papir	—	P.	80/II.	1·5	3·6	43	220	0·115	2680
36 M. táviró	10 1	ó. acél ó. v. réz	0·21 0·51	210 28	0·6	50	L.	80/I.	2·8	13	74	71	0·053	1530
36 M. táviró (aludur)	12 7	ó. acél aludur	0·21 0·24	210 32	0·6	50	L.	80/I.	2·8	11	94	75	0·075	1450
36 M. távbeszélő	8 1	ó. acél ó. v. réz	0·21 0·41	210 28	0·6	50	L.	80/I.	2·7	10	70	110	0·07	1875
41 M. egységes	10 1	ó. acél ó. v. réz	0·21 0·51	210 28	0·6	50	L.	80/I.	2·7	13	74	71	0·053	1530
*41 M. tábori	12 1	ó. acél aluminium	0·21 0·7	210 12	Papir	—	L.	40/I.	2·6	10	80	68·5		

Megjegyzés: *Ezen kábelek szigetelési ellenállása vízben rohamosan romlik!

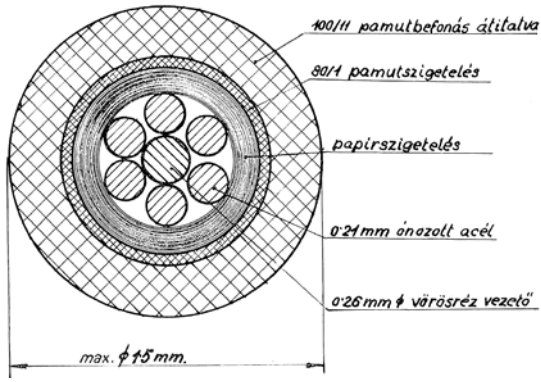

A 30 M 30-as központi kapcsoló üzemben (HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Fotóarchívum leltári szám: 48672)

A vezetékek ónozott vörösréz szálat tartalmaztak a jó vezetőképesség (alacsony csillapítás) és ónozott acélszálakat a magas szakítószilárdság elérése céljából.

A 30 M távírókábel átmérője 3 mm. Tömege kilométerenként 15 kg, ellenállása ugyanekkora hosszon 50 Ω.

A 30 M távbeszélőkábel átmérője a gumiszigetelés hiánya miatt feleakkora volt, de vízben gyorsan csökkent a szigetelési ellenállása. Tömege kilométerenként 5 kg, elektromos ellenállása maximum 250 Ω/km.

A 30 M távbeszélőkábel keresztmetszeti szerkezete (Híradó felszerelési utasítás. IV. rész. 16/1-b füzet. Tábori egyerű kábelek, 1941)

A kábeldobok és -gombolyítók terén egyszerűsítő módosítás mellett új fejlesztés is történt. Továbbra is rendszerben maradt a 3 M (1903!) gombolyítókészülék, amelybe a 3 M kábeldob illett, rajta a 3 M, 10 M, 16 M (a Nagy Háborúból), 22 M vagy 30 M vezetékek bármelyikével (1934-es adat, később a 36 M és 41 M vezetékekkel is használták).

A gombolyító módosított változatát 31 M típusszámmal rendszeresítették, amely továbbra is a 3 M kábeldobot fogadta. A vázat *(állványt)* megerősítették, egy támasztó beiktatásával háton hordozhatóvá alakították, illetve a kereten a forgatókar használaton kívüli rögzítésére alkalmas szereléket rögzítettek.

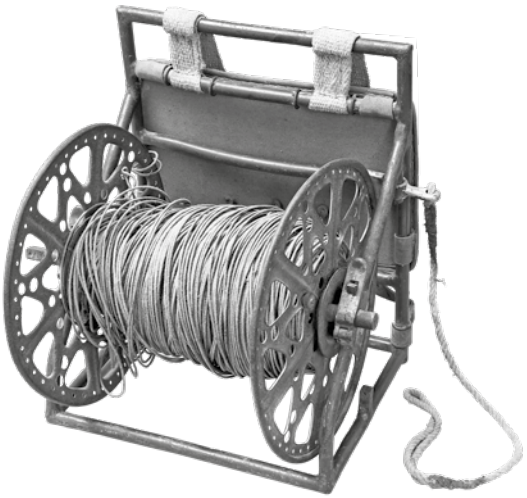
A 3 M és a 31 M gombolyítók állványai (Fotó: Hajdú József)

Lényeges különbség volt még a dob tengelyét fogadó és rögzítőszerelék egyszerűsítése és rejtett csapággyal való ellátása.

Új fejlesztés volt egy lényegesen nagyobb kábeldob és az azt befogadó gombolyító 30 M típusszámmal. A német császári hadseregben ez a méret már rendszeresítve volt, majd némi átalakítás után a Reichswehr és a Wehrmacht is továbbvitte. A Magyarországon 1930-ban rendszeresített dob kompatibilis volt a német gombolyítóval és a német kábeldob is illett a magyar gombolyítóba. Vezetékátmérőtől függően 800–1000 méter fért fel a magyar 30 M kábeldobra.

A dobon a kábel kivezetett, belső végét rögzítő szorítócsavar kapott helyet, illetve a fektetés közben a túlfutást gátló fékszerkezet került a gombolyítóra. Az újonnan rendszeresített eszköz jelentősen felgyorsította a hosszú távokon történő vonalépítést.

Egy hátoldalán nevesített, korabeli fényképről tudjuk, hogy a csapatpróbák egyike 1930 májusában történt a Budaörsi út mellett, jó eséllyel a mai Petőfi Sándor laktanyából indulva.

30 M gombolyító és dob
(Fotó: Hajdú József)

Vonalépítő csapatpróba a Budaörsi úton, 1930. május

A következő, hasonló arányú híradástechnikai fejlesztés 1939-ben történt, kiegészítve egy második lépcsővel 1941-ben, ami már nagyrészt a magyar hadba lépés következménye volt.

50 éves a magyar telefónia

1931. május 1-jén, az első telefonközpont 1881-es átadása után pontosan 50 évvel, a magyar telefónia kerek évfordulót ünnepelt. A Magyar Királyi Posta méltóképpen megünnepelte a jubileumot, nemcsak eseményekkel és kiadványokkal, emléklapokkal és nyomtatványokkal, hanem a Standard Villamossági Rt-től rendelt négy, egyedi kialakítású, automata CB rendszerű távbeszélővel is, személyre szabottan gravírozva:

– dr. báró Szalay Gábor (a Magyar Királyi Posta vezérigazgatója),
– Bud János (kereskedelemügyi miniszter),
– gróf Bethlen István (miniszterelnök) és
– vitéz Horthy Miklós (kormányzó) számára.

Dr. báró Szalay Gábor és vitéz Horthy Miklós számára készült távbeszélők (Fotó: Hajdú József)

A miniszter és miniszterelnök készülékeinek sorsa, mai helye ismeretlen. A másik két távbeszélő azonban biztonságban és működőképes állapotban a Postamúzeum gyűjteményét gyarapítja.

Wired Communications Equipment in Service with the Royal Hungarian Defence Forces (up to 1931)

The study is an edited version of a presentation given at a conference on the First World War entitled 'Daily Life in Wartime VI' that was held in 2021. It deals with communications devices from the time of the Austro-Hungarian Monarchy, as well as with the main developments in this field between the two world wars. Starting out from the beginnings of Hungarian telephony, it proceeds through telephony equipment and improvements to it in the decade between 1919 and 1929 to the comprehensive renewal of such equipment that took place in the 1930s.

Die Drahtnachrichtengeräte der Königlich Ungarischen Armee bis 1931

Der Aufsatz ist die redigierte Version des Vortrages, der 2021 auf der Ersten Weltkriegs-Konferenz „Kriegsalltage VI." gehalten wurde, und die Nachrichtengeräte aus der Zeit der Österreichisch-Ungarischen Monarchie, sowie die wichtigeren Entwicklungen der Zwischenkriegszeit vorstellt: von den Anfängen der ungarischen Telefonie, der Ausrüstung der Fernsprechanlagen zwischen 1919 und 1929 bis zu den umfassenden Erneuerungen in 1930.

Sallay Gergely Pál

Vitéz Galánthay-Glock Tivadar tábornok kitüntetéseiről

Vitéz Galánthay-Glock Tivadar tábornok neve eseménydús katonai pályafutása mellett tudományos, művészeti és közéleti tevékenysége miatt is ismerősen csenghet sokak számára. Nyelvészeti és képzőművészeti munkássága nemzetközileg is ismertté tette. A két világháború közötti magyar–albán, magyar–bolgár, magyar–japán és magyar–török kulturális és társadalmi kapcsolatok kulcsfigurája volt, de magas tisztségeket töltött be több tudományos, kulturális és társadalmi egyesületben is. Gazdag életpályáját hűen tükrözik bel- és külföldi kitüntetései, amelyek családja birtokában vannak. Ezt a – számos különlegességet is tartalmazó – kitüntetéshagyatékot mutatjuk be írásunkban.[1]

Vitéz Galánthay-Glock Tivadar életpályája[2]

Galánthay-Glock Tivadar Vágvecsén (ma Veča, Szlovákia) született 1872. október 30-án Glock Tivadar néven. Az elemi iskolát Nyitrán (ma Nitra, Szlovákia) és Pozsonyban (ma Bratislava, Szlovákia) végezte el. Középiskoláit Galgócon (ma Hlohovec, Szlovákia) kezdte, majd 1887-ben a pozsonyi császári és királyi gyalogsági hadapródiskolába került, amelynek sikeres elvégzése után, 1891-ben hadapród tiszthelyettessé avatták. A szolnoki császári és királyi 68. gyalogezred volt első szolgálati helye. Kiváló nyelvérzékének és szorgalmának köszönhetően a magyaron, németen és szlovákon kívül az angol és a francia nyelvet is elsajátította.

1893. november 1-jével hadnaggyá léptették elő és áthelyezték a kecskeméti császári és királyi 38. gyalogezredhez. 1897. május 1-jétől főhadnagyi rendfokozatban, századparancsnoki beosztásban szolgált. 1906-ban feleségül vette a kalocsai kórház főorvosa, dr. Hümpfner József Irén nevű lányát. Házasságukból három gyermek született: Irén, Tivadar és Emil. 1907. november 1-jével századossá léptették

1 A cikk megírásához nyújtott önzetlen támogatásért, különösképpen a bemutatásra kerülő kitüntetéshagyaték tanulmányozási lehetőségéért köszönet illeti Galánthay Zsoltot és dr. Galánthay Zsombort, vitéz Galánthay-Glock Tivadar tábornok unokáját, illetve dédunokáját, valamint a kutatás segítéséért dr. Bonhardt Attila nyugállományú ezredest.

2 Vitéz Galánthay-Glock Tivadar tábornok életrajzának ismertetése dédunokája, dr. Galánthay Zsombor munkáján alapul, amely megjelenés alatt áll a Ludovika Egyetemi Kiadó alábbi kötetében: Ludovikás életutak. Szerk. *Csikány Tamás – Hausner Gábor.* Budapest, 2022.

elő és áthelyezték a gyulafehérvári császári és királyi 50. gyalogezredhez, ahonnan 1909-ben került vissza anyaalakulatához Kecskemétre.

Az első világháború kitörésekor a császári és királyi 38. gyalogezred 5. századának parancsnokaként a szerb harctérre vonult. Részt vett a Száva-menti harcokban és Szabács (ma Šabac, Szerbia) bevételében. 1914. augusztus 16-án tüdőlövéstől súlyosan megsebesült. Életét az újvidéki (ma Novi Sad, Szerbia) kórházban mentették meg, felépülését orvos apósának gondos ápolása segítette Kalocsán. Sokoldalú nyelvtudására való tekintettel – lábadozása idejére, 1915. május 1-jével – arcvonal mögötti szolgálatra a keleti hadszíntérre vezényelték, ahol kémelhárító feladatokat látott el. 1915. szeptember 1-jétől őrnagyi rendfokozatot viselt. Nyelvismerete további beosztásaiban is fontos szerepet játszott. 1916. január 1-jétől 1916. június 30-ig a ruszcsuki (ma Rusze, Bulgária) kikötő parancsnoka volt az Al-Dunán.

1916. július 1-jétől ismét hadi beosztást kapott és megint az orosz hadszíntérre került, ahol a császári és királyi 23. gyalogezredben zászlóaljparancsnoki beosztásban szolgált. 1916 augusztusában parancsot kapott, hogy összekötőtisztként vonuljon be a galíciai harctéren az osztrák–magyar csapatokkal együtt harcoló oszmán XV. hadtest vezérkarához. Erre azonban már nem kerülhetett sor, mert augusztus 31-én Zborów (ma Zboriv, Ukrajna) védelmében zászlóalja élén harcolva orosz fogságba esett. Közel két évet töltött hadifogságban, előbb a Volga torkolatánál fekvő Asztrahánban, majd a Káma melletti Permben, ahol hadifogoly török tiszteket is őriztek. Fogolytársaival együtt „ATEL" címmel török nyelvű, kéziratos újságot szerkesztett, környezetét pasztellrajzokon örökítette meg. Mivel sebesülése nem múlt el nyomtalanul, 1918 májusában a Vöröskereszt csereakciója folytán sebesültként hazatérhetett.

Hazatérése után visszamenőleges hatállyal, 1916. november 1-jei ranggal alezredessé léptették elő és török nyelvtudására tekintettel beosztották a Közel-Keletre küldendő császári és királyi Keleti Hadtesthez (Orient-Korps). A konstantinápolyi osztrák–magyar kikötő parancsnokságát kellett volna átvennie, amely fontos katonadiplomáciai beosztásnak számított. Új állomáshelyére azonban a bolgár front összeomlása miatt már nem jutott el. 1918 novemberében a pozsonyi katonai főreáliskolán a francia nyelv tanárává nevezték ki. Pozsony kiürítése után az iskolát Hajmáskérre helyezték át, ahol Glock Tivadar alezredes 1919. február 1. és október 1. között az iskola tanára és parancsnoka volt.

Mint hivatásos tiszt 1919. augusztus 2-án átlépett a Nemzeti Hadseregbe. 1919 őszén nyelvtudása miatt a Hadügyminisztérium hadifogoly osztályához osztották be, ahol a magyar hadifoglyok hazaszállításával kapcsolatos levelezést intézte. 1920. március 1-jével a Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia állományába került és több nyelv tanára lett. 1920. május 1-jén (1918. szeptember 1-jei ranggal) ezredessé léptették elő.

1920. szeptember 1-jével a magyar haderő létszámcsökkentése miatt nyugállományba helyezték, azonban 1921. szeptember 1-jén – a helyi alkalmazású tisztek állományába való egyidejű áthelyezése mellett – visszavették a tényleges állományba. A trianoni békeszerződésnek a tisztikar létszámát korlátozó intézkedései következtében 1921. november 1-jével ismét nyugállományba helyezték, majd december 20-ával főigazgatói (rejtett ezredesi) rangban ideiglenesen áthelyezték a tanári karba,

és tovább folytatta munkáját a Ludovika Akadémián az angol, a francia és a bolgár nyelv tanáraként, ahol egyben a nyelvi tanulmányi csoport vezetője és a Honvédelmi Minisztérium tolmácsvizsga bizottságának elnöke volt. 1924-es minősítése szerint magyar, német, angol és francia nyelvtudása tökéletes volt, bolgárul, törökük, szlovákul, spanyolul és kínaiul jól, oroszul gyengén írt és beszélt.

1926. július 1-jével átmeneti viszonyba helyezték, és érdemeit 1926 decemberében a „tábornoki cím és jelleg adományozásával" ismerték el, azaz címzetes tábornokká nevezték ki. 1927. július 1-jével végleg nyugállományba helyezték, azonban mint tiszteletdíjas tovább folytatta nyelvtanári és képzőművészeti tevékenységét a Ludovika Akadémián.

1929-ben első világháborús érdemei és kitüntetései alapján felvették a Vitézi Rendbe, ez alkalomból családi nevét Galánthay-ra magyarosította. Azonban, mivel képzőművészeti és tudományos tevékenységét addig Glock néven folytatta, vezetéknevét attól fogva Galánthay-Glock kettős névként használta.

Vitéz Galánthay-Glock Tivadar nyugállományú tábornok az 1930-as évek elején. Nyakában a bolgár Nemzeti Katonai Érdemrend parancsnoki keresztje, bal mellén belföldi kitüntetései és vitézi jelvénye, jobb mellén a bolgár Tartalékos Tisztek Egyesületének jelvénye és az oszmán Háborús Emlékérem látható (magántulajdon)

Galánthay-Glock Tivadar nem csak a nyelvek terén volt kiváló, rajztehetsége már hadnagy korában megmutatkozott. 1897-ben kezdte festészeti tanulmányait. Művei elsősorban történelmi témákat dolgoztak fel és csatajeleneteket ábrázoltak. 1902-től a budapesti Mintarajziskolában, majd a bécsi Képzőművészeti Akadémián tanult. 1903-ban részt vett a főváros által Budavár 1849-es bevételének megfestésére hirdetett pályázaton, vázlatát annak megvásárlásával tüntették ki és a Székesfővárosi Múzeumban helyezték el. Művei többször szerepeltek a Nemzeti Szalon kiállításain, magyar vonatkozású csataképeivel 1909-ben részt vett az Österreichischer Kunstverein kollektív tárlatán Bécsben. Az 1913-as drezdai nemzetközi művészeti kiállításon I. díjat és aranyérmet nyert egy még élő 1848-as szabadságharcost ábrázoló portréfestményével.

Történelmi eseményeket, illetve csatajeleneteket megelevenítő olajfestményei közül hármat 1922-ben a Magyar Királyi Hadtörténelmi Múzeum vásárolt meg, további 15 műve a korabeli feljegyzések szerint katonai alakulatokhoz, civil szervezetekhez, illetve közgyűjteményekbe került. Képei többek között megtalálhatók voltak József főherceg palotájában, a Ludovika Akadémián, a Mária Terézia Katonai Rend dísztermében és a Honvédelmi Minisztériumban. Elismert festőművészként 1920–1931 között a Ludovika Akadémia Levente Körében – a nyelvi csoport mellett – a képzőművészeti csoportot is vezette. 1931. szeptember 1-jétől végleg visszavonult a tanítástól, életét tudományos, képzőművészeti és politikai tevékenységének szentelte.

Képzőművészeti tevékenysége mellett foglalkozott a gyorsírással is. Magyar és török nyelvre kidolgozott modern gyorsírási rendszere lehetővé tette a beszédsebességű leírást. Saját jelölési rendszerét 1907 októberében mutatta be, majd az elkövetkező években több szaklapban publikálta és számos nyelvre alkalmazta. Reformtörekvéseiben rendkívüli nyelvtehetsége is segítette. Sokat foglalkozott a magyar írás, illetve rovásírás eredetének kutatásával, valamint nyelvünk urál-altaji és elő-ázsiai kapcsolataival. Legjelentősebb tudományos eredménye a kínai nyelvhez alkotott újszerű rendszere volt, amelyet első változatban a kínai kormány által kiírt pályázatra nyújtott be 1914-ben. Az 1937-es londoni nemzetközi gyorsíró kongresszuson mutatta be tökéletesített átírási rendszerét, amely olyan nagy szakmai sikert aratott, hogy meghívták Pekingbe egyetemi tanárnak. Ő azonban nem akarta hazáját elhagyni, illetve országgyűlési munkáját megszakítani, ezért nem fogadta el a felkérést.

Ugyanis 1935-ben volt bajtársai, tisztelői és barátai felkérésére, a kormánypárt tevékenységével elégedetlen szabadelvű Polgári Szabadságpárt programját képviselve elindult az országgyűlési választásokon. Az őt övező általános elismertséget és tiszteletet bizonyítja, hogy nagy fölénnyel választották meg a kalocsai választókerület országgyűlési képviselőjének. A legnagyobb ellenzéki frakció aktív tagja lett, elsősorban gazdasági kérdésekben szólalt fel, valamint a hadirokkantak és hadiárvák szószólója lett. Ellenzéki képviselőként az Országgyűlés külügyi, valamint véderőbizottságának is tagja volt. 1939-ben egy műtét miatt nem tudott részt venni a képviselőválasztáson, így az utolsó „szabadon választott" országgyűlésnek már nem lehetett a tagja.

Az 1930-as években számos társadalmi megbízatást vállalt, így a Magyar–Bolgár Bizottság, valamint a Magyar–Albán Baráti Társaság elnöke, az Országos Frontharcos Szövetség országos alelnöke, a Társadalmi Egyesületek Szervezetének alelnöke, a Turáni Társaság ügyvezető alelnöke, a Nyugállományú Katonatisztek Országos Szövetsége Országos Elnöki Választmányának tagja, az Országos Hadimúzeum Egyesület tagja, a Magyar Gyorsírók Egyesületének tiszteletbeli tagja volt.

Budapest 1944–1945-ös ostromát XI. kerületi lakásában élte át. 1945 májusában szolgálattételre jelentkezett a Honvédelmi Minisztériumban, ahol nyelvi és gyorsírási ismereteire tekintettel a megszálló missziókkal kapcsolatot tartó összekötőtisztként előjegyzésbe vették, azonban aktív szolgálatára nem került sor.

1946-ban háború alatti magatartását igazolták, 1951-ben azonban nyugdíját megvonták, és családjával együtt Budapestről a Hortobágy melletti Mezőtárkányba telepítették ki. A kitelepítés megszűnte után, 1954-ben Érden telepedett le, mert

Vitéz Galánthay-Glock Tivadar nyugállományú tábornok feleségével az 1930-as évek végén. Belföldi kitüntetésein kívül az albán Szkanderbég Rend nagy vállszalagját, a bolgár Szent Sándor Rend nagytiszti keresztjét, a bolgár Nemzeti Katonai Érdemrend parancsnoki keresztjét és az oszmán Háborús Emlékérmet viseli (HM HIM Fotóarchívum leltári szám: 93982)

„politikai okokból" Budapestre nem költözhetett be. Nyugdíját soha nem kapta vissza. A 82 éves Galánthay-Glock és rokkant felesége megélhetését fiai és tisztelői támogatása tette lehetővé. 1956. december 12-én érdi lakásában agyvérzést kapott. Csak két nappal később tudták egy budapesti kórházba szállítani. Ott hunyt el 84 éves korában, 1956. december 15-én.

Vitéz Galánthay-Glock Tivadar tábornok kitüntetéshagyatéka

Galánthay-Glock Tivadar eseményekben és sikerekben gazdag pályafutását jól tükrözi kitüntetéshagyatéka, amely életének és működésének köszönhetően rendkívül összetett és különleges. A tárgyak mellett kitüntetéstokok és adományozási, engedélyeztetési okmányok is részét képezik. A hagyaték többféleképpen is tagolható: az elismerések adományozása szerinti időrend alapján, belföldi és külföldi kitüntetések szerinti bontásban, de elkülöníthetők a viselés módja szerint is (eredeti formában vagy kisebbített alakban, miniatűrként viselhető érdemjelek). A hagyaték bemutatásánál elsősorban a kronológiai megközelítést alkalmazzuk.

Első kitüntetései még nem érdem utáni elismerések, hanem tömegesen adományozott emlékérmek és -keresztek voltak. A Jubileumi Emlékérem a fegyveres erő számára 1898-ban, I. Ferenc József 50. uralkodói évfordulójára kibocsátott kitüntetés

volt, az 1908-as Katonai Jubileumi Kereszt pedig az uralkodó trónra lépésének 60 éves jubileumát jelölte. Az 1912–1913. évi Emlékkeresztet a balkáni háborúk alkalmából foganatosított mozgósítás résztvevői kapták. Első világháborús kitüntetéseit azonban már kivétel nélkül tényleges érdemekért és teljesítményekért tűzhette mellére. Az érdem után odaítélt hadikitüntetések közé tartozott a Katonai Érdemkereszt III. osztálya hadidíszítménnyel (1915) és a Bronz Katonai Érdemérem hadiszalagon (1916), míg a tényleges, első vonalbeli harctéri szolgálatot juttatta kifejezésre a Károly Csapatkereszt, sebesülését pedig a Sebesültek Érme, szalagján egy sávval (utóbbi jelölte egyszeres sebesülését). Felterjesztették ugyan az Osztrák Császári Vaskorona Rend III. osztályára is, ezt azonban a világháború során már nem adományozták részére, így az „elmaradt" kitüntetésről előbb igazolványt kapott, majd 1930-tól jogosulttá vált a kitüntetés miniatűrjének a Magyar Koronás Bronzérem vörös-fehér szegélyes sötétzöld szalagján való viselésére. Az elmaradt világháborús elismerési ügyek utólagos rendezésére ugyanis a Horthy-korszak magyar kitüntetési rendszerének részeként nyílt mód. 1930-tól azok a tisztek és hasonlóállásúak, akik hivatalosan igazolni tudták, hogy kitüntetési javaslatuk 1918 őszéig – bizonyos szintig bezárólag – tárgyalásra és jóváhagyásra került, jogosulttá váltak arra, hogy a Magyar Érdemkereszthez kapcsolódóan alapított Magyar Koronás Bronzérem katonai szalagján az adott osztrák–magyar kitüntetést jelképező miniatűrt viselhessék.[3] Galánthay-Glock Tivadar mellszalagos kitüntetései sorában tehát megtalálható a Magyar Koronás Bronzérem (elterjedt nevén „Signum Laudis") vörös-fehér szegélyes sötétzöld szalagon, kardokkal, a hadidíszítményes III. osztályú Osztrák Császári Vaskorona Rend miniatűrjével.

Az oszmán Háborús Emlékérem két példánya Galánthay-Glock Tivadar hagyatékából (magántulajdon)

Szintén első világháborús érdemeiért kapta első két külföldi kitüntetését: a bolgár Nemzeti Katonai Érdemrend parancsnoki keresztjét, valamint az oszmán Háborús Emlékérmet (elterjedt nevén „Vasfélholdat"), mindkettőt 1916-ban. Ez egyáltalán nem meglepő annak fényében, hogy 1916. január 1-jétől június 30-ig a ruszcsuki

3 A témáról részletesen ld. *Baum Attila:* Háborús érdemek utólagos elismerése – Magyar Koronás Bronzérem, szalagján az elmaradt háborús kitüntetés kisebbített alakjával. *Katonaújság*, 2010. I. évf. 2. sz. 46–53. o.

Az oszmán Háborús Emlékérem adományozási okirata Glock Tivadar részére, 1916 (magántulajdon)

kikötő parancsnoka volt, ahol a bolgár és az oszmán szövetségesekkel egyaránt szoros együttműködésre volt szükség és lehetőség. Míg az eredeti adományozási okirat mindkét esetben rendelkezésre áll, a két kitüntetés – előírások szerinti – elfogadásának és viselésének engedélyeztetése mégis az 1920-as évekre csúszott, minden bizonnyal orosz fogságba esése miatt, ahol aztán közel két évig tartózkodott.

Az oszmán kitüntetés adományozási okiratának felső részén elhelyezkedő koszorúban *„Glock ezredes*[4] *úr"* felirat olvasható arab írásjelekkel, a szöveg pedig így hangzik: *„Az 1332–1333-as évben [1913. november végétől 1915. november elejéig tartó időszak] lezajlott háborúban az Önre bízott feladatokban, mivel jó szolgálatot tett, erőfeszítést és eltökéltséget mutatott, Őfelsége, a méltóságos Padisah áldott nevében Önnek a háborús kitüntetés [Harp madalyası, azaz az oszmán Háborús Emlékérem] adatott."* Az okirat hátoldalán, címzés gyanánt az alábbi szöveg olvasható *„Ruszcsukban az osztrák–magyar kikötő parancsnoka, Glock ezredes"*.[5]

A bolgár Nemzeti Katonai Érdemrend parancsnoki keresztjének adományozási okiratán, amely 1916. augusztus 25-i keltezésű, helyesen, őrnagyként szerepel Glock Tivadar neve.

4 Valójában ekkor még őrnagyi rendfokozatot viselt.

5 A fordítás elkészítéséért a szerző köszönetet mond Péri Benedeknek és Péri Ákos Ájbeknek.

A két külföldi kitüntetés elfogadásának és viselésének hivatalos engedélyezése végül 1926-ban történt, amikor Horthy Miklós kormányzó – január 8-án kelt – legfelsőbb elhatározásával hozzájárult, hogy *„Glock Tivadar átmeneti illetékkel nyugállományba helyezett ezredes a neki a világháború folyamán adományozott bolgár királyi katonai érdemrend középkeresztjét és a török császári hadiérmet (vasfélholdat) elfogadhassa és viselhesse."*[6]

№ 224

НИЙ ФЕРДИНАНДЪ I

СЪ БОЖИЯ МИЛОСТЬ И НАРОДНАТА ВОЛЯ

ЦАРЬ НА БЪЛГАРИТЬ

Въ знакъ на НАШЕТО особенно благоволение, награждаваме

Г на Майоръ Теодоръ Глокъ

/ Major Theodor Glock /

отъ 23 пехотенъ полкъ отъ Импер. и Крал. Мастре Унгарска Армия

съ Командорския кръстъ

ОТЪ НАШИЯ

НАРОДЕНЪ ОРДЕНЪ ЗА ВОЕННА ЗАСЛУГА

Заповѣдваме да му се даде настоящата ГРАМОТА скрѣпена

съ печата.

София, 25-и Августъ 1916 г.

Канцлеръ на Ордените:

Секретарь:

A bolgár Nemzeti Katonai Érdemrend parancsnoki keresztje és adományozási okirata, 1916 (magántulajdon)

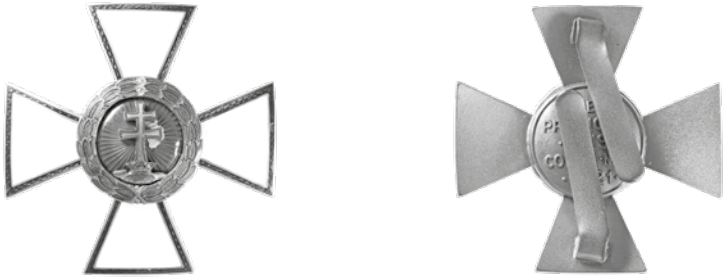
6 *Honvédségi Közlöny,* 1926. február 15. LIII. évf. 5. sz. 72. o.

Első világháborús részvételéért megkapta az egykori szövetséges államok háborús emlékérmeit is: a magyar Háborús Emlékérmet kardokkal és sisakkal, az osztrák Háborús Emlékérmet kardokkal, a bolgár Háborús Emlékérmet, illetve az előző hárommal ellentétben nem állami kibocsátású Német Háborús Emlékérmet „hadijelvénnyel" (Kampfabzeichen). Utóbbinak adományozási okiratán a Német Érdemlégió „tiszteletbeli marsallja" (Ehrenmarschall), Erich Ludendorff gyalogsági tábornok, valamint a „rendi tanács" tagjainak aláírása szerepel. Ez a különbség a magyarázata annak, hogy az első három – hivatalos állami – háborús emlékérmet igen, a német emlékérmet azonban nem viselte mellszalagos kitüntetései sorában, így az külön található meg a hagyatékban, eredeti, hosszúkás formájú, nem pedig a magyar hagyományoknak megfelelően háromszögletű szalagon. Az emlékérmek közül a bolgár Háborús Emlékéremre vonatkozóan maradt fenn egy dokumentum a hagyatékban: a budapesti bolgár királyi követség katonai attaséja, Stefan Terzieff vezérkari őrnagy által 1938. április 30-i dátummal aláírt, sokszorosított formalevél, amelynek kíséretében az adományozott részére megküldte a kitüntetést és annak adományozási okmányát.

Az első világháborús emlékérmek témakörében kifejezetten érdekes tény, hogy Galánthay-Glock volt az a személy, akit *„1931-ben a kormány kiküldötte Szófiába, hogy a bolgár cárnak és Ankarába, hogy a török köztársaság elnökének nyújtsa át a Magyar Hadiérem egy-egy tiszteletpéldányát."*[7] Nem is kérdés, hogy a kiküldetést a magyar–bolgár és a magyar–török kapcsolatok terén játszott kiemelkedő szerepének köszönhette. Itt érdemes megjegyezni, hogy a magyar Háborús Emlékérem kardokkal és sisakkal ékesített változatát Horthy Miklós I. Ferdinánd volt bolgár cárnak is adományozta 1930. december 19-én kelt legfelsőbb elhatározásával,[8] mivel azonban Ferdinánd az első világháború elvesztését követően lemondásra kényszerült és száműzetésbe vonult, Galánthay-Glock Tivadar értelemszerűen a hivatalban lévő bolgár cárnak, III. Borisznak (Ferdinánd fiának) adta át a kitüntetést Szófiában.

Már az első világháborútól függetlenül részesült az 1920-as években két magyar kitüntetésben – még Glock Tivadar néven – az akkor ezredesi rendfokozatot viselő katonatiszt. Ezek közül a szolgálatban eltöltött évei alapján kapta meg 1924-ben a Tiszti Szolgálati Jel II. osztályát, majd legrangosabb belföldi elismeréseként 1926-ban a Magyar Érdemkereszt III. osztályát. Az 1935-től Magyar Érdemrend tisztikeresztje néven ismert kitüntetést 1926. május 7-i elhatározásával ítélte oda részére a kormányzó *„a nemzeti hadsereg megalakulása óta különböző beosztásokban a nemzeti hadsereg felépítése, valamint a magyar királyi honvédség fejlesztése körül hazafias buzgalommal teljesített kiválóan eredményes és különösen hasznos szolgálataiért"*. Az indoklást és az adományozás dátumát a Csáky Károly gróf, honvédelmi miniszter által aláírt értesítőlevélből ismerjük, amelyen a címzés *„Glock Tivadar átmeneti illetékkel nyugállományba helyezett m. kir. ezredes urnak"* szól.

7 *Doromby József:* A volt cs. és kir. 38. gyalogezred története és emlékkönyve. Budapest, 1936. 385. o.
8 HM HIM Hadtörténelmi Levéltár (HL) I. 41. Legfelsőbb elhatározások 1930. 4088/K. I.–1930.

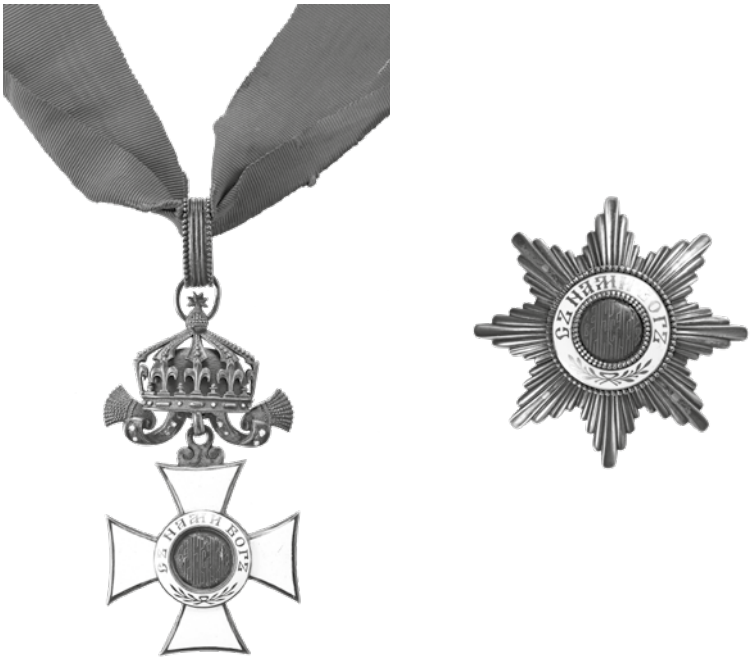

A Magyar Érdemkereszt III. osztálya, előlap és hátlap (magántulajdon)

A hagyatékban fennmaradt III. osztályú Magyar Érdemkereszt különlegessége, hogy hátlapján, a zárókorongon szereplő jelmondat (SI DEUS / PRO NOBIS / QUIS / CONTRA NOS) végén az előírás szerinti, az alapítás évét jelölő 1922 évszám helyett 1921 szerepel, illetve a megszokott, szúrótűből és beakasztó kampóból álló rögzítési mód helyett – a korszakban elsősorban jelvényeken alkalmazott megoldásként – két párhuzamos állású, fém rögzítőnyelv található. A Magyar Érdemkeresztnek ismertek 1921-es évszámmal készült, korai gyártású változatai, amelyek rendkívül ritkák, de még maguknál a daraboknál is ritkább, hogy egy ilyen tárgy személyhez köthető legyen. Igaz, kérdéses, hogy Glock Tivadarnak ezt a példányt adományozták-e vagy később, esetleg megsérült kitüntetési jelvénye helyett pótlásként szerezte-e be. Ez utóbbi eshetőségre utalhat a hagyatékban található kitüntetéstok, amelynek fészkébe nem illik a fennmaradt példány, mivel a tok egy szokványos – szúrótűből és beakasztó kampóból álló – rögzítési móddal készült tárgyhoz passzolna. Függetlenül attól, hogy a kitüntetés és a tok nem összeillő, mindkettőt Galánthay-Glock Tivadar személyéhez köthetjük. A tok további érdekessége, hogy a Magyar Érdemkereszt III. osztálya tokjainak legkorábbi változatát képviseli, mivel fedele a Szent Koronát ábrázoló felülnyomás nélkül készült. Előfordulását tekintve kiemelkedően ritka, ismereteink szerint az egyetlen eddig ismert példány.

A Magyar Érdemkereszt III. osztálya kisdíszítmény formájában is megtalálható a hagyatékban, a tábornok mellszalagon viselt kitüntetéssorának élén. Ezt a sort tehát értelemszerűen akkor viselhette, amikor a III. osztályú Magyar Érdemkeresztet nem eredeti formában tűzte fel az egyenruhájára, hiszen a kisdíszítmények lényege az volt, hogy a többfokozatú kitüntetések (érdemrendek) magasabb fokozatai helyett – az egyszerűbb viselet kedvéért – az adott kitüntetés legalacsonyabb, mellszalagon viselt fokozatát lehetett az egyenruhára tűzni, a szalagon pedig miniatűr jelképezte a magasabb fokozatot. A Magyar Érdemkereszt esetében 1929-ben rendszeresítettek kisdíszítményeket.[9]

9 *Honvédségi Közlöny,* 1929. április 1. LXI. évf. 8. sz. 51. o.

A bolgár Szent Sándor Rend nagytiszti keresztje (magántulajdon)

A rendjelek sorában Galánthay-Glock 1930-as években kapott külföldi elismerései következnek, amelyek közül időrendben a bolgár Szent Sándor Rend nagytiszti keresztje az első. A III. Borisz cár által adományozott – nyakban viselhető keresztből és mellre tűzhető csillagból álló – rangos kitüntetés adományozási okiratán 1937. október 30-i keltezés olvasható, a kitüntetett pedig a „Magyar–Bolgár Bizottság" elnökeként szerepel annak szövegében. Az adományozásról szóló sajtóhír szerint a nyugállományú tábornok „a magyar–bolgár kapcsolatok kiépítése körül szerzett érdemei elismeréséül" kapta a kitüntetést.[10]

Utolsóként essen szó Galánthay-Glock legegzotikusabbnak nevezhető rendjeléről, amely kiemelten ritka magyarországi előfordulása okán akár egymagában is indokolttá tette volna a hagyaték bemutatását. I. Zogu albán király 1937. december 15-én kelt okirattal adományozta a Szkanderbég Rend nagy vállszalagját az albán–magyar kapcsolatok ápolásában és előmozdításában jelentős érdemeket szerzett nyugállományú tábornoknak. (A fokozat magyar terminológia szerinti meghatározása nagykereszt lenne, de mivel nem keresztény ország kitüntetése volt, ezért sem jelvényének külalakjában, sem fokozatainak megnevezésében nem jelent meg a „kereszt".) A kétfejű albán sast formázó és középpajzsában Szkanderbég, azaz Kasztrióta György sisakját ábrázoló Szkanderbég Rendet 1925-ben, még köztársasági elnökként alapította Ahmet Zogu, majd 1928-tól 1939-ig tartó uralkodása idején

10 *Budapesti Hirlap,* 1938. január 12. 58. évf. 8. sz. 7. o.

ИЙ БОРИСЪ III
СЪ БОЖИЯ МИЛОСТЬ И НАРОДНАТА ВОЛЯ
ЦАРЬ НА БЪЛГАРИТЪ
Въ знакъ на НАШЕТО
особено благоволение, награждаваме
г. Витязъ Теодоръ Галантай-Блокъ.
генералъ о.з.
председателя на Унаро-Българския комитетъ
г. М. Vitéz Teodor Galanthay-Glock r.
съ златния офицерски кръстъ
отъ НАШИЯ ОРДЕНЪ НА СВ. АЛЕКСАНДЪРЪ
Заповѣдваме да му се даде настоящата грамота скрепена съ печата.
София. 30. октомврий 1937 г.
Канцлеръ на Ордена:
№ 348.
Секретаръ:

A bolgár Szent Sándor Rend nagytiszti keresztjének adományozási okirata, 1937 (magántulajdon)

már királyként adományozta. Galánthay-Glock Tivadar kitüntetése a Zogu által adományozott (első) típus, amelyet Albánia olasz megszállása idején, 1940-ben új külalakú rendjelek váltottak fel.[11] Ugyanakkor már ezt a korábbi típust is Olaszországban gyártották, ahogy az a hagyatékban fennmaradt rendjelnek és tokjának vizsgálatakor kiderül: mind a jelvény hátoldalán, mind a tokfedél belső selyemborításán a római Cravanzola cég jelzése látható. Az olaszországi gyártás nem meglepő, hiszen egyrészt az 1920–1930-as évek Albániájában a rendjeleknek nem volt hagyománya és így gyártásuknak sem lehetett kisipari háttere, másrészt az ország már ebben az időszakban is erőteljes olasz befolyás alatt állt.

11 *Borna Barac:* Reference Catalogue. Orders, Medals and Decorations of the World instituted until 1945. Part I – Iron Book. A–D. Zagreb, 2009. 23. o.

Az albán Szkanderbég Rend nagy vállszalagjának jelvénye (magántulajdon)

Galánthay-Glock albán kitüntetése sajnos nem a maga teljességében maradt az utódokra, hiszen a vállszalagos jelvényhez mellre tűzhető csillag is tartozott (viselését a tábornok fényképei dokumentálják), amely azonban nem vészelte át a kitelepítés viszontagságait. A kitüntetéstok és az adományozási okirat – mint különleges és ritka „kiegészítők" – szerencsére fennmaradtak a hagyatékban.

Urdhëni i Skenderbeut

Az albán Szkanderbég Rend nagy vállszalagjának adományozási okirata, 1937 (magántulajdon)

Galánthay-Glock Tivadar 1937. december 30-án, Budapesten vette át a Szkanderbég Rend jelvényeit Rotta Miklós[12] albán konzultól, jóllehet nem sokkal korábban, az albán függetlenség november 28-i ünnepén egy magyar küldöttséggel Tiranában járt. A sajtóhír szerint vele együtt az ünnepségek több magyar résztvevője is albán kitüntetéseket vehetett át.[13] Különleges érdekesség, hogy az említett személyek körébe Galánthay-Glock két fia is beleértendő. *„A hazának két derék*

12 Nevének írásmódját a magyar sajtóból vettük át.
13 *Esti Ujsag,* 1938. január 1. 3. évf. 1. sz. 14. o.

katonát nevelt." – írta róla a császári és királyi 38. gyalogezred ezredtörténete.[14] Tivadar (1910–2010) és Emil (1914–1995) valóban egyaránt a Magyar Királyi Honvédség tüzérségében szolgált. Albán kitüntetésük engedélyezési dokumentációjából kiderül, hogy vitéz Galánthay Tivadar a magyar királyi 2. honvéd tüzérosztály főhadnagyaként a Szkanderbég Rend „tisztikeresztjét", Galánthay Emil ugyanazon tüzérosztály hadnagyaként pedig a Rend „lovagkeresztjét" fogadhatta el és viselhette, 1938. március 3-i hatállyal.[15] Galánthay Emil kitüntetései szintén fennmaradtak a családnál, és kitüntetéssora végén valóban látható a Szkanderbég Rend legalacsonyabb fokozata, amelyet édesapja rendjeléhez hasonlóan a római Cravanzola cég gyártott. (További kitüntetései az alábbiak voltak: Magyar Koronás Bronzérem hadiszalagon, kardokkal; Tűzkereszt I. fokozata; Felvidéki Emlékérem; Erdélyi Emlékérem; Délvidéki Emlékérem; német Vaskereszt [1939] II. osztálya)

A Galánthay család férfi tagjai valamennyien albán kitüntetést viselnek (HM HIM Fotóarchívum leltári szám: 93981)

Visszatérve vitéz Galánthay-Glock Tivadar tábornok személyéhez, szót kell még ejteni frakkláncon viselt miniatűr kitüntetéseiről. A viselésnek ez a módja a polgári ruhán volt jellemző. A tíz kitüntetésminiatűrből álló sor 1930-as évek eleji állapotot feltételez, jóllehet nem szerepel rajta az 1926-ban adományozott III. osztályú Magyar Érdemkereszt kisebbített alakban, ennek azonban az lehet az oka, hogy az említett, legrangosabb kitüntetését eredetiben tűzte fel a polgári ruhára, és csak többi elismerését viselte a frakkláncon, „en miniature". A miniatűrök sorában harma-

14 *Doromby* i. m. 385. o.
15 HL I. 41. Legfelsőbb elhatározások 1938. 779/K. I.–1938.

dik helyen látható Magyar Koronás Bronzérem ebben a formájában hiányosnak tekintendő, hiszen nincs rajta az „elmaradt világháborús kitüntetést" jelképező kardékítmény és az Osztrák Császári Vaskorona Rend hadidíszítményes III. osztályának miniatűrje.

Végezetül figyelmet érdemel még egy apró bolgár jelvény a hagyatékban. A menetes csappal és koronggal rögzíthető gomblyukjelvény a bolgár „Bátorságért" Érdemrend Kitüntetettjeinek Egyesülete jelvénye.[16] Galánthay-Glock Tivadar bizonyára legfeljebb tiszteletbeli tagja lehetett az egyesületnek, hiszen nem volt a „Bátorságért" Érdemrend kitüntetettje. Felmerülhet az is, hogy a jelvényt emlékként kapta az egyesület valamely tagjától. Érdekes ugyanakkor, hogy a jelvény rögzítőkorongján a budapesti Jerouschek jelvénygyártó cég jelzése olvasható, mivel Magyarországon ez a fajta (menetes csapos, rögzítőkorongos) jelvényrögzítés nem volt elterjedt. Az sem zárható ki, hogy a Jerouschek cég bolgár megrendelésre gyártotta a jelvényt. Galánthay-Glock egyik, 1930-as évek eleji portréképén azonban nem ez, hanem egy másik, kisméretű bolgár jelvény tűnik fel, a bolgár Tartalékos Tisztek Egyesületének jelvénye.[17] Az 1907-ben alapított bolgár szervezettel a magyar tábornok bizonyára az Országos Frontharcos Szövetség alelnökeként kerülhetett kapcsolatba, a jelvényét pedig minden bizonnyal tiszteletbeli tagként tűzhette mellére.

Vitéz Galánthay-Glock Tivadar tábornok (és fia, Emil) kitüntetéshagyatéka mind történeti, mind falerisztikai szempontból különleges, a magyar katonai kitüntetéshagyatékok közül kiemelkedik egyediségével.

The Decorations of General Tivadar Galánthay-Glock

General Tivadar Galánthay-Glock (1872–1956) is known to many not just for his eventful military career, but also because of his artistic activities and his contributions to public life. His work in the fields of languages and painting made him known internationally also. During the period between the two world wars, he was a key figure in Hungarian–Albanian, Hungarian–Bulgarian, Hungarian–Japanese, and Hungarian–Turkish cultural and social ties. But he occupied high offices, too – in the National Association of Frontline Fighters, in the National Association of Retired Military Officers, in the Association of Social Organisations, and in the National Military Museum Organisation. His rich career is faithfully reflected in the Hungarian and foreign decorations he received; these are in the possession of his family. The study presents these decorations, many of which are special and unusual.

16 *Petko Pavlov:* Bulgarian Military Decorations. Sofia, 2007. 167. o.
17 *Pavlov* i. m. 171. o.

Über die Auszeichnungen von General vitéz Tivadar Galánthay-Glock

Der Name von General vitéz Tivadar Galánthay-Glock (1872–1956) mag vielen neben seiner ereignisreichen militärischen Laufbahn auch aufgrund seiner wissenschaftlichen, künstlerischen und öffentlichen Tätigkeit bekannt klingen. Sein Wirken auf dem Gebiet der Linguistik und der bildenden Künste haben ihm auch zur internationalen Bekanntheit verholfen. Er war in der Zwischenkriegszeit eine Schlüsselfigur in den ungarisch-albanischen, ungarisch-bulgarischen, ungarisch-japanischen und ungarisch-türkischen kulturellen und gesellschaftlichen Beziehungen, und bekleidete gleichzeitig hohe Ämter unter anderem in dem Landesverband der Frontkämpfer, dem Landesverband der Militäroffiziere im Ruhestand, dem Verband der Gesellschaftlichen Vereinigungen und dem Militärmuseum-Landesverein. Seinen reichen Lebenslauf spiegeln die in- und ausländischen Auszeichnungen, die im Besitz der Familie sind, getreu wider. Der Verfasser stellt in seinem Aufsatz diesen Auszeichnungs-Nachlass – der auch zahlreiche Kuriositäten beinhaltet – vor.

Süli Attila

AZ ESZTERGOMI HONVÉDTISZTI ÜDÜLŐ TÖRTÉNETE AZ ALAPÍTÁSTÓL 1945-IG

Bevezetés

Esztergom a dualizmus évtizedeiben katonavárossá vált. 1867-től a császári és királyi 26. közös gyalogezred számára Esztergom, Hont és Bars megyéket jelölték ki hadkiegészítési körzetül. Az ezredtörzs Győrben volt, ugyanakkor Esztergom megmaradt a hadkiegészítő kerület központjának, illetve itt állomásozott a regiment 3. zászlóalja és a pótzászlóaljkeret. A településen csapatkórház létesült a beteg katonák ellátására.[1]

A városhoz tartozó Esztergom-tábor területe az első világháború alatt kezdett benépesülni, amikor itt felállították Magyarország legnagyobb hadifogolytáborát 1914. augusztus 27-én. A hatalmas barakkokban egyenként 600 ember fért el. A tábor a háború alatt folyamatosan terjeszkedett. Raktárak, tiszti házak, újabb barakkok, uszodák, szennyvíztisztító telep és imaház épültek. Megvalósult a melegvízellátás. A hadifogolytáborban összesen száznégyezer ember raboskodott.[2]

A trianoni békeszerződés után a vármegye elveszítette területének mintegy felét, bár Esztergom egyházi és megyeszékhelyi státusza megmaradt, a település határvárossá vált, ami kezdetben negatívan hatott a gazdasági helyzetére.[3]

1921. június 1-jétől megalakult a településen a magyar királyi 3. kerékpároszászlóalj, illetve a Kenyérmező településrészen a magyar királyi 4. kerékpároszászlóalj, illetve az 1930-as évek végén felállításra került Esztergom-táborban az 1. tábori páncéloshadosztály.[4]

A fentiekben láthatjuk, hogy a város a Horthy-korszakban is megőrizte katonaváros jellegét.

1 Huszonhatos hadiemlékkönyv. Szerk. *Miklós Tamás – Dr. Négyesi Lajos*. Városunk, múltunk 6. Esztergom, 2019. 12–18. o.

2 *Négyesi Lajos:* Az esztergomi hadifogolytábor emléke. *Múltkor,* 2009. július 3. https://mult-kor.hu/20090703_az_esztergomi_hadifogolytabor_emleke (Megtekintés: 2022. augusztus 28.)

3 *Zolnay László:* Esztergom ezeréves. Esztergom, 1973.

4 Kerékpáros alakulatok adatbázisa (1921–1945). http://www.hungarianarmedforces.com/kerekpar/index.html; https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/2vhSzakkonyv-magyarok-a-ii-vilaghaboruban-2/tanulmanyok-a-hadtortenelmi-leveltar-evkonyveibol-6A80/a-iv-ss-panceloshadtest-hadrendje-es-nehezfegyverzete-a-konrad-3-hadmuvelet-elott-1945-januar-17-en-ad-acta-2000-6AAA/1-panceloshadosztaly-6AE1/ (Megtekintés: 2022. augusztus 28.)

Az esztergomi magyar királyi honvéd és közrendészeti gyógyfürdőkórház és honvédtiszti üdülőtelep működése 1920–1931 között

1920-tól a magyar katonai vezetés kiemelt figyelmet szentelt a hivatásos állomány egészségi állapotának megőrzésére és javítására.

Az 1920-as évek végéig az alábbi helyeken gondoskodtak a hivatásos, nyugállományú katonák és hozzátartozóik gyógyításáról és pihentetéséről: Balatonfüred, Balatonföldvár, Eger, Esztergom, Hévíz, Örkény, Parád, Piliscsaba, Tápiósüly. Emellett a Fehér Kereszt Egyesület három gyógyházat üzemeltetett Ausztriában.[5]

Az esztergomi intézmény alapításáról szóló rendeletet 1920. július 8-án 70630/eln. 12. szám alatt adta ki a Honvédelmi Minisztérium. Érdemes szó szerint idézni, mivel a későbbiek folyamán ez határozta meg a gyógyfürdőkórház működését:[6]

„Az esztergomi katonakórház további intézkedésig átszervezteti katonai tiszti üdülőteleppé és gyógyfürdőkórházzá; miért is a kórházban jelenleg ápolás alatt levő menetképes betegek a budapesti katonai kórházakba szállítmányonként áthelyezendők; a többiek pedig csupán addig tartandók állományban, míg vagy szállíthatók lesznek, vagy felülvizsgálhatók, illetve szabadságolhatók. A továbbiakban az üdülőtelep csak egy nagyobb gyengélkedő szobák jellegével bíró fiókot tart fenn, melybe az állomásbeli, hirtelen és súlyosan megbetegedett katonai személyek ideiglenesen felvétetnek eladdig, míg velők a vázolt eljárások valamelyike lefolytatható. A kórház jelenlegi egész személyzete helyben marad. Ha azonban a kiszolgáló és takarító egyének számának többletszüksége merül fel – ez a férőhelyek arányában, a segédszolgálatosok köréből, az esztergomi vármegyei katonai parancsnokság kiegészítő osztályától igénylendő.

Az intézet hivatalos elnevezése a következő lesz: »M. kir. esztergomi katonai tiszti üdülőtelep és gyógyfürdőkórház«. Nyomtatványok és pecsétek e képen helyesbítendők. Rendeltetése: kizárólag szolgálatban kimerült, legyengült és vérszegénnyé vált tényleges állományú havidíjasok ápolásba vétele, feltáplálása, a helybeli jód-, vas-, kénes gyógyvizekben való fürdetése, ivógyógymódban való részesítése és pihentetése s ily módon szolgálatképességüknek helyreállítása.

Az üdülőtelep berendezése jelenleg egyszerű, de fokozatosan fejlesztetni fog. Tiszta szoba, ruganyos ágy, a legszükségesebb bútorzat azonban már is rendelkezésre állnak. A még nélkülözhetetlen konyha- és evőeszközök, étkezdei kellékek a lehető leggazdaságosabb méretekre szorítva, a budapesti egészségügyi anyagraktárból igénylendők s ha itt kellő számban rendelkezésre nem állanak – nyugtázott számlák ellenében az intézet gazdasági hivatala által a kincstár terhére, egyszersmindenkori kiadásként beszerzendő és leltári felelősség mellett megőrzendők.

Az esztergomi katonai tiszti üdülőtelep és gyógyfürdőkórház gazdasági és élelmezési ügymenete ugyanolyan, mint a katonakórházaké. A vonatkozó szabályzatok, utasítások és rendeletek teljes mérvű alkalmazást nyernek azon megszorítással, hogy az üdülők részére a gazdasági hivatal által semmiféle illetékek ki nem fizethetők.

5 *Honvédségi Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára,* 1929. április 15. 56. évf. 9. sz. Kimutatás.
6 *Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára,* 1920. július 10. 47. évf. 37. sz. 235–236. o.

Ápolásbavétel tekintetében igényt tarthatnak, a 2-3-4 ágyas szobákban összesen 50 férőhelyre, a megüresedés sorrendjében, négy-négy heti üdülési tartamra rendfokozatra való tekintet nélkül minden állománybeli havidíjasok nejeikkel és gyermekeikkel együtt. Minden család külön szobát kap. Nőtlenek többedmagukkal helyeztetnek el.

A felvételi engedélyt orvosi bizonyítvánnyal indokolt, szolgálati úton felterjesztett és a kérelmezőnek különös méltánylást érdemlő helyzetét tanúsító parancsnoki záradékolással ellátott folyamodványok alapján a honvédelmi miniszter adja meg a minisztérium 12-ik osztálya útján.

A 4 heti gyógyidény ugyanazon személy részére egy naptári évben csak egyízben fog engedélyeztetni. Ápolási költségként az intézetben elhelyezésre kerülők naponta és fejenként a mindenkori katonai élelmezési váltság 17-szeresét fizetik meg a kincstárnak, éppúgy, mint a katonakórházakban és pedig 10 naponként előre. Időközi eltávozás esetén visszatérítésnek helye nincs. Étkezés naponta négyszer, délben 20 dgr.[7] *hússal. Szeszes italok és gyógyszerek csakis orvosi rendeletre és a kincstári önköltségi árak azonnali készpénzfizetés ellenében való megtérítése mellett szolgáltathatók ki az intézet gyógytárából.*

Az esztergomi katonai tiszti üdülőtelep és gyógyfürdőkórház folyó évi július hó 20-án nyílik meg részben és augusztus hó 1-én teljes egészében. Egy-egy gyógyidény elvileg minden hó első napján kezdődik és 28-án végződik. Az illető hónapban fennmaradó 2-3 nap a lakószobák tisztítására a fertőtlenítésére használtatik fel.

Az üdülők a házirendet és az étkezési időket pontosan betartani kötelesek és szobájuk leltárának teljességéért a beköltözés és az átadás közti idő alatt anyagilag felelősek.

Kiszolgálási vagy mellékilletéki díjak nincsenek, ellenben a saját fehérneműjét mindenki a maga költségén mosatja. Fürdőruhák és fürdőlepedők a kincstári készletekből nem igényelhetők.

Az esztergomi »Mala« forrás nyári s fűthető téli uszodájában, melynek vize állandóan 26 °C., úgy a havidíjasok, mint családtagjaik részére 25–50% ármérséklés biztosítva van. A Duna strandfürdője is rendelkezésre fog állani. A vidék klimatikus jellegű számos kirándulóhellyel.

A honvédelmi központi igazgatás az esztergomi katonai tiszti üdülőtelep és gyógyfürdőkórházat, melyben kisebbszerű fogászati ambulatorium is van, nagy áldozatkészséggel helyezi üzembe s azon esetben, ha a tisztikar kebelében teljes megértésre talál, állandó jellegűvé fogja tenni és esetleg bővíteni."

Esztergomban tehát a volt katonai kórház épületét alakították át üdülő, vagy ahogy a korban nevezték tiszti gyógyház számára. A gyógyfürdő közelsége miatt elsősorban a reumás betegek gyógyítását helyezték előtérbe. Ugyanis a reuma a két világháború közötti Magyarországon a népbetegségek közé tartozott. 1927-ben a hazai gyógyfürdőket mintegy 27 754 vendég kereste fel ízületi bántalmakkal. Tekintettel arra, hogy a gyógyfürdők látogatására csak a módosabb társadalmi osztályok számára volt lehetőség, az ebben a betegségben szenvedők összlétszáma

7 Dekagramm.

ennél lényegesen nagyobb volt. Ez pedig nagyon komoly jelentőséggel bírt a Magyar Királyi Honvédségre nézve is, ugyanis ez végső soron kihatott a harckészségre is. Dr. Rőder István főorvos, a *Magyar Katonai Szemle* 1932. évi 2. évfolyamában így fogalmazott:

„E betegség rendszerint idült lefolyású, kiújulásra hajlamos, legtöbbször hosszú kórházi kezelést igényel és ezáltal az államra nagy anyagi megterhelést jelent. Ugyanezen okok miatt katonai szempontból is nagy fontossága van, mert a reumás betegségek a m. kir. honvédségnél is, éppen a katonai szolgálat sajátságos volta folytán, szintén eléggé el vannak terjedve, a kórházi ápolási költségek, a gyógyfürdőkórháznak fenntartása a kincstárra ugyancsak nagy megterhelést jelentenek, nem is szólva arról, hogy ez a betegség sok katonát távol tart a szolgálatteljesítéstől, vagy pedig idő előtt szolgálatképtelenné teszi az illetőket."

Békeidőben főképpen a csendőrség és a katonai műszaki alakulatok állományát érintette a reuma, mivel ők a járőrszolgálat és a kiképzés miatt jobban ki voltak téve az időjárás viszontagságainak.

Már az első világháború évei alatt megnőtt a reumás megbetegedések száma, amelyre nézve a hadvezetőség a gyógyházak felállításával reagált (Herkulesfürdő, Pöstyén, Baden). 1918 után a Magyar Királyi Honvédség folytatta ezt a munkát, 1932-ben a Honvédelmi Minisztérium kezelésében volt Magyarországon az egyetlen olyan kórház, ahol szakosítva gyógyították a reumás betegeket.

Az esztergomi intézmény kapacitása azonban nem volt elegendő, így rövidesen létrehoztak Egerben egy társkórházat. Mindkét helyen elsősorban a tényleges katonatiszteket és azok közvetlen családtagjait vehették fel, másodsorban pedig a nyugállományúakat és családtagjaikat, orvosi javaslatra. Amennyiben maradtak még üres férőhelyek, a katonatiszt özvegyek és gyermekei is felvételt nyerhettek. A 2 év alatti gyermekek nem kerülhettek be a kórházba, a 2–10 év közöttiek pedig csak júliusban és augusztusban. Tiltották a krónikus betegségben szenvedők felvételét. Előnyt élveztek azok, akik a jelentkezésükig még nem részesültek ilyen ellátásban. Amint már fentebb jeleztük, egy turnus négyhetes volt, a helyeket a Népjóléti Minisztérium XIV. osztálya ítélte meg. Mindkét kórházban, 2, 3, 4 és 5 ágyas szobák voltak, egy helyiségben egy családot helyeztek el. A nőtlenek közös szobákban kaptak szállást. A beutaltak napi négy étkezésben részesültek, amelyeket közös étkezdében fogyasztottak el. A ruhák mosásáról mindenkinek a saját költségén kellett gondoskodnia. A felvételi kérvényminta az alábbi volt:

„A m. kir. Népjóléti és Munkaügyi Minisztérium XIV. ügyosztályának

<u>Budapest.</u>

A mellékelt orvosi bizonyítványok alapján kérem a magam, továbbá feleségem és egy 12 éves László nevű fiamnak felvételét az esztergomi m. kir. honvéd és közrendészeti gyógyfürdőkórházba, a folyó évi július 1–28-ig terjedő időszakra.

Amennyiben esetleg ezen időszakban a felvétel Esztergomba nem volna lehetséges, úgy az egri m. kir. honvéd és közrendészeti gyógyfürdőkórházba való felvételünket kérem (vagy nem kérem).

Egyben jelentem, hogy hasonló kedvezményben még nem részesültem (vagy: 1922. június havában részesültem).

3 db melléklet.

Kelt Budapesten, 1923. évi március hó 19-én.

Belitska,[8] *s. k.*
m. kir. honvédelmi miniszter"[9]

Az 1923. augusztus 8-án kelt kimutatás szerint az esztergomi „kórház" állományába az alábbi személyek tartoztak:[10]

Név	Beosztás	Rendfokozat	Szolgálati idő
Dr. Zvorinyi Andor	igazgató	alezredes	19 év
Fekete László	gazdászati főelőadó	százados	11 év
Zimmermann György	–	főtörzsőrmester	22 év
Ladányi Ferenc	–	főtörzsőrmester	16 év
Molnár Ignác	–	főtörzsőrmester	12 év

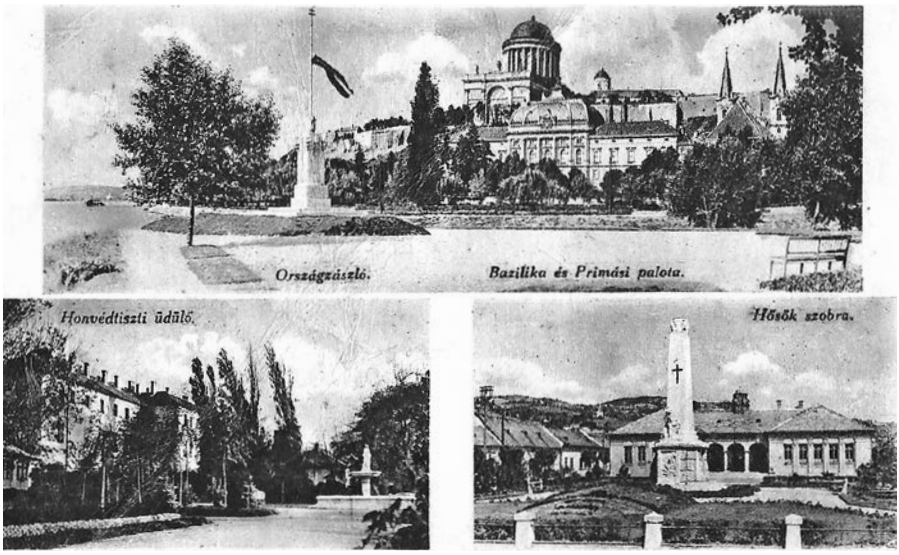
Az éves élelemmennyiség beszerzését helyi forrásokból biztosították. 1930-ban a helyi sajtóban az alábbi hirdetés jelent meg: *„A m. kir. esztergomi honvéd és közrendészeti gyógyfürdőkórház gondnoki hivatala a kórház élelmezési gazdálkodása részére 1930. évi november hó 1-től 1931. évi október 31 ig szükséges élelmiszerek szállítására 1930. évi október hó 22-én d. e. 10 óra 30 perckor versenytárgyalást hirdet. A részletes szállítási feltételek ezen kórház gondnoki hivatalánál 9–12 óra között bárki által betekinthetők.*"[11]

Az üdülőt a téli hónapokban üzemen kívül helyezték, majd tavasszal ismét megnyitották. Erről minden évben külön rendelkeztek. 1929-ben már csak július elejétől szeptember végéig fogadta a gyógyulni vágyó vendégeket. Elsősorban *„a szolgálatban kimerültek vagy előrement betegségben legyengültek és vérszegények"* kezeléséről gondoskodtak. A tisztek és hozzátartozóik számára két egyágyas, 24 kétágyas, 18 többágyas szoba állt rendelkezésre. A gyermekeket már 2 éves kortól felvehették.[12]

8 Belitska Sándor (1872–1939) altábornagy, honvédelmi miniszter.
9 *Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára,* 1923. május 24. 50. évf. 13. sz. 96–98. o.
10 HM HIM Hadtörténelmi Levéltár. III.24. 1.d. Esztergomi magyar királyi honvéd és közrendészeti gyógyfürdőkórház. (1920–1926) 1923. N.14.
11 *Esztergom és Vidéke,* 1930. október 5. 51. évf. 78. sz. 4. o.
12 *Honvédségi Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára,* 1929. április 15. 56. évf. 9. sz. 59. o.

A honvédüdülő bővítése (1930–1931)

A bővítés ügyében a tárgyalások 1930 októberében kezdődtek meg a Honvédelmi- és Belügyminisztérium között. Erre a célra a település 60 ezer koronát tervezett. A helyi sajtó tudósítása szerint: „*Dr. Brenner Antal főjegyző és László István*

Esztergomi képeslap a Honvédüdülő épületével (Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum)

A Honvédüdülő parkja képeslapon (Balassa Bálint Múzeum gyűjteménye, Esztergom. Leltári száma: EBM.H.91.3.1.)

tanácsnok a pénteki nap folyamán is Budapesten jártak, a minisztériumokban már nagyrészt elintézettnek is vehető az, ügy, a Pénzintézeti Központnál azonban eldöntésre várnak egyes dolgok. A tárgyalások hétfőn tovább folynak és a terv az, hogy a tárgyalások befejezte után azonnal rendkívüli közgyűlést hívnak össze, és a főispán ígéretét is bírja a város vezetősége, hogy azonnal rendkívüli közgyűlést hív össze a munkálatok mielőbbi kiadása és megkezdése érdekében."[13]

A munkálatok a tiszti gyógyház második emeletének kialakítását jelentették. 1931-ben a településen ez volt a legnagyobb közmunka. Az üdülő építését Szente József vállalkozó végezte.

Az üdülő bővítés utáni helyzetét az alábbi leírásokból ismerhetjük meg: „*M. kir. Honvédtiszti üdülő. Eredetileg cs. és kir. csapatkórház volt mintegy négyholdnyi területen. Az összeomlás után a m. kir. honvédelmi minisztérium az épületeket üdülőnek alakíttatta át és mindazon feltételeket biztosította, amelyek az ilyen célú intézményeket szolgálni hivatvák s egyúttal régi szép parkját felújíttatta. Az üdülő 1932. nov. 1-én adatott át rendeltetésének azzal, hogy az egyrészt a háborúban megrokkant tiszteknek, a m. kir. honvédség tisztjeinek és a katonatiszti családoknak üdülést és kellemes nyaralást biztosítson. Az üdülőben közös társalgó, olvasó és billiárdtermek mellett több étterem is van s a vendégeknek zongora, grammofon és rádió áll rendelkezésére. A nyári szórakozásokat a tenisz- és tekepályák és tánchely biztosítja. A gyönyörű parkban a tiszti gyermekek számára játszótér és gyermekstrand létesült. Az üdülő könyvtárának állománya – tekintve a rövid kezdetet - már is megközelíti az 1000 kötetet. Az üdülőben orvosi rendelő és állandó orvosi felügyelet van berendezve. A gyermekek felügyeletét óvónő látja el. Van az üdülőnek szép kápolnája is. Az üdülő 120 személy befogadóképességgel bír. Látogatottsága állandóan nagy és a nyújtott kényelem minden igényt kielégít. Van az üdülőtelepnek két társaskocsija is. Ezek részben arra szolgálnak, hogy a telep lakóit a thermál- és a strandfürdőbe szállítsák, részben pedig arra, hogy a társaskirándulásokat lebonyolítsák. Az üdülő szobaszáma ez idő szerint 62 és kádfürdőkre is be van rendezve. Konyhája magyar és dietetikus*[14] *főzésre van berendezve. Az üdülő évenként június 1-től szeptember 30-ig áll a tisztikar rendelkezésére. Az üdülő vezetője: Szöllősy Aladár m. kir. honv. ezredes."*[15]

„Az esztergomi tisztiüdülő kibővítése. A m. kir. esztergomi honvéd- és közrendészeti gyógyfürdőkórházban fenntartott honvédtiszti üdülő befogadóképessége az igénylők nagy számával szemben csekélynek bizonyult, miért is annak kibővítése szükségessé vált. A kibővítés már ráépítés formájában meg is történt, úgyhogy a kibővített honvédtiszti üdülő a folyó évben már az igényjogosult beutaltak részére rendelkezésre is fog állani. A kibővített üdülő teljesen új, még a legkényesebb igényeket is kielégítő szép berendezéssel szereltetett fel. Az esztergomi honvédtiszti üdülőnek ezzel a kibővítéssel az eddigi 30 lakószoba helyett most már 57 lakószoba áll a beutaltaknak rendelkezésére. Az üdülőnek eddigi befogadóképessége időszakonkint mintegy 70–80 fő volt, mig most a kibővítés utáni új helyiségekkel ezen befogadóképesség 130–140 főre emelkedett. Ezzel az esztergomi honvédtiszti üdülő az összes jelenlegi honvédtiszti gyógyházak és üdülők között a legnagyobb

13 *Esztergom*, 1930. október 12. 35. évf. 149. sz. 3. o.

14 Diabetikus.

15 Komárom és Esztergom közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék múltja és jelene. Sajtó alá rendezték: *Szalay Béla* és *Vajas Lajos* felelős szerkesztők. (Magyar vármegyék és városok múltja és jelene) 1938. 443. o.

befogadóképességű lett. Az emeletráépítést megelőzően az elmúlt évben az esztergomi honvédtiszti üdülő, illetve gyógyfürdő kórház parkja minden irányban egyaránt kibővíttetett és most már egy nagy és a fővárosi parkok színvonalán álló, páratlanul szép, gondozott park áll az üdülők rendelkezésére, melyben még a szép növényzeten kívül elsőrendű teniszpálya, tekepálya, gyermekjátéktér stb. is van. Itt még felemlítjük, hogy Esztergomnak a szép fekvésén kívül még egy hőforrású (30 Celsius fokú) igen szépen kiképzett és modernül berendezett nagy strandfürdője, továbbá külön női- és férfiuszodája is van, úgy bátran állíthatjuk, hogy Esztergom fővároshoz való közelsége, vasúton és hajón egyaránt jó megközelíthetősége folytán egyike a honvédség nemcsak legnagyobb, de legközvetlenebb üdülőhelyének."[16]

„Szilárd János: Végre egy kedélyes »közüzem!«

Van Esztergomnak egy intézménye, mely nélkül a kedélyben hervadásnak indult csöndes kis prímásváros menthetetlenül elaludna, de ez sem az övé. A helybeliek alkalmasint már sejtik is, hogy ezalatt a kedélyre serkentő intézmény alatt a m. kir. honvédelmi minisztérium tiszti üdülőjére gondolok, minthogy azonban az ország lakossága igen nagy százalékában nem esztergomiakból áll s így a szóban forgó intézményről nincs kellőképpen informálva, legyen szabad nyári tapasztalataim alapján a derűnek és a kacagásnak erről az államosított üzeméről néhány kedves és jellemző dolgot elmondanom.

Mint már az intézmény neve is mutatja, a tiszti üdülőben nyáron át tiszti családok üdülnek. Nyugállományúak és ténylegesek vegyesen. Altábornagytól főhadnagyig itt minden sarzsi képviselve van. Az altábornagy többet fizet az ellátásért, a főhadnagy kevesebbet, csillag szerint. Még a gyerekeknek is sarzsijuk van. Már tudniillik a papájuk után és csakis, de csakis, sőt szigorúan csakis a kosztpénz tekintetében, mert az intézmény szelleme demokratikus és nincs nagyobb öröm, mini mikor a százados bácsi fia a tábornok bácsi magzatát elnadrágolja.

Mert ez is megesik némelykor.

Az üdülő parancsnoka, Tieser József dr. ezredesorvos, híres botanikus. S miként a fejlemények mutatják, jól ért a kincstári »csemetékhez« is. A parancsnoki kötelességén túlmenő lelkesedéssel ugyanis olyan földi paradicsomot varázsolt az üdülő épülete köré, hogy ennek a nagy gonddal és meleg szívvel ápolt hatalmas kertnek már az egész országban híre van. A pázsit elő smaragd, a virágágyak a botanikai tudomány egy-egy gyűjteménye, a nyesett bokrok és fák, ami – kertészkedésnek mindannyi remeke … és most méltóztassék egy botanikus szívével elképzelni, hogy alkonyai idején, midőn a sötétség leszáll, az élő smaragdon a botanikai tudomány gyűjteményén és a nyesett bokrok és fák műremekei között a kincstári csemeték rablópandúrt játszanak!…

Szó sincs róla, katonás rend van az üdülőben s az; üdülő gondnokának, a gyerekek felügyeletével is megbízott Zimmermann György tiszthelyettes urnák, a Cimi bácsinak a csemeték szót is fogadnak – nappal. De este? Az más… Az ezredesorvos úr úgy állott reggelenként egy-egy letaposott virágágy szélén elmerengve, mint egykor Hannibal Karthagó romjai fölött…

16 *Magyar Katonai Szemle,* 1931. 1. évf. 2. sz. 252. o.

…Hiányos lenne ennek a szép kertnek a leírása, ha nem emlékeznék meg a szökőkútról. Mert az is van. Ha nem is igen szökik, mert spórolni kell, de van. Egy lengén öltözött néni köböl, magas talapzaton, alatta egy köralakú, széles betonmedencével, melyben alkalmas idománál fogva az üdülő serdületlenebb tagjainak a napi cirkuszelőadásai szoktak lezajlani. Egy két fiú, mint ló, belemegy a medencébe és száguld körbe, mint a veszedelem, a többi meg körül állja és lármázik hozzá. Illetőleg csak lármázott, mert többszőri meddő figyelmeztetés után, egy zsúfolt cirkuszi előadás alkalmával, valaki belülről a szökőkutat megnyitotta és azóta csönd van.

De nagy gondot okoz ez a szökőkút az idősebb hölgyeknek is. Főleg, ha az illető hölgyek nagymamák is egyben. Mint példának okáért annak a tábornoknak a felesége, aki napjában átlag másfél órát keringett rimánkodva a medence körül, amig a háromesztendős kitűnő unokáját sikerült megfognia.

Hanem beszéljünk már az üdülésről. Mert a kincstári gyerekekre felügyelni mulatságos dolog ugyan, de nem üdülés.

A voltaképpeni üdülés olt kezdődik, amikor délelőtt féltíz órakor János m. kir. közvitéz, mint kocsis, a kapuban háromszor belefúj a sípjába, jelezvén, hogy előállott az »omniláda«. Az omniládát máshol talán omnibusznak hívnák, de itt igenis omniláda, mert a formája nem busz, hanem láda. Egyebekben pedig azt beszélik erről a derék alkotmányról, hogy már Montecuccoli idejében használatban volt, mint vezérkari hálókocsi, de nem igaz, mert idős és szavahihető esztergomi polgárok állítása szerint 1848-ban készült és tábori papokat fuvaroztak rajta. Még bírja a strapát és ez a fontos. Ki merne ma gondolni egy új autóbuszra?…

Szóval János m. kir. közvitéz kiáll a kapuba és háromszor megfújja a sípot. Féltíz előtt tíz perccel az elsőt fújja, öt perc múlva a másodikat és a harmadikat pontosan féltízkor. Hiába telik meg az első fúvás után az omniláda, de úgy, hogy a gyerekek valósággal fürtökben lógnak rajta, parancs: parancs – ő azért megfújja másodszor is, meg harmadszor is. Ez nem civil intézmény, itt rend van.

Aztán János m. kir. közvitéz az ifjúsággal való némi közelharc után felül a bakra és megkezdődik az utazás a strandfürdő felé. Hát ez már kissé körülményesebb.

Az üdülőt olyan út köti össze a város keramitos főútvonalával, melyhez hasonló csak a vurstliban, az amerikai hullámvasút vidékén található. János m. kir. közvitéz, és a gyerekek csak ekvilibrista mutatványokkal tudják; a bakon az egyensúlyukat megtartani, a láda belsejében pedig némely csalafinta bácsik úgy helyezkednek el, persze, állva, hogy a nagyobb zökkenőknél lehetőleg a csinosabb nénik ölébe roskadjanak. Hogy aztán ez az utazás minő zsivajjal és kacagással jár, azt talán magyaráznom is felesleges.

Amerre a históriai jármű elhalad, az ablakok és a boltajtók megtelnek kíváncsi emberekkel, akik hosszan, meghatott mosollyal bámulnak a távolban eltünedező bárka után. Olyan csöndes, olyan levert ez a város mostanában, hogyha a kincstáriak nem hoznak bele egy kocsirakomány kedélyt, a bennszülöttek már talán el is felejtettek volna mosolyogni.

Bakos bácsi, a strandfürdő felügyelője és Simor János hercegprímás egykori délceg huszárja is vidultan sodorja meg a szép rőfös bajuszát ilyenkor, mert közeleg a zsivaj, tehát jönnek a kincstáriak. Folyik is néhány perc múlva olyan csatározás a Mala-forrás acélkék habjaiban, hogy a skagerraki[17] *ütközet dilettáns próbálkozás volt ehhez képest.*

17 A skagerraki csatát 1916. május 31. és június 1. között vívták a brit és német flották. A jelentős veszteségek ellenére az egyik fél sem aratott győzelmet.

Ökölnyi kölykök úgy úsznak, mint az ebihalak. Itt már akkorák, mint egy esernyő, a harmadik emeleti trambulin szédítő magasságából ugrálnak a vízbe. Spriccelnek, buktatnak, hancúroznak, búvármutatványaikkal kétségbe ejtik a néniket, míglen délben újból megjelenik a kapuban János m. kir. közvitéz, megfujja a sípját háromszor és vonulnak haza.

Mert nem civil intézmény. Itt rend van.

Az út a strandfürdőből az üdülőbe pontosan úgy zajlik le. mint odafelé. Azzal a különbséggel, hogy az omniláda – ha egyáltalában lehetséges – még zsúfoltabb és a gyerekek most nem jókedvükben, hanem az éhségtől visítanak. Megbízható adatokat erre nézve Gorzó gazdászati százados bácsi tudna adni, aki itt az élelmezés gondjaiban szerezte első ősz hajszálait.

Végül az igazság kedvéért meg kell még említenem, hogy van egy nagy árnyoldala is ennek az üdülésnek. Rövid ideig tart. Csak három hétig. Es nem, mint a kincstári gyerekek szerelnék, tizenkét hónapig…

Ez nagy baj."[18]

Az üdülő működése 1932–1945 között

Az 1930-as évektől a Magyar Királyi Honvédség regeneráló és gyógyító intézményrendszere kibővült. 1939-ben az esztergomin kívül alábbi intézmények fogadtak a beutaltakat:

Név	Hely	Nyitvatartás
Vak Bottyán Magaslati Honvédtiszti Üdülő	Mátraháza	Egész évben
Horthy Miklós Honvédtiszti Gyógyház	Balatonfüred	Április–november
Jurisich Miklós Honvédtiszti Gyógyház	Kőszeg	Május–október
Zrínyi Miklós Honvédtiszti és Altiszti Gyógyház	Hévíz	Május 15.–szeptember
Horthy Miklós Honvédtiszti Üdülő	Balatonföldvár	Június–szeptember 15.
Honvédtiszti Üdülő	Gyöngyösapáti	Június–szeptember
Honvédtiszti Gyógyház	Csízfürdő	Június–szeptember
Honvéd Altiszti Üdülő	Balatonaliga	Június–szeptember

Emellett a honvédtiszti családok számára villákat béreltek Balatonlellén és a tiszti gyermekeket a helyi Magyar Királyi Fiú és Leányszünidei Otthonban helyezték el.[19]

A korabeli leírás szerint az esztergomi honvédüdülő: *„A városnak a vasútállomáshoz közel fekvő részében, szép, szakszerűen gondozott, napsütés és árnyékban gazdag,*

18 *Magyarság*, 1931. szeptember 20. 12. évf. 213. sz. 11. o.

19 *Honvédségi Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára*, 1939. április 1. 66. évf. 15. sz. Melléklet.

nagy sétakert közepén épült. Tenisz és tekepálya, gyermekjátszótér és lubickoló áll rendelkezésre. A »Szent István« ártézi fürdőtelep a Kis-Duna partján fekszik 29-[fok]os hőforrást strandfürdővel, mely csúzos és köszvényes bajoknál, idegbántalmaknál és neuraszténiánál[20] *kitűnő hatású; gyenge gyermekeknél a víz csodálatos hatást vált ki. Fürdőtelepre és vissza az üdülőbe társas gépkocsi szállítja az üdülőket."*[21]

1932-tól a tiszti gyógyházba és üdülőbe beutaltak térítési díjait az alábbiak szerint határozták meg:

Tisztek és nyugállományúak:

Éves jövedelem (pengő)	Térítési díj beutalt és családtag számára (pengő)
1–100	1,8–1,2
101–200	2,1–1,4
201–300	2,4–1,6
301–400	2,7–1,8
401–500	3–2
501–600	3,3–2,2
601–700	3,8–2,4
701–800	3,9–2,7
801–1000	4,2–2,9
1001–1200	4,5–3,1
1201–1500	4,8–3,3

A térítési díj az alábbiakat tartalmazta: *„Az elszállásolás és ellátás költségei, a gyógy- és zenedíjak, valamint az orvosi költségek mind bennfoglaltatnak. Külön orvosi díj nincsen.*

Az ellátás áll naponta: kiadós reggeli: kávé vagy tea, 2 db kiflivel vagy zsemlyével, fehér kenyér vagy kaláccsal, hideg hús vagy sonka, vagy tojás, vaj és méz vagy jam. Ebéd 2 tál étel: leves, hús főzelékkel vagy körítéssel, tészta és kenyér. Vacsora: 2 tál étel: leves, sült körítéssel, kenyér, illetve leves helyett gyümölcsidényben friss gyümölcs. Uzsonna fehér kenyér vagy kalács."

A kedvezményes fürdőjegyek árát külön kellett fizetni, amelyek összege Esztergomban 4 pengő 40 fillér volt egy személynek egy napra.[22]

A vonatkozó rendelet meghatározta az igényjogosultak körét. Ezek az alábbi személyek voltak: *„A tényleges szolgálatot teljesítő és nyugállományú tisztek, ezek családi pótlék élvezetében álló családtagjai, valamint ezek nyugellátásban álló özvegyei és nevelési járulékban részesülő árvái."*

A térítési díjak a későbbiek folyamán állandóan változtak, úgyhogy azok mértékét később külön rendeletekben határozták meg.

20 Az idegrendszer működésében beállott kimerülés.

21 *Honvédségi Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára,* 1939. április 1. 66. évf. 15. sz. Melléklet.

22 *Honvédségi Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára*, 1931. április 1. 58. évf. 7. sz. Melléklet. 138. o.

Mivel a csapatszolgálatban lévő tisztek többnyire júliusban tudtak szabadságra menni, ebben az időszakban az ő kérvényeik élveztek előnyt az elbírálásnál.

A beutaláshoz honvéd- vagy kezelőorvos igazolása kellett. Egy éven belül beutalási kedvezményt csak egyszer lehetett igénybe venni. A férőhelyek csekély száma miatt külön szobát csak a családostól beutaltak igényelhettek.[23]

A gyógyház az alábbiak szerint fogadta a kezelésekre érkező beutaltakat:

Megnevezés	Időtartam
előszezon	május közepétől június végéig
főszezon	július–augusztus
utószezon	szeptember

1932-ben a látogatók száma az alábbiak szerint alakult:

Tényleges állományúak:

Családfő	Hozzátartozó	Gyermek	Összesen
45	74	26	147

Nyugállományúak és katonaözvegyek:

Családfő	Hozzátartozó	Gyermek	Összesen
105	92	9	206

A látogatók száma mindösszesen: 353 fő.[24]

1938-ban az üdülő nyitvatartása az alábbiak szerint módosult: *„Az eucharisztikus kongresszuson és az ezzel kapcsolatos esztergomi ünnepségeken részt venni óhajtók elhelyezésére a f. évben az üdülő kivételesen már V. 15-en megkezdi üzemét."*[25]

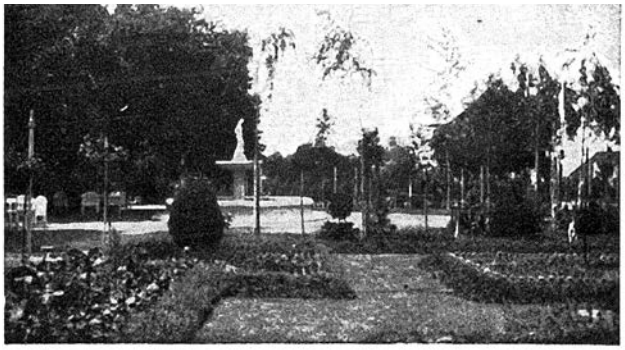
1939. szeptember 1-jétől, Lengyelország német megtámadása, majd a háborús veresége után lengyel menekültek érkeztek a Duna parti városba, ahol nagy rokonszenvvel fogadták őket. Egyrészüket a tiszti üdülőben helyezték el. Az 1940. március 15-én tartott megemlékezésükön számos helybéli is részt vett.[26]

23 *Honvédségi Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára,* 1929. április 15. 56. évf. 9. sz. „Az 1929. évi 9. sz. Honvédségi Közlöny 3365/elnökség számú körrendelethez." 59. o.

24 *Magyar Katonai Szemle,* 1933. 3. évf. 4. negyedév. 262. o. Csak a kőszegi hasonló intézményt látogatták többen, 368-an.

25 *Magyar Katonai Szemle,* 1938. 8. évf. 2. negyedév 8. sz. 268. o.

26 *Csombor Erzsébet:* Lengyel menekültek Esztergomban és Esztergomtáborban a második világháború idején. In: A Dunántúl településtörténete IX. Város, mezőváros, városiasodás – Településtörténeti konferencia anyaga. Szerk. *Solymosi László – Somfai Balázs*. Veszprém, 1992. 209–213. o. A hivatkozott rész: 211. o.

Esztergom.
Részlet a tiszti
üdülőből.

Esztergom.
Pihenő a tiszti üdülő
parkjában.

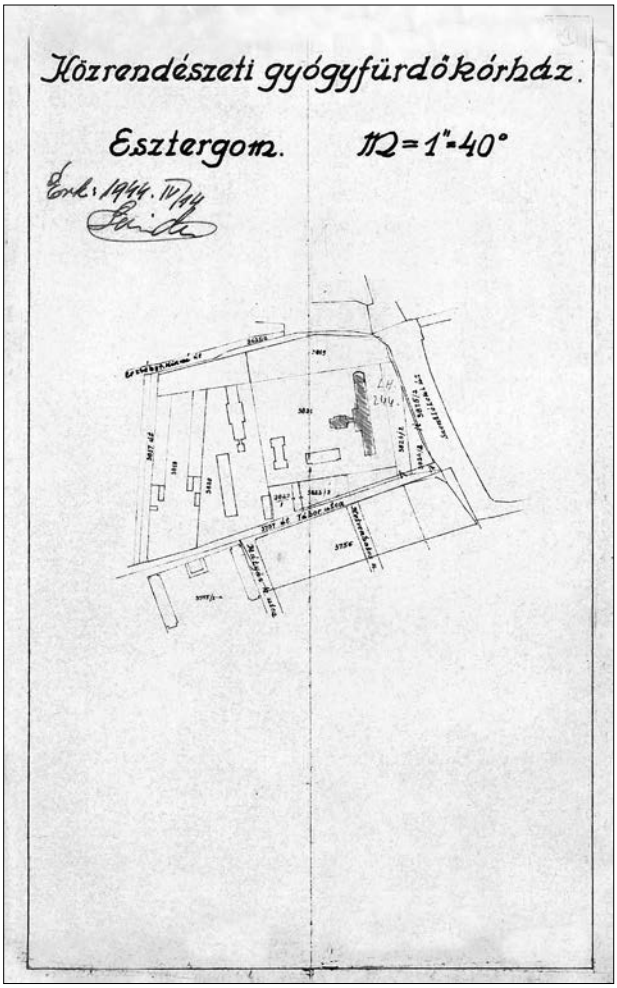

Esztergom.
Sétaút
a kis-Dunaparton.

Képek az üdülőről (Forrás: Komárom és Esztergom közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék múltja és jelene. Sajtó alá rendezték: Szalay Béla és Vajas Lajos felelős szerkesztők [Magyar vármegyék és városok múltja és jelene], 1938)

1944-ben ismételten felmerült az üdülő kibővítése és átépítése. A tervek elkészültek, de a háborús helyzet következtében ezek realizálásra nem kerülhetett sor.[27]

27 HM HIM Hadtörténelmi Levéltár, Budapest. Katonai objektumok anyaga. 84. d. Esztergomi üdülő tervei, 1944.

A Honvédüdülő fejlesztési terve, 1944 (HM HIM Hadtörténelmi Levéltár Katonai objektumok anyaga. 84. d. Esztergomi üdülő tervei, 1944)

The History of Esztergom's Rest and Recreation Centre for Officers, from Its Establishment until 1945

The study presents the story of the Rest and Recreation Centre for Officers in the town of Esztergom; during the interwar period, it was the largest such facility in the whole of Hungary. The history of its foundation, development, and expansion is outlined, as are the kinds of recreation it offered and the changes made to these. Rest and recuperation (R+R) for the regular officers of the Royal Hungarian Defence Forces was a high priority for the military leadership, which meant that the Centre was supported by it right up until the end. The facility was closed down after the Second World War.

Die Geschichte des Offizierskurhauses in Esztergom von der Gründung bis 1945

Vorliegender Aufsatz stellt die Geschichte des Offizierskurhauses in Esztergom (Gran) vor, welches in der Zwischenkriegszeit in Ungarn die größte Institution ihrer Art war. Wir stellen die Geschichte der Gründung, die Entwicklung und Erweiterung der Einrichtung, sowie die Ordnung der Kuraufenthalte und deren Veränderungen vor. Die Regeneration des Offizierspersonals der Königlich Ungarischen Armee war für die militärische Leitung von hervorgehobener Wichtigkeit, so genoss die Einrichtung auf volle Dauer ihre Unterstützung. Nach Ende des Zweiten Weltkrieges wurde sie aufgelöst.

Polgár Balázs

A csóti hadifogolytábor régészeti kutatása (2022)

Bevezetés

A csóti hadifogoly-, illetve leszerelőtáborról több monográfia is megjelent. A sort Rácz István 1973-ban, illetve 1990-ben megjelent munkáival kezdhetjük. Rácz István könyveiben három időszakra (1915–1918, 1919. március–1919. július, 1919. augusztus–1923. június) bontva mutatta be részletezően a tábor történetét, valamint a Kakukk-hegyen található hadifogolytemetővel kapcsolatos ismereteket is adatolta.[1] Újabb monográfiák 1983-ban Szabó Géza, 2010-ben Dely Ferenc tollából jelentek meg.[2] A csóti leszerelőtáborról Bonhardt Attila is írt egy, a *Hadtörténelmi Közlemények*ben, 1994-ben megjelent tanulmányában a magyar hadifoglyok első világháború utáni hazaérkezése vonatkozásában.[3] Az újabb kutatások eredményei a bécsi Kriegsarchiv gyűjteményében található írásos források, továbbá a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténeti Térképtárában, illetve Fotóarchívumában található képi források vizsgálatán, valamint a tábor területén folytatott helyszíni terepbejárások révén tett megfigyeléseken alapultak.

A csóti hadifogolytábor

Az Osztrák–Magyar Monarchia hadvezetése 1915 tavaszán a zalaegerszegi hadifogolytábor tehermentesítése céljából egy újabb, 20 000 hadifogoly elhelyezésére alkalmas tábor építését tűzte ki célul.[4] A hadvezetés választása később Csót településre esett,[5] a hadifogolytábor építéséről a *Pápa és Vidéke* című lap 1915. július 11-i

1 *Rácz* 1973.; *Rácz* 1990. (A tábor 1919 utáni történetével Rácz egy 1977-ben megjelent monográfiájában is foglalkozott rövidebben. *Rácz* 1977.)

2 *Szabó* 1983.; *Dely* 2010.

3 *Bonhardt* 1994.

4 „*CSÓTH: Ersatzlager für ZALAEGERSZEG, BAUPLATZ.*" [K. u. k. Militärkommando. Pozsony, 1915. június 4.] KA, KM. 1915-8.A./H.B-19-13/6. 1. o.

5 A mintegy 130 katasztrális hold alapterületű, korábban legelőnek használt terület kedvező vízrajzi sajátosságokkal rendelkezett, valamint a közelben futó országút és vasútvonal kedvező logisztikai feltételeket teremtett. *(„Auf dieser Strecke wurde im Hotter der Gemeinde CSÓTH eine Hutweide von zirka 130 Katastral – Joch Ausdehnung gefunden. Selbe ist hoch gelegen, weist günstige Terrainkonfiguration auf mit ausgeprägten Abflusslinien, Wasser soll nach Angabe der dortigen Bewohner reichlich vorhanden sein, übrigens werden diesbezüglich spezielle Erhebungen gepflogen; Strasse und Eisenbahn in*

száma a következőképpen informálta az olvasókat: *„[…] építését már megkezdették, mint értesülünk, 50 000, esetleg még több fogoly számára készül s az lesz a monárkia egyik legnagyobb ilyen intézménye. Az építést úgy végzik, hogy az épületek háború után is alkalmasak legyenek békés katonai célokra. Eddig már 400 munkás dolgozik a táborban, hová még e hónap folyamán 20 ezer foglyot már el is akarnak helyezni. […]"*[6] A tábor építését a Pápa és Vidéke című újság augusztus 8-i számában megjelent publicisztikai írása adatolja tovább: *„A Csót és Pápateszér közti út két oldalán a 14. és 15. sz. kilométerkő közt elterülő, mintegy 300 kat. holdnyi legelőn épül a 35–40 ezer ember részére tervezett fogolytábor. Körülbelül 30–40 épület már készen áll. Az épületek természetesen mind fából készültek és a Besztercenaszódi faipar r.-t., mely egyik vállalkozó, már hetek óta naponkint több vonattal szállitja az épületfát, melyet a helyszinen épitett műhelyekben praktikus vágó-, fürészelő-, és gyalugépekkel gyorsan feldolgoznak a mérnökök utasításai alapján. A telepet máris keresztül-kasul szelik a Franciavágás és Pápateszér közti vasútszakaszból kiágazó ideiglenes iparvágányok és ezer meg ezer kézierő segitségével rohamosan készül el a tábor. Ezidőszerint 1300 orosz van már a táborban […]."*[7] A táborban őrzött hadifoglyok száma az ősz végére tovább növekedett, az itt fogvatartottak száma elérte november végére a 6000 főt.[8] A hadifogolytábor épületeiben a Tanácsköztársaság időszakában erdélyi menekülteket szállásoltak el, majd a táborban rövid ideig újra hadifoglyokat őriztek. A Tanácsköztársaság időszakát követően a tábor a Magyarországra visszatérő hadifoglyok egyik leszerelőtábora lett.[9]

A csóti leszerelőtábor (1922) (HM HIM FA. Leltári szám: 0450/3)

A hadifogolytábor két jelentős csóti mementója ma az emlékház és a hadifogolytemető. A tábor emlékére 1971-ben alakítottak ki emlékházat a Rákóczi utcában. Az itt létrehozott tárlatban a Napló című újság híradása szerint a táborra vonatkozó

unmittelbarer Nähe. Die Hutweide ist Besitz der Gemeinde CSÓTH.") „CSÓTH: Ersatzlager für ZALAEGERSZEG, BAUPLATZ". [K. u. k. Militärkommando. Pozsony, 1915. június 4.] KA, KM. 1915-8.A./H.B-19-13/6. 1. o.

6 A csóti fogolytábor. [A szerző megadása nélkül.] *Pápa és Vidéke,* 1915. július 11. X. évf. 28. sz. 7. o.

7 A csóti fogolytábor. [A szerző megadása nélkül.] *Pápa és Vidéke,* 1915. augusztus 8. X. évf. 32. sz. 4. o.

8 A csóti fogolytáborban. [A szerző megadása nélkül.] *Pápa és Vidéke,* 1915. november 28. X. évf. 48. sz. 5. o.

9 *Szász Károly:* Csót. *Budapesti Hirlap,* 1922. július 26. 42. évf. 168. sz. 1–2. o.; *Borbély* 1986. 38–39. o. (A tábor – alapvetően fából emelt – épületeit a Nagy Háború után kezdték el lebontani. *Szász* 1922. 1. o.)

A csóti hadifogolytemető bejárata (2022)

A hadifogolytábor csóti emlékszobájának épülete (Rákóczi utca) (2022)

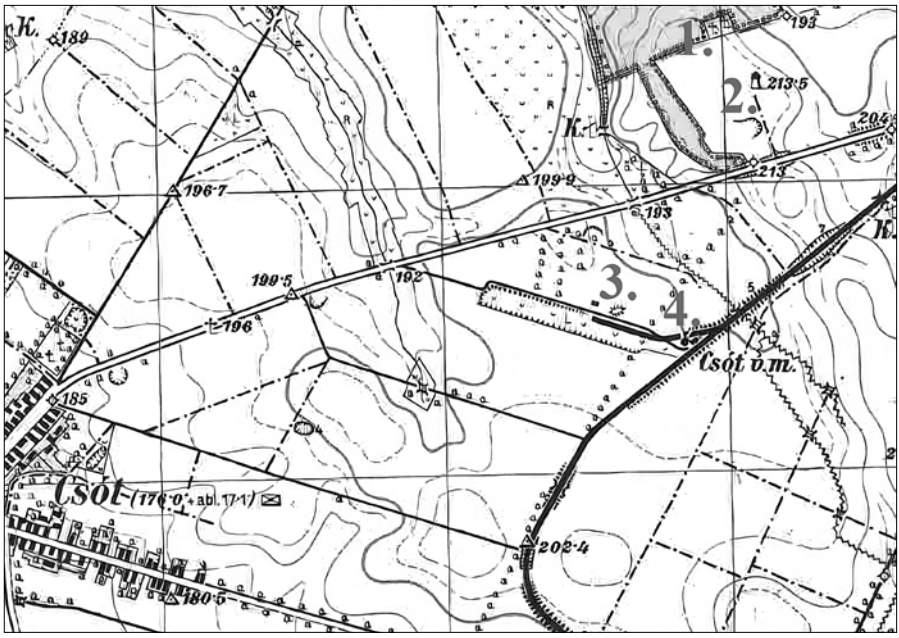
dokumentummásolatok mellett a hadifoglyok által készített „*Faragott fadobozok, szobor, esztergált poharak, forgácsból, szalmaszálakból összeragasztott kis házikó, kereszt, ládika*" is helyet kapott.[10] A tábor másik jelentős emlékhelye a település külterületén elhelyezkedő – földúton megközelíthető – hadifogolytemető.[11] A temetőt a következőképpen írta le a Középdunántúli Napló 1958. december 5-i számának egyik írása: „*A temető útjai rendezettek, s juhar, hárs, fűzfákkal szegélyezettek. A temető egész területe: hatezer négyzetméter. A temetőben 796 sírhely van, ebből 429 névvel jelzett, 68 névtelen katona sírja, és 299 jeltelen sír.*"[12] A temető és annak sírhelyei a „*Magyarországon található I. világháborús hadisírok és emlékművek felújítása*" elnevezésű pályázati program keretein belül, 2017-ben újulhattak meg.

A tábor topográfiája

A Csót településtől megközelítőleg fél kilométerre északkeletre elhelyezkedő hadifogolytábor topográfiáját két nagyobb egységre oszthatjuk. A 832-es főúttól északra feküdtek a hadifoglyok barakkjai, az őrszemélyzet barakképületei, a kórház, a latrina, a mozi, a műhelybarakkok, a kápolna, a fogda, a víztorony és a temető. A főúttól délre álltak a táborparancsnokság épületei, a tiszti kaszinó, a villanytelep, a pékműhely, a postaépület, a tábori őrség épületei, valamint a lóistálló. A tábor területét szögesdrótkerítés határolta, a tábor sarkainál pedig őrtornyok helyezkedtek el.[13] (A hadifogolytábor alaprajzához lásd a Rácz István 1990-ben megjelent munkájában közölt sematikus vázlatrajzot).[14]

A tábor topográfiájához értékes forrásbázist képez egy, a Hadtörténeti Múzeum Fotóarchívumának gyűjteményében fennmaradt emlékalbum fényképfelvételei, illetve sokszorosított fotóképeslapjai. A 42 darab fényképfelvételt és fotóképeslapot magába foglaló album keletkezését a donáció szövege *(„Második Atyánknak Krämer Antal ezredes úrnak, a csóti leszerelő tábor parancsnokának – igazgatójának Emlékül az orosz hadifogságból hazatérők egy kis csoportjától. Csót, 1922. jun.* [sic!] *1–14.")* adatolja és keltezi. Az album felvételein szereplő tábori topográfiai elemek közül a vasútállomás, a parancsnoki épület, az irodaépületek, a tiszti étkezde, a főőrség épülete, az élelmezési raktár, a konyha, a sütöde, a mészárszék, a műhelyépületek, a kápolna, a kórházbarakkok, a mozi, illetve a tenisz- és tekepálya emelhető ki.[15]

10 Emlékszoba Csóton. [A szerző megadása nélkül.] *Napló,* 1971. január 29. 27. évf. 24. sz. 5. o.
11 Lokáció: 47°22.4970'É 17°38.6210'K. (A földingatlan helyrajzi száma: 047/2.)
12 *Várnagy Mihály:* Csót község szerepe a környék életében. *Középdunántúli Napló,* 1958. december 5. 14. évf. 287. sz. 2. o.
13 *Szabó* 1983. 8–9. o.; *Borbély József:* Hadifoglyok, 1915–1923. *Magyarország,* 1986. december 21. 23. évf. 51–52. sz. 38–39. o. Vö.: *Dely* 2010. 22–26. o.
14 *Rácz* 1990. Csót-Tábor térképe. [Oldalszám nélkül.] Ld. még: *Dely* 2010. 23. o.
15 HM HIM FA. Leltári szám: 0450/1–42.

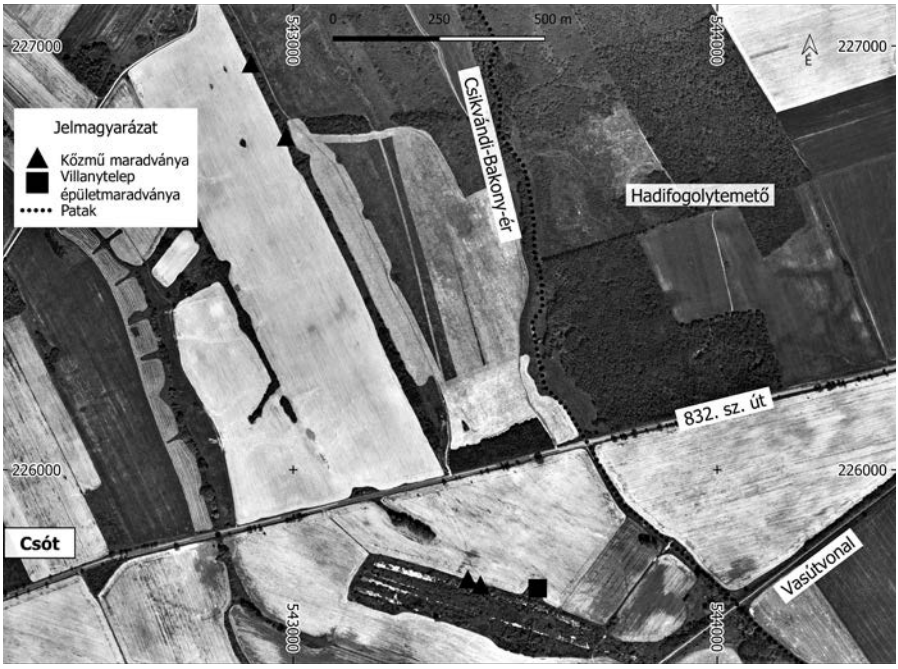
A csóti hadifogolytábor/leszerelőtábor jelentősebb, még álló objektumai a Harmadik Katonai Felmérés felújított térképszelvényén, 1928 (1.: hadifogolytemető, 2.: víztorony, 3.: a villanytelep épületmaradványa, 4.: a vasúti szárnyvonal földtöltése) (HM HIM HT. Nyilvántartási szám: B IX a 397.)

A hadifogolytábor épületállományának pusztulásához fontos forrásul szolgál a Harmadik Katonai Felmérés Csót környezetét mutató, 1928-ban felújított térképszelvénye. A térképmű a tábor több álló, jelentősebb objektumát, így a hadifogolytemetőt, a víztornyot, a villanytelep épületmaradványát, valamint a vasúti szárnyvonal földtöltését is megjelenítette még.[16]

Terepi kutatás a tábor területén

A Hadtörténeti Múzeum terepkutatásai a 2022. év márciusában kezdődtek meg a hadifogolytábor területén. A munkálatok első állomásaként terepbejárásra került sor a 832-es főút Csót és Pápateszér közötti szakaszától északra, a hadifogolytemetőtől délre levő 081/14-es és 081/16-os helyrajzi számú, mezőgazdasági művelés alatt álló földingatlanokon.

16 *Harmadik Katonai Felmérés felújítása.* 1928, M 1:25 000. HM HIM HT. Nyilvántartási szám: B IX a 397.

A 2022. évi csóti kutatás helyszínei (A térképet rajzolta: Gombor László)

Itt a kutatók több asztali porcelánedény darabját, valamint több üvegpalack-töredéket találtak. A felszíni leletgyűjtés a 832-es főúttól északra levő – szintén mezőgazdasági művelés alatt álló – 089/4-es helyrajzi számú földingatlan területén folytatódott. Ekkor asztali porcelánedények töredékei, folyadéktároló üvegedények darabjai, ablaküveg töredékei, valamint kerámia szennyvízcső töredékei kerültek felszedésre. A 089/4-es helyrajzi számú földingatlantól keletre található, 083/4-es helyrajzi számú földterületen a tábor két, vélelmezhetően eredetileg egymással összetartozó beton csatornaeleme (1. számú közműelem) került azonosításra.[17] Az első elem magassága 110 cm, átmérője 150 cm, az oldalfal vastagsága 20–30 cm, a második rész magassága 40 cm, átmérője 150 cm, az oldalfal vastagsága 20–30 cm volt. A csatornaelem oldalában in situ kerámia csővezeték maradványát találtuk meg. A csővezetékeknél mért belső átmérő 15–20 cm, a külső átmérő 19–24 cm, a csőfal vastagsága 2 cm volt. A dokumentált csatornaelemeket nem tartjuk in situ maradványoknak, vélhetően azok az eredeti helyükön akadályozták a mezőgazdasági művelést és emiatt kerültek átszállításra a mai megtalálási helyükre. A bemutatott daraboktól megközelítőleg 200 méterre északnyugatra újabb, egymással összetartozó két beton csatornaelemet (2. számú közműelem) találtunk.[18] Az elemek magassága 60–90 cm, átmérőjük 150 cm, az oldalfal vastagsága 20–30 cm volt. Az egyik csatornaelemnél újra sikerült megfigyelni

17 Lokáció: 47°22.5790'É 17°37.8130'K.
18 Lokáció: 47°22.6730'É 17°37.7470'K.

A hadifogolytábor beton közműmaradványai (Fent: az 1–2. számú közműelem, lent: a 3–4. számú közműelem) (2022)

a kerámia csővezetékek maradványait: a csővezetékelemek belső átmérője 15–20 cm, külső átmérője 19–24 cm, a csőfal vastagsága 2 cm volt. A talajfelszínről történő leletgyűjtés és a felmérő munkálatok a 832-es főúttól délre is folytatódtak. A mezőgazdasági művelés alatt álló 042/8 helyrajzi számú földterületen egy kerámia szennyvízvezeték darabját, egy vas vízvezetéktöredéket és egy porcelánedény töredékét találtuk. A vegetáció uralta 042/9-es helyrajzi számú földterületen két beton közműelem maradványát (3. és 4. számú közműelem) azonosítottuk.[19] Az első elem szélessége 115 cm, hosszúsága 110 cm, magassága 105 cm és az oldalfal vastagsága 20 cm volt. Az elem egyik oldalában in situ vas csővezeték maradványát találtuk. A cső falának vastagsága 0,5 cm, belső átmérője 6 cm volt. A közműelem másik oldalában sikerült megfigyelni vélhetően egy kerámia csővezeték bekötésének helyét. A bemutatott darabtól délkeleti irányban megtalált újabb beton közműelem szélessége 105 cm, hosszúsága 120 cm, magassága 60–75 cm volt. Mindkét közműelemet – vélelmezhetően a mezőgazdasági művelés miatt – elmozdították a korábbi helyéről. A 042/9-es helyrajzi számú földingatlanon találhatóak a hadifogolytábor villanytelepének beton épületmaradványai.[20] Az objektum teljességre törekvő felmérése további kutatást, szondázó jellegű feltárást

19 Lokáció: 47°22.0170'É 17°38.1710'K és 47°22.0140'É 17°38.1910'K.

20 Lokáció: 47°22.0100'É 17°38.3010'K. (A villanytelep épületrészletéről korábban Dely Ferenc 2010-ben megjelent monográfiájában közölt fényképet. *Dely* 2010. 180. o.)

A villanytelep épületmaradványának részlete (2022)

igényel, a helyszínen több porcelán szigetelőelem töredékét találtuk. A Hadtörténeti Térképtárban őrzött archív légi felvételek vizsgálata további szempontokat hozhat a csóti tábor terepkutatásához: több légi felvételen megfigyelhetőek olyan árnyékjelek, amelyek a hadifogolytábor / leszerelőtábor épületmaradványaihoz köthetőek.[21] A közlés végén található Katalógusban a tábor területének 2022. évi kutatása során megtalált tárgyi emlékekből adunk közre válogatást.

Összegzés

A hadifogolytáborok interdiszciplináris megközelítésű, a régészeti kutatásmódszertant is magába foglaló vizsgálatára egyre több példát találunk napjainkban.[22] A hadifogolytáborok épületei, épületmaradványai, valamint a gyűjteményekben fennmaradt, illetőleg a helyszínen megtalált, a táborokban használt, illetve az ott készített tárgyak értékes forrásai a fogvatartók és a fogvatartottak tábori mindennapjainak hiteles rekonstrukciójához.[23] A történeti régészet, illetve a konflik-

21 HM HIM HT. Nyilvántartási szám: L33-24-Cc_1951_12167; L33-24-Cd_1968_59344; L33-24-Cc_1970_59317.

22 A *„hadifogság régészetének" („Archaeology of PoWs")*, illetve az *„internálás régészetének" („archaeology of internment")* tárgyköréhez az elmúlt időszakban jelentős munkák jelentek meg, a témakörök átfogó bemutatásához lásd: *Myers –Moshenska* 2011.; *Mytum – Car* 2013a.; *Theune* 2013.

23 *Mytum – Carr* 2013b.; *Mytum* 2013. Lásd még: *Moshenska – Myers* 2011. 4–7. o.

tusrégészet ma a hadifogolytáborokra alapvetően speciális – a kutatómunkába, az eredmények interpretálásába és bemutatásába különleges kegyeleti szempontok bevonását igénylő – örökségi helyszínekként tekint. A *„hadifogság-örökség" („prisoner of war heritage")* fogalmi lefedésére a *„sötét és nehéz örökség" („dark and […] difficult heritage")* illetve a *„fájdalmas örökség" („painful heritage")* kifejezéseket vonatkoztatja a nemzetközi régészeti és kulturális örökségvédelmi kutatás.[24] Az első világháborús hadifogolytáborok régészeti vizsgálata nem mondható új keletű vállalkozásnak a hazai konfliktusrégészetben. A Hadtörténeti Múzeum korábban az ostffyasszonyfai hadifogolytábor (Vas megye) és a cinkotai hadifogoly-ipartelep (Budapest, XVI. kerület) helyszínén végzett hadtörténeti régészeti munkálatokat. A csóti hadifogolytábor régészeti vizsgálatának célja a tábor területével kapcsolatos topográfiai ismeretek pontosítása, a tábor területéről származó tárgyi emlékanyag gyűjteményi gyarapítása, valamint a lokális és a regionális kulturális örökségvédelem (Értéktár-program) segítése.

Katalógus
– Válogatás a csóti hadifogolytábor / leszerelőtábor tárgyi emlékeiből (2022)[25]

1. A tábori infrastruktúra emlékei

1.1. A csővezetékrendszer maradványai

Kerámia szennyvízcső töredékei (HM HIM Hgy. Leltári szám: 2022.28.1., 2022.25.1., 2022.26.1., 2022.31.1., 2022.30.1., 2022.27.1., 2022.29.1.)

24 *Mytum – Carr* 2013b. 4., 8–9. o.; *Mytum* 2013. 325–328. o.

25 A műtárgyfotókat készítette Szikits Péter múzeumi fotós (HM HIM).

Vas vízvezetékcső darabja (HM HIM Hgy. Leltári szám: 2022.40.1.)

1.1.1. Szennyvízcső töredéke. Kerámia (mázas). A töredék legnagyobb hosszúsága: 89 mm, legnagyobb szélessége: 84 mm. Az oldalfal vastagsága: 10 mm, a csőelem mérhető átmérője: 200 mm. HM HIM Hgy. Leltári szám: 2022.28.1.

1.1.2. Szennyvízcső töredéke. Kerámia (mázas). A töredék legnagyobb hosszúsága: 60 mm, legnagyobb szélessége: 60 mm. Az oldalfal vastagsága: 20 mm, a csőelem mérhető átmérője: 190 mm. HM HIM Hgy. Leltári szám: 2022.25.1.

1.1.3. Szennyvízcső töredéke. Kerámia (mázas). A töredék legnagyobb hosszúsága: 116 mm, legnagyobb szélessége: 92 mm. Az oldalfal vastagsága: 25 mm, a csőelem mérhető átmérője: 240 mm. HM HIM Hgy. Leltári szám: 2022.26.1.

1.1.4. Szennyvízcső töredéke. Kerámia (mázas). A töredék legnagyobb hosszúsága: 72 mm, legnagyobb szélessége: 64 mm. Az oldalfal vastagsága: 20 mm, a csőelem mérhető átmérője: 190 mm. HM HIM Hgy. Leltári szám: 2022.31.1.

1.1.5. Szennyvízcső töredéke. Kerámia (mázas). A töredék legnagyobb hosszúsága: 101 mm, legnagyobb szélessége: 81 mm. Az oldalfal vastagsága: 20 mm, a csőelem mérhető átmérője: 100 mm. HM HIM Hgy. Leltári szám: 2022.30.1.

1.1.6. Szennyvízcső töredéke. Kerámia (mázas). A töredék legnagyobb hosszúsága: 100 mm, legnagyobb szélessége: 90 mm. Az oldalfal vastagsága: 20 mm, a csőelem mérhető átmérője: 190 mm. HM HIM Hgy. Leltári szám: 2022.27.1.

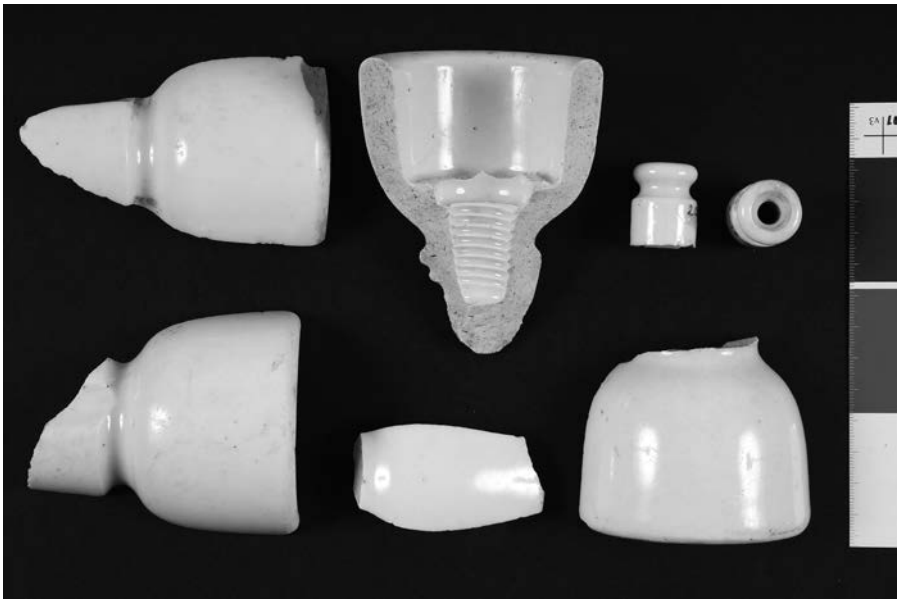
1.1.7. Szennyvízcső töredéke. Kerámia (mázas). A töredék legnagyobb hosszúsága: 100 mm, legnagyobb szélessége: 97 mm. Az oldalfal vastagsága: 20–35 mm, a csőelem mérhető átmérője: 240 mm. HM HIM Hgy. Leltári szám: 2022.29.1.

1.1.8. Vízvezetékcső töredéke. Vas. A töredék legnagyobb mérhető hosszúsága: 104 mm, átmérője: 87 mm, az oldalfal vastagsága: 6 mm. HM HIM Hgy. Leltári szám: 2022.40.1.

1.2. Elektromos szigetelőelemek maradványai

1.2.1. Elektromos szigetelő töredéke. (Harang alakú szigetelő.) Porcelán (fehér). A töredék legnagyobb hosszúsága: 95 mm, legnagyobb szélessége: 56 mm. Az oldalfal vastagsága: 11–20 mm, a peremrész rekonstruált átmérője: 70 mm. HM HIM Hgy. Leltári szám: 2022.32.1.

1.2.2. Elektromos szigetelő töredéke. (Harang alakú szigetelő.) Porcelán (fehér). A töredék legnagyobb hosszúsága: 96 mm, legnagyobb szélessége: 68 mm. Az oldalfal vastagsága: 11–20 mm, a peremrész rekonstruált átmérője: 70 mm. HM HIM Hgy. Leltári szám: 2022.37.1.

Töredékes és ép porcelán szigetelők (HM HIM Hgy. Leltári szám: 2022.32.1., 2022.37.1., 2022.35.1., 2022.36.1., 2022.33.1., 2022.38.1., 2022.39.1.)

1.2.3. Elektromos szigetelő. (Fali huzagoláshoz.) Porcelán (fehér). Hosszúsága: 26 mm, szélessége: 20 mm. Az oldalfal vastagsága: 7 mm, átmérője: 20 mm. HM HIM Hgy. Leltári szám: 2022.35.1.

1.2.4. Elektromos szigetelő. (Fali huzagoláshoz.) Porcelán (fehér). A hosszúsága: 25 mm, szélessége: 20 mm. Az oldalfal vastagsága: 7 mm, átmérője: 20 mm. HM HIM Hgy. Leltári szám: 2022.36.1.

1.2.5. Elektromos szigetelő töredéke. (Harang alakú szigetelő.) Porcelán (fehér). A töredék legnagyobb hosszúsága: 85 mm, legnagyobb szélessége: 71 mm. Az oldalfal vastagsága: 11–20 mm, a peremrész rekonstruált átmérője: 70 mm. HM HIM Hgy. Leltári szám: 2022.33.1.

1.2.6. Elektromos szigetelő töredéke. (Harang alakú szigetelő.) Porcelán (fehér). A töredék legnagyobb hosszúsága: 60 mm, legnagyobb szélessége: 33 mm. Az oldalfal vastagsága: 10–15 mm. HM HIM Hgy. Leltári szám: 2022.38.1.

1.2.7. Elektromos szigetelő töredéke. (Harang alakú szigetelő.) Porcelán (fehér). A töredék legnagyobb hosszúsága: 79 mm, legnagyobb szélessége: 71 mm. Az oldalfal vastagsága: 10–20 mm, a peremrész rekonstruált átmérője: 70 mm. HM HIM Hgy. Leltári szám: 2022.39.1.

2. Épületekhez köthető emlékek

2.1. Ablaküveg töredéke. (Áttetsző.) A töredék legnagyobb hosszúsága: 50 mm, legnagyobb szélessége: 33 mm. Vastagsága: 2 mm. HM HIM Hgy. Leltári szám: 2022.19.1.

Ablaküveg darabjai (HM HIM Hgy. Leltári szám: 2022.19.1., 2022.20.1.)

2.2. Ablaküveg töredéke. (Áttetsző.) A töredék legnagyobb hosszúsága: 28 mm, legnagyobb szélessége: 17 mm. Vastagsága: 2,5 mm. HM HIM Hgy. Leltári szám: 2022.20.1.

3. A mindennapi élet tárgyi emlékei

3.1. Folyadéktároló üvegedények maradványai

3.1.1. Palack alj-, illetve oldaltöredéke. Üveg (áttetsző). A töredék legnagyobb hosszúsága: 71 mm, legnagyobb szélessége: 35 mm. Az oldalfal vastagsága: 7 mm, a fenékrésznél mérhető falvastagság: 4–6 mm, az alj rekonstruált átmérője: 140 mm. HM HIM Hgy. Leltári szám: 2022.16.1.

3.1.2. Palack alj-, illetve oldaltöredéke. Üveg (világoskék árnyalatú). A töredék legnagyobb hosszúsága: 45 mm, legnagyobb szélessége: 25 mm. Az oldalfal vastag-

Folyadéktároló üvegedények töredékei (HM HIM Hgy. Leltári szám: 2022.16.1., 2022.10.1., 2022.13.1., 2022.18.1., 2022.8.1., 2022.21.1., 2022.9.1.)

sága: 6 mm, a fenékrésznél mérhető falvastagság: 7 mm, az alj rekonstruált átmérője: 100 mm. HM HIM Hgy. Leltári szám: 2022.10.1.

3.1.3. Palack oldaltöredéke. Üveg (világoszöld árnyalatú). A töredék legnagyobb hosszúsága: 35 mm, legnagyobb szélessége: 23 mm. Az oldalfal vastagsága: 2,5–3,5 mm. HM HIM Hgy. Leltári szám: 2022.13.1.

3.1.4. Palack oldaltöredéke. Üveg (zöld árnyalatú). A töredék legnagyobb hosszúsága: 41 mm, legnagyobb szélessége: 37 mm. Az oldalfal vastagsága: 5–6 mm. HM HIM Hgy. Leltári szám: 2022.18.1.

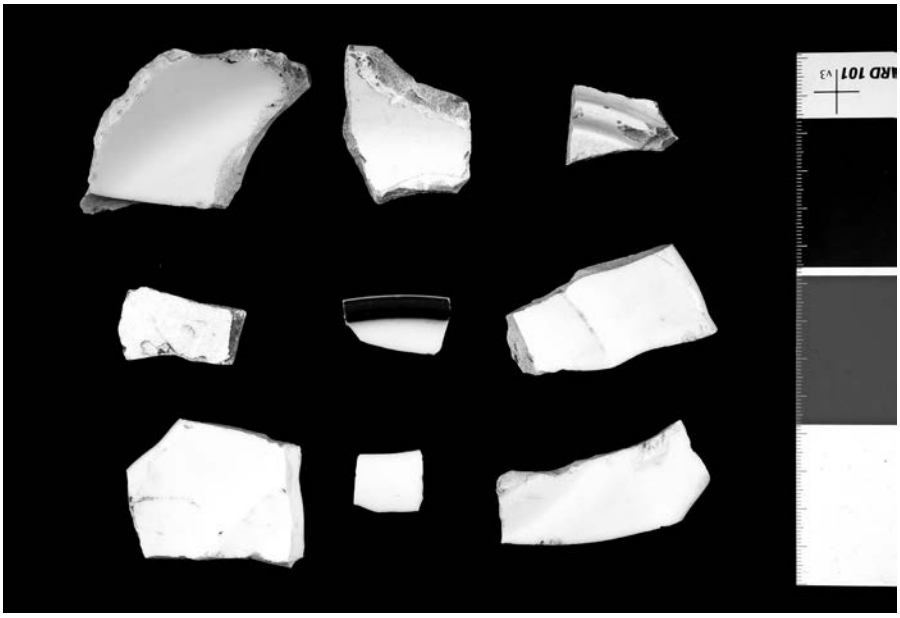
3.1.5. Kancsó(?) oldaltöredéke. Üveg (áttetsző). A töredék legnagyobb hosszúsága: 39 mm, legnagyobb szélessége: 30 mm. Az oldalfal vastagsága: 4 mm. HM HIM Hgy. Leltári szám: 2022.8.1.

3.1.6. Pohár alj-, illetve oldaltöredéke. Üveg (világosrózsaszín árnyalatú). A töredék legnagyobb hosszúsága: 46 mm, legnagyobb szélessége: 33 mm. Az oldalfal vastagsága: 6 mm, a fenékrésznél mérhető falvastagság: 10 mm, az alj rekonstruált átmérője: 60 mm. HM HIM Hgy. Leltári szám: 2022.21.1.

3.1.7. Palack oldaltöredéke. Üveg (zöld árnyalatú). A töredék legnagyobb hosszúsága: 51 mm, legnagyobb szélessége: 25 mm. Az oldalfal vastagsága: 4,5–8 mm. HM HIM Hgy. Leltári szám: 2022.9.1.

3.2. Asztali kerámiaedények töredékei

3.2.1. Tál alj-, illetve oldaltöredéke. Porcelán (fehér). A töredék legnagyobb hosszúsága: 72 mm, legnagyobb szélessége: 42 mm. Az oldalfal vastagsága: 7 mm, a fenékrésznél mérhető falvastagság: 9–15 mm, az alj rekonstruált átmérője: 200 mm. HM HIM Hgy. Leltári szám: 2022.1.1.

Asztali porcelánedények darabjai (HM HIM Hgy. Leltári szám: 2022.1.1., 2022.2.1., 2022.23.1., 2022.5.1., 2022.6.1, 2022.3.1., 2022.4.1., 2022.7.1., 2022.22.1.)

3.2.2. Lapostányér fenék-, oldal-, illetve peremtöredéke. Porcelán (fehér). A töredék legnagyobb hosszúsága: 42 mm, legnagyobb szélessége: 34 mm. Az oldalfal vastagsága: 8 mm, a fenékrésznél mérhető falvastagság: 6–8 mm, az alj rekonstruált átmérője: 200 mm, a perem rekonstruált átmérője: 240 mm. HM HIM Hgy. Leltári szám: 2022.2.1.

3.2.3. Mély- vagy lapostányér aljtöredéke. Porcelán (fehér). A töredék legnagyobb hosszúsága: 30 mm, legnagyobb szélessége: 21 mm. A fenékrésznél mérhető falvastagság: 4–9 mm, a talpgyűrű rekonstruált átmérője: 150 mm. HM HIM Hgy. Leltári szám: 2022.23.1.

3.2.4. Csésze perem-, illetve oldaltöredéke. Porcelán (fehér). A töredék legnagyobb hosszúsága: 33 mm, legnagyobb szélessége: 20 mm. Az oldalfal vastagsága: 5,5–6 mm, a perem rekonstruált átmérője: 90 mm. HM HIM Hgy. Leltári szám: 2022.5.1.

3.2.5. Mély- vagy lapostányér perem-, illetve oldaltöredéke. Porcelán (fehér). A peremen kék színű szalagdísz fut. A töredék legnagyobb hosszúsága: 29 mm, legnagyobb szélessége: 16 mm. Az oldalfal vastagsága: 2 mm, a perem rekonstruált átmérője: 200 mm. HM HIM Hgy. Leltári szám: 2022.6.1.

3.2.6. Csészealj töredéke. Porcelán (fehér). A töredék legnagyobb hosszúsága: 53 mm, legnagyobb szélessége: 26 mm. Az oldalfal vastagsága: 7–8 mm, a rekonstruált átmérő: 150 mm. HM HIM Hgy. Leltári szám: 2022.3.1.

3.2.7. Csészealj töredéke. Porcelán (fehér). A töredék legnagyobb hosszúsága: 51 mm, legnagyobb szélessége: 50 mm. A falvastagság: 7–9 mm, a rekonstruált átmérő: 130 mm. HM HIM Hgy. Leltári szám: 2022.4.1.

3.2.8. Csésze oldaltöredéke. Porcelán (fehér). A töredék legnagyobb hosszúsága: 18 mm, legnagyobb szélessége: 15 mm. Az oldalfal vastagsága: 2 mm. HM HIM Hgy. Leltári szám: 2022.7.1.

3.2.9. Csészealj töredéke. Porcelán (fehér). A töredék legnagyobb hosszúsága: 57 mm, legnagyobb szélessége: 24 mm. A falvastagság: 6 mm, a rekonstruált átmérő: 140 mm. HM HIM Hgy. Leltári szám: 2022.22.1.

Rövidítésjegyzék

FA	Fotóarchívum
Hgy.	Hadirégészeti gyűjtemény
HM HIM	HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum
KA	Kriegsarchiv (Bécs)

Irodalomjegyzék

Bonhardt 1994.
Bonhardt Attila: A magyar hadifoglyok hazatelepítése az I. világháború után. A magyarországi leszerelőtáborok, 1919–1923. *Hadtörténelmi Közlemények,* 1994. 107. évf. 3. sz. 19–56. o.

Dely 2010.
Dely Ferenc: Honvágyas gyötrelmek. Csót-tábor, 1915–1923. Budapest, 2010.

Moshenska – Myers 2011.
Moshenska, Gabriel – Myers, Adrian: An Introduction to Archaeologies of Internment. In: *Myers – Moshenska* 2011. 1–19. o.

Myers – Moshenska 2011.
Archaeologies of Internment. Eds. *Myers, Adrian – Moshenska, Gabriel.* New York, 2011.

Mytum 2013.
Mytum, Harold: Prisoner of War Archaeology in an Interdisciplinary Context. In: *Mytum – Car* 2013/a. 321–332. o.

Mytum – Car 2013a.
Prisoners of War. Archaeology, Memory, and Heritage of 19th- and 20th-Century Mass Internment. Eds. *Mytum, Harold – Carr, Gilly.* New York, 2013.

Mytum – Carr 2013b.
Mytum, Harold – Carr, Gilly: Prisoner of War Archaeology. In: *Mytum – Car* 2013a. 3–19. o.

Rácz 1973.
Rácz István: Adatok a csóti hadifogolytábor történetéhez. Csót, 1973.

Rácz 1977.
Rácz István: Csót, Hajmáskér, Zalaegerszeg. Pápa, 1977.

Rácz 1990.
Rácz István: Csót-tábor az emlékek tükrében, 1915–1923. Csót – tábor az emlékek tükrében. Csót – Pápa, 1990.

Szabó 1983.
Szabó Géza: A csóti hadifogolytábor története, 1915–1923. Csót, 1983.

Theune 2013.
Theune, Claudia: Archaeology and Remembrance: The Contemporary Archaeology of Concentration Camps, Prisoner-of-War Camps, and Battlefields. In: Historical Archaeology in Central Europe. *Society for Historical Archaeology.* Special Publication Number 10. Ed.: *Mehler, Natascha.* Rockville, 2013. 241–259. o.

Archaeological Researches at the POW Camp at Csót (2022)

The camp at Csót (Veszprém County) operated as a POW camp from 1915 until 1918/1919, and then, from 1919 until 1923, as an important demobilisation camp for Hungarian POWs returning home to Hungary. The camp lay half a kilometre northeast of the village of Csót; it occupied a site to the north and south of the section of Highway 832 that runs from Csót to Pápateszér. The Military History Museum launched fieldwalking operations on the site in 2022. On the land, which today is typically under cultivation, relics of the camp's infrastructure (fragments of ceramic wastewater pipes, a piece of an iron water pipe, fragments of porcelain electrical insulators) were found by researchers, along with relics linkable to buildings (fragments of window glass) and material reminders of everyday life (remains of glass vessels used for storing liquids, fragments of ceramic tableware). The camp's most significant built remains still standing are the prisoners' cemetery and remnants of a concrete structure where electricity was generated.

Die archäologische Erforschung des Kriegsgefangenenlagers von Csót (2022)

Das Lager in Csót (Komitat Veszprém) fungierte von 1915 bis 1918/1919 als Kriegsgefangenenlager, dann von 1919 bis 1923 als bedeutendes Demobilisierungslager für die nach Ungarn zurückkehrenden Kriegsgefangenen. Das Lager befand sich einen halben Kilometer nordöstlich der Siedlung Csót, und erstreckte sich auch nördlich und südlich der Hauptstraße 832 zwischen Csót und Pápateszér. Das Museum für Militärgeschichte begann in 2022 mit der Terrainforschung auf dem Gebiet des Lagers. Auf den heute meist landwirtschaftlich genutzten Landimmobilien entdeckten die Forscher Andenken der Lagerinfrastruktur (Bruchstücke des Abwasserkanals aus Keramik und der Abdichtungselemente aus Porzellan, ein Stück der eisernen Wasserleitung), der Gebäude (Bruchstücke eines Glasfensters) und des Alltagslebens (Überreste von Flüssigkeitsbehältern aus Glas, Bruchstücke von Keramikgeschirr). Die bedeutendsten Bauandenken des Lagers, die auch heute noch stehen, sind der Kriegsgefangenenfriedhof und die Überreste des Elektrizitätswerkes aus Beton.

Kulcsár Viktor – Polgár Balázs – Soós Péter

AZ ATTILA-VONAL HADTÖRTÉNETI RÉGÉSZETI KUTATÁSA

Bevezetés

„A második világháború talán a legjelentősebb esemény az emberiség történetében. Az 1939 és 1945 között eltelt hat év alatt kibontakozott pusztítás és teremtés gigantikus erői a világ minden szegletén nyomot hagytak, és ezeknek az eseményeknek a hullámai, illetve visszhangjai máig formálják a modern világot." – írta Gabriel Moshenska a 2012-ben megjelent, a The Archaeology of the Second World War című könyvének előszavában.[1] A második világháború témakörének tudományos megközelítései között ma már nem számít újdonságnak az archeológiai vonatkozású szemlélet. A második világháború régészetének kezdeti időszakát jól jellemzi Terry Gander *Military Archaeology* című munkája.[2] Gander a hadtörténeti régészet *(military archaeology)* tárgykörébe alapvetően a katonai építmények, a katonai járművek, fegyverek, jelvények és egyenruhák kutatását sorolta.[3] A második világháború régészete együttesen magába foglalja ma a hadtörténeti terepelemzést, a hadisírkutatást, a roncskutatást, a csata- és hadszíntérkutatást, valamint a katonai létesítmények vizsgálatát, terepkutatási módszerei pedig egyaránt épülnek objektumfelmérésre, fémkereső műszeres terepbejárásra, geofizikai lelőhely-felderítésre, LIDAR-felmérésre és feltárásra.[4] Magyarországon a második világháború régészetének kezdeti időszakát – a nemzetközi tendenciákhoz hasonlóan – civil egyesületek működése határozta meg, 1989-ben alapult meg például a ma is működő Magyar Roncskutató Egyesület. A második világháború – tudományos és muzeológiai szempontokat is szem előtt tartó – régészetének kezdetét jól jelezheti a Balatonban talált szovjet Il–2 csatarepülőgép roncsának 1999. évi kiemelése, valamint a kisbajomi harcok (Móricerdő) helyszínén folytatott 2000–2001. és 2005. évi fémkereső műszeres terepbejárás-sorozat.[5]

1 *Moshenska* 2012. 1. o.
2 *Gander* 1979.
3 *Gander* 1979.
4 A *Second World War Archaeology* fogalmához ld.: *Moshenska* 2012. 3–10. o. A második világháború régészetének kutatásmódszertanához ld. még: *Gojanović – Sutlović* 2007., *Passmore – Tunwell – Harrison* 2013., *Passmore – Harrison – Tunwell* 2014., *Grabowski – Olsen – Pétursdóttir – Witmore* 2014., *Marter – Visser – Alders – Röder – Gottwald – Mank – Hubbard – Recker* 2017., *Kan – Katagiri – Nakanishi – Yoshizaki – Nagao – Ono* 2018., *Zubalík* 2019., *Schriek* 2020.
5 *Szijjártó* 2017. 12. o., *Négyesi* 2010. 201–210. o.

A második világháborús Attila-vonal hadtörténeti régészete

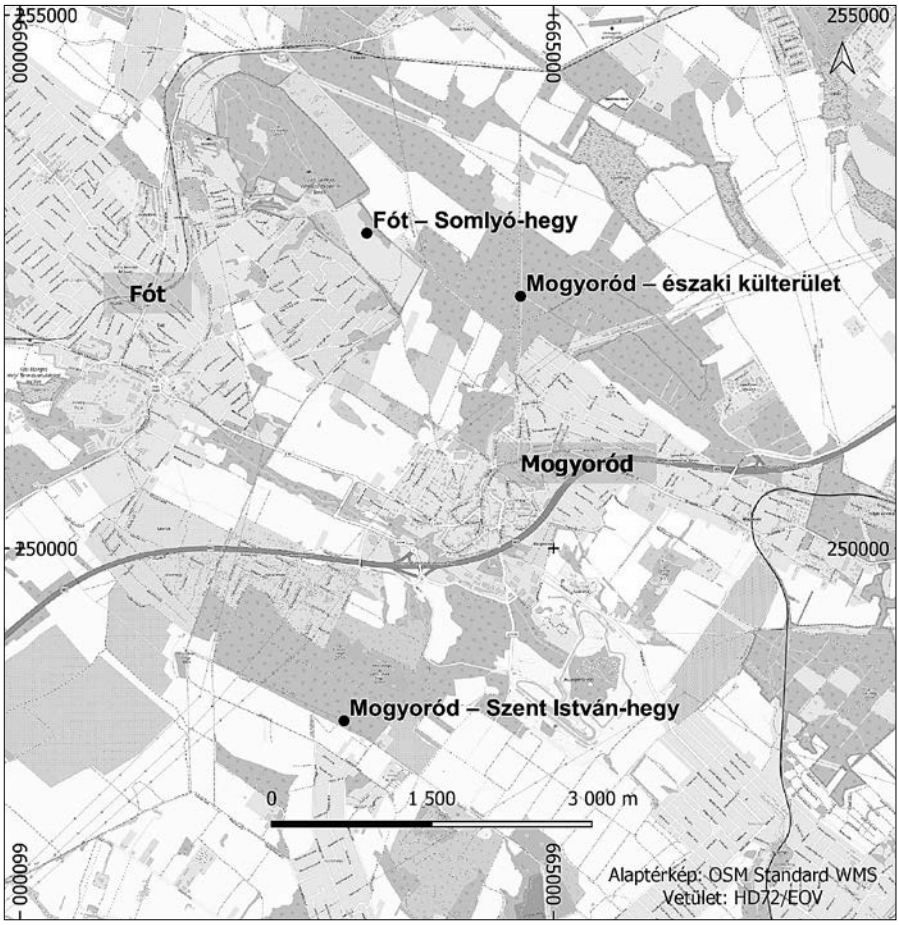
Magyarország hadszíntérré válásának egyik velejárója volt a különböző erődítési és védelmi vonalak kialakítása. Jelentőségénél fogva ezek közül kiemelkedik a főváros védelmére hivatott, Attila hun királyról elnevezett Attila-vonal szerepe. A pesti hídfő körül létrehozott három párhuzamos állásrendszer szárnyaival a Dunára támaszkodott, patkószerűen lezárva Budapest keleti előterét. A háromszoros védőöv külső részét Attila I. néven jelölik, ez Dunaharaszti–Gyál–Vecsés–Ecser–Maglód–Valkó–Gödöllő–Szada–Veresegyház–Csomád–Alsógöd települések mellett húzódott. Az Attila II., vagyis a középső védőöv a Soroksár–Soroksárpéteri–Pestszentimre–Rákosliget–Pécel–Isaszeg–Kerepes–Mogyoród–Fót–Dunakeszi vonalban jött létre. A belső öv, azaz az Attila III. vonal a főváros külső kerületeinek határán, Csepel–Pestszenterzsébet–Pestszentlőrinc–Rákoshegy–Rákoskeresztúr–Rákoscsaba–Cinkota–Rákosszentmihály–Rákospalota–Újpest területén épült ki.[6]

A védőszakaszok általánosságban kisebb-nagyobb támpontokból, lövészgödrökből, harckocsi árkokból, tüzérségi és géppuska-állásokból álltak, amelyeket gyalogsági árkok kötöttek össze. Ezen állások elsősorban a felvonulásra alkalmas terepet, a jól megközelíthető útvonalakat, közlekedési csomópontokat és a magaslatokat védték. A földből kiásott védelmi létesítmények mellett jelentős műszaki zárrendszert telepítettek drótakadályokkal, aknazárakkal, valamint robbantásra készítették elő a hidakat és más közúti műtárgyakat.

Az Attila-vonal állásainak java részét napjainkra feltöltötték, elszántották, illetve az egyre dinamikusabban terjeszkedő fővárosi agglomeráció eltűntette nyomait. Vannak azonban még olyan beépítetlen, mezőgazdasági tevékenység alá nem vont területek, ahol főleg a külső és a középső védőöv maradványai a mai napig kivehetők, de olyan helyek is léteznek, ahol az egykori állások akár még kilométereken át is követhetők.

Magyarország második világháborús történetével, különösen a budapesti csatával és a főváros ostromával foglalkozó kutatók, hadtörténészek, helytörténészek és szakírók természetesen kiemelten foglalkoznak az Attila-vonallal. A védelmi vonal teljeskörű és tudományos igényű felmérése, történetének monografikus feldolgozása azonban még várat magára. Ehhez kíván hozzájárulni a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum 2021-ben elindított kezdeményezése, *„az Attila-vonal védelmi létesítményeinek, az 1944–45-ben Budapest keleti előterében folytatott harcok tárgyi emlékeinek, hadtörténeti örökségnek minősülő tárgyaknak és hadisíroknak hadirégészeti módszerekkel történő kutatási és együttműködési programja*". Ennek célja egy komplex, levéltári, térképtári forrásokra támaszkodó, hadtörténeti régészeti módszerekkel folytatott tudományos igényű kutatómunka, amely a még meglévő állásmaradványok vizsgálatát, ahol lehetséges részleges feltárását, illetve adott hadtörténeti események helyszíni beazonosítását, emlékeinek terepi kutatását tűzte ki feladatul. A program szerves része az Attila-vonalon fellelhető szórványos katonasírok, temetési helyek felkutatása, szükség és lehetőség szerint az emberi maradványok exhumálása, beazonosítása és újratemetése.

6 *Ravasz* 1999. 125. o.

Az Attila-vonal 2021–2022. évi kutatási helyszínei (Mogyoród – Szent István-hegy, Mogyoród – északi külterület, Fót – Somlyó-hegy) (A térképet készítette: Gombor László)

A kutatómunka nem előzmények nélküli, hiszen az állásmaradványok terepi vizsgálatával néhány közintézmény és magánszemély már régóta foglalkozik. Sajnos súlyos problémát jelent, hogy a területen évtizedek óta jelen van az illegális fémkeresős tevékenység is. A második világháborús relikviák gyűjtőinek, a hadisírok fosztogatóinak „munkájáról" a terepen a rablógödrök, az online térben pedig a felbukkanó leletekről készült bejegyzések, képek tanúskodnak. Ez több szempontból is hátrányos, hiszen az ilyen tárgyak előkerülésének körülményeit nem adatolják, a militáriával együtt a hadtörténeti esemény rekonstruálásához szükséges információk is hozzáférhetetlenekké válnak a közgyűjtemények számára.

A HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum számára a kutatómunkában a legfontosabb partnerek a Pest Megyei Kormányhivatal Örökségvédelmi Osztálya, a helyi önkormányzatok, a területileg illetékes természetvédelmi szervezetek és erdőgazdaságok,

elsősorban a Pilisi Parkerdő Zrt., valamint a helyi múzeumok. Ezek közül kiemelkedik a Gödöllői Városi Múzeum, amely 2020-ban kezdte el az Attila I–II. vonalak városhoz közeli szakaszainak szisztematikus felmérését. A Fábián Balázs által vezetett, engedéllyel rendelkező fémkereső műszeres önkéntesekkel kiegészült kutatócsoport már komoly eredményeket ért el, számos eddig ismeretlen helyszínt, jelöletlen állásrendszert sikerült beazonosítaniuk. A HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum és a Gödöllői Városi Múzeum 2021-ben együttműködési megállapodást kötött az Attila-vonal Gödöllő körzetébe eső létesítményeinek, az 1944–1945-ben itt folytatott harcok tárgyi emlékeinek és hadisíroknak régészeti módszerekkel történő kutatására.

Jelen írás az Attila-vonalban 2021-ben és 2022-ben elvégzett jelentősebb munkákat, a legérdekesebb helyszíneket és eredményeket mutatja be.[7]

A projekt vállalása, hogy a 2024. évi 80. évfordulóig lokalizálja, felméri a védelmi rendszer lehető legtöbb még látható álláselemét, feldolgozza a hozzájuk kötődő hadieseményekt történeti hátterét és felkutatja a szórvány hadisírokat. Távolabbi célként szerepel konferenciák, kamarakiállítások szervezése, emlékpontok, tanösvények és tematikus túraútvonalak kialakítása az együttműködő önkormányzatokkal, valamint egy kétnyelvű kiadvány megjelentetése az Attila-vonalról.

Mogyoród – Csömör, védelmi állás a Szent István-hegyen

A második világháború magyarországi hadműveletei 1944 decemberének közepén érték el Csömört és térségét. Ekkor az arcvonal Mogyoród dél, Csömör észak-északkelet, illetve Kerepes észak vonalon húzódott. A védelmet magyar részről a magyar királyi 10. honvéd gyaloghadosztály különböző alakulatai és kisebb csapattestek, míg német részről a Feldherrnhalle páncéloshadosztály egyes csapattestei, a 4. német páncélosezred és a 13. német páncéloshadosztály képezték. Velük szemben támadott a szovjet 30. lövészhadtest három lövészhadosztályával. A 4/II. huszárosztály kisebb német csapattestekkel együtt a Szent István-hegyen található állások védelmét látta el, ahol december 21-én és 22-én szovjet támadásokat hárította el. 1944. december 25-én a 4. huszárezred megerősítésére érkezett az I. önálló huszárosztály, azonban ez kevés volt: másnap délelőtt a szovjet 155. lövészhadosztály csapatai, a 3. harckocsidandárral megerősítve a Fót–Rákospalota út mentén támadást indítottak, aminek következtében 4 km széles és 1,5 km mély betörést értek el. A délelőtt folyamán az előretörő szovjet harckocsik áttörték a 4. huszárezred védelmét és nyugati irányból átkarolták a 201-es magaslatot, majd elfoglalták Sikátor-pusztát. A szovjet 151. lövészhadosztály a Csömör és Mogyoród között, a Szent István-hegytől keletre védelemben lévő 8/III. zászlóaljat támadta, amelynek állásait 10 óra 50 perckor több helyen is 300–400 m mélységben áttörték. 12 óra után néhány perccel a 4. huszárezred jelentette, hogy az áttörést követően a szovjet harckocsik Cinkota irányába haladnak elő-

7 A kutatásokban részt vett továbbá Aranyossy-Péter Máté, Csörgi Zoltán, Fábián Balázs, Gecse Dániel, Stier Márk, Szegedi László, Tóth Ferenc és Tóth Zoltán.

re, illetve a 272-es magassági ponttól a 249-es magassági pont irányába 8–10 fős ellenséges csoportok támadnak. Ezt követően a Szent István-hegytől pedig a védekező alakulatok Csömör északra vonulnak vissza.[8]

A HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum 2021-ben kezdeményezett fémkereső műszeres terepbejárást a mogyoródi Szent István-hegyen és annak térségében. A bejárt, összességében több mint 100 méternyi lövészárok-szakasz nyomvonala és a különböző egykori tábori erődítési objektumok – az erózió és egyéb környezeti hatások ellenére – jól azonosíthatók voltak. A talált emlékek összessége viszont meglehetősen szegényes képet mutatott. Nagyrészt lőszermaradványok kerültek napvilágra, így magyar és német töltényhüvelyek, szovjet aknavetőgránát-stabilizátorszárnyak és különböző méretű repeszdarabok. A relatív leletszegénység vélelmezhetően korábban végbement illegális militariagyűjtésre vezethető vissza.

A mogyoródi Szent István-hegyen folytatott fémkereső műszeres terepbejárás során talált szovjet 82 mm-es aknagránát stabilizátorszárnya

Mogyoród – északi külterület, szovjet T–34/76 közepes harckocsi kilövési helye

A Gödöllő Városi Múzeum munkatársai 2021 novemberében Mogyoród északi, erdős külterületén egy szovjet T–34/76 közepes harckocsi kilövési helyszínét azonosították. A lelőhelyen hitelesítő feltárásra került sor, majd decemberben a feltárt roncselemek az MH vitéz Szurmay Sándor Budapest Helyőrség Dandár közreműködésével kiemelésre és elszállításra kerültek. A szovjet harckocsi maradványainak legjelentősebb együttesét a lánctalp egy tizenkét és egy harminc tagból álló része képezte.

8 *Szabó – Számvéber* 2009. 176–178. o.

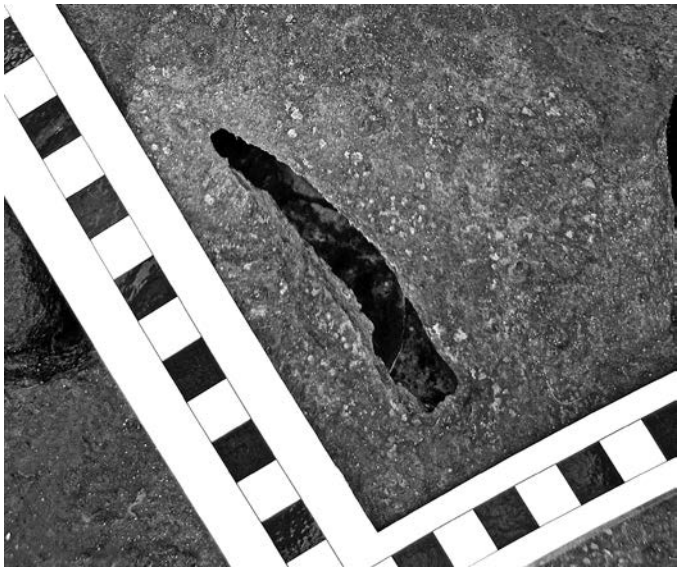
Szovjet T–34/76 harckocsi lánctalp részletének feltárása Mogyoród mellett

1944. december 12-én a szovjet 27. önálló gárda-harckocsidandár Veresegyháza térségéből indulva Fót és Rákospalota irányába támadott egy lövészezred támogatásával. Mogyoródtól északkeletre sikerült egy helyi áttörést elérniük a szovjeteknek, azonban a 279-es és 266-os magaslat irányából érkező tüzérségi, illetve harckocsi tűz miatt elakadtak. Ezt követően a német–magyar csapatok ellenlökést hajtottak végre a védelembe betört szovjet erők ellen.[9] Jelen írásunkban tárgyalt harckocsit ezen ellenlökés során lőtték ki.

A fémkereső műszeres terepbejárás eredményeként sikerült a harckocsira vonatkozó levéltári adatokat kiegészíteni. A páncélos végzetét nagy valószínűséggel egy oldalsó irányból becsapódó páncéltörő lövedék jelenthette, emellett egyes roncselemeken gépágyútűz nyomai is felfedezhetők voltak.

A harckocsi a találatot követően feltehetően kiégett, erről tanúskodhatnak a munkálatokkor fellelt megolvadt fém roncselemek, valamint a jelentékeny számú, DT–29 géppuskához tartozó – a nagy hő hatására elműködött és deformálódott – töltényhüvely. A harckocsi maradványait később elszállították, a lánctalp egyes elemei pedig visszamaradtak a kilövés helyszínén. A terepbejárások során a páncéltest kisebb darabjai, valamint egyéb roncselemek, így például az egyik futógörgő csapágyházfedele került felszedésre. A roncselemek közül külön említésre méltó lehet még a vezető vagy géppuskairányzó ülésének – átlőtt – oldaltámla maradványa. A további munkálatok révén a kutatók a harckocsi elsődleges fegyverzetéhez köthető – robbanó- vagy pirotechnikai anyagot nem tartalmazó – leleteket, így egy OF–350 repeszromboló gránáttestet és kettő BR–354P keményfémmagvas páncéltörő lövedéket találtak.

9 *Számvéber* 2018. 375. o.

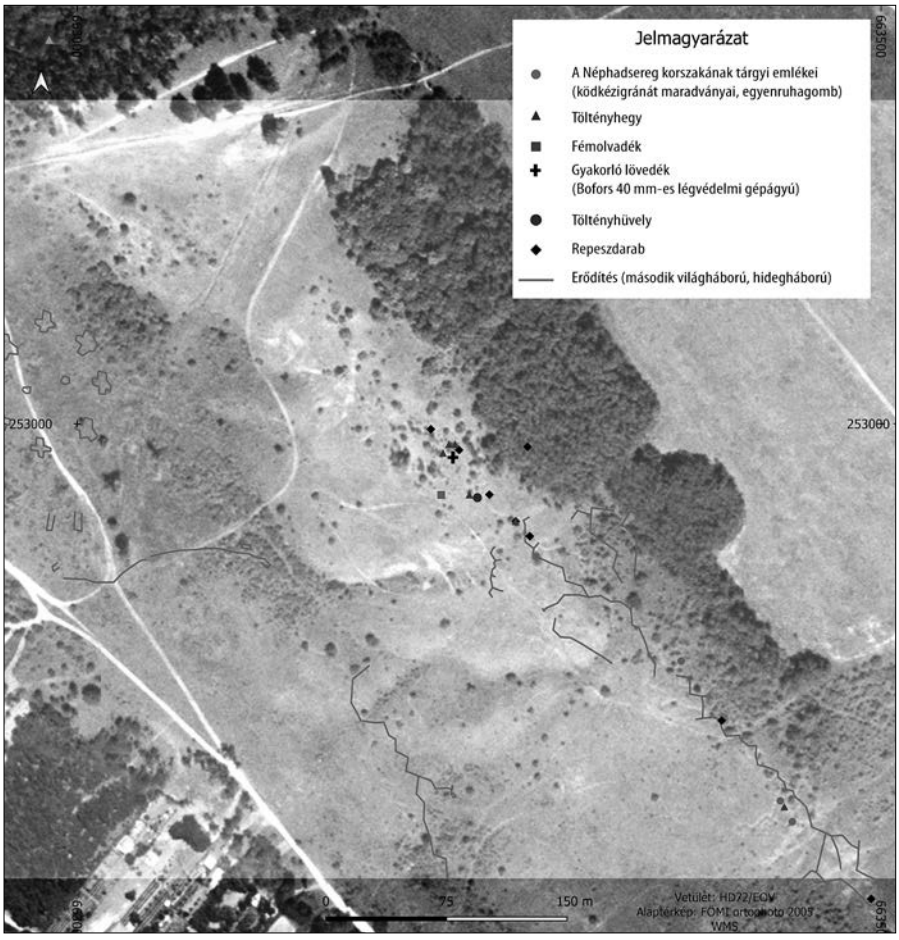
Lövésnyom a Mogyoród mellett megtalált szovjet T–34/76 harckocsi kilövési helyéről származó lánctalprész egyik elemén (HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadirégészeti Gyűjtemény)

Szovjet BR–354P kemény-fémmagvas páncéltörő lövedékek (felül) és egy OF–350 repeszromboló gránát teste (alul) a Mogyoród térségében talált szovjet T–34/76 harckocsi kilövési helyszínéről (HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadirégészeti Gyűjtemény)

Fót, Somlyó-hegyi védőállás

A Budapest ellen irányuló hadművelet során a szovjet 151. lövészhadosztály 1944. december 10-e délután áttörést ért el Veresegyház térségében. Innen a német és magyar csapatok december 11-én a térséget uraló magaslatra, a fóti Somlyó-hegyre vonultak vissza, ahol az Attila-vonal II. védőöve húzódott. Itt a német és magyar csapatok védelemre rendezkedtek be. A Fót térségében lezajlott harccselekmények alatt kulcsszerepet kapott a magaslat, amelyekben egyéb alakulatok mellett elsősorban a Szent László hadosztály 1/II. ejtőernyős zászlóalja és a német Feldherrnhalle páncéloshadosztály volt érintett. A zászlóalj december 13-án Fóttól 1 km-re délre rakodott ki, majd katonái az országút melletti bozótos, fás helyen foglaltak tüzelőállást. Tőlük jobbra, keleti irányban a sík területen a Feldherrnhalle hadosztály tüzérsége pedig a Mogyoród felé vezető út térségét lőtte. Délután 3 órakor az ejtő-

A fóti Somlyó-hegynél folytatott 2022. évi fémkereső műszeres terepbejárás leletmintázati térképe (A térképet készítette: Gombor László)

ernyősök egy százada elérte a Somlyót, azonban nehézfegyverzete hiányzott, az azt szállító jármű a visszavonulókkal együtt elhajtott a településről. A problémát tovább fokozta, hogy a századparancsnok elmulasztotta egyeztetni a támadás tervét a saját tüzérségével, így az nem tudta támogatni a rohamozó gyalogságot. A tüzérségi előkészítés nélkül indított roham meglehetősen nagy – elesettekben és sérültekben hozzávetőlegesen 60%-os – veszteséggel járt.[10]

A HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum a 2022. év elején kezdeményezett terepkutatást a fóti Somlyó-hegy délkeleti térségében. A terepi munkálatokat megelőzően vizsgált archív légifotók, valamint az előzetes terepbejárás révén fellelt állások meglehetősen jó állapotban maradtak fenn. Bizonyos szakaszokon az árkok szinte intakt állapotban láthatók napjainkban is. A fémkereső műszeres terepbejárás során tett megfigyelések rávilágítottak arra, hogy a helyszín közelében lokalizált, az 1950-es években az Államvédelmi Hatóság által létesített gyakorlótér kiterjedt az 1944-ben kiépült és 2022-ben kutatott állások helyszínére is. Feltehetőleg a háború után a meglévő árkokat a későbbi gyakorlatok során újra használták, így aztán jelentős mértékben keveredtek a két történelmi esemény tárgyi emlékei. A kutatást tovább nehezíti az a tény, hogy a két korszak katonai felszerelése, fegyverzete és ruházati emlékei közötti különbség nem túl nagy, sok esetben a második világháborúban használt szovjet eredetű felszerelési tárgyak és fegyverzet a háború után rendszeresítésre kerültek a Néphadseregben és a karhatalmi alakulatoknál is. Ebből kifolyólag az előkerült tárgyak egy részét nem lehet teljes biztossággal

A fóti Somlyó-hegynél végzett fémkereső műszeres terepbejárás során talált tárgyi emlékek (fémolvadékok, repeszdarabok, Mannlicher töltényhüvely és Mauser töltényhegyek) (HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadirégészeti Gyűjtemény)

10 *Farkas* 2005. 61–63. o.

a második világháborús harcokhoz kötni, míg egy másikat (magyar 1951 M kisgomb, magyar 1951 M ködkézigránát maradványai) pedig teljességgel ki lehet zárni a tárgyalt időszakból.

Kitekintés

A második világháború épített emlékeinek kulturális örökségvédelmi programjához szemléletes példa lehet a *Defence of Britain Project:* 1995 és 2002 között – önkéntesek bevonásával – több mint húszezer második világháborús épített örökségi helyszínt adatoltak Nagy-Britanniában. A felmérő munka első tudományos eredményeiről a *Society of Antiquaries of London* 1997-ben rendezett tudományos szemináriumot *Monuments of War* címmel. A program a *„country's defence heritage"*, illetve *„wartime heritage"* fogalomkörébe alapvetően az első és második világháború, valamint a hidegháború épített emlékeit rendelte, az összeállított – fényképekkel is kísért – adatbázis pedig az adott objektumok lokációjára, állapotához és történelmi kontextusához szolgáltatott adatokat.[11] A magyarországi kulturális örökségvédelem keretei közé 2014-ben integrálódott a hadtörténeti örökség jogi fogalomköre *(„1711 utáni hadszíntér, csatatér, védelmi létesítmény, egyéb katonai objektum vagy hadi emlék, különösen harci repülőgép, kerekes vagy lánctalpas harcjármű és egyéb katonai fegyverrendszerek, fegyverek, felszerelés és egyenruha elemei, továbbá azok együttesei").*[12] Napjainkban jelentős civil érdeklődés és figyelem irányul a második világháborús emlékhelyek felé Magyarországon.[13] Az örökségbarát turizmus és a kulturális örökségvédelem szempontjából is elengedhetetlennek tartjuk a második világháború hazai épített kulturális örökségének adatbázisba (épített kulturális örökség típusa, helyrajzi szám és EOV koordináta megadásán alapuló lokáció, leírás/állapotleírás, rendelkezésre álló levéltári és térképtári források, képi dokumentáció) vételét. Magyarország második világháborús vonatkozású hadtörténeti öröksége összetett kulturális örökségi kategóriát alkot, hiszen magába foglalja a tábori erődítéseket, roncslelőhelyeket, hadifogolytáborokat, hősi temetőket és hősi temetési helyeket, valamint a hadiipari létesítményeket is.

11 *Moshenska* 2012. 9. o., *Schofield* 1998. 1. o., *Dobinson* 1998. 2–3. o. (A *Defence of Britain Archive* internetes honlapjának eléréséhez lásd: https://archaeologydataservice.ac.uk/archives/view/dob/index.cfm [Megtekintés: 2022. június 20.])

12 *A kulturális örökség védelméről szóló 2001. évi LXIV. törvény,* Értelmező rendelkezések, 7. Internetes forráshely: https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a0100064.tv (Megtekintés: 2022. június 20.)

13 A civil érdeklődést jól jelezhetik a második világháború emlékeire reflektáló útikönyvek is. A második világháború témaköréhez kapcsolódó, magyar vonatkozású útikönyvekhez reprezentatív példát nyújthat Szabó József János 2010-ben megjelent, az Árpád-vonalat adatoló útikönyve. *Szabó* 2010.

Második világháborús lövészárok maradványa Vácszentlászló térségében (valkói erdő)

Irodalomjegyzék

Dobinson 1998.
Dobinson, Colin: Twentieth-century fortifications in England: the MPP approach. In: Monuments of War. The Evaluation, Recording and Management of Twentieth-Century Military Sites. Ed.: *Schofield, John.* London, 1998. 2–6. o.

Gander 1979.
Gander, Terry: Military Archaeology. A collectors' guide to 20th Century war relics. Cambridge, 1979.

Grabowski – Olsen – Pétursdóttir – Witmore 2014.
Grabowski, Radoslaw – Olsen, Bjørnar – Pétursdóttir, Þóra – Witmore, Christopher: Teillager 6 Sværholt. The Archaeology of a World War II. Prisoner of War Camp in Finnmark, Arctic Norway. *Fennoscandia Archaeologica,* 2014. 31. 3–24. o.

Gojanović – Sutlović 2007.
Gojanović, Marija Definis – Sutlović, Davorka: Skeletal Remains from World War II Mass Grave: from Discovery to Identification. *Croatian Medical Journal,* 2007. 48. 4. 520–527. o.

Farkas 2005.
Dr. Farkas Jenő: A Szent László hadosztály katonái írták… I. A (Jegyzet). Gödöllő, 2005.

Kan – Katagiri – Nakanishi – Yoshizaki – Nagao – Ono 2018.
Kan, Hironobu – Katagiri, Chiaki – Nakanishi, Yumiko – Yoshizaki, Shin – Nagao, Masayuki – Ono, Rintaro: Assessment and Significance of a World War II battle site: recording the USS Emmons using a High-Resolution DEM combining Multibeam Bathymetry and SfM Photogrammetry. *International Journal of Nautical Archaeology,* 2018. 47. 2. 267–280. o.

Marter – Visser – Alders – Röder – Gottwald – Mank – Hubbard – Recker 2017.
Marter, Phil – Visser, Ronald – Alders, Pim – Röder, Christoph – Gottwald, Michael – Mank, Mirko – Hubbard, Steven – Recker, Udo: The excavation of WWII RAF bomber, Halifax LV881-ZA-V. *Journal of Conflict Archaeology,* 2017. 12. 1. 29–45. o.

Moshenska 2012.
Moshenska, Gabriel: The Archaeology of the Second World War: Uncovering Britain's Wartime Heritage. Barnsley, 2012.

Négyesi 2010.
Négyesi Lajos: Csaták néma tanúi. Budapest, 2010.

Passmore – Harrison – Tunwell 2014.
Passmore, David G. – Harrison, Stephan – Tunwell, David Capps: Second World War conflict archaeology in the forests of north-west Europe. *Antiquity,* 2014. 88. 1275–1290. o.

Passmore – Tunwell – Harrison 2013.
Passmore, David G. – Tunwell, David Capps – Harrison, Stephan: Landscapes of Logistics: The Archaeology and Geography of WWII German Military Supply Depots in Central Normandy, North-west France. *Journal of Conflict Archaeology,* 2013. 8. 3. 165–192. o.

Ravasz 1999.
Ravasz István: Budapest hadszíntérré válásának tényezői 1944–45-ben. *Hadtörténelmi Közlemények,* 1999. 112. évf. 1. sz. 125–141. o.

Schofield 1998.
Schofield, John: Introduction. In: Monuments of War. The Evaluation, Recording and Management of Twentieth-Century Military Sites. Ed.: *Schofield, John.* London, 1998. 1. o.

Schriek 2020.
Schriek, Max van der: The interpretation of WWII conflict landscapes. Some case studies from the Netherlands. *Landscape Research,* 2020. 45. 6. 758–776. o.

Szabó 2010.
Szabó József János: Az Árpád-vonal útikönyve. Budapest, 2010.

Szabó – Számvéber 2009.
Szabó Péter – Számvéber Norbert: A keleti hadszíntér és Magyarország, 1943–1945. Nagykovácsi, 2009.

Számvéber 2018.
Számvéber Norbert: Páncélosok a budapesti csatában 1944. október 29. – 1945. február 13. Budapest, 2018.

Szijjártó 2017.
Szijjártó Gabriella: Roncsok a Hullámsírból. *Szabad Föld,* 2017. október 13. 73. évf. 41. sz. 12–13. o.

Zubalík 2019.
Zubalík, Jiří: Field fortifications from the Second World War: possibilities of archaeological research on post-military landscapes in South Moravia (Czech Republic). *Acta Universitatis Carolinae Geographica,* 2019. 55. 1. 77–92. o.

Archaeological Research Concerning Budapest's Attila Line

By the autumn of 1944, the situation on the battlefield was turning increasingly critical for the German-Hungarian military leadership in Hungary, so much so that the fortifying of Budapest became unavoidable. The building of a defence system around the Pest side of Hungary's capital began in September 1944. Named the Attila Line after Attila the Hunnish king, it consisted of three lines of defence. Soldiers, members of the Forced Labour Service, and civilians took part in its construction. The fortifications thus created, which were mostly of a field kind, then represented serious obstacles, one line after another, for the troops of the attacking 2nd Ukrainian Front. In co-operation with Gödollő Town Museum,

the Military History Institute and Museum began fieldwalking investigations relating to the Attila Line in 2021. Among the project's undertakings are fieldwalking operations on the sites of positions remaining, the comprehensive, scientific-level surveying of the entire Line, the excavation of sporadic war graves, and interpretations of the research findings gained in the form of publications aimed at the general public, a monograph, an exhibition, memorial points, and themed routes.

Die militärarchäologische Forschung der Attila-Linie

Im Herbst 1944 war die militäroperative Lage für die deutsch-ungarische Heeresleitung derart kritisch geworden, dass die Befestigung Budapests unumgänglich wurde. Ab September 1944 wurde mit dem Ausbau der Schutzanlage um die Pester Seite der Hauptstadt begonnen, die nach dem Hunnenkönig den Namen Attila-Linie erhielt. Sie bestand aus drei Verteidigungsgürteln, an deren Errichtung Soldaten, Arbeitsdienstleistende und auch Zivilisten teilnahmen. Die fertiggestellten, größtenteils feldlagerartigen Befestigungen bildeten dann später an einzelnen Abschnitten ernste Hindernisse für die angreifende sowjetische 2. Ukrainische Front. Das Institut und Museum für Militärgeschichte begann 2021 in Zusammenarbeit mit dem Städtischen Museum von Gödöllő (Getterle) mit der Terrainforschung der Attila-Linie. Die Verpflichtungen des Projekts beinhalten die Terrainforschung der erhalten gebliebenen Stellungen, die vollständige und wissenschaftlich anspruchsvolle Vermessung der Verteidigungslinie, die Erkundung verstreuter Kriegsgräber sowie die Interpretation der Forschungsergebnisse für die Öffentlichkeit in Form von Publikationen, Monografien, Ausstellungen, Gedenkstellen und thematischen Routen.

Surányi Barnabás

UDMURTFÖLD VILÁGHÍRŰ MÚZEUMA ÉS FEGYVERGYÁRA – A KALASNYIKOV MÚZEUM

2004-ben az Oroszországi Föderáció kulturális térképén egy új múzeum jelent meg, ami nemcsak a Föderációban rendkívül népszerű, hanem a külföldi országokban is. Ez a világ egyik leglátogatottabb múzeuma, külföldi látogatók ezreit is vonzza. Hol is található pontosan ez a népszerű múzeum, és milyen témakörökben nyújt ismereteket? A múzeum névadója, Mihail Tyimofejevics Kalasnyikov világhírű fegyvertervező, a műszaki tudományok doktora, feltaláló, író, költő, akinek életútja példaképül szolgálhat az emberek számára.

A Mihail Tyimofejevics Kalasnyikov Múzeumot, a kézi lőfegyverek kiállítási komplexumát az Udmurt Köztársaság fővárosában, Izsevszkben tudjuk megtekinteni.

Izsevszk város Oroszország európai részén, az Urál hegységtől nyugatra fekszik, az Udmurt Köztársaság fővárosa és Tatabánya testvérvárosa. A Kelet-európai-síkság keleti peremén, az Izs-folyó és a felduzzasztásával létesített tó partján terül el. Sík

A Kalasnyikov Múzeum látképe, háttérben a Szent Mihály-székesegyház

és enyhén dombos területre épült. Ez a vidék távol esett a nagy kereskedelmi útvonalaktól és a sorsdöntő történelmi eseményektől. Az Urál és annak ércvagyonának viszonylagos közelsége volt és maradt meghatározó jelentőségű a város fejlődésében. Izsevszk kialakulását – több uráli városhoz hasonlóan – egyetlen nagy gyár alapítása és fejlődése határozta meg. Ez a fegyvergyár volt. Az Izs-folyó vizének felduzzasztásával létesített városi tó is a gyár igényeit elégítette ki elsősorban. A város öt kerületből áll, a folyó két részre osztja a várost: jobb partján terül el a régi városközpont, bal partján az iparvállalatok közötti lakónegyedek, lakótelepek húzódnak. Udmurtföld ipari termékeinek a felét a főváros vállalataiban állítják elő. Főbb nehézipari ágazatok: kohászat, fémfeldolgozás, gépgyártás, fegyverek, többek között a világhírű Kalasnyikov-gépkarabélyok és más haditechnikai eszközök gyártása, továbbá vegyipar, papírgyártás, elektronikai termékek gyártása. A hadiipari létesítményei miatt Izsevszk a külföldiek előtt évtizedeken át zárt város volt, ezt a tilalmat csak 1989-ben oldották fel. Közúti és vasúti csomópontokkal rendelkezik, repülőtere a városközponttól 12 km-re található. Az Izs-folyó nem hajózható, a fővárost vasútvonal köti össze a közeli Káma-parti kikötővel, Szarapul városával. A városi tömegközlekedés nagyon jó. Izsevszknek párás, kontinentális éghajlata van, melyet hosszú hideg telek és meleg nyarak jellemeznek. Izsevszk az Udmurt Köztársaság tudományos és kulturális központja. Az Orosz Tudományos Akadémia uráli tanszékét Izsevszkben több intézmény látja el, fizika, alkalmazott mechanika, műszaki tudományok és közgazdaságtan, valamint az Udmurt Történeti, Nyelvi és Irodalmi Intézet. A város részt vesz az Európai Bizottság interkulturális városok programjában, az Európai Tanács kísérleti városaként. A fővárosban mintegy ötven múzeum és galéria található, kulturális életéhez számos színház is tartozik, valamint az Udmurt Köztársaság Állami Cirkusz. A városban a sportkultúra, illetve a sportélet nagyon népszerű, kiemelt jelentőségű. Számos kíváló sportolójuk nyert olimpiát. Budapest és Izsevszk között +4 óra időeltolódás van.

A múzeum megnyitására, a legendás fegyvertervező, M. T. Kalasnyikov születésének 85. évfordulója alkalmából, 2004. november 4-én, az Udmurt Köztársaság nemzeti ünnepének napján került sor. A múzeum megalapítása óta figyelemreméltó látványossággá vált. Tevékenységének célja a Kalasnyikov nevéhez fűződő kulturális örökség megőrzése, valamint Izsevszk fegyvertörténetének kutatása és népszerűsítése. A város fegyvergyártási története több mint 200 éves múltra tekint vissza a korabeli feljegyzések alapján.

A fegyvergyár több mint 70 éve állította elő az első Kalasnyikov-gépkarabélyokat. 1948-ban készítették az első szériát, 1500 darabot a Kalasnyikov-gépkarabélyokból az 524. számú (Izsevszk Motorgyár) üzemben, amit kipróbálásra és tesztelésre lövészalakulatoknak adtak, úgynevezett csapatpróbára. A pozítív visszajelzések után az izsevszki fegyvergyárban (74. számú Gépgyár – az egykori nem katonai jellegű elnevezések a hidegháború alatt a nyugati hírszerzést sikerrel tévesztették meg.) 1949-ben megkezdődött a fegyverek tömeggyártása és a Szovjet Hadsereg felfegyverzése.

A múzeum rendkívül érdekes, színes és sokrétű, illetve egyedülálló a világon, nagyon részletesen mutatja be M. T. Kalasnyikov tábornok úr életét és az általa tervezett világhírű gépkarabélyt és azok különféle változatait. A kézi lőfegyverek

A Kalasnyikov Múzeum vezetése (középen a cikk szerzője)

kiállítási komplexumában minden apró részletet meg lehet ismerni az általa tervezett fegyverekről.

A múzeum és a kiállítási komplexum egy speciálisan erre a célra tervezett, különleges, egyedi építészeti stílusban épített épületben található. Logójában három szín: a fehér, a fekete, és a piros található, melyek jelentését maga M. T. Kalasnyikov határozta meg. Életének meghatározó aspektusait szimbolizálják, a fehér a sikerhez, a fekete a sikertelenséghez, a piros pedig a hírnévhez vezető utat. A múzeum bejárata előtt a névadó életnagyságú bronzszobra áll.

A múzeumi kiállítótermek két szinten helyezkednek el. A földszinten egy társalgó, jegyiroda, kávézó, ruhatár és könyvtár található. A bejárati csarnokból a kiállítótérbe vezető lépcsőn felmenő látogató az emeleti előcsarnokba ér, amelynek építészeti jellemzői, a kerek forma, magas ívű, kupolás mennyezet különleges látványt és élményt nyújtanak. A helyszín gyakran nyújt otthont koncerteknek, emellett a múzeumban folyamatosan rendeznek időszakos kiállításokat is.

A múzeum központi csarnokának – építészeti tulajdonságainak köszönhetően – egyedi akusztikája van, amely valódi örömöt nyújt a klasszikus zene szerelmeseinek.

A megnyitás napja óta megtekinthető a múzeum állandó kiállítása, „Az ember sorsa" címmel. Ez a világhírű tervező életét mutatja be, amely felbecsülhetetlen mértékben hozzájárult az oroszok államvédelmi képességének megerősítéséhez. Továbbá a híres AK–47 gépkarabély létrehozásának és az azt követő tervezési tevékenységének a történetét mutatja be, aminek eredményeként az orosz hadsereg számára egységes fegyverrendszert fejlesztettek ki, illetve hoztak létre. A kiállítás anyagai nemcsak a tervezőről szólnak, hanem magáról az emberről is, akinek az élete elválaszthatatlanul összekapcsolódott Oroszország történelmével, életútja kiemelkedő példaképe a bátorságnak, a kitartásnak, és a hazájához való hűséges szolgálatának.

A kiállításba belépve rögtön egy nagyképernyős tévé fogad, melyen egy rövidfilmet láthatunk a tervező életéről, amiben mesél saját magáról, illetve munkatársai róla. Tovább haladva a tárlat megtekintésekor a gyermekkorával ismerkedhetünk meg, majd láthatjuk, édesanyja munkaeszközét, egy Csepel varrógépet, amivel a család ruháit varrta.

Munkahelyéről, a vasútnál eltöltött idejéről számos fotó és emléktárgy tanúskodik. Közben érintőképernyős tablón a családfát bemutató fotókat tudjuk megtekinteni. Majd az 1938-as Vörös Hadseregbe való belépését követő időkből különféle találmányaival, a harckocsiparancsnoki múltjával, a háborús évekkel, és az AK–47 gépkarabély fejlesztésével ismerkedhetünk meg. A tárlaton tovább haladva a sarokban a tervezőasztalát fedezhetjük fel, amelyen évtizedeken át dolgozott és a világhírű gépkarabélyt is megalkotta, mellette állványon kiállított régi háborús és új fejlesztésű fegyverek, amiket közelebbről is szemügyre vehetünk. Többek között az 1891 M Moszin–Nagant ismétlőpuskát az 1941 M PPS géppisztolyt, az SzVD távcsöves öntöltő puskát, az RPK–74 golyószóró legújabb változatát illetve a Kalasnyikov-fegyvercsalád modernizált AKM és AK–105 tagjait.

A következő vitrin üvege alatt a legendásan egyszerűnek, könnyen kezelhetőnek és megbízhatónak tartott 870 cm hosszú, 7,62 mm űrméretű, 4,3 kg tömegű, elnyűhetetlenségéről híres és minden időjárási körülmények között működő nagyteljesítményű marttokos AK–47 gépkarabélyt tekinthetjük meg, fatusával (AK) és behajtható válltámasszal (AKSz). (Az AK–47 gépkarabélyt legelőször sajtolt, préselt lemeztokkal készítették.) Az AK–47 gépkarabély gázdugattyús, forgózáras-reteszelésű lőfegyver, amely egyes és sorozatlövés leadására egyaránt alkalmas. A fegyver

AK és AKM gépkarabélyok

tűzváltója egyben a biztosítója is. A kakas típusú elsütőszerkezetet az ütőrugó mozgatja. Az AK–47 a 7,62×39 mm-es tölténnyel működik, amelynek a változatai: acélmagvas (PSz), fényjelző (T-45) és páncéltörő-gyújtó (BZ) vak. A fegyverre szurony is felszerelhető, ez jelentős mértékben növeli a fegyver harcértékét. Ezt a gépkarabély típust a Varsói Szerződés tagállamainak hadseregében is rendszeresítették. Első harci bevetése 1956-ban történt Magyarországon.

Az AK–47 gépkarabély után egymást követően sorakoznak a Kalasnyikov-gépkarabélyok különböző generációi, a kísérleti és speciális célokra kifejlesztett változatai, mint például a fegyverlábbal ellátott (villaállványos), a hangtompítóval, illetve az éjellátóval felszerelt változatok. 1959-ben megjelent a Kalasnyikov-rendszerű gépkarabélyok újabb generációja az AKM gépkarabély, melynek a gyártástechnológiája korszerűbbé, gyártása olcsóbbá vált és a fegyver tömege is kisebb lett.

A fegyver tokja acéllemezből, sajtolással készült és csupán a csővel, valamint a tusával érintkező alkatrészeket gyártották forgácsoló megmunkálással.

Az elsütőszerkezetbe kakaskésleltető került, amely a kakas előre irányuló mozgatásának késleltetésére szolgált és így a sorozatlövés szórásképét javította. A cső elejére kompenzátor készült, ami sorozatlövésnél a fegyver függőleges irányú stabilitását növelte. Az egyszerű késszurony helyett egy olyan többcélú szuronyt készítettek, amit nemcsak közelharchoz, hanem a tokjával együtt, ollóként vezetékek (akár áram alatt lévő hálózati vezetékek) elvágására, fa és fém fűrészelésére, valamint más munkákra is használhattak. Az AKM gépkarabély tusás (AKM) és válltámaszos (AKMSz) kivitelben készült, amelyre hangtompítót is fel lehetett szerelni. A fegyvert először a Vietnami háború alatt vetették be harci körülmények között.

A 7,62 mm-es korszerűsített AKM gépkarabélyt, a vietnami háború tapasztalatai alapján, később 1974-ben felváltotta az 5,45 mm-es, kisebb űrméretű AK–74 gépkarabély. Elődjétől legfőképpen a kisebb űrméretű (5,45×39 mm) töltényben különbözött. A fegyver mechanikai rendszere csaknem teljesen változatlan maradt, a gáznyomásgörbe miatt kellett furatátmérőkön és alkatrésztömegeken változtatni.

Az AK–74 gépkarabély jellegzetessége az új típusú csőszájfék, ami egyben kompenzátor is. A csőszájfék feladata a fegyver hátraható erejének csökkentése, a kompenzátoré pedig – sorozattűznél – a fegyver függőleges irányú stabilitásának növelése, a lövéskor keletkező felrántó hatás kompenzálása. Kombinálva ez azt jelenti, hogy a lövészre ható erő csökken, könnyebben lehet a fegyverrel pontos, célzott lövéseket leadni, akár rövid sorozatokkal is. A csőszájféken kívül más tulajdonságok is megkülönböztetik az AK–74 gépkarabélyt az AK–47 és az AKM gépkarabélyoktól, mint például a tusa hosszanti bemarása, ami az 5,45 mm-es űrméretű lőfegyver tapintójele, ezen felül a tár kisebb ívéről lehet még felismerni a kisebb űrméretű gépkarabélyokat.

Az AK–74 gépkarabélyok első sorozatán először gyantával impregnált farostból készítették a tusát és a mellső ágyazatrészeket, később ezt hő és ütésálló sötétlila, majd fekete színű üvegszál erősítésű műanyagra cserélték.

Az AK–74 gépkarabélynál a kisebb tömeg érdekében a hátsó markolatot és a tárakat szintén az előzőekben említett speciális műanyagból készítették, először világos, barnás-sárgás színben, ezeket később sötétlila, majd fekete színűekkel

Felül a kiváló határőrök részére készített különleges AK–74 gépkarabély

váltották le. A fegyverre felszerelhető az egy töltény befogadására képes 40 mm-es GP–25 cső alatti gránátvető. Az AKSz–74 változatnál a behajtható válltámaszt egy merev, hegesztett, háromszög alakú fémvázból készítették.

A tárlat egyik különleges darabja az egykori Szovjet Határőrség (kiváló határőreinek) részére, sötétzöld, bakelit típusú műanyagból készített tárral és ágyazattal gyártott, téglalap alakú táblával ellátott AK–74 gépkarabély. Ezen különleges gépkarabélyokat a tervező személyesen adta át az elismerésben részesülő határőröknek, akik a továbbiakban ezzel a fegyverrel látták el szolgálatukat, az ország határvédelmét.

A továbbiakban az AK–74 gépkarabély speciális változatát ismerhetjük meg. Kifejezetten a légideszantcsapatok és a különleges erők számára készítettek egy rövid változatot, az AKSz–74U gépkarabélyt. A fegyver csövének hossza mindössze 210 mm, ezért a végére olyan csőtorkolati szerelvény került, amely csökkenti a lövés dörejét és lángrejtő szerepe is van. A rövidebb cső miatt kisebb lett a lövedék kezdősebessége, a 735 m/s miatt a hatásos lőtávolság mindössze 350–500 m. A hossz csökkentése érdekében az összeszerelt célgömbbilincs a gázdugattyú-vezető cső végére került, és az irányzék is eltért a többi változatétól. Az L alakú billenő nézőkén két távolságjelzés van, az egyik 350 m a másik 350–500 m. A fegyvert először az afganisztáni háború alatt vetették be harci körülmények között.

A további vitrinek kronológiájából kiderül, hogy az AK–74 megjelenése nem vetett véget a Kalasnyikov-rendszerű gépkarabélyok fejlesztésének Oroszországban. Az 1990-es évektől már az AK–100 szériát gyártották hazai, illetve export céllal. Az új fegyvercsalád elérhetővé tette a Kalasnyikov-rendszerű lőfegyvereket az összes szovjet és a NATO 5,56 mm-es űrméretben is.

Középen a gépkarabély különleges változata, az AKSz–74U gépkarabély

Megnevezés	Űrméret (mm×mm)	Csőhossz (mm)	Kivitel
AK–101	5,56×45	415	Export
AK–102	5,56×45	314	Export, rövidített AK–101
AK–103	7,62×39	415	Export
AK–104	7,62×39	314	Export, rövidített AK–103
AK–105	5,45×39	314	Rövidített AK–74
AK–107	5,45×39	415	Módosított lengőrendszerű AK–74
AK–108	5,56×45	415	Módosított lengőrendszerű AK–101
AK–109	7,62×39	415	Módosított lengőrendszerű AK–103

AK–100 gépkarabély széria

Az AK–100 szériájú gépkarabélyok egymástól alapvetően űrméretben és csőhosszúságban különböznek, az AK–107, AK–108 és AK–109 gépkarabélyok lengőrendszere egy ellensúlyos rendszer beépítésével „kiegyensúlyozottá" vált. Az eltérő méretű töltények miatt a fegyverek ballisztikai tulajdonságai is különböznek, hogy véletlenül se lehessen összetéveszteni őket, a fegyverek megfelelő tapintójelet kaptak a tok oldalán, amely annak a tölténytípusnak felel meg, amit az adott gépkarabélynál alkalmaznak. A szériában teljesen mellőzték a fából készült ágyazatrészeket. A tusa, a markolat, illetve a tárak hő- és ütésálló, fekete színű üvegszálerősítésű műanyagból készültek. A sorozat összes gépkarabélyára fel lehet szerelni az optikai irányzékot, éjszakai optikai irányzékot, valamint a gránátvetőt, a hangtompítószerelvényt és a többcélú szuronyt. A szuronyt nem lehet felrakni az AK–102-es (5.56×45 NATO), az AK–104-es (7.62×39) és az AK–105-ös (5.45×39) gépkarabélyokra, mert a rövid csövük miatt nem rendelkeznek szuronyrögzítő nyúlvánnyal.

A fegyver megbízhatóságát tesztelő kísérletek kimutatták, hogy az tartósság és megbízhatóság területén kimagasló.

A típusok között szemlélődve megtaláljuk a legújabb fejlesztéseket, mint például a 21. századi követelményeknek is megfelelő AK–12 gépkarabélyt. Az új generációs fegyver rendelkezik Picatinny sínnel, amely lehetővé teszi az alábbi kiegészítők felszerelését: optikai és éjszakai optikai irányzék, távolságmérő, gránátvető, célmegjelölő. A gépkarabélyt összecsukható teleszkópos válltámasszal készül. Az újítások között van a háromféle tüzelési módra képes elsütőszerkezet: az egyes, a három lövéses rögzített sorozat és a folyamatos sorozatlövés. Tovább haladva folytatólagosan megtekinthetjük a Kalasnyikov-gépkarabélyból polgári célra kifejlesztett vadászfegyvereket, a Szajga fegyvercsaládot a régi típusoktól a legmodernebbekig.

Az AK–74 gépkarabélyt alapul véve M. T. Kalasnyikov már 1974-ben kifejlesztette az 5,6 mm-es, kis űrméretű, tíz darab töltényt befogadó tárkapacitású, huzagolt csövű, öntöltő vadászkarabélyt, mely az 5,6×39 mm-es tölténnyel működött, ez a „Szajga" (Сайга) nevet kapta. Maga M. T. Kalasnyikov is nagy vadászat rajongó volt, a vadászfegyver egy Közép-Ázsiában (Kazahsztán, Közép-Oroszország) őshonos tatárantilop fajról kapta a nevét.

A rendszerváltást követően az izsevszki fegyvergyár az addig csak katonai megrendeléseket teljesítő gyára a piacgazdaság keretében kiszélesítette termékeinek gyártását és előállt széleskörű, polgári felhasználásra készített termékekkel is. Jelenléte a nemzetközi piacon 1994-ben kezdődött a nürnbergi Nemzetközi Fegyverkiállítással és az amerikai Remington társasággal, a „Spartan" közös védjegy létrehozásáról szóló szerződés aláírásával. Ezt követően már a termékeit nem csak hazai, de világpiacra is készítette. A gyár termékei hamar népszerűvé váltak és a világpiac egyik legkeresettebb eszközei lettek.

A Szajga sorozat első tömegesen gyártott darabja a 7,62 mm-es Szajga–M öntöltő karabély volt. A Kalasnyikov-gépkarabélytól a legnagyobb eltérés, hogy nem lehetséges a sorozatlövés leadása, illetve megváltoztatták a tár rögzítését, hogy ne lehessen alkalmazni a gépkarabély nagy kapacitású tárait, a típusnál mellőzték a hátsó markolatot és lehetőség nyílt optikai irányzék felszerelésére.

A Kalasnyikov-rendszerű lőfegyverek szerkezete nemcsak a gépkarabélyokban, hanem a polgári használatra szánt vadászfegyverekben is bizonyította kiválóságát.

A Szajga sorozat összes lőfegyvere egyformán megbízhatóan működik az orosz és a külföldi gyártású golyós és sörétes vadásztölténnyel. A Szajga öntöltő karabélyok egységesen magas technikai színvonallal és széleskörű alkalmazási lehetőséggel rendelkeznek és ugyanolyan megbízhatóak, egyszerűek és könnyen kezelhetőek mint a Kalasnyikov-gépkarabélyok, ugyanis nagyrészt a gépkarabély alkatrészeinek alkalmazásával készülnek.

Megnevezés	Űrméret	Cső	Kivitel
Szajga	5,56×45 mm, 5,6×39 mm, 7,62×39 mm, 7,62×51 mm, 9×53 mm	Huzagolt	Alapváltozat
Szajga–M	5,56×45 mm, 7,62×39 mm	Huzagolt	Hosszabbított
Szajga–MK	5,56×45 mm, 7,62×39 mm	Huzagolt	Rövidített
Szajga–410	.410 sörétes	Sima	Tusás
Szajga–410Sz	.410 sörétes	Sima	Behajtható válltámaszos
Szajga–410K	.410 sörétes	Sima	Rövidített, behajtható válltámaszos
Szajga–12	12-es sörétes	Sima	Tusás
Szajga–12Sz	12-es sörétes	Sima	Válltámaszos
Szajga–12K	12-es sörétes	Sima	Rövidített, tusás
Szajga–20	20-as sörétes	Sima	Tusás
Szajga–20C	20-as sörétes	Sima	Behajtható válltámaszos
Szajga–20K	20-as sörétes	Sima	Rövidített, behajtható válltámaszos

A fegyvercsaládra nagy találati pontosság, az öntöltő vadászfegyverekhez képest nagy tárkapacitás és jelentős tűzgyorsaság jellemző. A Szajga öntöltő karabélyok különböző változatait nemcsak sportlövészetre és vadászatra lehet használni, hanem önvédelmi fegyvernek, illetve őrzési-védelmi feladatok ellátására is alkalmasak.

A fegyveres tárlat végét az egykori Varsói Szerződés tagállamaiban, illetve a világ különböző országaiban gyártott Kalasnyikov-gépkarabély változatok zárják, melyek között megtalálhatjuk a Magyarországon gyártott típusokat is, például az AMD–65 gépkarabélyt is, majd egy rövid kisfilmet tekinthetünk meg amelyben M. T. Kalasnyikov elmondja, hogy az általa tervezett fegyver miért népszerű a világon.

A riporter egyik kérdése az idős fegyvertervezőtől az volt, hogy nem zavarja-e az, hogy az általa tervezett fegyverek ilyen népszerűek a bűnözök és a terroristák köreiben is? Erre így válaszolt: *„Szeretném leszögezni, hogy a gépkarabélyomat a hazám védelmére*

Szajga öntöltő karabély vadász változatok

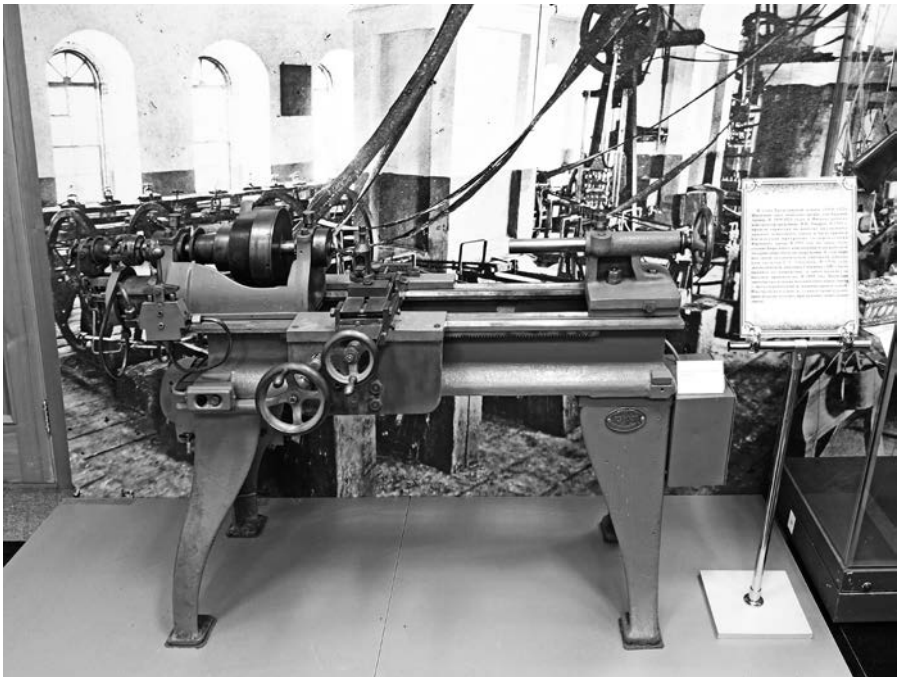
terveztem. Az ügyben, hogy a fegyvert az egész világon ellenőrzés nélkül használhatják bizonyos emberek, a politikusok a vétkesek…"

Az előadás tovább taglalja a fegyver hírnevét, továbbá kitér az AK–47 gépkarabély által ihletett szimbólumokra. Például Burkina Faso címerére, mely 1984–1987 között volt érvényben és egy fogaskerékbe zárt tankönyvet ábrázol, ami fölött egy kapa és egy Kalasnyikov-gépkarabély borul egymásra, fölötte vörös csillag található – illetve a gépkarabély motívumával díszített afgán szőnyegre, valamint Mozambik bankjegyére, melyen az ország címerében szintén szerepel a híres kézifegyver. A filmet nézve információt kapunk a Kalasnyikov márkájú polgári termékek sokszínűségéről is: energiaital, esernyő, hódeszka, termosz, napszemüveg, petang golyó, póló, bőrönd, kerékpár, óra, zsebkés és vodka.

Kalasnyikovnak nevéhez nem kizárólag a gépkarabély és annak vadász változata fűződik, hanem számos más kézifegyver, és egyéb technikai eszköz is. Közéjük tartozik a harckocsiágyú lövésszámlálója, a TT öntöltő pisztoly harckocsi illesztéke, melynek segítségével ki lehetett lőni a harckocsi lőrésein át és a harckocsimotor teljesítményét mérő műszer is.

1949-től az 1970-es évekig a Szovjet Hadseregben rendszerbe állították az általa kifejlesztett és egységesített lőfegyvereket: AK–47, AKSz AKM, AKMSz, AK–74, AKSz–74, AKSz–74U, RPK, RPKSz, RPK–74, RPKSz–74, PK, PKSz, PKM, PKMSz, PKT, PKTM, PKB, PKBM.

Komoly műszaki ismereteit magánéletében is hasznosította, amit jól példáz a múzeum egyik érdekessége, a tervező által készített fűnyíró.

Részlet az izsevszki fegyvergyár történetét bemutató kiállításból

Alkotói vénáját az irodalmi életben kamatoztatta, számos verset és könyvet írt melyeket a kiállítás szintén bemutat. Továbbá láthatóak még az elismerései, ajándéktárgyai, kitüntetései, díszegyenruhája és a műszaki tudományok doktorának egyenruhája. A világhírű fegyvertervező munkájának azonban a legnagyobb elismerése, hogy még életében múzeumot kapott, ami az egész világon egyedülálló. A tárlatot a róla készült szobor és festmények, valamint az emlékhelyek emléktábláinak fotói zárják.

Az emeletről a másik oldalon lévő lépcsőn lefelé jövet a folyosó a földszinten található kiállítóterembe viszi a látogatót. Itt az 1807-ben alapított izsevszki fegyvergyár történetét bemutató rendkívül gazdag és színes kiállítás tekinthető meg, amelyet látványosan az egykori gépek, szerszámok, fegyverek, történelmi egyenruhák, dokumentációk, animációs- és dokumentumfilmek, illetve fotók bemutatásával valósítottak meg. A Kalasnyikov-fegyverek gyártása áll itt is a középpontban.

Az épület alagsorában különféle lőterek és egy jól felszerelt ajándékbolt található. A legmodernebb informatikai programokkal felszerelt lőterek minden korosztály számára rendelkezésre állnak. Lehetőség nyílik számszeríjjal, légpuskával, elektronikus gépkarabéllyal való lövészetre, valamint a történelmi és a modern fegyverek különböző típusával való éleslövészetre is.

A múzeumban széleskörű múzeumpedagógiai szolgáltatás áll a látogatók rendelkezésére.

A Kalasnyikov Konszern (Калашников Концерн)

Izsevszkben található még a világhírű Kalasnyikov Konszern, amelyet az Izsmas és az Izsmeh elnevezésű üzemek összevonásával, valamint kisebb állami cégek bevonásával hoztak létre 2013-ban. Ez a JSC Kalasnyikov Konszern, melynek logója szintén a fehér, fekete, és piros színekből áll.

Ezzel az Oroszországi Föderáció legnagyobb olyan védelmi ipari vállalata lett, amely hadi lőfegyvereket, irányított tüzérségi lövedékeket, valamint civil használatú eszközöket, például maroklőfegyvereket, sport- és vadászfegyvereket, ipari gépeket és szerszámokat tervez és gyárt. A jövőben más üzemek is tervezik csatlakozásukat a vállalathoz, amely a 21. század elvárásainak megfelelően világszínvonalú termékeit 27 országba exportálja. Köztük van az Amerikai Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Németország, Norvégia, Olaszország, Kazahsztán és Thaiföld. A 21. századi szemlélet szerint működő, a világ legmodernebb eszközeivel felszerelt vállalatnál folyamatos az innováció és a beruházás, csökkentik a működési költségeket és az energiafogyasztást, kiváló munkakörülményeket biztosítanak dolgozóik számára és rendkívül magas szintű környezetvédelemi irányelveknek tesznek eleget. Részvényei 51%-ban állami és 49%-ban magánbefektetők tulajdonában vannak. A közel 20 000 embert foglalkoztató vállalatnak három területen vannak gyáregységei az országban: Moszkvában, Izsevszkben és Ribinszkben. Moszkvában található a vállalat központja.

A vállalatnak saját kiadású színes újságja, a Kalasnyikov és saját palackozású ásványvize is van, fekete kupakkal szénsavas, piros kupakkal szénsavmentes kivitelben.

A Kalasnyikov Konszern a lőfegyvereit három márkára osztja, a „Kalasnyikov" (Калашников) – katonai és polgári fegyverekre, a „Bajkál" (Байкал) – vadász és polgári fegyverekre, „Izsmas" (Ижмаш) – sportfegyverekre. Termékei a világ bármely pontján megbízhatóan viselik a nehéz körülményeket, a nyugati lőfegyverekkel ellentétben alacsony gyártási költségűek és minden földrajzi régióban könnyen használhatóak.

Tekintsük meg a Kalasnyikov Konszern tulajdonában lévő Kalasnyikov fegyvergyárat.

A gyárban természetesen fotózni nem lehetett, mint ahogy a világon bárhol működő hadiüzem esetében sem lehet, de ez így is van rendjén.

Egy épületben kapott helyet a fegyver fődarabjait és az alkatrészeit előállító üzem, a csövek ballisztikai belövését végző lőtér, az összeszerelő és a minőségi ellenőrző részleg. Ez a megoldás az infrastruktúra hatékony kihasználtsága mellett azt is eredményezi, hogy a részlegek önállóan és egymás feladatrendszerét támogatva képesek működni.

Az üzemcsarnokba belépve a látogató számára is kötelező érvényű a munkavédelmi eszközök használata. Az üzemcsarnok oldalában a gyár történetét bemutató rövid kiállítás tekinthető meg. A fali tablókon röviden a gyár történetéről olvashatunk és megtudhatjuk, hogy I. Sándor cár (1777–1825, uralkodása: 1801–1825) rendelete alapján a kiváló orosz bányamérnök, Andrej Fjodorovics Gyerjabin 1807. június 10-én alapította. A vitrinekben az egykori termékek kaptak helyet, az 1854 M dragonyos puska (huzagolt csövű), az 1891 M Moszin–Nagant ismétlőpuska és az AKM gépkarabély. A múzeum bemutatását követően a bejárati ajtó másik oldalán az üzem kiváló dolgozói láthatóak, illetve az ott dolgozó állományról egy kimutatás, hogy hány százalék van távol szabadság vagy betegség következtében és hány

Látogatás a Kalasnyikov Konszernnél, jobbról a cikk szerzője

százalék dolgozik, katonai zsargonnal ez a személyi harcérték. Tovább haladva az üzemcsarnok oldalsó részén a gépek felé a szerszámelőkészítő részleget láthatjuk. Az üzemcsarnokban a közlekedőút zöldre van festve és csak itt szabad haladni. Ha át akar menni az ember a gyárcsarnok egyik oldaláról a másikra akkor a zebrát tudja igénybe venni, mint az utcán. A földszinti üzemcsarnok belső része a munkaterület, ott az automata gépsoron a fegyverek alapalkatrészeit gyártják, a tokot és a csövet.

Az elkészült főbb alkatrészek szigorú kontrollon esnek át, és külön ellátják őket egy-egy papírkártyával, melyek a fegyver összeszereléséig rajtuk maradnak, ugyanis az alkatrészek többszörös minőségellenőrzésen mennek keresztül, amíg le nem jönnek a gyártósorról. A kész termék az AK–12 gépkarabély.

Az 5,45 mm-es AK–12 gépkarabély

A csarnok legvégében a gyártás során keletkezett fémforgácshulladékok nagyságuk szerint különféle tárolókonténerbe kerülnek.

A munka- és balesetvédelmi, környezetvédelmi, tűzvédelmi előírások és rendszabályok maximálisan be vannak tartva és tartatva. A gyártás során az esetlegesen nem megfelelő alkatrészeket, illetve selejt darabokat külön rakják, majd beolvasztják.

Az üzemcsarnok alagsorában a fegyverek tokba szerelése előtt a csövek ballisztikai belövését elvégzik, egyes és sorozatlövések leadásával az erre a célra kialakított speciális gépekkel. A csövek lőeredményeit számítógépek dolgozzák fel, itt ellenőrzik a fegyver csövének pontosságát, hogy teljesítik-e az előírt szórásképet. A gyártás során az egyes munkafázisokat az Orosz Védelmi Minisztérium munkatársai is ellenőrzik.

Az üzemcsarnok emeletén a mérnöki irodák és egy újabb részleg található. Itt folyik a Kalasnyikov-gépkarabélyokhoz a zárkeret, zár, az elsütőszerkezet, irányzék és a többi alkatrész elemeinek tömeggyártása, a fegyverek összeszerelése, számozásuk, és az elkészült fegyverek minőségi ellenőrzése. Az elkészült alkatrészeket itt is szigorú kontrollnak vetik alá és csak ezt követően kerülnek a fegyverekbe. A szerelési folyamat során is több ellenőrzést végeznek, ezzel kiküszöbölik az estleges manufakturális összeszerelési hibákat. A kész termékek a gyári protokoll alapján egy átfogó utóellenőrzésen mennek keresztül.

Ezt követően a gyáregység lőkísérleti állomásán – ami egy teljesen különálló épületében található – a kísérleti lőtéren funkciótesztelési lövéseket hajtanak végre, ekkor globálisan minden alkatrész együttes működését ellenőrzik. Még egyszer

ballisztikai lövéseket hajtanak végre, ekkor az összeszerelt fegyverek belövését végzik és az irányzékok alapbeállítását hajtják végre. Ennek során a gyár mérnökei választják ki szúrópróbaszerűen azokat a fegyvereket, amelyeken a szigorú minőségi teszteket, az úgynevezett haditechnikai ellenőrző vizsgálatot végre kell hajtani. Ezek részben vizuális, műszeres, és különböző klimatikus, illetve mechanikai vizsgálatokból állnak. Ekkor –50 és +50 °C fokon, valamint szennyezett és nedves környezetben is ellenőrzik a működőképességet. Ugyanis a különféle időjárási viszonyok imitálására minden technikai eszköz a rendelkezésükre áll. A klímakamrákat akár –100 és +100 °C fok közt is lehet szabályozni, a zuhogó eső, a sivatagi homokvihar vagy a sarkvidéki hideg előállítása sem okoz gondot.

A véletlenszerű leejtés következményeit is vizsgálják a fegyvereken, ilyenkor azokat különböző magasságokból, földre, kőre, murvára, betonra is ledobják vagy éppen vízzel teli kádba mártják, a kivételt követően pedig lövéseket adnak le a fegyverekkel.

Ezt követik a további speciális tesztek, amelyek során több ezer lövést adnak le, majd értékelik a fegyverek találati pontosságát, a szóráskép területét, a lövedék sebességét, valamint az automata fegyverek tűzütemét és az egy percre eső lövésszámot. Az így ellenőrzött gépkarabélyoknál később egyetlen probléma sem jelentkezik, ami ugyancsak igazolja a fegyverek kiváló minőségét, megbízhatóságát, ugyanis nagyon pontosak, kényelmes és stabil a fogásuk, a súlyuk könnyű, visszalökő erejük kicsi. (A velük való lövészet egy életre szóló élményt nyújtott számomra, a cikk szerzője.)

A lövészetet követően a fegyvereket megtisztítják és még egyszer alaposan megvizsgálják, majd a csomagolórészlegen gondosan becsomagolják a tartozékaikkal együtt, csomagolójeggyel ellátott ládába rakják és a kész termékek raktárába szállítják. A csomagolójegy a következő adatokat tartalmazza: a fegyverek és azok tartozékainak típusát, űrméretét, gyári számukat, egyedi azonosítójukat, gyártási évüket, a gyártóüzemet, a darabszámot, az értékcsoportot, a csomagoló és ellenőrző személy aláírását.

A gyártósoron a férfiak mellett hölgyeket is találunk. A gyár 21. századi technológiával dolgozik, az üzemcsarnok olyan tiszta, mint egy patika. A fegyverek gyártása során a létező legújabb anyag- és felületkezelő technológiákat alkalmazzák. Itt az üzemben csak a legújabb fejlesztésű Kalasnyikov-gépkarabélyokat és azok különféle változatait készítik, a régebbi típusokat már nem gyártják.

Udmurtia's World-famous Museum and Arms Factory – The Kalashnikov Museum

In 2004, a new museum appeared on the cultural map of the Russian Federation that has become extraordinarily popular not only in the Federation itself, but in foreign countries also – in fact all around the globe. It counts as one of the world's most visited museums, drawing thousands of Russians and non-Russians alike. The museum is named after someone who was a world-renowned weapon designer, a Doctor of Technical Sciences, an inventor, a writer, and a poet, someone whose career may serve as an example for humankind.

The museum in question may be seen in Izhevsk, the capital of the Udmurt Republic (Udmurtia). This is the Mikhail Timofeyevich Kalashnikov Museum and Small Arms Exhibition Complex. The Museum opened on 4 November 2004, a national holiday in the Udmurt Republic, just ahead of the legendary weapon designer M. T. Kalashnikov's eighty-fifth birthday. The purpose of its work is to preserve and to publicise the cultural legacy linked to M. T. Kalashnikov's name, as well as to research and make better known the history of arms manufacturing in Izhevsk. The Museum features an exhibition entitled 'The Life of a Man', which tells about the world-renowned designer, who contributed to an inestimable degree to the strengthening of the defence capabilities of the Russian state; it also presents the story of the AK-47 and its creation along with that of M. T. Kalashnikov's subsequent design work, as a result of which a uniform weapons system was developed and brought into being for the Russian army. The exhibition material tells of the designer and of the man (it includes photographs, archival documents, scrapbooks, video recordings, numerous prizes awarded to the weapon designer, acknowledgements, memorabilia, and uniforms belonging to him). This was a man whose life was inseparably connected with the history of Russia; he was an exemplar of courage, endurance, and faithful service to his homeland. The exhibits displayed enable visitors to acquaint themselves with the legendary, historic AK-47 assault rifle; with the AKM, the AK-74, the AKS-74U, and the AK-100 weapons; with recent developments such as the AK-12; and with the Saiga weapons family developed for civilian purposes from the Kalashnikov assault rifle, from the old types to the most modern ones. The weapon exhibition closes with Kalashnikov assault rifle versions manufactured in the member-states of the one-time Warsaw Treaty Organization. Among these can be found types produced in Hungary, including the AMD-65 assault rifle. The greatest acknowledgement of the world-renowned weapon designer's work is that this work called forth a museum in his lifetime. This is unique in the entire world. The exhibition ends with a sculpture of Kalashnikov, with paintings of him, and with photographs of memorials to him (commemorative plaques). In the basement of the building are different shooting ranges and a well-stocked gift shop. The Museum offers visitors extensive educational services (museum pedagogy).

Das weltberühmte Arsenal und Museum von Udmurtien – Das Kalaschnikow-Museum

2004 erschien auf der Landkarte der Russischen Föderation ein neues Museum, welches sich im In- und Ausland außerordentlicher Beliebtheit erfreut, als eines der populärsten Museen der Föderation zieht es Tausende von Besuchern aus Russland und den Ländern der ganzen Welt an. Namensgeber des Museums ist ein weltberühmter Waffenkonstrukteur, Doktor der technischen Wissenschaften, Erfinder, Schriftsteller, Dichter. Dies ist der Komplex des Mihail Timofejewitsch Kalaschnikow Museums und der Handfeuerwaffen-Ausstellung, welchen wir in Ischewsk, der Hauptstadt Udmurtiens besichtigen können. Die Eröffnung erfolgte zum 85. Jahrestag der Geburt Kalaschnikows, am 4. November 2004, dem Nationalfeiertag Udmurtiens. Ziel ihrer Tätigkeit ist die Bewahrung und Popularisierung des kulturellen Erbes von Kalaschnikow, sowie die Erforschung der Waffengeschichte Udmurtiens. Die ständige Ausstellung trägt den Titel „Das Schicksal des Menschen" und stellt

sowohl den weltberühmten Erfinder vor, der einen unschätzbaren Beitrag zur Stärkung der Abwehrfähigkeit des russischen Staates leistete, als auch die Geschichte der Erschaffung und späteren Entwicklung des berühmten Maschinenkarabiners AK-47, welches die Einführung eines einheitlichen Waffensystems in der russischen Armee zum Ergebnis hatte. Das Material der Ausstellung gibt kund über den Konstrukteur und den Menschen – Fotos, Archivdokumente, Gedenkbücher, Videoaufnahmen, die Preise, Würdigungen, Andenkenobjekte und Uniformen – dessen Leben untrennbar mit der Geschichte Russlands verknüpft ist, und hinsichtlich von Mut, Ausdauer und des treuen Dienstes an der Heimat als Vorbild dienen kann. Die Ausstellungsräume ermöglichen es, uns anhand der historischen AK-47 mit Erkenntnissen über die Waffentypen AKM-74, AK-74, AKS-74U, AK-100, die neuesten Entwicklungen wie zum Beispiel der AK-12, sowie die für zivile Zwecke entwickelte Jagdwaffen-Familie „Saiga" – von den ältesten Typen bis zu den modernsten – zu bereichern. Am Ende der Waffenausstellung werden die Kalaschnikow-Typen präsentiert, die in den Ländern des ehemaligen Warschauer Pakts und den verschiedenen Ländern der Welt hergestellt wurden. Hier finden wir auch die in Ungarn produzierten Typen, unter anderem auch den Maschinenkarabiner AMD-65. Dass der weltberühmte Waffenkonstrukteur zu Lebzeiten ein Museum bekam, ist die größte Würdigung seiner Arbeit und auf der ganzen Welt einzigartig. Abgeschlossen wird die Exhibition durch eine über ihn gefertigte Statue, Gemälde, sowie Fotos seiner Gedenktafeln. Im Untergeschoss des Gebäudes befinden sich verschiedene Schießplätze und ein gut ausgestatteter Geschenkeladen. Im Museum steht den Besuchern eine umfassende museumspädagogische Dienstleistung zur Verfügung.

GYŰJTEMÉNYI MUNKA

Gondos László

Elöltöltő ágyúcsövek a Hadtörténeti Múzeum korai lőfegyver gyűjteményében – Michel Dobler 16. századi bronzágyúja

A Hadtörténeti Múzeum Korai Lőfegyver Gyűjteményében nem csupán kézi lőfegyverekkel és a hozzájuk tartozó felszerelési tárgyakkal találkozhatunk. A kollekció integrált részét képezi az a több mint ötven darab, kisebb és nagyobb elöltöltő ágyúcső is, melyek legkorábbi példánya a 15. századból való, a legkésőbbiek pedig a 19. század harmadik negyedét képviselik. Habár az állomány vitathatatlanul leglátványosabb részét a zömmel a 18. század során öntött, a Kapisztrán téren és a Díszudvaron elhelyezett nagy bronzcsövek jelentik, történelmi jelentőséggel bíró ritkaságokra az épület földszinti folyosóján és a látogatóktól elzárt raktárakban is rábukkanhatunk.

Mindezek ellenére a múzeum ágyúcsövei az elmúlt évtizedekben meglehetősen kevés tudományos figyelmet kaptak, kivételként talán csak Lugosi József Lövegek a Hadtörténeti Múzeum fegyvergyűjteményében című,[1] az első rész után folytatás nélkül maradt írása és Bán Attila 2018. évi doktori értekezése említhető.[2] Előbbi azonban szinte kizárólag a nagy (Karthaune és Singerin típusú) csöveket vette górcső alá, míg Bán Attila munkája elsősorban műszaki szempontból vizsgálja a múzeum vonatkozó tárgyi anyagát.

Jelen írásomban egyetlen ágyúcsőre szeretnék koncentrálni, ám ez koránál és történeténél fogva is méltó a figyelemre, bár jelenlegi elhelyezésének „köszönhetően", a lehető legszerényebben bújik meg a múzeum földszinti folyosóján, közvetlenül a Kapisztrán térre nyíló látogatói bejárat mellett. A szép kivitelű, kiváló minőséget képviselő bronzcső a 16. század közepén készült. Öntője a kutatók számára ismert, míg megrendelője a korabeli magyar állam egyik legjelentősebb, legbefolyásosabb személyisége volt. Mielőtt azonban közelebbről is megvizsgálnánk az említett műtárgyat, nem árt, ha időben és térben is kontextusba helyezzük keletkezésének körülményeit.

A déli végvárrendszer összeomlását, a mohácsi csatát (1526) és Buda elestét (1541) követően már az ország belsejében kellett új, összefüggő, több száz kilométeren át húzódó védelmi vonalat kiépíteni az Oszmán Birodalom térnyerésének megállítására.

1 *Lugosi József:* Lövegek a Hadtörténeti Múzeum fegyvergyűjteményében. 1. rész. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 8. Szerk. *Hausner Gábor.* Budapest, 2015. 181–212. o.

2 *Bán Attila:* A műszaki-technikai fejlődés hatása a hazai használatú tüzérségi eszközök fejlődésére. Doktori (PhD-) értekezés. Nemzeti Közszolgálati Egyetem, 2018.

A kialakulóban lévő új végvárrendszer létrehozása során már messzemenően figyelembe vették a tűzfegyverek és ágyúk használatából fakadó hadművészeti szempontokat, melyek különösen a rendszer sarokpontjait jelentő kulcsfontosságú erődítményeinél (pl. Nagyvárad, Eger, Komárom, Győr, Nagykanizsa) a legszembetűnőbbek. A messzebbre és pontosabban tüzelő ágyúk hatását ó- és újolasz típusú bástyák emelésével, valamint a kőfalakat védő földsáncok mind nagyobb mértékű használatával igyekeztek semlegesíteni.

A korabeli hazai viszonyok érzékeltetésére érdemes Bán Attila doktori munkájának vonatkozó részét idézni: *„A magyar végvárakban Karthaune (magyarosan: kartány – G. L.) néven előforduló ágyúk inkább kisebbek voltak, 33–48 fontos űrmérettel. Singerin névvel a német használattal ellentétben a Karthaunénál kisebb űrméretű lövegeket jelölték, jellemzően a fél-Karthaunékhoz közel álló 25–30 fontosakat. Ezeket az alapvetően ostromra szolgáló lövegeket természetesen jól használhatták védelemben is, hiszen hatásos lőtávolságuk 5–800 m volt, és naponta 10–30 lövést tudtak velük leadni. Egy 1577-es országos összeírás 14 Karthaunét és 21 Singerint sorol fel a magyar végvárakban.*[3] *A mezei lövegek alaptípusa a Schlange (kígyó) volt. A legnagyobb ilyen lövegek űrmérete 50 és 12 font között volt, kaliberhossza 30–42-szeres, súlyuk 30–65 mázsa. A sokkal kisebb Falkaune (sólyom) 2–8 fontos, a Falkonet 1–6 fontos, míg a Scharfettindl vagy Schlangelin 0,5–1 fontos volt. Ezeknek a kis űrméretű ágyúknak a kaliberhossza 40–44-szeres volt. A magyar várakban jóval több mezei ágyút alkalmaztak, mint ostromágyút. Ezek a lövegek ugyanis az ostromágyúknál olcsóbbak, egyszerűbben előállíthatóak és könnyebben mozgathatóak voltak. A legnagyobbakat nálunk is Schlange vagy magyarul kígyó, csatakígyó, sugárágyú névvel illették, de ezen általában 7 és 20 font közötti űrméretű löveget értettek. A leggyakoribb magyarországi lövegtípus a Falkaune vagy falkony 5–8 fontos kaliberrel, 8–33 mázsa súllyal és 25–40-szeres kaliberhosszal. A Falkonetek vagy falkonéták 1–3 fontosak, 5–7 mázsát nyomnak és 38–40-szeres kaliberhosszuk van. A legkisebb lövegek Magyarországon is a Scharfettindlek vagy Schlangelinek. Ezek méretei azonosak a magyar siskákkal vagy forgó tarackokkal. Érdekes még a magyar tarack elnevezés. A Schlange méreteinél kisebb lövegeket hívhatták így, tehát az elnevezésnek semmi köze nincs a mai szóhasználatban így jelölt lövegfajtához. A mezei lövegekkel naponta 20–80 lövést lehetett leadni. Nagyobb űrméretűeket az ellenséges ütegek, lövegek, csoportosítások pusztítására, míg a kisebbeket akár egyes emberek ellen is használták.*[4] *Az utolsó kategóriát a vetágyúk jelentik. A Haubitzok 8–20 fontos kőgolyót lőttek, de szükség esetén gránátokat, kartácsot vagy tözes golyót is. Kaliberhosszuk értéke 5–8 volt. Előszeretettel alkalmazták ezeket az ellenséges gyalogsági rohamok visszaverésére. A mozsarak mindössze 1-2 kaliberhosszú csőfurattal rendelkeztek, űrméretük viszont annál változatosabb képet mutat: 1 fonttól 100 fontig terjed. A fedezékekben rejtőző gyalogság vagy lövegek megsemmisítésére alkalmazták. A török gyalogság rohamainak visszaverésében jutottak fontos szerephez a seregbontók vagy orgonalövegek. Ezek egymás mellé-fölé elhelyezett muskétákból, szakállas puskákból álltak, akár 50–60 csővel.*

3 *Domokos György:* A magyar tüzérség a XVI–XVII. században. A magyar tüzérség kialakulása és fejlődése. Az 1991. november 27-én megtartott konferencia kiadott anyaga. Budapest, 1992. 32–33. o.

4 *Domokos* i. m. 33–35. o.

Az osztrák Örökös Tartományokat védő várak – Kanizsa, Győr, Komárom – viszont a kor legjobb fegyverzetét kapták. Az ilyen várak feltöltését, ellátását az Örökös Tartományok vagy egyenesen a Német-Római Birodalom biztosította. Léteztek azonban magyar kézben lévő ágyúöntő műhelyek is. Ilyen volt Besztercebánya, Eperjes, Sárospatak és Gyulafehérvár. Ezeken kívül öntöttek lövegeket Kassán, Trencsénben, Galgócon, Vágbesztercén, Pozsonyban, Váradon és Zólyomban is. Ezután nem meglepő, hogy az öntető neve (őt mindig feltűntették a csövön) a vizsgált 492 esetből 275 esetben magyar, 199 esetben császári és 11 esetben német birodalmi.[5] *Az öntőmesterek – akár osztrák, német vagy magyar öntetőről van szó – minden esetben németek.*"[6]

Ebbe a sorba illeszkedik a múzeum birtokában lévő másfél fontos falkonéta is, amit a gyújtólyuk felett, hossznégyszögben elhelyezett felirat szerint Michel Dobler öntött 1554-ben (MICHEL DOBLER / GOS. MICH. 1554.). Dobler öntőmester, kinek nevével a magyaros Dobler Mihály és Topler változatban is találkozhatunk a forrásokban, ugyanebben az évben egy másik ágyút is öntött Johann Hoffmann báró számára, ami később a Rákóczi család birtokába került és amit 1711-ben a munkácsi várban vettek leltárba. Két évvel később, azaz 1556-ban készített ágyúcsöve (Michel Dobler Gos. Mich. 1556.) pedig Babócsán, az egykori vár területén került elő 1964-ben, amiről a *Somogyi Hírlap* március 15-i cikke számolt be. Az épségben maradt felirat szerint ez a löveg I. (Habsburg) Ferdinánd magyar király (1503–1564, ur.: 1526–1564) megrendelésére készült (Ferdinandus rex me fecit – MDLVI).

A Hadtörténeti Múzeum gyűjteményébe tartozó bronzcső megrendelője viszont nem az uralkodó, hanem Oláh Miklós (1493–1568) humanista tudós volt, aki az öntést megelőző évben, azaz 1553-ban nyerte el az esztergomi érseki hivatalt. A megrendelő személyéről és titulusáról a csőtorkolat felé eső végen olvasható, négyszögletes keretben elhelyezett latin nyelvű felirat tájékoztat: RMVS D. NIC. OLAI. DEI GRA. ARCHIEPVS STRI. PRIM. VNG. LEG. NATVS. IC FIERI. ME. FECIT. ANNO. D. 1.5.54. Vagyis: Reverendissimus, Dominus Nicolaus Olahus Dei Gratia Archiepicopus Strigoniensis, Primas Ungariae, Legatus Natus ZC. Fieri Me Fecit, Anno Domini 1.5.54. Magyarul: Főtisztelendő Oláh Miklós Úr, Isten kegyelméből Esztergomi Érsek és Magyarország Prímása, Született Követ. Ő készíttetett engem az Úr 1554. évében.

A csövön két címer is látható. A csőtorkolat felé esőn két oroszlán a prímási címerpajzsot tartja, melyen két pólya keresztezi egymást. Az egyikben unikornis, a másikban két rozetta, felső és alsó közökben egy-egy kis kereszt látható. A címerpajzs egy feszületen nyugszik, melynek tetejét püspöksüveg koronázza. A csőfar felé eső másik címer egy F. E. monogramos pajzsot tartalmaz, amit az aranygyapjas rendjel szalagja díszít. Ez utóbbi sajnos ma már csak halványan kivehető. A cső tengelyén a löveg tömegére és kaliberére vonatkozó vésett jelek olvashatók.

5 *Domokos György:* Rákóczi taraszkjai. I. *Örökség,* 2006. X. évf. 11. sz. 4–5. o.
6 *Bán* i. m. 136–137. o.

Maga a cső hengeres keresztmetszetű, a torkolat felé vékonyodik, míg a torkolatot gyűrűdíszek vastagítják meg. A tengelyvégek a cső közepe táján helyezkednek el, fölöttük emelőfüleket (fogantyúkat) alakítottak ki. A gyúlyuk felső állású, szögletes keretben helyezkedik el, az egykori zárófedél aljzata még ma is jól látható mellette.

Az ágyút 1711-ben Munkácson vették leltárba, vagyis története során, közelebbről egyelőre meg nem határozható időben, a Rákóczi-család birtokába került. Következő tulajdonosa az Esterházy família hercegi ága lett, melynek fraknói kincstárában őrizték egészen a 19. század végéig, mikor is az 1896-os millenniumi ünnepségek alkalmából Budapestre szállították, hogy az Ezredévi Kiállítás keretei között kerüljön bemutatásra a nagyközönség számára. A kiállítás inventáriumában a 8735. számon tartották nyilván és leírása szerint ekkor még ágyútalppal is rendelkezett, mely az adatok szerint 304 cm hosszú volt, 500 cm-es tengelytávolsággal. A két, egyenként 12 vékony küllővel erősített kerék átmérőjét 136 cm-ben határozták meg. A bronzcső és az ágyútalp együttes tömege 541 kg volt.[7]

A löveg a kiállítás zárultával nem került vissza az Esterházy hercegek fraknói kincstárába, ehelyett Budapesten maradt, hogy a két világháború között a Hadtörténeti Múzeum gyűjteményébe kapjon besorolást, ahol a cső mind a mai napig megtekinthető. Az ágyútalp minden bizonnyal a második világháború során pusztult el, hiszen az 1945 után felállított törzslapi nyilvántartásban már nem esik említés róla. A jövőbeni kutatások fényében – fraknói Esterházy-levéltár, a millenniumi kiállítás irat- és fényképanyaga – egyáltalán nem tűnik lehetetlennek, hogy az elpusztult ágyútalp rekonstruálása lehetségessé válik. Amennyiben így lesz, ez a 16. század közepén öntött szép sugárágyú ismét a régi fényében tündökölhet majd.

Méretek/adatok:

Leltári szám: 2212/Pu (korábban: 2429/Fe, illetve régi anyag)
Teljes hossz: 224 cm
Csőhossz: 236 cm
Csőfar dudor hossza: 12 cm
Tengelyvégek hossza: 5 cm
Teljes cső-átmérő: 16,5 cm
Űrméret: 6,4 cm
Tömeg: 253 kg

7 Magyar hadtörténelmi emlékek az ezredéves országos kiállításon. Szerk. *Szendrei János*. Budapest, 1896. 907. o.

Az ágyúcső a Múzeum földszinti folyosóján

A gyúlyuk és az egykori zárófedél aljzata

Az öntőmester felirata

A megrendelő Oláh Miklós latin nyelvű felirata

Oláh Miklós esztergomi érsek címere

Muzzle-Loading Cannon Barrels in the Military History Museum's Early Gunpowder Weaponry Collection – A 16th-Century Bronze Cannon Barrel Made by Michel Dobler

Bronze, cast-iron, and wrought-iron cannon barrels from the 15th century and later comprise a relatively small part of the Museum's collection of early gunpowder weapons. Although a study by Dr. József Lugosi on the large-size bronze cannon barrels displayed in the Museum's Ceremonial Courtyard and on Kapisztrán tér just next to the building appeared in 2005 (in volume 8 of the Military History Museum's Yearbook), no other treatment of the topic is known. This is despite the presence of a veritable treasure on show at one end of the Museum's ground-floor corridor, next to the doorway of the Visitors' Entrance opening onto Kapisztrán tér. The treasure in question is a bronze cannon barrel cast by Michel Dobler in 1554 for Miklós Oláh, Archbishop of Esztergom. The present study is an attempt to uncover and summarise aspects of this artefact's eventful history, which is marked by twists and turns.

Vorderlader-Kanonenrohre in der Frühen Feuerwaffen-Sammlung des Museums für Militärgeschichte – Die bronzene Kanone von Michel Dobler aus dem 16. Jahrhundert

Die bronzenen und gegossenen oder geschmiedeten eisernen Kanonenrohre, datierbar ab dem 15. Jahrhundert, bildeten bis jetzt einen vergleichbar unterrepräsentierten Teil der Sammlung. Zwar hat dr. József Lugosi in der 8. Nummer des Anzeigers des Museums für Militärgeschichte eine Abhandlung über die großformatigen bronzenen Rohre auf dem Prunkhof und dem Kapisztrán-Platz veröffentlicht, allerdings wurde weder davor, noch seitdem ein Aufsatz bezüglich des Themas verfasst. Dabei kann der Besucher, wenn er sehenden Auges den Flur des Erdgeschosses durchschreitet, schon neben dem Besuchereingang am Kapisztrán-Platz auf einen herausragenden Schatz stoßen: ein bronzenes Kanonenrohr mit wechselvoller und bewegter Geschichte, gegossen 1554 von Michel Dobler für den Graner Erzbischof Miklós Oláh. Vorliegender Aufsatz bemüht sich, diese Geschichte teilweise aufzudecken und zusammenzufassen.

Bálint Ferenc

A NEMZETI HADSEREG SAPKAJELVÉNYEI A HADTÖRTÉNETI MÚZEUM GYŰJTEMÉNYEIBEN

1918. október 30-án és 31-én Budapesten és a magyarországi nagyvárosokban a katonák leszedték sapkájukról az uralkodói névjellel díszített sapkarózsákat és helyébe őszirózsát tűztek. A katonai hatóságok – az események nyomában – ugyan engedélyezték az aktust,[1] de ennek az intézkedésnek már nem volt jelentősége. A sapkarózsák letépése az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlásának csalhatatlan jele volt. A leszedett jelvények helyén nemzetiszínű szalagok, gombok jelentek meg, de a radikálisabbak fejfedőin már feltűnt a vörös sapkarózsa, az ötágú csillag, vagy a szociáldemokrata jelvény is.

A Monarchia bukását követő zűrzavaros években Magyarországon a katonai fejfedőkön viselt jelvények, illetve maga a sapka formája fontos információhordozó lett, hiszen első látásra jelezte a viselője hovatartozását. Ennek megfelelően a jelvények és a sapkák kérdését központilag, illetve helyi szinten is igyekeztek rendezni, ez azonban csekély eredményt hozott, ami a fellazult fegyelemnek, illetve az általános anyaghiánynak tudható be.

Jelen tanulmány ennek a mozgalmas, és kevéssé dokumentált időszaknak egy viszonylag jól körülhatárolható szeletét, a Nemzeti Hadsereg sapkán viselt jelvényeit mutatja be.

Mivel a téma még így is szinte végtelennek tekinthető, ezért e munka tudatosan a teljesség igénye nélkül íródott, s csupán a leggyakoribb, általános jellegű jelvénytípusok[2] bemutatására szorítkozik, a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Egyenruha és Felszerelés Gyűjteményében, valamint a Numizmatikai Gyűjteményben fellelhető darabok alapján.

Természetesen létezhetnek további, e tanulmányban be nem mutatott jelvénytípusok is, éppen ezért a témában további kutatás és anyaggyűjtés szükséges a teljesebb kép bemutatása végett.

1 A Honvédelmi Minisztérium a József főhercegtől kapott szóbeli utasítás alapján engedélyezte a sapkarózsák levételét, egyúttal megengedte a nemzetiszínű kokárdák kitűzését. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum (HM HIM) Hadtörténelmi Levéltár (HL) Honvéd Főparancsnokság (HFP) iratok 1918. 630. doboz 28064/eln.1.-1918.

2 A kizárólag egyes alakulatok vagy különítmények által viselt jelvények nem kaptak helyet a tanulmányban.

A Bocskai-sapka jelvényei

I. típus (Fővezérség)

A Fővezérség volt a Nemzeti Hadsereg katonapolitikai irányító szerve, amely 1919. augusztus 9-én jött létre a korábbi főparancsnokságból. A szervezet e néven 1920. március 1-jéig létezett, amikor Horthy Miklóst kormányzóvá választották, így a korábbi fővezéri tisztség megszűnt, feladatkörét a Nemzeti Hadsereg főfelügyelője vette át.

Minden bizonnyal az ide beosztott állománynak készíttették azokat a jelvényeket, amelyeken az FV betűk olvashatók. A jelvény alapformája homorú tetejű pajzs, melynek fehér középmezejét piros-fehér-zöld farkasfogas pártázat keretezi. A pártázat, a középmező és az arany szegélyű fekete színű betűk tűzzománcozottak. A pajzs felső szélén kicsi, volutás díszítmény látható. A jelvény alapanyaga bronz, rögzítésére függőleges tű szolgál. Gyártójelzés nem található benne.

Mérete: 41×31 mm

I./a típus

Formájában megegyező az I. típussal, azonban a betűk kivitele eltérő, mivel ezek teljesen aranyszínűek. A hátlapon Morzsányi József jelvénykészítő cégjelzése látható. Mivel a kivitelező Budapesten működött, joggal feltételezhetjük, hogy e változatok Horthy Miklós budapesti bevonulása, 1919. november 16. után készültek.

Mérete: 41×31 mm

II. típus (sima pajzs)

Az úgynevezett Bocskai-süveg (tábori sapka) rendszeresítése az 1919 szeptemberében kiadott 212228./42. számú „Egyenruhaváltozások" című körrendelettel történt meg. Ennek II. pontja részletezi a sapka leírását, a j. alpontban pedig a következő szöveget olvashatjuk: *„A süvegkarimának elülső közepén egy fénytelen, szürke vasbádogból készült pajzsjelvény van"*.[3]

A rendelet sajnos további részleteket nem közöl a jelvénnyel kapcsolatban, annak nagyságát is csak hozzávetőlegesen lehet megállapítani a rendelet mellékletében közölt ábráról, amely a sapka méreteit és alakját mutatja.

A jelvény tényleges funkciója egy korábbi sajtóhírből derül ki, amely 1919 júliusában íródott a „szegedi hadsereg" új egyenruháiról. E szerint a pajzsra a csapattestre, illetve beosztására utaló felirat került volna.[4] A fennmaradt példányok és az archív fotók vizsgálata alapján úgy tűnik, hogy a feliratozást végül nem alkalmazták szélesebb körben, az újsághír információja azonban hitelesnek tekinthető, mivel megmagyarázza a viszonylag nagy méretű és teljesen dísztelen jelvény bevezetésének okát. A jelvényeket sajtolással állították elő.

A rögzítése két darab széthajtható lemeztűvel történik, a hátlapra pedig tolltartó hüvelyt erősítettek.

3 *Rendeleti Közlöny a Magyar Hadsereg részére,* 1919. szeptember 3. 46. évf. 55. sz. 208–209. o.

4 *Dunántúl,* 1919. július 18. 9. évf. 47. sz. 2. o.

A jelvénynek többféle anyagváltozata ismert, létezik ónozott vasbádogból, valamint vastag, mágnesezhető vaslemezből készített példány is. A jelvények felülete szürkészöldre festett, de fennmaradt fekete festésű darab is. A vasbádog változatok tolltartóján „BM" beütés olvasható. A beütő feltehetőleg Berger Márkus jelvénykészítőre utal.

A HIM gyűjteményében megtalálható egy egyedi darab is, amelyre a Lajtabánság címerét festették fel (zöld alapon fehér kettőskereszt), de fotók tanúsága szerint olyan katona is előfordult, aki a nemzeti címert festette rá jelvényére.

Mérete: 60×48 mm

II./a típus (díszített szegélyű pajzs)

A széleken körbefutó, növényi indás díszítést leszámítva formailag megegyezik a II. típussal, de annál valamivel kisebb. A rögzítése két darab széthajtható lemeztűvel történik, a hátlapra pedig tolltartó hüvelyt erősítettek. Gyártójelzés nincs rajta.

Mérete: 50×48 mm

III. típus (Soha felirat)

Pajzsforma jelvény, tetején a magyar Szent Korona nyugszik. A pajzs bal felső sarkában sugaras napkorong egy része látható. Középen hármashalmon álló kettős kereszt kapott helyet, tövén koronával. A hármashalom ábrázolásmódja eltér az országcímerben megszokottól, a halmok ugyanis balról jobbra növekednek. A hármashalom előtt Nagy-Magyarország térképe látható, rajta „Soha" felirattal. A kettős kereszt felett jobbra turulmadár száll a napkorong felé, karmai közt szablyát tart. A fennmaradt példányokon festésnyomok figyelhetők meg, a hármashalom nemzetiszínű, míg a kereszt fehér színű volt eredetileg. A hátoldalon elhelyezett tolltartón több jelvényen a már említett "M" gyártójel látható.

Bár e jelvény esetében sem ismerünk a rendszeresítésre, vagy a használatra utaló korabeli dokumentumot, a rajta feltűnő revíziós jelszó a trianoni szerződés megkötése utánra datálja a keletkezését.

Mérete: 55×31 mm

III./a típus

Alakjában és elemeiben megegyezik a III. típussal, azonban az egyes részletek eltérőek. A legszembetűnőbb különbség, hogy a Szent Korona formája más, és szemmel láthatólag szélesebb (mintegy 2 mm-el). A vizsgált példány tolltartó hüvelyén nincs gyártóra utaló jelzés, illetve az ábra hátterét – vélhetően utólagosan – szürkére festették.

Mérete: 55×31 mm

IV. típus

A III./a típussal rokonváltozat, a pajzson látható rajzolat azonban jelentős mértékben eltér. A kettős kereszt előtt kitárt szárnyú turul látható, karmai közt egyenes, középkori stílusú karddal. A kereszt töve takarásban van, míg a csúcsa érinti a pajzs felső szegélyét. A hármashalom elemei egyforma magasságúak, előttük Nagy-Magyarország térképe látható, rajta „Soha" felirattal, az S betű felfelé kissé

kilóg a betűsorból. A sugaras napkorong átkerült a pajzs jobb felső sarkába. A kereszten és a hármashalmon festés nyomai láthatók. A jelvény sajtolásos eljárással készült, rögzítése két darab széthajtható lemeztűvel történik, a hátlapra pedig tolltartó hüvelyt erősítettek, gyártójelzés nincs rajta.

Mérete: 55×31 mm

V. típus (nemzetiszínű átlós szalagdísz)

Domború szegéllyel ellátott pajzsforma jelvény, amelyen jobb haránt irányban nemzetiszínű sáv fut keresztben. A trikolór sávjai festettek. A pajzs tetején a Szent Korona látható.

A rögzítése két darab széthajtható lemeztűvel történik, a hátlapra pedig tolltartó hüvelyt erősítettek. Anyaga hadifém. Az egyik fennmaradt példány tolltartó hüvelyén „BM" beütés látható, mely valószínűsíthetően Berger Márkus jelvénykészítőre utal.

Mérete: 56×31 mm

VI. típus (Magyar Nemzeti Hadsereg 1919)

Pajzsformájú jelvény, fő motívuma az országcímer, amelynek tetejéről hiányzik a Szent Korona. A pajzs teteje és oldalai enyhén íveltek. Az oldalak mentén feliratos szalag fut, melyen a MAGYAR NEMZETI HADSEREG 1919 szöveg olvasható. A jelvény sajtolással készült, cink-, illetve rézlemezből, de létezett tűzzománcozott változata is, ennél a feliratos szalag fehér színű. A rögzítésre a hátoldalon vízszintesen elhelyezett tű szolgál. Tolltartó nincs a jelvényen, gyártójelzés a fennmaradt példányokon nem található. A ritka jelvény feltehetően a Nemzeti Hadsereg korai időszakában készült.

Mérete: 36×30 mm

A leffentyűs sapka jelvényei

VII. típus

A Nemzeti Hadsereg 1920 tavaszán egy új típusú, szemernyővel ellátott sapkát vett használatba, amelyet jellegzetes kialakítása miatt leffentyűs sapkaként ismerünk. A fejfedőt Aggházy Kamill őrnagy, Péter Ferenc hadbiztos őrnagy, illetve Pethely Gy. László főhadnagy, iparművész tervezte meg, a tábori mellett sötétzöld szövetből készült társasági változatát is elkészítették. Az új sapka csak rövid ideig volt rendszerben, ugyanis 1920 októberében a honvédelmi miniszter rendeletére beszüntették a gyártását, de az elkészült és kiosztott darabokat még 1920–21 folyamán kihordták.[5]

Az új sapkára új jelvényeket is terveztek, ezek azonban a fennmaradt tervekhez képest eltérő változatban maradtak ránk. Az előrészre szánt jelvény a Szent Koronát ábrázolja, alatta egy nyolcágú csillagot formázó sugaras nap, mely előtt egy kardot tartó turulmadár látható. A jelvényről készült tusrajzon a turul hát-

5 *Bálint Ferenc:* A Nemzeti Hadsereg leffentyűs sapkája. *Katonaújság,* 2011. 2. sz. 30–38. o.

teréül még egy egyszerűbb kivitelű, koncentrikus körökből álló napkorong szolgál. Ugyancsak a tervezet rajzán látható, hogy a sapka oldalára, a lenyúló leffentyű-részre ugyancsak került volna jelvény: a koszorúba foglalt HM betűk Horthy Miklós kormányzó, a legfelsőbb hadúr névjelét alkották. Bár a jelvényből található egy példány a HIM gyűjteményében, a fennmaradt sapkákon, illetve az archív fotón sincs nyoma, hogy viselték volna.

A leffenytűs sapkán használt jelvények fémből készültek sajtolásos eljárással, a múzeumi gyűjteményben többféle felületkezeléssel ellátott példány lelhető fel arany, bronz, illetve szürke színben. Ennek oka nem ismert, elképzelhető, hogy állománykategóriák szerint eltérő jelvények használatát tervezték. Egy hímzett kivitelű darab is fennmaradt, vélhetően ezt a társasági sapkára szánták, azonban az archív képeken és az egy ismert példányon is fémjelvény látható. A fémből készült jelvényeken négy lyuk szolgál a rögzítésre.

Mérete: 62×43 mm

I. típus

I./a típus

II. típus

II./a típus

III. típus

III./a típus

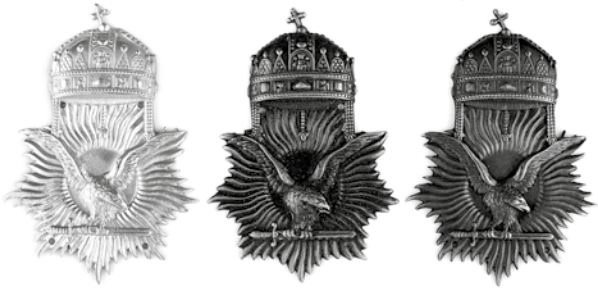
IV. típus

V. típus

VI. típus, zománcozatlan változat
(HM HIM Numizmatikai Gyűjtemény 3213/É)

VII. típus, különféle felületkezeléssel

National Army Cap Badges in the Collection of the Military History Museum

In the history of Hungarian armed forces, the period 1918 to 1926 is in many respects still unresearched; this is true for the uniforms and also for the insignia worn by them in this time. The study in question presents a topic from these unquiet years that can be delimited relatively easily: cap badges worn in the National Army (1919–1922). It is based on the examples held by the Hungarian Ministry of Defence's Military History Institute and Museum, but does not claim to cover all such badges worn in the National Army.

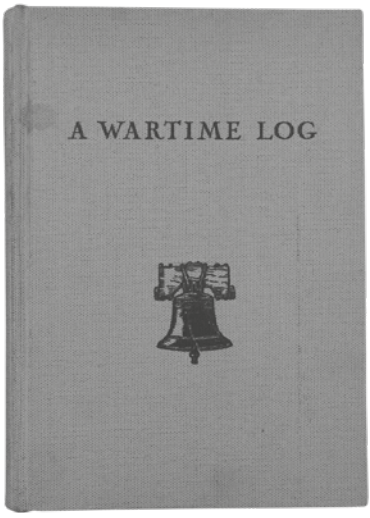
Die Kappenabzeichen der Ungarischen Nationalen Armee in den Sammlungen des Museums für Militärgeschichte

Die Geschichte der ungarischen Streitkräfte in den Jahren zwischen 1918 und 1926 ist aus zahlreichen Gesichtspunkten bis zum heutigen Tage unverarbeitet, darunter auch die Uniformierung und die darauf getragenen Abzeichen. Vorliegende Abhandlung stellt ein relativ gut abgrenzbares Segment dieser bewegten Periode dar: die Kappenabzeichen der Ungarischen Nationalen Armee, ohne Anspruch auf Vollständigkeit, anhand der in den Sammlungen des Instituts und Museums für Militärgeschichte verwahrten Objekte.

Szoleczky Emese – Berkesi Balázs

EGY LÁGER, EGY NAPLÓ, KÉT TULAJDONOS – HOWARD E. DEY REPÜLŐ HADNAGY ÉS GYENES LÁSZLÓ KARPASZOMÁNYOS HONVÉD HADIFOGSÁGBAN ÍRT NAPLÓJÁNAK TÖRTÉNETE

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum gyűjteményei számtalan sajátos tárgyat és dokumentumot őriznek. Ezek egyike egy napló,[1] időtálló vászonba kötött, fedelén nyomtatott, vörös „A WARTIME LOG" („háborús napló") felirattal, egy harang (a Liberty Bell[2]) rajzával, s ugyanez a harang kék nyomatban szintúgy feltűnik a tulajdonos által kitöltendő belső címlapon.

A Wartime Log borítója a jellegzetes egészvászon kötéssel, felirattal, jelképpel

1 Lelőhelye: HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény, leltári szám: 76.101.1./KE. A szerzők ezúton is köszönik Dr. Bonhardt Attila nyugállományú ezredes, hadtörténész-levéltáros, Tóth Dominik múzeumi főelőadó és Borsányi Bea újságíró segítségét a személyes adatok kikutatásában, az életpályák azonosításában, valamint Gondos László főmuzeológus szaklektorálását.

2 A Liberty Bell (a „Szabadság Harangja") az amerikai függetlenség ikonikus szimbóluma, amelyet az amerikai Függetlenségi Nyilatkozat első nyilvános felolvasásán, 1776. július 8-án, Philadelphiában, Pennsylvaniában az Independence Square-en szólaltattak meg.

Itt derül fény arra is, hogy a kötet kiadója az YMCA[3] volt – a szervezet logója díszeleg ugyanis az oldal alján. Az utolsó oldalon a *„Printed by ATAR S. A.,*[4] *Geneva 1943."* nyomdai jelzés található. A második világháború idején, 1943-tól a YMCA ilyen üres háborús napló-kötetek mintegy 20–25 000 példányát küldte szét Európában a szövetséges amerikai, kanadai és brit hadifoglyoknak, hangsúlyozottan lelki, oktatási és rekreációs igénnyel, s a rabok az igen jó minőségű papírlapokra írva, rajzolva múlatták az időt.[5] A küldeményt kísérő sokszorosított levél azzal az iránymutatással érkezett a megajándékozotthoz, hogy a könyv „legyen látható kapocs közted és az otthoniak közt" *(„visible link between yourself and the folks at home").*[6]

3 Az 1844. június 6-án Angliában alapított Young Men's Christian Association („Fiatal Keresztény Férfiak Szövetsége") világméretű közösség, genfi székhellyel, nemzeti szervezetekkel. Célja az „egészséges szellem, egészséges elme és egészséges test". A globális mozgalom létrehozásának ötletét Henry Dunant, a YMCA genfi titkára, a Nemzetközi Vöröskereszt későbbi megalapítója vetette fel, ő szervezte meg az első YMCA világkonferenciát is.

4 Az ATAR nyomda a mai napig fennáll és virágzik. 1896-ban „Société Genevoise d'Edition" néven alapították, 1905-ben felvette az „Ateliers Artistiques" rövidítéseként az Atar nevet. https://www.atar.ch/en/geneva-printing-office/ (Megtekintés: 2022. május 28.)

5 Külön Wartime Logok készültek a brit hadifoglyok részére, amelyet az YMCA War Prisoners' Aid Genfben készíttetett – ezeken a harang helyett a borítót a brit oroszlán grafikája díszíti. Az ugyancsak Genfben nyomtatott, juharlevéllel díszített fedelű változatot a kanadai hadifoglyok részére rendszeresítették. Kanadai Wartime Logot – L. E. (Vern) Turner őrmesterét – őriz a Galloway Station Museum & Travel Centre (Edson, Alberta, Kanada): https://issuu.com/sforl/docs/vern_turner_journal_finalfor_museum (Megtekintés: 2022. május 28.) A naplókat a Vöröskereszt segítségével osztották szét a hadifoglyok között, általában ceruzát is mellékelve hozzá. https://www.usmilitariaforum.com/forums/uploads/monthly_03_2016/post-105-0-36147800-1458186259.jpg; https://wallyswar.wordpress.com/pow-log/; https://www.blurb.co.uk/b/1629254-a-wartime-log (Megtekintés: 2022. május 28.)

6 A New Orleans-i National WWII Museum hét darab ilyen naplót mutat be online, lapozható formában https://guestsofthethirdreich.org/camp-life/ lapján. (Megtekintés: 2022. május 28.) Ezek egykori tulajdonosai, fogságba esésük sorrendjében:
- A brit Olaf Lambert (Royal Air Force, Lancaster, Rear Gunner – Királyi Légierő, Lancaster bombázó, faroklövész), a Dieppe elleni légitámadás során lőtték le 1942. augusztus 19-én. Két és fél évig élt hadifogolyként a Stalag Luft I-ben (Barth, Vorpommern-Rügen).
- Joseph Veronick (392nd Bomb Group, 8th Air Force, B–24 Crew Chief – 8. légi hadsereg, 392. bombázó csoport, B–24 földi műszaki karbantartószemélyzet főnöke), Bréma felett lőtték le 1943. november 13-án. A Stalag XVII-B-ből (Krems-Gneixendorf) szabadult.
- Willard C. Miller (96th Bomb Group, 8th Air Force, B–17 42-102452, Waist Gunner – 96. bombázó csoport, 8. légi hadsereg, B–17 géptörzs lövész), a Brüxben (ma Most, Csehország) olajfinomítókat bombázó gépe 1944. május 12-én Wehrheim közelében, Frankfurttól 12 mérföldre összeütközött a levegőben a B–17 42-97382-vel. A Stalag Luft IV-ben (Gross Tychow, Pomeránia; ma Tychowo, Lengyelország) raboskodott.
- Newton R. Cole őrnagy (29th Infantry Division, Division Chemical Officer – 29. gyaloghadosztály, hadosztály vegyivédelmi tiszt) a normandiai partraszállás után 13 nappal, 1944. június 19-én Saint-Lô várostól északra esett hadifogságba. Az Oflag 64-ben (Schubin; ma Szubin, Lengyelország) tartották fogva a napló írásakor.
- Bruce L. Worrell gyalogos (85th Infantry Division, 359th Infantry Regiment – 85. gyaloghadosztály, 359. gyalogezred) 1944 májusában, Olaszországban esett fogságba. A naplót a Stalag II-B-hez (Hammerstein, Pomeránia; ma Czarne, Lengyelország) tartozó 1711. parancsnokság munkáskülönítménye tagjaként kapta.
- Walter Boychuk navigátor (491st Bomb Group, 8th Air Force, B–24 „Holiday Inn" – 491. bombázó csoport, 8. légi hadsereg, B–24 bombázótiszt), Le Havre felett lőtték le 1944. augusztus 13-án. A Stalag Luft I-ben (Barth, Vorpommern-Rügen) kapta és írta a naplót.

A kísérőlevél az általunk őrzött példánynál nem maradt fenn, a legtöbb ismert darabnál elkallódott, ezért is közöljük a szövegét:

„Dear Friend,

As its title-page indicates, this "War-time Log" is part of a special remembrance from the folks at home. The other articles in the packet are more or less perishable, but this is intended to be kept as a permanent souvenir of the present unpleasantness.

If you do not want to keep a regular diary or even occasional notes on war-time experiences, these pages offer many other possibilities. If you are a writer, here is space for a short story. If you are an artist (some people are) you may want to cover these pages with sketches of your camp, caricatures of its important personalities, whether residents or authorities. If you are a poet, major or minor, confide your lyrics to these pages. If you feel that circumstances cramp your style in correspondence you might write here letters unmailable now, but safely kept to be carried with you on your return. This book might serve to list the most striking concoctions of the camp kitchen, the records of a camp olympic, or a selection of the best jokes cracked in camp. One man has suggested using the autograph of one of his companions (plus his fingerprints?) to head each page, followed by free and frank remarks about the man himself. The written text might be a commentary on such photographs as you may have to mount on the special pages for that purpose. The mounting-corners are in an envelope in the pocket of the back corner. Incidentally, this pocket might be used for clippings you want to preserve, or, together with the small envelopes on the last page, to contain authentic souvenirs of life in camp.

Perhaps you will discover some quite different use for this book. Whatever you do, let it be a visible link between yourself and the folks at home, one more reminder that their thoughts are with you constantly. If it does no more than bring you this assurance, the "Log" will have served its purpose.

Yours very sincerely,

WAR PRISONERS' AID OF THE Y.M.C.A."

Az YMCA háborús naplók sajátosságai

A napló egészvászon, fűzött kötésben, kék oromszegővel és kék textil könyvjelzővel került ki a nyomdából, gépi merített előzéklappal, s a bellapok is alacsony facsiszolatú, igen jó minőségű papírból készültek, akárcsak a középre arányosan

– Edward Shaw közlegény (319th Glider Field Artillery Battalion, 82nd Airborne Division – 319. vitorlázó tábori tüzérzászlóalj, 82. légiszállítású hadosztály), a normandiai partraszállás után, 1944. november 4-én esett hadifogságba, a Stalag VII-A-ból (Moosburg an der Isar) szabadult 1945. április 29-én.

A továbbiakban a naplókat egykori tulajdonosuk vezetékneve szerint hivatkozzuk, ahol ez lehetséges, oldalszámmal együtt. A Hadtörténeti Intézet és Múzeumban őrzött napló hivatkozása a továbbiakban: *Dey.*

elhelyezett, elválasztókkal befűzött szürke karton oldalak. A legalább 150 oldalas kötet három jól elkülönülő részre oszlik, s ezt a felépítést – praktikusan végiggondolva – előzetesen, tudatosan így tervezték meg.

Az első rész első lapja nyomtatott volt: a kis kék csillagok sora által szegélyezett előzéklap az „A WARTIME LOG" feliratot tartalmazta, majd meghatározta a kiadvány célját is: „A REMEMBRANCE FROM HOME THROUGH THE AMERICAN Y.M.C.A.". A szervezet War Prisoner's Aid részlege a kiadó székhelyéül a svájci, genfi Quai Wilson 37-t adta meg.[7] Ezt követő két lapja a tulajdonos kilétét tisztázta, majd egyfajta tartalomjegyzék felsorolására nyújtott lehetőséget. A következő fent, középen 1-es számot viselő oldalt kék mezőben fehér, ötágú csillagminta díszítette.[8] Ezt követték a felső oldalszéltől mintegy 1 cm-re futó vízszintes kék csíkkal, a bal, illetve jobb oldalszélen 70-ig sorszámmal „megfejelt" oldalak: ezek szolgáltak az újdonságok, események feljegyzésére, megörökítésére. Ide kerültek az emelkedettebb hangú megjegyzések, sokszor vízfestékkel, ceruzával kidolgozott, büszkeséget sugárzó hazafias rajzok,[9] grafikai és szöveges eszközökkel ehelyütt állítottak emléket az elesett,[10] meghalt bajtársaknak *(„May their wings shine in Airmen's Heaven!"*,[11] *„They died that the others might live."*,[12] *„Gone, but not forgotten"*[13]*)*. Ide kerültek a saját vagy a bajtársak által fontosnak tartott költemények, a társak portréi, karácsonyi üdvözlet,[14] a rabság helyszínét,[15] a kenyérosztást[16] bemutató rajzok, sőt, a Vöröskereszt konzervküldeményeit is ide lehetett örökíteni: tej-, hal- és májkonzervet, mazsolát, cukrot, cigarettapaklikat…[17]

Középen a szürke, számozatlan elválasztókkal ellátott kartonlapokat kifejezetten újságcikkek,[18] rajzok, fényképek, pénzek,[19] sőt bélyegek, cigarettapapírok, gyufa- és sörcímkék[20] beragasztására szánták; volt, aki kis vallásos képeket, adventi emlékkártyát, apró textiljelvényeket erősített ide;[21] e téren vannak a naplókban

7 John R. Mott, a YMCA világszövetség 1937-ben leköszönt elnöke szerezte meg a szervezet részére a Genfi-tó partján levő impozáns, hatszintes, a híres építész, François Durel által 1901-ben épített szállodaépületet.

8 A kanadai példányoknál 4-4 juharlevél övezte az 1-es számot *(Cole)*, a brit példányokon két szembeforduló oroszlán (*Lambert)*.

9 Például *Shaw* 1. o.: *„Liberty"*, 10–11. o.: *„Cavalcade of America"*.

10 *Shaw* 13. o.: John Doe-emlékvers *(„Let's Remember Him")* és jelképes sír rajza.

11 *Boychuk* számozatlan előzéklap.

12 https://www.usmilitariaforum.com/forums/uploads/post-105-1176957684.jpg (Megtekintés: 2022. május 26.)

13 https://www.usmilitariaforum.com/forums/uploads/post-105-1176957821.jpg (Megtekintés: 2022. május 26.)

14 *Shaw* 9. o.; *Veronick* három oldalnyi rajz a kötet végébe ragasztva, *Miller* 53. o.

15 *Shaw* 3., 5. o.; *Veronick* 7., 9. és 25. o.; *Lambert* (első részében számozatlan oldalú példány) és 71. o.; *Cole* 65., 67–68. o.; „Die West Wall Sagan Winter 1945". https://www.usmilitariaforum.com/forums/uploads/post-105-1176957828.jpg (Megtekintés: 2022. május 26.)

16 *Miller* 49. o.

17 *Veronick* 25. o.

18 *Veronick*.

19 *Worell* 73. o., *Cole*.

20 *Cole*.

21 *Miller*.

a legnagyobb hiányok, mert ezek az emlékek lehettek a legbecsesebbek, ezeket vihették magukkal leggyakrabban a hadifoglyok.

A harmadik egységet – szintén felül egy vonallal, folytatólagos számozással (elvileg 71-től) – a rabok gyakran használták naplóként, ide írták fogolytársaik hazai elérhetőségét,[22] de természetesen ide is bőven jutottak míves illusztrációk: rajzoltak légiharcot,[23] lezuhant repülőt,[24] repülőgéptípusokat,[25] pilótát a fülkében.[26] Ebben a kötetrészben versek, naplóbejegyzések, a mindennapi élet apróbb, múlékony jelentőségű dokumentumai (például elolvasott könyvek jegyzéke,[27] a táborbeli elhelyezkedés,[28] a 9. csomag tartalma,[29] cigarettapapír-márkák[30]), unaloműző felsorolások váltják egymást. Tévedések elkerülése végett gyakran tűnnek fel az oldalakon karikatúrák, amelynek a témája a fegyvernemek közti vetélkedés éppúgy lehet, mint a fogolyélet kifigurázása,[31] és persze megjelenik az álmodott, vágyott és hiányolt nő, szemrevalóan, hiányos öltözékben, kívánatosan, ezer alakban…

Végül a hátsó borítóba belülről a könyvtestnél alig kisebb, erős, barna, merített papírtokot ragasztott a nyomda, ebbe több tucatnyi kis, félig átlátszó, körülbelül 8×7,5 cm-es, egyoldalon nyitott tasakot helyeztek, amelyeket a füzetbe ragasztva „apróságokkal" tölthettek meg,[32] egyúttal jegyzeteket, leveleket lehetett a tokban biztonságosan őrizni.

Mindegyik példány egyedi a maga nemében és ma a gyűjtők igen magas áron vásárolják őket: ugyanis sok megsemmisült közülük, illetve a különböző menetelések, táborváltások során eldobták őket, vagy víz, hó érte a lapokat és állagromlást szenvedtek.[33] 1945-ben, a háború végén sok használatlan napló maradt meg, ezeket az 1946–1947-es időszakban a hadifogolytáborokban tartott németeknek juttatták el.[34]

22 Különlegesnek számít *Cole* 110–117. o.: itt az azonossági jegyek alakját követő kis kartusokba írták a bajtársak az elérhetőségüket.
23 *Miller* 95. o.
24 *Miller* 75., 77. o.
25 *Boychuk* 97–111., 117–124. o.; *Veronick* 53–71. o.; *Miller* 85., 89., 91. o.
26 *Boychuk* 129. o.; *Miller*. https://www.usmilitariaforum.com/forums/uploads/post-105-1176957768.jpg (Megtekintés: 2022. május 26.)
27 *Boychuk* 147. o.
28 *Lambert* 62–63. o.
29 *Cole* 71., 72. o.: sózott marhahús, szardínia, lazac, májpástétom, tejpor, cukor, kávé, művaj, kétszersült, mazsola vagy szilva, sajt, narancspor, cigaretta és szappan volt az ellátmány.
30 *Cole*; *Boychuk* 150. o.
31 Ezek egyik legszellemesebbje: „*Still Flying*" („Még repülünk"). https://www.usmilitariaforum.com/forums/uploads/post-214-1177639060.jpg (Megtekintés: 2022. május 26.)
32 *Cole* 51–63. oldalakra 4-4 karjelzés – egy gyűjtemény – darabjai kerültek.
33 https://www.narrativethreads.ca/explorer-explore/wartime_log.html, https://www.usmilitariaforum.com/forums/index.php?/topic/4563-ymca-wartime-logs-pow-diaries/ (Megtekintés: 2022. május 27.)
34 https://www.usmilitariaforum.com/forums/index.php?/topic/4563-ymca-wartime-logs-pow-diaries/page/2/ D_Dutch kommentje a 2011. augusztus 3-i poszthoz. (Megtekintés: 2022. március 28.)

A Hadtörténeti Múzeumban őrzött példány

A mi példányunk egyik különlegessége, hogy egy amerikai B–17 bombázó repülőhajózóé volt, aki a második világháború idején szolgált az Amerikai Hadsereg Légierejében (USAAF).[35] A ceruzával gondosan kitöltött adatok alapján az egykori tulajdonos *„Howard E. Dey 2nd Lt. U.S.A.A.F. Bombardier 0135227 Prisoner of War #3042"* volt. De ha belelapozunk a viseletes kötetbe, furcsa dologra figyelhetünk fel. Bár a keményfedelű könyv belseje hiányos (több lapját eltávolították, kitépték), bizonyos oldalakon magyar nyelvű szöveget tartalmaz.

Először ismerkedjünk meg a napló eredeti gazdájával. Howard Elmer Dey 1916. szeptember 6-án született a kanadai Torontóban, Ontario államban, William Dey könyvkötő és Gertrude May Banks második gyermekeként, skót, illetve angol nagyszülőktől.[36] A család 1927-ben vándorolt be az Egyesült Államokba,[37] azon belül Kaliforniába, és Los Angelesben telepedett le.[38] A világháború kitörését követően Howardot 1940. október 16-án regisztrálták sorozásra.[39] Ekkor már nős volt, egy egyéves kislány, Elsie Kathleen apja, feleségével Venice-ben, Los Angeles szomszédságában éltek.[40] Az Egyesült Államok 1941. december 7-i hadba lépését követően az ekkor már 25 éves Howardot behívták[41] és azonnal a légierőhöz került. Naplójában egy egész oldalt szentelt annak, hogy számba vegye: hol, melyik támaszpontokon kapott kiképzést. Howard – akit vizsgái után feljogosítottak a bombázótiszti jelvény

35 1947 előtt még nem létezett önálló repülő haderőnem, hanem a hadsereghez tartozott. https://www.af.mil/About-Us/AF-75th-Anniversary/ (Megtekintés: 2022. május 28.)

36 Dey 1947. január 3-án, Adele Darringtonnal kötött második házassága anyakönyvi kivonata alapján. California, County Marriages, 1850–1952. www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3QS7-L93H-J5Q8?i=3175&cc=1804002&personaUrl=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3AK8K8-BTG (Megtekintés: 2021. szeptember 24.)

37 A 11 éves, kék szemű, világosbarna hajú Howard szüleivel és 18 éves nyomdász bátyjával, Gordonnal Port Huronnál (Michigan) 1927. október 23-án lépett be az USA területére. Michigan, Detroit Manifests of Arrivals at the Port of Detroit, 1906–1954. https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-95MJ-S2Y?i=7787&cc=1916040&personaUrl=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3AKZ1K-KR7; https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-95MJ-SBL?i=7785&cc=1916040; https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CS2J-XST5-Q?cc=1916040&personaUrl=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3AZD96-JY3Z; https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CS2J-X33D-K?i=3393&cc=1916040 (Megtekintés: 2022. május 28.)

38 A naplóban Howard Los Angeles-i címet tüntetett fel a szülei lakcíménél.

39 Kartonja szerint ekkor nem állt alkalmazásban. California, World War II Draft Registration Cards, 1940–1945. https://familysearch.org/ark:/61903/1:1:QGFM-VVKS (Megtekintés: 2021. szeptember 24.)

40 Howard 1938. április 16-án, 21 évesen Santa Anában (Kalifornia) vette el Florence Josephine Warmant. Lányuk, Kathleen Elsie Dey 1939. április 28-án született, 2016. április 23-án hunyt el. A vőlegény foglalkozásaként „Banker"-t adtak meg, a menyasszony „Stenographer". California, County Marriages, 1850–1952. https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3QS7-893W-F9M6-5?i=1503&cc=1804002; https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3QS7-89MT-N9YY?i=12 (Megtekintés: 2022. május 28.)

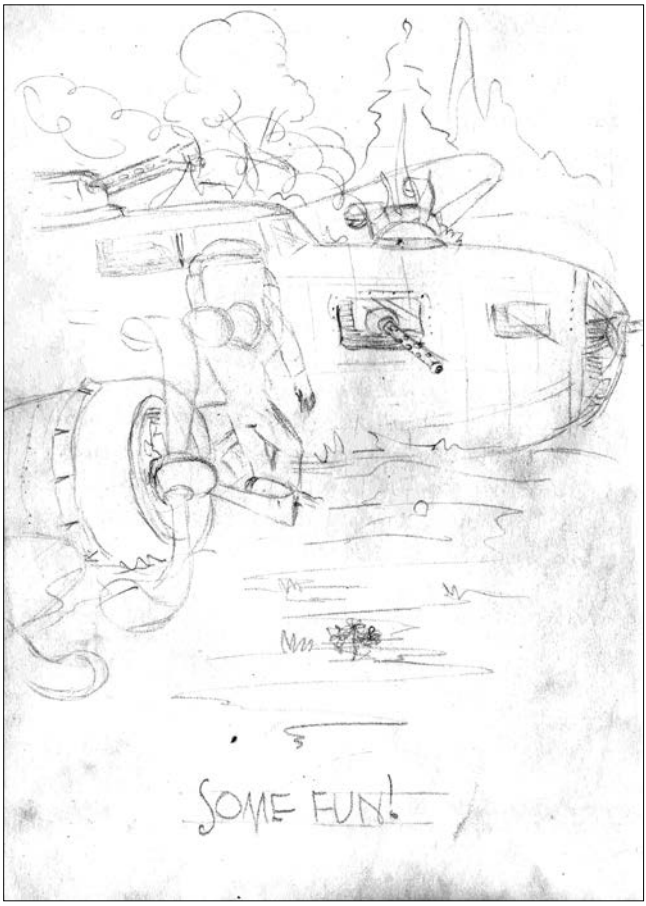
41 United States World War II Army Enlistment Records, 1938–1946. https://www.familysearch.org/search/ark:/61903/1:1:K8GF-NW5 Dey személyi lapjából tudjuk, hogy négy év középiskolai végzettséggel rendelkezett, civil foglalkozásaként máshová nem osztályozott pénzintézeti hivatalnokként tartották nyilván.

viselésére és repülő hadnaggyá léptettek elő[42] – 1943 augusztusa előtt kerülhetett Európába, az amerikai 8. légi hadseregnek alárendelt 96. bombázó csoport 339. bombázó századához.[43] Gépén, a 42-30709 sorozatszámú B–17F „Wild Hare" bombázón"[44] beosztása Bombardier (bombázótiszt) volt. Százada a nagy-britanniai Norfolkban, az 1942-ben épített, 1943-ban USAAF használatra kijelölt, Attleborough-tól mintegy 10 km-re délnyugatra fekvő Snetterton Heath-i légibázison[45] állomásozott és a bombázót 1943. augusztus 21-én kapták meg.[46]

1943. október 14-én a 8. légi hadsereg immár a második nagyszabású légitámadást hajtotta végre a németországi Schweinfurt ellen, ahol ipari célpontokat támadtak. Ám ez alkalommal a 291 repülőgépből álló támadókötelék a német légvédelmi tüzérség, a „FlaK" (Fliegerabwehrkanone, Flugabwehrkanone) és a Luftwaffe vadászgépeinek dühödt ellencsapásával találta magát szemben: 77 szövetséges gépet lelőttek, 121-et megrongáltak.[47] Ebben az akcióban vett részt Howard gépe is, amelyet a Luftwaffe lelőtt és a B–17 Strasbourgtól 35 km-re északnyugatra, Ingwiller[48] közelében kényszerleszállást hajtott végre. A naplóban Howard leírta, hogy sikeresen kioldotta a bombaterhet a célpont felett, és üres bombatérrel már visszafelé tartottak, amikor a légvédelmi gránátok repeszei által megtépázott repülőgépen[49] rajtaütött a Luftwaffe.[50] Több támadást elszenvedtek és a B–17-es három motorja súlyosan megrongálódott, illetve leállt az ellenséges vadászrepülők tüzében. Az egyre jobban lelassuló bombázó leszakadt az alakzattól és Howard szavaival élve „agyaggalambbá" változott.[51] Végül az utolsó jól működő motort is megrongálta egy német repülőgép 20 mm-es gépágyújából leadott sorozat, illetve az 1-es motor még lángot is fogott, amitől a bombázó menthetetlenül zuhanni kezdett. Bár felkészültek arra, hogy kiugorjanak a gépből, a B–17-es olyan ütemben vesztette a magasságot, hogy ez öngyilkos vállalkozás lett volna. A gép személyzetének egyetlen esélye a kényszerleszállás maradt. Ezt az is siettette, hogy az egész bal szárny lángba borult és a tűz kezdett átterjedni a farokrészre is. A pilóta minden tőle telhetőt megtett, hogy megfelelő helyet találjon a kényszerleszállásra, valamint szintben tartsa a gépet, amit nehezített, hogy a német gépek még ekkor is támadták őket.[52] Howardot nem sokkal a gép földet érése előtt egy sorozat kis híján

42 *Dey* 6. o.
43 96th Bomb Group, 339th Bomb Squadron.
44 A https://b17flyingfortress.de/en/datenbank/b-17-verluste-bei-schweinfurt-mission-am-14-10-1943/ 69 darab B–17-es gép veszteséget sorol fel részletesen, számmal, névvel, a veszteség típusával. https://b17flyingfortress.de/en/b17/42-30709/ (Megtekintés: 2022. május 28.)
45 https://en.wikipedia.org/wiki/RAF_Snetterton_Heath (Megtekintés: 2022. május 2.)
46 https://b17flyingfortress.de/en/b17/42-30709/ (Megtekintés: 2021. szeptember 24.)
47 A települést fontos csapágygyártása tette a szövetséges bombázók célpontjává. Az első támadás 1943. augusztus 17-én zajlott, 317 B–17-es repülőgéppel, több mint 724 tonna bombát dobtak a viszonylag kicsi városra. 1943. október 14-én, 1944. február 24–25-én, 1944. április 14-én ismét célpontként bombázták. https://nemet-sorstragedia.lorincz-veger.hu/schweinfurt.html (Megtekintés: 2022. május 26.)
48 Település Franciaországban, Bas-Rhin megyében.
49 *Dey* 7. o.
50 *Dey* 9. o.
51 *Dey* 11. o.
52 *Dey* 13. o.

eltalálta. Érzékletesen írt arról, hogyan dobálta a személyzetet, így őt is a bombázó, ahogy a földön csúszott.[53] Egy rajzán látszik, hogy a gép orrából emelik ki az egyik pilótát,[54] mialatt a B–17-es már jócskán lángol, a légcsavar össze-vissza görbült és a plexi orr is betört.[55]

A lángoló gép a kényszerleszállás után. Jól látszik a bombázótiszt egyik géppuskája, valamint a betört orrész párhuzamosított géppuskája, a rádiótávírász által működtetett géppuska a tetőn, a sérült és földet érésnél elhajlott légcsavartollak és a menekülő személyzet

53 *Dey* 15. o.
54 *Dey* 16. o.
55 *Dey* 16. o.

A visszaemlékezés itt megszakad, a 17. oldalon már magyar sorok kezdődnek. H. E. Dey feltehetően az említett képpel lezárta leszállásuk felidézését. Érdekesség, hogy a „hasra szállt" gépről fénykép is készült,[56] és az összevetés igazolja Howard állítását, miszerint gépük már lángokban állt, miközben kimenekítették társukat.

A becsapódás előtti pillanatok akasztófahumoros felidézése: a klasszikus százszorszép virágszirom-tépkedés közben Dey egyik pillanatban a túlélésben bízik, a következőben már a légjárók mennyországában érzi magát. „Megcsináljuk – Nem csináljuk" – sorolja, izgalommal várva, mi jön ki végül?

A lezuhanás körülményeiről Deyen kívül a legénység még egy tagja, a később szép katonai karriert befutott Roy C. McGinnis emlékezett meg: „*Elveszítettünk egy hajtóművet egy cél felett, és elhagytuk az alakzatot, a németek elkaptak minket,*

56 https://b17flyingfortress.de/en/b17/42-30709/42-30709-photo/, forrása: www.americanairmuseum.com (Megtekintés: 2021. szeptember 29.)

a pilóta pedig zuhanásba vitte a gépet, és természetesen a vadászgépek kilőttek egy másik hajtóművet, és tűz keletkezett. Mindenki kiszállt, és mindenki más-más úton menekült."[57] McGinnis és a B–17-es navigátora, James Watson Lapp elrejtőzött egy közeli kukoricásban.[58] Egy rokkant városlakó segítséget ajánlott nekik, de valójában a németek kezére adta őket. Elfogásuk, kihallgatásuk és bebörtönzésük során együtt maradtak.[59]

A földet érést a bombázó teljes, tízfős legénység átvészelte.[60] Ezt nevezhetjük csodának is, főleg mert a gép hasán, az alsó „gömbtoronyban"[61] helyet foglaló lövész[62] is életben maradt – valószínűleg azért, mert még a kényszerleszállás előtt felkapaszkodott a gép fedélzetére, hogy felvegye ejtőernyőjét. Feltehetőleg még aznap hadifogságba estek. Eltűnésüket a 836-os „eltűnt hajózó személyzet jelentés"[63] tartalmazza.[64]

Mindegyikük túlélte a háborút és a hadifogságot. A gép legénységéből hatan kerültek a sagani táborba, ketten Moosburgba, egy fő az ausztriai Gneixendorf táborába, egy pedig a fürstenbergi lágerbe.[65] Nevüket Dey a napló első oldalán megörökítette:[66]

- Richard Joseph Ciurczak (1921–2004; ASN: 67 32551856) Staff Sergeant, Tail Gunner – törzsőrmester, faroklövész a Stalag Luft III-ba, a sagani táborba került;
- John Fielding Chaney Jr. (1929–2019; ASN: 18050369) Staff Sergeant, Ball Turret Gunner – törzsőrmester, haslövész a Stalag 3 B táborba, a brandenburgi Fürstenbergbe került;
- James Watson Lapp (1919–2001; ASN: 0-747131) Second Lieutenant (Air Corps) – hadnagy (repülő csapatok). A navigátort a dél-bajorországi Moosburg mellett fekvő Stalag VII A-ba (48-12) vitték;

57 „*We lost an engine over a target and we left formation, the Germans jumped us and the pilot put the plane in a dive and of course the fighters shot another engine out and there was fire. Everyone got out and everyone ran different ways.*"

58 A beszélgetés megjelent: *Rebecca Burylo:* WWII POW shares Black Thursday survival. https://eu.montgomeryadvertiser.com/story/news/2015/07/23/wwii-pow-shares-black-thursday-survival/30588739/ (Megtekintés: 2022. május 12.)

59 McGinnis emlékei szerint: https://eu.montgomeryadvertiser.com/story/news/2015/07/23/wwii-pow-shares-black-thursday-survival/30588739/ (Megtekintés: 2022. május 28.); *Stan D. Bishop – John A. Hay:* Losses of the US 8th and 9th Air Forces. Cambridge, 2009. 1. kötet. 340. o. szerint Lappet Moosburgba vitték, tehát nem maradtak együtt.

60 https://b17flyingfortress.de/en/b17/42-30709/ (Megtekintés: 2021. szeptember 29.)

61 A „ball turret" („gömbtorony") volt az egyik legveszélyesebb géppuskaállás a bombázón, mert a gép alján helyezkedett el.

62 John Fielding Chaney Jr. törzsőrmester.

63 Missing Air Crew Report (MACR). https://www.armyaircorpsmuseum.org/missing-aircrew-reports/macr-00836-42-30709.cfm (Megtekintés: 2021. szeptember 29.)

64 https://b17flyingfortress.de/en/b17/42-30709/ (Megtekintés: 2021. szeptember 29.)

65 A Stalag a „Stammlager" kifejezés katonai szóhasználatú rövidítése. A táborok listáját és adatait ld. http://www.moosburg.org/info/stalag/laglist.html (Megtekintés: 2022. május)

66 A legénység adatait ld. https://valor.militarytimes.com/hero/352505; https://francecrashes39-45.net/page_fiche_av.php?id=2907# (Megtekintés: 2022. május 14.)

67 Army Service Number.

– Bernard Harman (1923–1999; ASN: 13152698) Technical Sergeant, Radio Operator – technikus őrmester, rádiókezelő a sagani Stalag Luft III-ba került;
– Lester Kraft (1923–1997; ASN: 16055102) Technical Sergeant, top turret gunner – technikus őrmester, felső toronylövész a sagani Stalag Luft III-ba került;
– Arthur Frederick Leu (1920–1982; ASN: 0-802127) Second Lieutenant (Air Corps), Co-pilot – hadnagy, (repülő csapatok), másodpilóta a sagani Stalag Luft III-ba került;
– Cole S. Goodner (1918–?; ASN: 0-797514) Second Lieutenant (Air Corps), Pilot – hadnagy, (repülő csapatok), pilóta a dél-bajorországi Moosburg melletti Stalag VII-A-ba került;
– Melvin Robert Jackson (1921–2009; ASN: 39531939) Staff Sergeant, Waist Gunner – törzsőrmester, géptörzs lövész a sagani Stalag Luft III-ba került;
– Roy Clifford McGinnis (1923–2021; ASN: 20415235) Staff Sergeant, Right Waist Gunner – törzsőrmester, jobboldali géptörzs lövészt a Stalag XVII-B-be, Krems-Gneixendorfba vitték;
– Howard E. Dey (1916–1998; ASN: 0-735227) Second Lieutenant (Air Corps) – hadnagy (repülő csapatok) a sagani Stalag Luft III-ba került.

Howard E. Dey karikatúra-önportréja: mellén bombázótiszti jelvény, hadnagyi rendfokozattal, a kiképzés évével „felcédulázva"; arcán a kényszerleszállás döbbenetével

Az elkövetkező két hónap történéseiről viszonylag keveset tudunk. A fogságba esés sem lehetett izgalommentes, mert a pilótasapkában, nehézkes ruhában menekülő Dey figuráját szintén rajz örökítette meg a naplóban, ahogy mellette fütyültek el a lövedékek…[68] Először valamelyik hesseni Dulag Luft-ba került (Frankfurt am Mainba vagy Wetzlarba), ahol a Vöröskereszt révén amerikai köpenyt, hosszú alsóneműt, valamint borotvából, pengéből, fogkeféből, fogkrémből és fogkefe-szappantartóból álló tisztasági csomagot kapott.[69] 1943 decemberében már Berlintől mintegy 160 km-re délkeletre, az alsó-sziléziai Saganban,[70] a Stalag Luft III hadifogolytábor tiszti részében[71] élt és ott tett szert a tárgyalt naplóra. Az ottani táboréletről Vernon M. White, a Kanadai Királyi Légierő (Royal Canadian Air Force – RCAF) pilótájának visszaemlékezéseiből[72] tudunk részleteket. A vasútállomásról valószínűleg Howardot és társait is a Vorlagerbe vitték – a többi táborrész fokozatosan épült ki –, menetük a hetente két-három hadifogolycsoporttal bővülő láger őrségét abszolút hidegen hagyta. Megmotozták őket, hogy a szökéseknek elejét vegyék, elkobozták tőlük az iránytűket, térképeket. Ujjlenyomatot vettek tőlük, egyéni, fényképes nyilvántartó karton készült róluk, és fém hadifogoly-bilétát[73] kaptak, amely visszavonhatatlanul a „Stalag Hilton vendégeivé" avatta őket.[74] Mindegyiküket felszerelték két német takaróval, evőeszközzel, csajkával és bögrével, zoknival, inggel, ujjatlan szvetterrel, bowling cipővel, tengerentúli sapkával, gyapjúkesztyűvel, gyapjúzoknival és nadrággal.[75] *„[…] rövid séta volt a központi táborrész főkapujáig, ahol a kettős szögesdróton keresztül különféle egyenruhás repülők tömegét láthattuk. Látni akarták az új srácokat […]. Izgatottan várták, hogy van-e barát a századukból vagy esetleg otthonról […]. A kapu kitárult és csörömpölve becsukódott mögöttünk, ahogy áthaladtunk."* – idézte fel White.[76] A belső címoldalon szereplő, Dey által a Liberty Bell képe fölé apró betűkkel, ceruzával feljegyzett dátum *„Dec. 9. 1943."*, vagyis valamikor december elején kerülhetett birtokába a napló.[77] Ennek első, még számozatlan oldalára – a tartalomjegyzék helyére – a kötet egyetlen tintával írt bejegyzése, egy filmdal első néhány sora került: *„Moonlight becomes you, It goes*

68 *Dey* 52. o. *„And they asked me why I didn't run for it!"* („És még kérdezték, miért nem futottam!")

69 *Dey* 88. o.

70 Ma Żagań, Lengyelország. A városban két hadifogolytábor és egy munkatábor működött a második világháború idején.

71 A napló első, nem számozott oldalán feljegyezve. A korábbi tábor helyén ma az 1971-ben létrehozott Stalag Luft III Szövetséges Hadifoglyok Mártíromságának Múzeuma (Muzeum Martyrologii Alianckich Jeńców Wojennych) működik, honlapja: https://muzeum.zagan.pl/ (Megtekintés: 2022. május 27.)

72 „Four years and a bit." Vernon M. White RCAF pilóta 2002-ben publikált visszaemlékezéseiből. https://www.427squadron.com/book_file/white/four_years_stalag.html (Megtekintés: 2022. május 28.)

73 A hadifogolyszámmal, tábor megjelöléssel ellátott azonossági jegy („dog tag"). Dey hadifogolyszáma #3042 volt.

74 Vernon White visszaemlékezése.

75 *Dey* 88. o.

76 *„[…] a short walk to the main gate of Centre Compound, where through the double strands of barbed wire we could see a crowd of airmen in a variety of uniforms. They wanted to see the new guys […] They were eager to see if there were any friends from their squadron or perhaps from their home […] The gate swung open and clanged shut behind us as we passed through."*

77 A Dey-napló második, nem számozott oldala.

with your hair You certainly know the right thing to wear". Alá csak ennyi: „*Crew Members… Pancho Dia*".[78]

Ezt az Egyesült Államokban kapott kiképzési helyszínek felsorolása követi, innen tudjuk, hogy Dey Santa Anában kapta meg repülő-előképzését, majd kiképzése során Új-Mexikóban,[79] Utah-ban, Oregonban, Washington államban, Nebraskában és Maine-ben is több légibázison megfordult. Rajzkészsége, humorérzéke itt mutatkozott meg először: egy kadét és egy tiszt mellkép-rajzával egészítette ki a felsorolást. Ezt a B–17F „Wild Hare" legénységének névsora követte, beosztásukkal.[80] Alá a Looney Tunes („Bolondos dallamok") című rajzfilmsorozat egyik leghíresebb figurája, Bugs Bunny, a B–17-es bombázógép nevét adó Wild Hare[81] félfigurája került.

Az ezt követő oldalak tartalmazzák a kényszerleszállás történetét, remek rajzokkal fűszerezve: „*A régi, régi kiáltás!*", „*A pokolba! Velem nem történhet semmi!*" – grimaszol kétségbeesetten a 43-as évfolyam repülő-kiválósága…[82] Aztán a gépből az embert, fürdőkádat, házat felrepítő találatot, a bomba útját kémlelő bombázó: „*A fenébe! Nem ment le a kéményen!*"[83] – S míg a következő rajz az elesettekre emlékezik egy szétrobbant repülő rajzával,[84] felidézi saját lángolva-meglőve zuhanásukat is a föld felé,[85] a következő karikatúra központi alakja a felhőn ülő glóriás angyal pilóta sisakban, aki egy százszorszép szirmait tépkedve – „*Megcsináljuk – Nem csináljuk*" – azon mereng, hogy komolyabban kellett volna vennie hárfa-leckéit.[86] Dey megörökítette a becsapódástól kóválygó fejű, szédülő pilótát is, aki még így is legénykedik.[87] Persze a sokat

78 A dalszöveg alatti néhány szó tollpróbának tűnik. Pancho Dia alatt Howard E. Dey saját magát értette (ld. *Dey* 130. o.) – hogy ez Pancho Villa mexikói forradalmárra, nemzeti hősre utaló névválasztás lett volna, akiről két film is készült az 1930-as években, vagy a Panchito Pistoles-re, az 1944-ben bemutatott The Three Caballeros című Disney film antropomorfizált kakas hősére, nem tudhatjuk.; A Moonlight Becomes You egy népszerű sláger volt. A dalt sokszor rögzítették, de Bing Crosby 1942. június 12-i felvétele a legismertebb, amely 17 héten át állt az 1942-es Billboard listák élén. https://www.lyrics.com/lyric/1946956/Bing+Crosby/Moonlight+Becomes+You (Megtekintés: 2022. május 28.)

79 Itt végezte el a bombázótiszti tanfolyamot és vett részt először repüléseken. Az erről szóló oklevél szövege Dey naplójában a szürke kartonlapok egyikén szerepel. (Roswell, 1943. január 2.)

80 *Dey* 1. o.

81 A Looney Tunes és a Merrie Melodies animált rövidfilmek sorozatában 1938-ban tűnt fel Bugs Bunny (Tapsi Hapsi) és végleges formájában először Tex Avery rendező Oscar-jelölt filmjében, a Wild Hare-ben (1940) jelent meg. Egy antropomorf, szürke-fehér nyúl, aki brooklyni akcentusáról, nyegle, nemtörődöm, mégis trükkös személyiségéről híres, általa lett szállóige a „*What's up, doc?*" („Mi a hézag, hapsikám?"). Amerikai kulturális ikon és a Warner Bros. Entertainment hivatalos kabalája lett, a világ egyik legismertebb rajzfilmszereplője. Több mint 160 rajzfilm készült vele 1940 és 1964 között. https://en.wikipedia.org/wiki/Bugs_Bunny, https://en.wikipedia.org/wiki/Looney_Tunes (Megtekintés: 2022. május 28.)

82 „*The old, old cry!*", „*Hell! Nothing can happen to me!*" *Dey* 6. o.

83 „*Shucks! It didn't go down the chimney!*" *Dey* 8. o.

84 „*Gone – but not forgotten!*" *Dey* 10. o.

85 *Dey* 12. o.

86 „*Hmmm! I knew I should've taken my harp lessons seriously!*", „*We'll make it – we won't!*" *Dey* 14. o.

87 „*How'd ya know I was a pea-shooter pilot! Do I show it!*" („Honnan tudtad, hogy borsólövő pilóta vagyok? Látszik?") *Dey* 58. o. – Feltételezhetően utalás az 1941-ig rendszeresített Boeing P–26 vadászrepülőgépre.

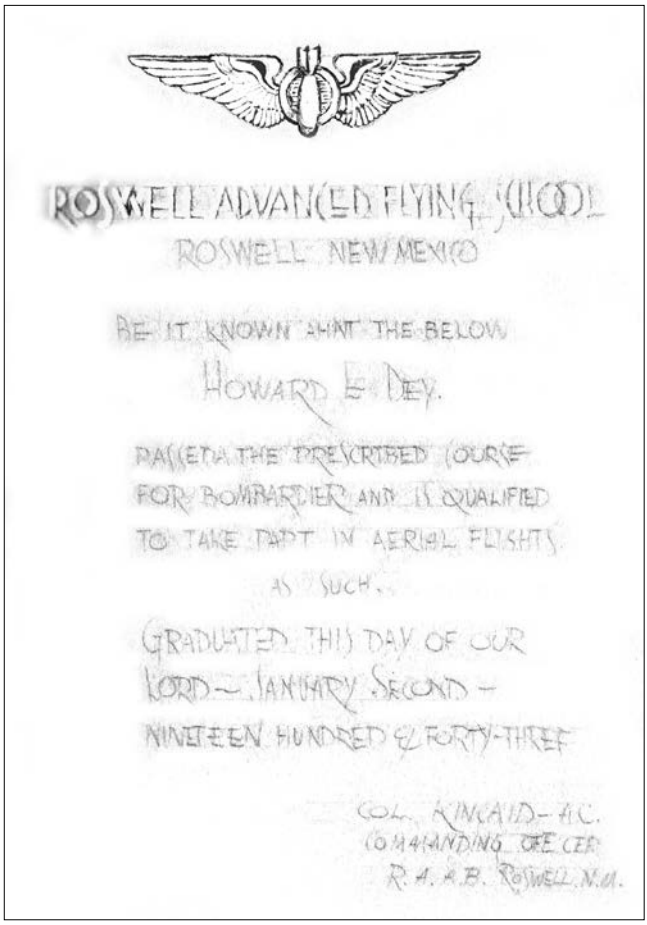

A napló kezdő oldalpárja: Howard E. Dey USA-beli képzési és szolgálati helyeinek felsorolása, illetve a B–17F „Wild Hare" legénységének névsora, beosztásokkal

fújolt bombázó (Bombardier) számára *„könnyű dolog ledobni egy bombát"* – állapítja meg a „Wild Hare" pilótája egy újabb rajzon.[88]

A „szigorúan privát" feliratú oldalakon több személyes levéltervezetet is találunk. 1943. december 15-én a postára soha nem adott fogalmazvány apjának és anyjának szól: még mindig rémálmok gyötrik a kényszerleszállás, a becsapódás halálközeli élményétől. December 23-án ismét nekik ír: saját maguk által készített papír- és celofándíszeket barkácsolnak, konzervdobozokból készítik a karácsonyfa dekorációját, az abrosz két frissen mosott lepedő, szétnyitott kakaós bádogdobozokból kalapált tányérokkal. A Nemzetközi Vöröskereszt csomagjainak hála, bőven lesz mit enniük. Még valamiféle mazsolabort is készítettek a lágerben. Minden Kriegie[89] kap öt liter sört is a németektől. A *Gefangener Gazette* számára karácsonyi üdvözlő rajzot kértek tőle, amely révén a rajzoló stáb tagja lett. Az újság hetente kétszer jelent meg és amerikai szervezésű.[90] 25-én *„Dearest Dolores"* a levél címzettje: cseppet sem hibáztatja, ha fogsága alatt mást talál vonzalma tárgyául – persze ez nem igaz. Reméli, hogy a kora hajnali kelések, a vadonba tett kirándulások, a kávézások és reggelik, napfelkelték közös élvezete még újra elkövetkezik. Házassági nehézségei ellenére teljesnek és szépnek látja életét, kettejüknek kellett volna hama-

88 *„»It's a cinch« quote the pilot. Bombardiers?? Fooey!" Dey* 138. o.
89 Kriegie: a Kriegsgefangener (németül hadifogoly) angolszász szlengje.
90 *Dey* 76–77. o.

ROSWELL ADVANCED FLYING SCHOOL
ROSWELL NEW MEXICO
BE IT KNOWN UNTO THE BELOW
HOWARD E DEY.
HAVING THE PRESCRIBED COURSE
FOR BOMBARDIER AND IS QUALIFIED
TO TAKE PART IN AERIAL FLIGHTS
AS SUCH.
GRADUATED THIS DAY OF OUR
LORD – JANUARY SECOND –
NINETEEN HUNDRED & FORTY-THREE
COL. KINCAID – A.C.
COMMANDING OFFICER
R.A.A.B. ROSWELL N.M.

„Oklevél"-rekonstrukció a roswelli repülőiskola fejlécével és rajzolt bombacélzó jelvénnyel, 1943. január 2. Kincaid ezredes, parancsnok aláírásának helyével

rabb találkozniuk. 27-én ismét Doloresnek: rossz íráskészsége miatt sopánkodik, s igazi ágyra, nem szalmazsákra vágyik. 31-én újévi jókívánságai mellett felpanaszolja, hogy nem ivott három hónapja tisztességes italt és nagyon hiányolja a lányt.[91]

Howard egyfajta emlékkönyvként is használta a naplót, három oldalnyi bejegyzés örökíti meg társai nevét, otthoni címét. Portréi és skiccei a legváltozatosabb kidolgozottságban gazdagítják a naplót,[92] majd egy váratlan vers: Howard egy scrapbookot (albumot) akart készíteni kedvese számára a sagani „Kriegie-életről", ehhez papírt gyűjtött, tintát készített, nem is lett olyan szörnyű, és ha elkészül a vicces

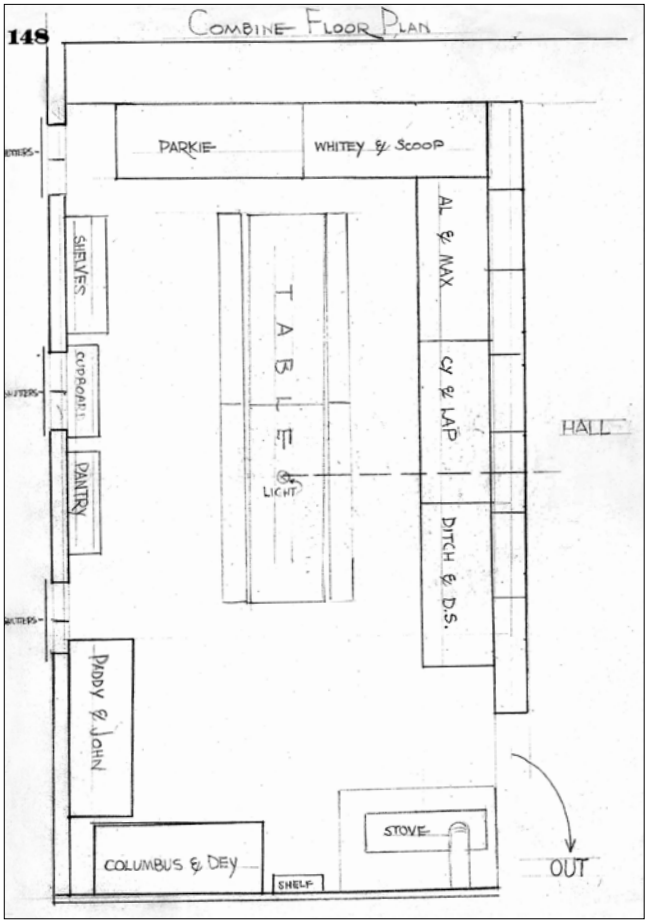
91 *Dey* 106–108., 110. o.
92 *Dey* 80–82. o.

rajzokkal, hazaviszi.[93] Felsorolást készített a „Luft gengszterekről" és a „terrorbombázókról", a B–17-es barátok civil elérhetőségéről, ugyanígy az otthoni barátokról.[94] Unalmában ő is feljegyezte az elszívott cigaretták márkanevét, az egykor felkeresett bárok, kávézók, mulatók stb. nevét,[95] és elkészítette roswelli repülődiplomájának rekonstrukcióját.[96]

Kínjában a kényelmetlen sagani szalmazsákról is verset fabrikált, amelyben Pancho Dey néven említi magát.[97] Pénzügyi helyzetéről is igyekezett egy táblázatban összegzést készíteni.[98] Felsorolásából tudunk arról, hogy létezett tábori színház angol szereplőkkel, akik az As You Like It[99] mellett a The First Mrs. Frasert[100] mutatták be; az amerikai tábori zenekar jam sessiont tartott; a déli táborrész zenekara és amerikai szereplők rádióshow-t, valamint rádióadást szerveztek, azonkívül amerikai filmet néztek: Cary Grant és Katharine Hepburn főszereplésével a Bringing up Baby-t.[101] Alaprajzán 13 fős „társulásuk" szobabéli elhelyezkedését mutatta be:[102] három, spalettás ablaknyílásuk közeit polcok, egy szekrény és az „éléskamra" töltötte ki, az emeletes priccseken két-két ember osztozott; Dey Joseph Columbussal, akivel egyszerre érkezett a táborba, közvetlenül a kályha és így a kijárat mellett „lakott". Szobatársaik közül Cy Grant, Eric Lapham, Al Langille, Max Ellis, Frank Ditchburn, Don Morgan (?), William T. (Paddy) Batson és Grenville (Parky) Parkinson azonosítható a rajz és White (Whitey) elbeszélése alapján.

„Az étel kedvenc beszédtéma volt, és az első évben a Vöröskereszt jóvoltából jól gazdálkodtunk. A németek alapadagokat biztosítottak például fejenként napi öt szelet fekete kenyeret. Napi burgonyaadagot is húztunk, és szezonban heti egy-két alkalommal kaptunk káposztát vagy fehérrépát. Időnként hozzájutottunk húshoz […] Néha kaptunk egy adag goon lekvárt vagy goon sajtot is. Említettem a »goon« szót, ami lekicsinylő kifejezés volt bármi németre. […] A lekvár valószínűleg fehérrépából készült, a sajt avas volt, ezért kapta a goon előtagot. Örültünk a savanyú fekete kenyérnek és a burgonyának, mint alap-

93 *Dey* 112. o.
94 *Dey* 122., 128. o. Ezek közt szülei és Miss Dolores Saewerté címe igen, a feleségé nem szerepel.
95 *Dey* 118., 124. o.
96 *Dey* számozatlan kartonoldal.
97 *„Priceless Poetry & Prose Sleepin' on a Sagan Sack by I. N. Cognito #3042 alias – Pancho Dey" Dey* 130. o.
98 *Dey* 134–136. o.
99 Shakespeare Ahogy tetszik-jéről van szó. White kissé pontatlan visszaemlékezése: *„The first production I remember seeing was A Midsummer's Night Dream. It was presented by the kriegies in the East Compound. I never thought I would enjoy Shakespeare as much."* („Az első produkció, amire emlékszem, a Szentiváméji álom volt. A kriegie-k mutatták be a keleti táborrészben. Soha nem gondoltam volna, hogy ennyire élvezni fogom Shakespeare-t.")
100 A The First Mrs. Fraser az ír St. John Ervine 1929-ben bemutatott színműve, 1932-ben film is készült belőle. https://en.wikipedia.org/wiki/The_First_Mrs._Fraser_(play) (Megtekintés: 2022. május 30.)
101 *Dey* 144. o. A Bringing up Baby 1938-as amerikai romantikus vígjáték; 1940-ben már Magyarországon is bemutatták. https://en.wikipedia.org/wiki/Bringing_Up_Baby (Megtekintés: 2022. május 30.)
102 *Dey* 148. o. A dőlt betűs megnevezések a rajzon szereplő neveket jelölik. *„[…] it was customary for 6 or 8 or more kriegies to pool the food to fully utilize the contents. We formed combines with the bunks arranged in rectangles or squares with a table in the centre for communal living."* („[…] az volt a szokás, hogy 6 vagy 8 vagy még több kriegie összegyűjtötte az élelmiszert, hogy a tartalmat teljes mértékben kihasználhassa. A téglalapokba vagy négyzetekbe rendezett priccsekkel társulásokat alakítottunk ki, középen asztallal a közösségi élethez.") Vernon White visszaemlékezése.

A társulás „körletének" alaprajza, a bent élők priccselosztásával és a berendezési tárgyakkal (Dey rajza)

anyagnak, de a jó időkben elsősorban a Vöröskeresztes csomagok tartalmára bíztuk a kalóriákat és az ízletes ételeket.

A Vöröskeresztes csomagok elérhetősége nagymértékben függött a német szállítási rendszer állapotától, mivel a csomagokat először a származási országból Svájcba vagy Svédországba szállították, majd behozták Németországba. A táborban töltött első 14 hónapom alatt minden héten kaptam egy csomagot, mint mindenki más." – emlékezett vissza White – *„Mi magunk készítettük el az ételeinket, és abban a társulásban, ahol voltam, felosztottuk a háztartási munkákat, például nappali takarítás, krumplipucolás, mosogatás stb."*[103] – Elképzelhető, hogy a „társulás" elhelyezkedését megörökítő rajzon nevesített „Whitey" azonos lehet Vernon M. White-tal.

103 Vernon White visszaemlékezése.

A Stalag Luft III neve sok filmszerető embernek lehet ismerős, mert az 1963-as A nagy szökés[104] című film ebben a táborban játszódott, ráadásul valós események ihlették.[105] A tábor maga 1942 tavaszán épült fel a gyéren lakott vidéken, kifejezetten elfogott szövetséges pilóták és repülőhajózók számára. A fogvatartottak között voltak britek, ausztrálok, új-zélandiak, kanadaiak, dél-afrikaiak és természetesen amerikai is (mint Howard E. Dey), illetve megközelítőleg 100 lengyel pilóta, valamint más európai országok repülői is.[106] 1944. március 24-én este zajlott le a bizonyos tömeges szökés,[107] összesen 76 pilótának, illetve hajózónak sikerült „lelépnie" a táborból,[108] de végül csak három szövetséges repülő jutott el semleges területre. A többieket elfogták, több repülőt kivégeztek, míg másokat más lágerekbe, bizonyos esetekben koncentrációs táborokba zártak.[109] Dey a szökés idején a tábor lakója volt, hogy mennyire lehetett az események közelében, nem tudjuk. Mindenesetre egyik elnagyolt rajzán feltehetőleg a barakkok felől húzódó cikk-cakkos árokra, a szökés egyik útvonalára mutat a német őr: „*Was ist los, Hoiman?*" („Mi folyik itt, Harman?"[110]) kérdéssel.[111]

„*Ekkortájt két új kriegie csatlakozott a társulásunkhoz. Az amerikai hadsereg repülő csapatainak az egyik schweinfurti rajtaütéskor lelőtt tagjai voltak, amikor a repülő erődök úgy hullottak, mint a legyek. Ez a két amerikai, Howard E. Dey és Joseph Columbus ugyanabban a B–17-es csoportban bombázott, és együtt képezték ki őket az Egyesült Államokban. […] Howie Dey Los Angelesből származott, mielőtt bevonult volna, a Disney stúdió karikaturistája volt. Meg tudta rajzolni Bugs Bunny-t, Plutót és az összes többi karaktert.*" – idézte fel Vernon M. White találkozását főhősünkkel.[112] Ez az egyetlen adat, amely magyarázza kiváló, minden bajtársa által dicsért könnyed rajztudását, a B–17-es gép névválasztását, és a gép oldalára felfestett Tapsi Hapsit.

Eldönthetetlen, hogy melyik naplótulajdonos kezdte el megrajzolni a barakk külsejét – a rajz azonban aprólékos kidolgozás közben befejezetlen maradt.[113]

A táborban őrzött foglyok száma 1944–1945 fordulóján 10.949 fő volt.[114] „*Szeptemberre a német szállítási rendszer kezdett összeomlani, ami a vöröskeresztes csomagok*

104 The Great Escape, 1963-ban bemutatott amerikai háborús film John Sturges rendezésében, Steve McQueen, James Garner, Richard Attenborough, James Donald, Charles Bronson szereplésével.
105 https://www.imdb.com/title/tt0057115/ (Megtekintés: 2021. szeptember 24.)
106 A sagani tábor múzeum oldala: http://umzagan.nazwa.pl/um/news/show/1710 (Megtekintés: 2021. szeptember 24.)
107 Bob Hudson posztja, 2008. június 28.: egy brit hadifogoly két vonatkozó rajzának másolata egy amerikai hadifogoly Logjában: https://www.usmilitariaforum.com/forums/uploads/monthly_07_2008/post-214-1217206530.jpg; https://www.usmilitariaforum.com/forums/uploads/monthly_07_2008/post-214-1217206543.jpg (Megtekintés: 2021. szeptember 24.)
108 https://muzeum.zagan.pl/en/historia-muzeum/ (Megtekintés: 2021. szeptember 24.)
109 https://en.wikipedia.org/wiki/Stalag_Luft_III; https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_Allied_airmen_from_the_Great_Escape (Megtekintés: 2021. szeptember 24.)
110 Talán Bernard Harman technikai őrmester, a „Wild Hare" rádiósa a faggatott személy, akit a racscsoló őr próbál kikérdezni.
111 *Dey* 31. o.
112 Vernon White visszaemlékezése.
113 *Dey* 43. o.
114 A sagani tábor múzeum oldala: http://umzagan.nazwa.pl/um/news/show/1710 (Megtekintés: 2021. szeptember 24.)

Egy Luftwaffe sapkában, zseblámpával álló német őr faggat egy úgynevezett „ködvágó" gyakorló sapkában, háttal álló, a szökésre utaló, kiásott cikk-cakkos alagút földhalmait néző ideges foglyot – „Was ist los, Hoiman?"

akadozásához vezetett. […] Rengeteg csomag volt Svédországban és Svájcban, de nem volt mód a hadifogolytáborokba juttatni a szükséges mennyiségben." – emlékezett Vernon White.[115] 1945 januárjában, a szovjet Vörös Hadsereg közeledtével szükségessé vált a tábor kiürítése és a foglyok nyugatra történő áttelepítése. Január 27-én este meg is érkezett a parancs, amelynek értelmében a foglyoknak össze kellett gyűjteniük a legszükségesebb dolgaikat, fel kellett sorakozniuk, majd kísérettel elindulniuk az új tábor irányába. Ez a menet „*Forced March to Freedom*" néven híresült el.

115 *„By September, the German transportation system started to break down which resulted in a shortage of Red Cross parcels. […] There were lots of parcels in Sweden and Switzerland but there was no way of getting them to the POW camps in the quantity needed."*

Az élelmiszer és ruházat előnyt élvezett minden más személyes tárggyal szemben. Howard valószínűleg ekkor távolított el bizonyos oldalakat, rajzokat a naplójából, amelyeket magával kívánt vinni; a naplót nem vette magához, a hosszú gyalogmenetre számítva nem akart fölös súlyt cipelni. A déli táborrész indult el először – ebben amerikai hajózók tartózkodtak –, majd a többi táborrész is csatlakozott hozzájuk. Embert próbáló, mintegy 80 km-es menetelés várt rájuk a dermesztő hidegben, behavazott utakon, ahol nem csak ők masíroztak az őket kísérő német katonákkal. Menetoszlopuk majd öt km hosszan kígyózott a nyugatra menekülő német családokkal zsúfolt úton. A hadifoglyok alig tíz perces pihenőkkel vonultak nyugat felé, számtalan kilométert megtéve és bár több települést is érintettek, csak kevés időt kaptak, hogy kipihenjék magukat és némi élelmet vegyenek magukhoz. *„Kemény napok voltak, amikor a csípősen hideg időben a hóban mászkáltunk, kevés meleg étellel és csak korlátozott éjszakai menedékhellyel. Nehéz volt az őröknek is […] Fiatalok voltunk, és felbuzdultunk a fiatalság optimizmusától és annak tudatától, hogy Európában véget ér a háború."* – mesélte a hasonlókat átélt Vernon White.[116] Január 31-én a déli táborrész menetoszlopot vezető amerikai hadifoglyai elérkeztek a sprembergi[117] vasúti csomóponthoz, ahol marhavagonokba – vasúti teherkocsikba – szállásolták be őket. Két lehetséges tábor irányába indították el őket: Stalag XIII-D (Nürnberg) és a Stalag VII-A (Moosburg an der Isar) felé.[118] Sok viszontagság után jutott el Howard Dey Nürnberg Langwasserbe, a Stalag XIII-D-be, aztán pár hónappal később, április 12-én a szövetséges csapatok felszabadították a táborukat.[119] Dey hadnagyot repatriálták és hazaszállították az Egyesült Államokba.[120] Házassága közben válással végződött, 1947. január 13-án banktisztviselőként 30 évesen ismét házasságot kötött egy biztosítási hivatalnoknővel, a 23 éves Adele Hogganal, az 50. bevetésén Németország felett hősi halált halt B–17 rádiós lövész (Radio Operator Gunner) Lorenzo Max Darrington technikus őrmester[121] özvegyével.[122] Szép kort megérve, 81 évesen, 1998. augusztus 27-én az amerikai légierő (USAF)

116 *„It had been a tough few days trudging through the snow in the bitterly cold weather with little hot food and only limited shelter at night. It was difficult too for the guards […] We were young and buoyed with the optimism of youth and the knowledge that the war in Europe was winding down."*

117 Brandenburg tartomány, Németország.

118 https://www.stalagluft3.com/long-march/ (Megtekintés: 2021. szeptember 24.)

119 https://en.wikipedia.org/wiki/Stalag_XIII-D (Megtekintés: 2022. május 28.)

120 https://aad.archives.gov/aad/record-detail.jsp?dt=3159&mtch=1&cat=WR26&tf=F&q=howard+e+dey&bc=sl&rpp=10&pg=1&rid=20556 (Megtekintés: 2022. március 7.)

121 Lorenzo Max Darrington (1920–1943; ASN: 39256438) – 1942. január 1-jén házasodtak össze Las Vegasban (Nevada). 1943. október 8-án halt hősi halált a B–17F 42-29941 „Tarfu aka TS" legénységének tagjaként a brémai kikötők bombázásánál: az ellenséges tűzben a gép felrobbant, a gömbtoronynál kettétört és lezuhant. Darrington sírja Neupre-ben (Belgium) található. https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-817L-99Z2?i=164&cc=1943751&personaUrl=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3AQL4G-5F8B; https://www.findagrave.com/memorial/56357786/lorenzo-max-darrington; https://www.honorstates.org/index.php?id=16831 (Megtekintés: 2022. május 27.)

122 https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3QS7-L93H-J5Q8?i=3175&cc=1804002&personaUrl=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3AK8K8-BTG; https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3QSQ-G9V3-HCQM?cc=1876879&personaUrl=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3AQVS6-MYP8 (Megtekintés: 2022. május 27.)

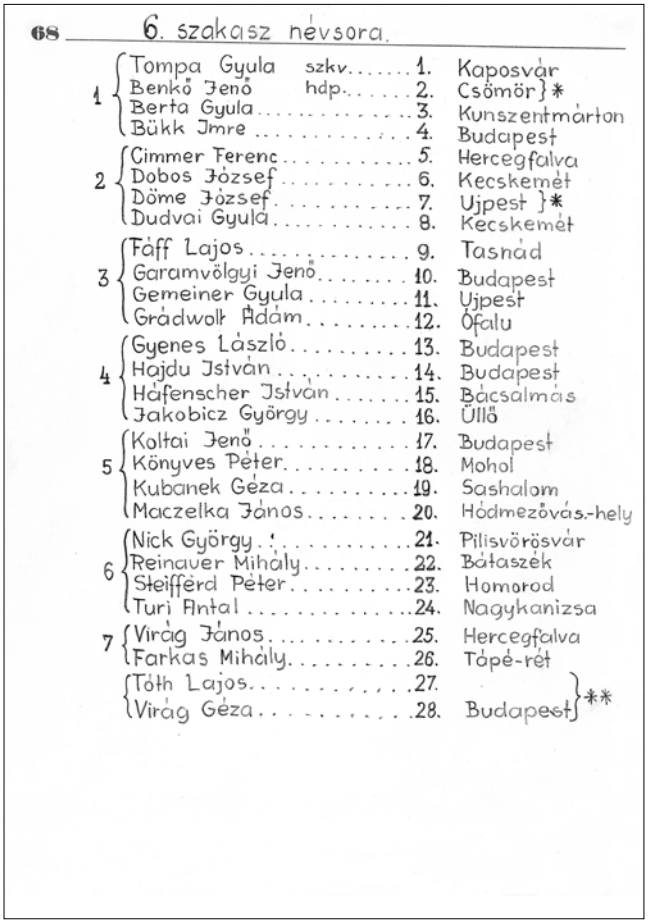

Gyenes László önarcképe tíz nappal a táborba érkezése és a napló megtalálása után, 1945. május 17.

ezredeseként távozott az élők sorából és feleségével együtt az arlingtoni nemzeti temetőben (Virginia) helyezték örök nyugalomra.[123]

A történetnek azonban van egy magyar szereplője is. 1944 őszén a szovjet és szövetséges csapatok előretörése és térnyerése miatt a Magyar Királyi Honvédség bizonyos intézményeit, pótkereteit, sőt alakulatait Németországba, valamint az általa megszállt területekre telepítették át. Olyan szervezetek kerültek a határokon túlra, mint újonckiképző ezredek, magyar képző és nevelő intézetek, köztük gyalogsági,

123 https://www.findagrave.com/memorial/49228502/howard-e-dey; https://billiongraves.com/grave/Howard-E-Dey/3776320. Adéle Hog(g)an 1923–2006 közt élt. https://www.findagrave.com/memorial/49228500/adele-dey/photo?fbclid=IwAR3AhqD93p22SzehCjrWvucloxmOyuU97bDG1jQno4ScMg53Etz39o2Obbw (Megtekintés: 2022. március 7.)

68 6. szakasz névsora.

1	Tompa Gyula szkv.	1.	Kaposvár
	Benkő Jenő hdp.	2.	Csömör }*
	Berta Gyula	3.	Kunszentmárton
	Bükk Imre	4.	Budapest
2	Cimmer Ferenc	5.	Hercegfalva
	Dobos József	6.	Kecskemét
	Döme József	7.	Ujpest }*
	Dudvai Gyula	8.	Kecskemét
3	Fáff Lajos	9.	Tasnád
	Garamvölgyi Jenő	10.	Budapest
	Gemeiner Gyula	11.	Ujpest
	Grádwolf Ádám	12.	Ófalu
4	Gyenes László	13.	Budapest
	Hajdu István	14.	Budapest
	Hafenscher István	15.	Bácsalmás
	Jakobicz György	16.	Üllő
5	Kaltai Jenő	17.	Budapest
	Könyves Péter	18.	Mohol
	Kubanek Géza	19.	Sashalom
	Maczelka János	20.	Hódmezővás.-hely
6	Nick György	21.	Pilisvörösvár
	Reinauer Mihály	22.	Bátaszék
	Steifferd Péter	23.	Homorod
	Turi Antal	24.	Nagykanizsa
7	Virág János	25.	Hercegfalva
	Farkas Mihály	26.	Tápé-rét
	Tóth Lajos	27.	}**
	Virág Géza	28.	Budapest }

Gyenes László bejegyzése szakasza névsorával

páncélos és rohamtüzér iskolák. Több tízezer magyar katonát helyeztek át 1944 novemberétől a Birodalomba, illetve a megszállt Dániába, és a háború végén jobbára nyugati hadifogságba estek.[124] A fent nevezett úton-módon került Berlinbe történetünk második hőse, az akkor 20 éves Gyenes László karpaszományos honvéd is.

Még nem tudjuk, hol és miként került a Vörös Hadsereg fogságába – erre csak egy rövid cím utal: *„Berlinbe bevonult ujonc szakasz, mely Saganba lett Concentrációs táborba téve. Sagan, 1945. V. 9.”*[125] –, de a napló első oldalán szép, kiírt írással rögzítette kilétét és sagani táborbéli tartózkodásának időtartamát: *„Gyenes László karp.*

124 *Szabó Péter – Számvéber Norbert:* A keleti hadszíntér és Magyarország, 1943–1945. Debrecen, 2009. 266–267. o.

125 *Dey* 132–133. o.

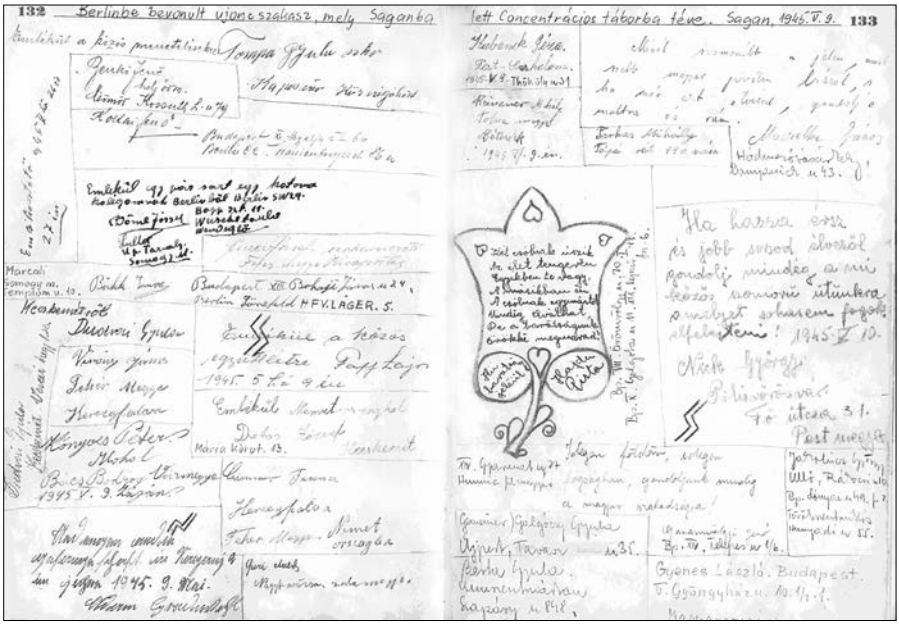
honv. vegyész. 1945. V. 7. – 1945. VIII. 21-ig sagani fogolytáborban".[126] Ugyanis a sors különös fintoraként az egyik barakkban megtalálta Howard E. Dey hadnagy elhagyott, megcsonkított könyvét, amit saját használatba vett, miközben ügyelt arra, hogy az előző tulajdonos által elkészített rajzokat és írásos bejegyzéseket megőrizze. Az amerikai repülőhajózóhoz hasonlóan ő is különböző önarcképekkel,[127] társairól készült portrékkal gazdagította a kis kötetet. A 6. számú újoncszakasz teljes névsorát is elkészítette, ami arra kínál esélyt, hogy a lista alapján rekonstruálni tudjuk az egység sorsát a kihelyezéstől a hadifogságon át a hazatérésig.

Rövid, az amerikaihoz képest jóval kevésbé személyes bejegyzéseket írt. Elsőként egy magyar nóta, az *„Égbenyúló hegyek ormán, havas éjszakában"*[128] szövegét, majd valószínűleg egyéb dalszöveget, a sort a *„Szél viszi messze a fellegeket"* katonadal zárja.[129] Unaloműzőnek ásványneveket és vegyi összetételüket sorolta fel három lapon át.[130] Valamifajta rövid bohózat szövegét is feljegyezte, amely a sagani táborban május 19-én bemutatott műsor egyik eleme volt.[131] 1945. június 6-án – az eddigiektől teljesen elütő színvonalon és modorban – a 6. szakaszbeli bajtárs, Hajdú István készített magyaros felfogású, tulipános rajzot a naplóba.[132] Természetesen a magyar alakulat is kihasználta az egyik oldalpárt egy név- és címjegyzék összeállítására, néhány emléksor odajegyzésével: *„Emlékül a közös menetelésekre"*, *„Berlin SW 29 Boppstrasse 11. Wuschtauber [?] vendéglő"*, *„Andenken an die Gefangenschaft in Sagany im Jahre 1945. 9. Mai"*, *„Minél szomorúbb a jelen, annál szebb magyar jövőben bízzál, s ha már ezt élvezed, gondolj e múltra és rám"*, *„Ha hazza érsz és jobb sorsod élvezöl gondolj mindég a mi közös szomorú utunkra amelyet sohasem fogok elfelejteni!"*, *„Idegen földön, idegen fogságban gondoljunk mindig a magyar szabadságra!"*

Hajdú István itt is egy tulipános keretű *„Két csónak úszik Az élet tengerében…"* verssel biztosította örök barátságáról Gyenes Lászlót, aki a megadott cím szerint ekkor Budapesten, az V. kerület, Gyöngyház utca 10-ben lakott.[133]

Egészen augusztus 21-ig volt a táborban, majd onnan ismeretlen helyre távozott, avagy szállították. A debreceni hadifogolyfogadó-állomás kartonjai között nem szerepel, így előfordulhat, hogy más úton, illetve sok társával ellentétben még abban az évben, legkésőbb 1946-ban hazatérhetett Magyarországra. A háborút követő pályafutásáról is hagyott némi forrást a naplóban: névjegykártyáját, amely szerint a székesfehérvári Könnyűfémipari Vállalatnál dolgozott vegyészként. A napló utolsó, 151. oldalára kis, nemzetiszínű szalagot tűzött egy gombostűvel, alá pedig odaragasztotta Németh Gyula Honvágy című versének kivágatát:

126 *Dey* 1. o.
127 *Dey* 21. o. (945. V. 17.), 78. o. (945. VII. 14.)
128 *Dey* 17. o. (Sagan, 945. V. 25.) Más címmel: Odakünn a vártán. Kárpát Zoltán és Sassy Csaba szerzeménye.
129 *Dey* 26. o.
130 *Dey* 40–42. o.
131 *Dey* 60–61. o.; A műsor 17 számból állt, ezek közt tornagyakorlat, harmonikaszóló, karének, versek, viccek, saját költemények, cigányzene szerepelt. *Dey* 63. o.
132 *Dey* 97. o.
133 *Dey* 132–133. o.

Gyenes bajtársi emlékoldala, pontos címekkel, 1945. május 9.

„Az ősi házat, ősi kertet Feledni nem lehet soha. A honvágy mindig visszakerget, Sorsod bár jó, vagy mostoha…"[134]

1976. március 22-én Gyenes László személyesen ajándékozta a naplót a Hadtörténeti Múzeumnak. 1978-ban hunyt el.

A kalandos életű napló azóta is múzeumunk féltett kincse, már puszta magyarországi megléte is kuriózum, de mindezeken túl két, a maga módján rendkívül különleges személy emlékét is őrzi, akik bár sose találkoztak személyesen, mégis egy történelmi dokumentum „azonos lapjaira" kerültek.

One Camp, one Diary, two Owners – The Story of the Diary of Second Lieutenant Howard E. Dey and Corporal László Gyenes Written in a POW Camp

While a POW in a camp at Sagan (today: Żagań, Poland), the American flyer Second Lieutenant Howard Elmer Dey began to write entries in a 'Wartime Log' diary designed and printed by the YMCA. Distributed by post and featuring drawings and photographs, these diaries were published by the YMCA expressly for British and American servicemen captured in the European theatre of war. Having torn out some of the pages, Second Lieutenant Dey left the diary behind when departing the camp. It was then found by Corporal

134 *Képes Újság,* 1976. március 6. 17. évf. 10. sz. 13. o.

László Gyenes, a Hungarian POW held in the camp by the Soviets. He wrote, and drew, on the empty pages remaining. Later, he brought the diary to Hungary on his return home, eventually presenting it to the Military History Museum.

Why are these YMCA diaries special? What can we know about the two owners on the basis of this incomplete copy? What happened to the B-17F bomber 'Wild Hare'? And what happened to its bombardier who was sent to the Luft 3 camp for officers (OfLag Luft 3) after his plane was shot down and who, following his captivity, fortunately returned to the United States? These are questions the study seeks to answer.

Ein Lager, ein Tagebuch, zwei Besitzer – Die Geschichte des in Kriegsgefangenschaft geschriebenen Tagebuchs von Fliegerleutnant Howard E. Dey und Honvéd-Fahnenjunker László Gyenes

Der amerikanische Fliegeroffizier Howard Elmer Dey begann im Kriegsgefangenenlager Sagan (heute: Żagań, Polen) in ein vorgedrucktes Tagebuch mit Zeichnungen und Fotos zu schreiben, das vom Y.M.C.A. ausdrücklich für angelsächsische Kriegsgefangene auf dem europäischen Kriegsschauplatz entworfen, herausgegeben und per Post verteilt wurde (Wartime Log). Beim Verlassen des Lagers Sagan ließ er das Buch – nach dem er einige Seiten herausgerissen hatte – zurück, welches von einem in sowjetische Kriegsgefangenschaft geratenen Ungarn, dem Gefreiten-Fahnenjunker László Gyenes gefunden wurde. Er schrieb und zeichnete auf die verbliebenen leeren Seiten, brachte das Tagebuch zurück nach Ungarn, und schenkte es schließlich unserem Museum.

Warum sind diese Y.M.C.A.-Tagebücher speziell? Was können wir anhand des stummelhaften Tagebuchs über die zwei Besitzer in Erfahrung bringen? Was geschah mit dem einstigen B-17F Wild Hare Bomber und dem Bombenzieler, der in das Offizierslager Luft 3 (OfLag Luft 3) geschickt wurde, als seine Maschine abgeschossen wurde, nach der Kriegsgefangenschaft aber glückhaft nach Hause in die USA zurückkehrte? Auf diese Fragen suchen wir in unserer Abhandlung die Antworten.

MÚZEUMUNK ÉLETÉBŐL, TÖRTÉNETÉBŐL

Szoleczky Emese

„Bűvös körömből nincsen mód kitörnöm…" – Bognár Ferenc életpályája

Szokatlanul részletes, adatgazdag az az életrajz, amely egykori nyugdíjas tárlatvezetőnk, kollégánk, Bognár Ferenc személyi okmánygyűjtőjében[1] maradt ránk. Sok évtized távlatából is felidézi stílusával a zömök, testes, kékszemű, kopottas, de kényesen tiszta és vasalt öltözetű öregurat, aki sok élményét az 1970–80-as években velünk, munkatársaival is megosztotta. Hihetetlen memóriája volt: címekre, nevekre, technikai adatokra játszva visszaemlékezett. Jellemző azonban, hogy az okmánygyűjtőben fennmaradt hivatalos életrajzait annak idején elvileg saját kézzel kellett írni, aztán átgépelték –, emiatt a gépírás során nyelvbotlásból, félrehallásból, elírás, helyesírási gondok révén sok javítatlan hiba keletkezett, szavak maradtak ki a kereken gördülő mondatokból.[2] Sajátos színt ad az életrajzoknak a keletkezés körülménye, kora is: a legrészletesebb, alant idézett 1953. április 9-én íródott és a Honvéd Tüzér Szertár parancsnokságának elvárásának, a korszellemnek megfelelően tartalmazta a tényeket. Ugyanezen kor terméke a másik két curriculum vitae is.

„1910. szeptember 7-én Budapest III. kerület Kerék utca 87. szám alatt születtem. Munkáscsaládból származom. Teljesen vagyontalanok voltunk a felszabadulás előtt, felszabadulás után és jelenleg is az vagyok. Iskolai végzettségem: négy elemi osztály 1916-tól 1920-ig (Budapest III. kerület Raktár utcai elemi iskolában). Utána apám szülőfalujába, Fejér megye Sáregres községbe vittek le nyárra egyik nővéréhez. Ott a ház körül segítettem a kosztomért, meg nagybátyám és két fia meg két lány után – kik az ottani uradalomban részes aratók és cséplők voltak – hordtam az ebédet a rekkenő hőségben 4–6 kilométerekre a határba. Szeptemberben az iskola megkezdődött, nem jöttek értem, ott maradtam és beírattak az 5. elemi osztályba; az őszi és tavaszi munkáknál tudtak használni, szántásnál, vetésnél, aratásnál, kukorica-krumpli körül, ekével töltésnél lovat vezettem, teheneket legeltettem. Budapesten akkor rossz volt a megélhetés, ezért vittek le és hagytak vidéken. Hatan voltunk testvérek, így egy gyerekkel kevesebb volt az asztalnál, ha enni kellett. 1921 szeptemberében a Budapest III. kerület Kiskorona utcai polgári iskola első osztályába írattak be. Mivel az iskola túlzsúfolt volt, létesítették a Kórház utcai polgári

1 HM HIM Központi Irattár D. XVIII./200. személyi okmánygyűjtő. Ebben található – néhány kivétellel – jelen írás hivatkozott dokumentumainak nagy része. Rendelkezésre bocsátását Balogné dr. Száraz Ilonának és Bokor Évának ezúton is köszönöm. Köszönet illeti Dr. Bonhardt Attila nyá. ezredest, aki a kézirat pontatlanságait szakértő megjegyzéseivel helyesbítette, kiegészítette.

2 Az értelemzavaró, illetve elütésből származó hibákat, hiányosságokat a közlés során az olvasmányosság érdekében korrigáltam.

iskolát és én oda kerültem. Az első osztály utáni időben ismét Sáregresen voltam, mint előző évben. Az iskola megkezdése előtti héten megbetegedtem, anyám jött értem és hazahozott, beíratott a II. polgári osztályba. Már megkezdődött a tanítás, de orvoshoz még nem vittek, végül az iskolaorvos küldött haza, hogy vizsgáltassanak ki. Egyik nővérem akkor a budapesti zsidó kórházban volt ápolónő és oda vittek: az orvosok maláriát állapítottak meg. Sokat betegeskedtem otthon, kórházban nem voltam. A II. osztály vizsgája után orvosi tanácsra nem mentem vidékre, mert azt maláriásnak tartotta. Ott volt a Sárvíz, mocsaras vidék, sok a szúnyog, a betegségemet az okozta. Ezért a nyári szünidőben dolgoztam, de Budapesten. A munkakönyvet kiváltottam 1923-ban és a Budapest III. kerület Bécsi úti Bohn-féle téglagyárban[3] *mint csillés fiú [dolgoztam], majd a cséplőgéphez kerültem. Így szüleimnek is jobb segítség voltam most. Vidéken is sokat dolgoztam, csak enni kaptam itt. A keresetemből tudtak cipőt venni télre, őszre a III. polgáriba írattak be, [de] megint rosszul lettem naponta. Visszajött a malária-betegség, – az orvos szerint ez a betegség visszatér többször is – megint sokat betegeskedtem, ezért a III. osztályt ismételnem kellett. Itt meg kell említenem, hogy többet soha nem jött vissza ez a betegség rajtam. A nyári szünetben 1924 nyarán a Delikát magyar tápszer üzemben (Budapest III. kerület Pacsirtamező utca 36.) dolgoztam mint gyári munkás. 1925 nyarán nem tudtam gyárban elhelyezkedni, csak alkalmi munkákat vállaltam: csomagot vittem, fát vagy szenet szállítottam házhoz, hogy szüleimet segítsem, mert mindig azt mondták, hogy ha a cipő és könyvek árát nem keresem meg, nem járhatom ki a négy polgárit. A negyedik polgári elvégzése, 1926 után nem tudtam nyárra elhelyezkedni. Tanoncnak nem mehettem, mert öcsém, aki két polgárit járt csak, már leszerződött tanoncnak; egyik nővérem pedig szintén tanuló volt. Öcsém a III. kerület Bécsi úti Grósz és Weisz féle kalapgyárhoz*[4] *állt kalapos tanoncnak, ahol kb. 16 évig maradt is. Nővérem pedig a Guttmann és Fekete harisnya gyárba*[5] *(Budapest III. kerület Vihar utca) harisnyaszemzőnek, nővérem azóta is ott van és ugyanazt a munkát végzői. Tehát egy családban két tanonc egyszerre elég volt, három már sok lett volna, nem lett volna elég kereset a megélhetéshez. Ezért énnekem kereset után kellett néznem. Én egy vaskereskedésben helyezkedtem el kifutónak (Budapest II. kerület Zsigmond utca 5.), a tulajdonos neve Pártl Lajos.*[6] *1927. június 18-ig itt voltam.*

3 1867-ben jött lére a Victoria Gőztéglagyár, amely 1906-tól Bohn Mihály és Társai téglagyára néven működött a Bécsi út 166-168. sz. alatt. A Bécsi úti Bohn gyár – terjeszkedő bányája miatt – egyike volt az 1920-as évek óta, a főváros részéről megszüntetésre kijelölt téglagyáraknak és bányáknak. 1975-ig működött. 1963-ban beolvadt a Budai Tégla- és Cserépipari Vállalatba, amelynek helyén 1999–2000-ben EuroCenter bevásárlóközpont épült, majd lakótelep. https://hu.wikipedia.org/wiki/Budai_T%C3%A9gla_%C3%A9s_Cser%C3%A9pipari_V%C3%A1llalat; https://www.ohegy.hu/helyt-teglagyarak-2.html (Megtekintés: 2022. augusztus 28.)

4 Az 1867-ben alapított pesti kalapgyártó üzem budai egysége, a Grósz és Weisz Kalapgyár (GROWE) a Bécsi út 101. sz. alatt működött. https://obudaianziksz.hu/kutasi-csaba-textilipar-obudan/ (Megtekintés: 2022. augusztus 28.)

5 Az 1924-ben alapított Guttmann és Fekete Kötszövöttárugyár a Vihar utcában működött. Az üzem a pamut- és műselyem harisnyákon kívül pulóvereket, fürdőnadrágokat és habselyem fehérneműeket is gyártott. https://obudaianziksz.hu/kutasi-csaba-textilipar-obudan (Megtekintés: 2022. augusztus 28.) Más megnevezés: Guttmann és Fekete Harisnya- kötött- és szövöttáru gyár (levélpapírja: a Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum Számlagyűjteményében, KD_93.21.1: https://hu.museum-digital.org/index.php?t=objekt&oges=581769 (Megtekintés: 2022. augusztus 28.)

6 Pártl Lajos és fia vaskereskedése, II. Zsigmond u. 5. (*Budapesti Czim- és Lakásjegyzék,* 1928. 29. évf. 890. o.)

Nyáron csökkent a forgalom. Én főleg csöveket, kályhákat, tűzhelyeket szállítottam kézikocsin, elbocsátottak. Otthon nagyon megijedtek, hogy nincs kereset, iparkodtam mindent megragadni, hogy minél hamarabb keresethez jussak. Három nap alatt sikerült is elhelyezkednem az Óbudai hajógyárban ˙(D.D.S.G.)[7] *a hajókovácsokhoz a szegecselők közt. Akkor néhány dunai söder uszály volt rendelve, ezért volt felvétel. Itt dolgoztam szeptember 19-ig, mert a nővérem a harisnyagyárban már kitanulta a szakmáját és már akkoriban dolgozott, már volt keresete. Ezért szüleim mondták, hogy most már elmehetek tanoncnak. Én a géplakatos szakmát választottam, az akartam lenni, ami apám, ezért a Bp.-i Láng gépgyárat*[8] *ajánlotta; ezt a gyárat jól ismerte, mert évekig ott dolgozott, mint lakatossegéd. Mondta, hogy ott szép gépeket készítenek: gőzturbinákat, dízelmotorokat, szelepes vezérlésű gőzgépeket. El is mentem a Láng gépgyárba, csak apám közben munkanélküli lett, mielőtt leszerződtem volna. A Láng gyárat ott hagytam, mert nem tellett villamosköltségre, ezért az Óbudai hajógyárba mentem, mert az helyben volt, nem kellett villamosköltség. Itt le is szerződtem géplakatos-tanoncnak három évre, 1927–30-ig. Mikor felszabadultam, mint segéd tovább ott maradtam. Télen volt munka, a hajók bent voltak, tavasszal, amikor a hajók téli javítása befejeződött és kifutottak, elbocsátottak. Hamar megismerkedtem, mint géplakatos-segéd a munkanélküliséggel. Alkalmi munkákat vállaltam, ha akadt: a Filatori gáti állomáson*[9] *a tüzelőkereskedők részére érkezett vagonrakományok kirakását végeztem. Egyszer találkoztam egy volt ipariskolai tanárommal és kérdezte, hol dolgozom. Mondtam, hogy munkanélküli vagyok és felajánlotta, hogy ha elfogadom a házánál egy régi házrész lebontását és az abból kikerülő faanyag fűrészelését, [munkát ad]. Én örömmel vállaltam, kb. egy hónapig keresetet jelentett, neve vitéz Móra Mihály [volt] (lakott Budapest III. kerület Polgár utca). Ezután egy kis magánvállalkozónak dolgoztam: salak és mész keverékből lapokat készítettünk, a vállalkozó meg én dolgoztam kb. két hétig, aztán ez is megszűnt. Ahol én laktam, egy BESZKÁRT kalauz Aquincumnál levő telkén kutat ástam. Ez mind egy pár pengő keresetet jelentett. Anyám bátyját, [aki] postás kézbesítő volt kértük meg, hogy szerezzen nekem valami munkát; a postások sokfelé járnak. És beszerzett engem házi szolgának kocsmába a Budapest III. kerület Szépvölgyi út kb. 32. alá. 1931 októberétől itt dolgoztam, [meg] a budafoki pincében, amely szintén a kocsmárosé volt 1932. szeptember hó végéig, amikor sorozó katonabehívót kaptam, bevonultam katonának. 1919-ben Budapest III. kerület Kerék utca 8. szám alatt, szüleim lakásán tartózkodtam, kilenc éves voltam, emlékszem apám puskával jött haza munkából (Vadász Ganz vagongyár).*[10] *Arra is emlékszem, levélbélyeg*

7 Az Első Duna-Gőzhajózási Társaság vagy DGT (németül: Erste Donau-Dampfschiffahrts-Gesellschaft) vagy DDSG, 1829-ben alakult osztrák hajózási cég volt, amelynek a Duna magyar szakaszán is nagy szerepe volt az utasok és az áruk szállításában. A DGT építette az Óbudai Hajógyárat az Óbudai-szigeten 1835-ben. Ez volt az első ipari léptékű gőzhajógyár a Habsburg Birodalomban.

8 A mai a XIII. kerületben, a Váci út 152–156.-ban található.

9 A BHÉV 1906-ban iparvágányt fektetett Filatorigáttól a Bogdáni és Hévizi úton, elsősorban a Bécsi út Hármashatár-hegy felőli oldalán fekvő Újlaki Téglagyárhoz, illetve a Honvédség élelmezési raktáráig. Később ez a hálózat tovább bővült, a környékbeli üzemek ugyanis kaptak a kedvező szállítási lehetőségen. http://hampage.hu/trams/5-os/index.html (Megtekintés: 2022. augusztus 28.)

10 A Ganz gyár fejlődése során 1880-ban megszerezte az Első Magyar Vagongyár Rt. budapesti Kőbányai úti telepét (itt alakult ki utóbb a vállalat központja) és megkezdődött a már néhány év alatt exportképes vagongyártás. 1911-ben egyesült a Danubius Magyar Hajó- és Gépgyár Rt.-vel (ekkor került üzletkörébe a hajógyártás) s cége „Ganz-Danubius Gép-, Waggon- és Hajógyár Rt."-ra

plakátokat[11] *adott nekem, hogy azokat ragasszam [ki], megmagyarázta, hogy hova. A felszabadulás előtt mozgalmi munkát, tevékenységet nem fejtettem ki, se párt ellen csoportosulásokba nem vettem részt. A felszabadulás előtt letartóztatva nem voltam, sem internálva. 1946-ban beléptem az SzDP-be,*[12] *1947-ben az MKP-ba,*[13] *könyvem száma 320.871 volt. Voltam pártmunkás vezetőségi tag, gazdasági felelős, bizalmi szeminárium vezető, jelenleg csoportbizalmi. Pártfegyelmim nem volt. Az 1948-49 Szabadságharcos Szövetség*[14] *I. honvédkerületi csoportjánál titkárhelyettes voltam. Jelenleg társadalmi munkát nem végzek. Más pártnak vagy tömegszervezetnek vagy társadalmi szervezetnek, sem vallásos szervezetnek nem voltam tagja. Levente voltam a III. kerületben: ott fúvószenekar megalakulását hirdették, jelentkeztek olyanok is, akik nem tudtak zenélni. Én is jelentkeztem több barátommal, gondoltuk, hogy gyakorlatok helyett tanulással töltjük az időt Én klarinéton játszottam. Mikor már tudtam játszani, több alkalommal előfordult, [hogy] barátaimmal az SzDP által rendezett munkáskirándulások alkalmával a munkás-zenekarban játszottunk a levente egyesület hangszereivel. Ezért egyszer valaki besúgott és a kerületi parancsnok elé vittek kihallgatásra, aki megfenyegetett, hogy ha még egyszer megtudja, lezárat. Külföldön nem voltam, a régi hadseregbe mint sorozott katona behívó alapján kerültem be 1932. október 1-jén. Budapest VI. kerület Róbert Károly körút – az akkori Vilmos főherceg – laktanyába m. kir. Bem József 1. honvéd lovas tüzérosztályhoz az I. üteg 2. szakaszába kaptam beosztást. Az ütegparancsnok vitéz Cseh Kálmán százados,*[15] *a löveg félszakasz parancsnok Lukács Béla ht. tizedes volt, jutasi altisztképző iskolát*[16] *végzett. Velem volt Farkas József, Gittinger Ede, Gellér István, Bernád Simon, kikkel együtt vonultam be. Itt lovas tüzér képzést kaptam. 1933 áprilisában*

változott. A 20-as évek vége felé jelentkező gazdasági világválság első éveiben magába olvasztotta a budapesti Schlick-Nicholson Gép-, Waggon- és Hajógyár Rt.-t, majd a Kistarcsai Gépgyárat, a Magyar Motor- és Gépgyár Rt.-t, az Első Magyar Varrógép- és Kerékpárgyár Rt.-t (1927) és a budapesti Lipták Gépgyárat (1928). 1929-ben a Ganz-féle Villamossági Rt. megszűnt és üzeme visszatért az anyavállalat szervezetébe. A hatalmasan felduzzadt vállalat cége 1929-től Ganz és Társa Danubius Villamossági-, Gép-, Waggon- és Hajógyár Rt.-re változott. http://www.kosanyo.hu/html_doc/ganzhis1.htm (Megtekintés: 2022. augusztus 28.) – A „vadász" kifejezés valószínűleg elírás.

11 Feltehetőleg enyves hátú, kisebb méretű falragaszokról van szó.

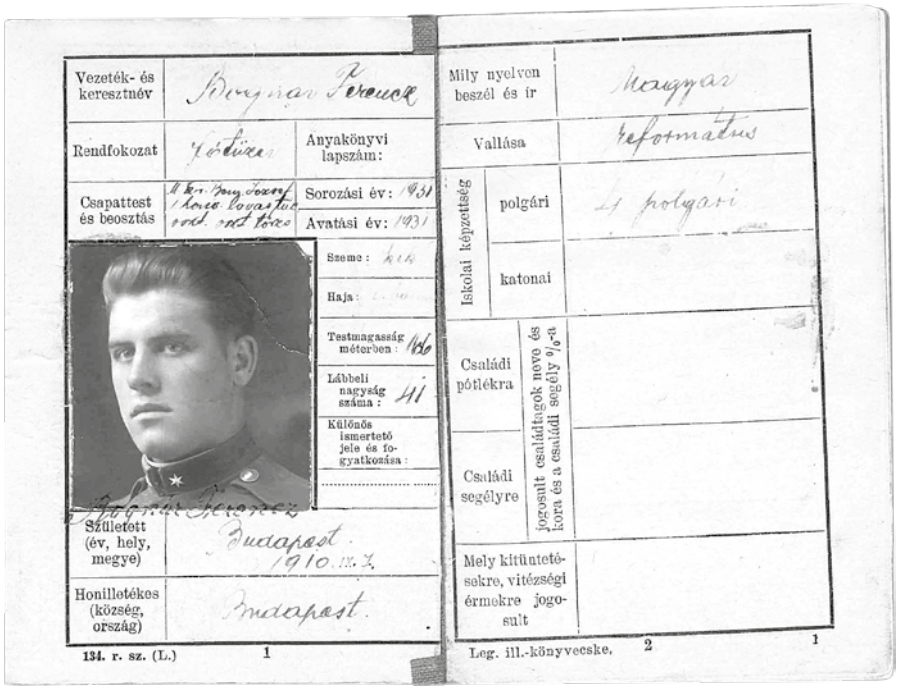
12 Személyi adatlap alapján (1950. január 23.) tag 1946. december – 1947. július.

13 Helyesen: az egyesüléskor az MDP-be.

14 Itt valószínűleg az 1948. február 29-én megalakult MSZHSZ, a Magyar Szabadságharcos Szövetségre gondol, amely a Magyar Honvédelmi Szövetség (MHSZ) előzménye volt.

15 Nemzetközi hírű úrilovas volt, sikereiről a lapok rendszeresen hírt adtak.

16 Ez nem azonos a későbbi, közismertté vált csapataltiszt-képző iskolával, ahol a legalább 3 éves csapatszolgálattal rendelkező, továbbszolgálatot vállaló tisztesek kaptak hivatásos tiszthelyettesi képzést. Az itt említett, 1924-ben alapított altiszti iskolát a honvédség altiszti karában beállott fogyatékok váltására egy központi altisztképző és nevelőintézetként állítottak fel, ahová 15–17 év közti, legalább 6 elemit vagy 2 polgári iskolai osztályt elvégzett ifjak jelentkezhettek. A négyévfolyamos iskola tulajdonképpen katonai középiskolának felelt meg, ahol a növendékek a katonai tárgyak mellett a polgári fiúiskolák anyagát is elsajátították. E képzési forma nem vált be: egyrészt, mert a 18–20 évesen tizedesi rangban kikerülő növendékeknek nem volt kellő tekintélye az általában náluk idősebb legénység előtt, másrészt a polgári végzettség birtokában az itt végzett altisztek a csapattól a katonai tisztviselői pálya felé törekedtek. Ezért az altisztképzésnek ezt a formáját 1934-től megszüntették. – Dr. Bonhardt Attila szíves közlése.

A m. kir. Bem József 1. honvéd lovastüzér osztály törzshöz beosztott Bognár Ferenc „főtüzér" legénységi illetménykönyvecskéje, 1933. december 14. (HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 76.3.1/KE ltsz.)

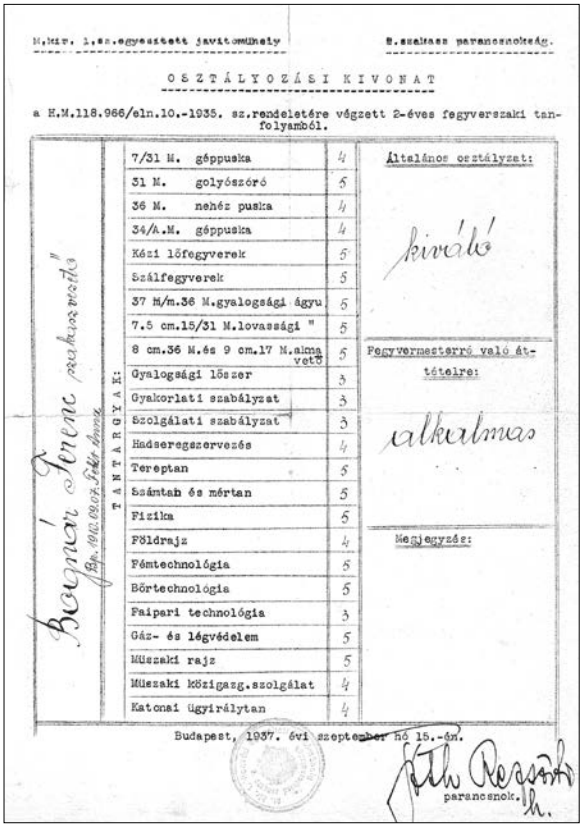
a zsoldosokat leszerelték.[17] *Ekkor az orvos mellé kerültem, egészségügyi tanfolyamot végeztem és mint egészségügyi tisztes címzetes főtüzér*[18] *lettem (1933 október).*

Főtüzér lettem, mint tisztes hat hónappal tovább kellett szolgálni, 1934. áprilisban kellett volna leszerelni. Én az előző munkahelyemen érdeklődtem, hogy leszerelek, a helyem be volt töltve, így nem vettek vissza és máshol sem volt elhelyezkedésre lehetőség, ezért továbbszolgálatot vállaltam és továbbszolgáló tizedes lettem. 1935. május 1-ig az orvos mellett egészségügyi tisztes volt a beosztásom. 1935. május elsején áthelyeztek a Honvéd Ludovika Akadémia II., Budapest, Hűvösvölgybe,[19] *itt, mint istállóparancsnok egy hónapig, aztán az állományvezetőhöz kerültem írnoknak. Ebben a beosztásban voltam 1935. decemberig, ekkor vezényeltek két éves hivatásos fegyvermester-iskolába és továbbszolgáló szakaszvezető lehettem (Budapest IX. kerület Forinyák utca 12.). Velem volt Géczy Gábor,*

17 A hadrendfejlesztés munkálataival összefüggésben a fennálló tilalom ellenére 1932-ben bevezették az általános hadkötelezettséget, áttérve a zsoldos rendszerről (azaz fizetségért katonai szolgálatot vállaló, de nemzeti jellegű, reguláris, önkéntes haderőről). Ettől kezdve minden év október 1-jén bevonultak a besorozott újoncok. A gyakorlatilag 12 hónapos szolgálati idővel igyekeztek elérni, hogy a hadköteles újoncok mind nagyobb százaléka behívásra és kiképzésre kerüljön.

18 Helyesen: tüzér őrvezető.

19 A Ludovika Akadémia II. főcsoportján, a m. kir. honvédség leendő műszaki (utász, híradó, folyamőr, repülő) képzése folyt.

M.kir. 1.sz.egyesített javítóműhely — 8.szakasz parancsnokság.

OSZTÁLYOZÁSI KIVONAT

a H.M.118.966/eln.10.-1935. sz.rendeletére végzett 2-éves fegyverszaki tanfolyamból.

Bognár Ferenc szakaszvezető
Sz. 1902.09.07. Kőbánya

TANTÁRGYAM:		
7/31 M. géppuska	4	Általános osztályzat:
31 M. golyószóró	5	kiváló
36 M. nehéz puska	4	
34/A.M. géppuska	4	
Kézi lőfegyverek	5	
Szálfegyverek	5	
37 M/m.36 M.gyalogsági ágyu	5	
7.5 cm.15/31 M.lovassági "	5	
8 cm.36 M.és 9 cm.17 M.aknavető	5	Fegyvermesterré való áttételre:
Gyalogsági lőszer	3	alkalmas
Gyakorlati szabályzat	3	
Szolgálati szabályzat	3	
Hadseregszervezés	4	
Tereptan	5	
Számtan és mértan	5	
Fizika	5	
Földrajz	4	Megjegyzés:
Fémtechnológia	5	
Bőrtechnológia	5	
Faipari technológia	3	
Gáz- és légvédelem	5	
Műszaki rajz	5	
Műszaki közigazg.szolgálat	4	
Katonai ügyirálytan	4	

Budapest, 1937. évi szeptember hó 15.-én.

parancsnok.

A m. kir. 1. sz. egyesített javítóműhely által kiállított osztályozási kivonat: Bognár Ferenc szakaszvezető a kétéves fegyverszaki tanfolyamot kiváló általános eredménnyel elvégezte, fegyvermesternek alkalmas. Budapest, 1937. szeptember 15. (HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 91.104.1/KE ltsz.)

Császár László és Kopasz Jenő szakaszvezetőkkel végeztük együtt a tanfolyamot. 1937. augusztus 19-én, a tanfolyam végeztével hivatásos szakaszvezető lettem.

Hajmáskér[re], a páncélos járműves osztályra kerültem fegyvermesteri beosztást kaptam. Itt alkalmam volt és letettem a Hk. [harckocsivezetői/harckocsiszerelői?] vizsgát. 1938. november 1-jén címzetes őrmester[ként] vettem részt a felvidéki visszacsatolásban: Salgótarjánból – Somoskőújfalu – Fülek – Rimaszombaton. 1939 januárjában az osztályt Kassára helyezték át, innen január végén Munkácsra, a m. kir. 12. honvéd kerékpáros zászlóalj harckocsiszakaszhoz [kerültem],[20] *mint fegyvermester szolgálatvezető, mert kicsi volt a szakasz, két beosztást kellett ellátni.*[21] *Itt tehergépkocsi, személygépkocsi*

20 Minden kerékpáros zászlóalj állományához egy-egy 5 db Ansaldo kisharckocsiból álló harckocsiszakasz tartozott.

21 Személyi adatlap alapján (1950. január 23.) 1939. márciustól áprilisig őrmesterként szolgált itt.

és motorkerékpár vizsgát tettem le. 1939 márciusában a zászlóalj[jal] Kárpátalja visszacsatolásában vettem részt, 1940 május 1-jén őrmester lettem.

A m. kir. 12. honvéd kerékpáros zászlóalj kisharckocsi szakasza, Beregszász, 1939. szeptember 27. Az Ansaldora támaszkodva elöl, x-el megjelölve Bognár Ferenc őrmester (HTM Fotóarchívum 88.975)

A m. kir. 12. kerékpáros zászlóalj kisharckocsi-szakaszának díszelgése 1940. január 6-án, a Munkács elleni cseh támadás első évfordulóján (HTM Fotóarchívum 77.033)

A m. kir. 12. honvéd kerékpáros zászlóalj kisharckocsi szakasza, éleslövészet, Munkács-Oroszvég, 1940. február 23. Az Ansaldoban könyökölve Bognár Ferenc őrmester (HTM Fotóarchívum 88.982)

1940-ben a zászlóaljjal Erdély visszacsatolásában vettem részt Tiszaújlakról Felsőbánya – Alsóbánya – Kapnikbánya – Csíkszereda – Kézdivásárhelyig. A zászlóalj novemberben visszament Munkácsra. 1941. januárban a munkácsi kórházba kerültem torokgyulladással, innen a budapesti Róbert Károly körúti kórházba küldtek mandula műtétre. Felgyógyulásom után vezényeltek a páncélos átképző iskolához Budapestre, a IX. kerület Timót utca 5-be. Az iskolát májusban helyezték ki, mikor a hitleri Németország a Szovjetuniót megtámadta, az iskolát feloszlatták engem is a csapattesthez indítottak Munkácsra, de a zászlóalj már a fronton volt. Én egy utólagos részleggel mentem a zászlóalj után[22] *és Kamenec Podolszkijban*[23] *értem utol a zászlóalj[at]. Krivoj Rog*[24] *– Dnyepropetrovszk*[25] *– a Dnyeperen át – Marianovkáig*[26] *ment. Novemberben a zászlóalj visszajött Nyivnicára, két hét itt tartózkodás után Berdicsedbe*[27] *bevagonírozták, december 22-én Kassán [át] visszajöttünk Munkácsra. Együtt voltam Toporczer Oszkár főhadnagy, Török József hadnagy, Csiszár László őrmester vezetőkkel. Végig fegyver-*

22 Személyi adatlap alapján (1950. január 23.) 1941 augusztusában.
23 Ma: Kamianec-Podilszkij, Hmelnickij régió, Ukrajna
24 Ma: Krivij Rih, Dnyipropetrovszk régió, Ukrajna
25 Ma: Dnyipropetrovszk, Dnyipropetrovszk régió, Ukrajna
26 Ma: Mar'yans'ke, Dnyipropetrovszk régió, Ukrajna / Marynivka, Luhanszk régió, Ukrajna
27 Ma: Berdicsiv, Zsitomir régió, Ukrajna

mesteri beosztásban voltam. 1942 januárjában helyeztek az 1. lovashadosztály[28] *harckocsi zászlóaljhoz, amely Esztergom-táborban volt, itt német tisztek és tiszthelyettesek vezetésével német harckocsi fegyverszaki kiképzésben részesültem. 1942. január 26-án*[29] *a 30. harckocsi ezreddel a szovjet frontra mentem a Donig, 1942. november elsején címzetes törzsőrmesterré léptem elő. 1942. november 16-tól december 18-ig szabadságon voltam Budapesten. A nagy visszavonulásban az ezreddel voltam, az ezred 1943 márciusában jött vissza Zentára. Az ezrednél fegyvermesteri beosztásban voltam, együtt voltam Cserven József honvéd, Körmendi József zászlós, Jéhn József őrmester[rel]. Zentán az ezredet*[30] *felszámolták, én a Páncélos Központi Iskolára lettem helyezve (Budapest VI. kerület Sándor utca). 1944. március 6-án vezényeltek a Tüzér Műszaki Tisztviselői Iskolára (Budapest IX. kerület Timót utcai Tüzér szertár). Az iskolát bombázások miatt Isaszegre helyezték ki. A tanfolyam szeptember 30-án befejeződött és a front miatt Lepsénybe helyezték október 14-én, ahonnan a hallgatókat 36 fős csoportokban gyakorlatra szétküldték. Én négy bajtársammal együtt a komáromi 2. számú Fegyver és Tüzér javítóműhelybe kerültem. December 22-én innen az előző alakulathoz, a Páncélos Központi Műhely Iskolához irányítottak, amely akkor már Magyaróváron volt és én Magyaróvár helyett a Kerék utca 87. szám alá, édesanyám lakására mentem, itt négy-öt napig voltam a házban. Volt egy nyilas, Körmendi nevű és hallottam hogy megjegyzést tettek a katonaszökevényre és féltem, hogy feljelent, ezért nem mertem ott maradni. Öcsémhez indultam a Budapest IX. kerület Ranolder utca 26. szám alá. A Margit-hídnál a nyilasok elfogtak és a Kapás utcai nyilas házba kísértek. Mivel óbudai voltam, innen a Bécsi úti nyilas házba,*[31] *a Margit Kórház a szemben[i?] ott a vezető házba kísértek, miközben két nyilas egy üldözött férfit vezetett be, ezt kezdték előbb vallatni. A vezető ráordított: »hogy hívnak?«; emlékszem a nevére: doktor Reinholz – öten-hatan nekiestek, ütötték-verték, én azt a dulakodást, zűrzavart kihasználtam és megléptem. Megint öcsémhez vettem az utat, a Margit hídig jutottam.*

Már sötétedett. Tovább nem mertem menni, mert ki volt plakátozva: akit a sötétség beálltával az utcán találnak, azt lelövik. Ezért egy ismerősömnél aludtam. Másnap tovább folytattam utam az öcsémhez. A körút és a Baross út kereszteződésénél katonai járőr fogott el és a Mária Terézia laktanyába kísértek. Ott kihallgattak és egy nagy szobába tettek. Különösebbet nem mondtak, lehet, hogy ez formális dolog volt, mivel Budapest már körül volt zárva.

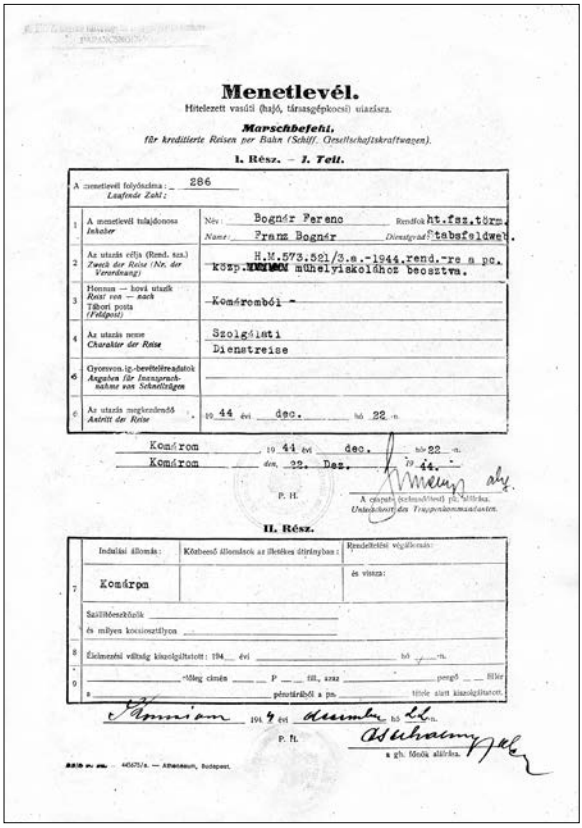
Ez december 30-án volt, sőt innen többször ki tudtam menni öcsémhez és éjszakára ottmaradtam, a pincében aludtam, ahol a lakók 80-100 fő együtt volt. A városparancsnokság január 7-én a Veres Pálné utcába, a Veres Pálné leánygimnáziumba költözött, még oda is én is mentem. Innen a városparancsnokság Budára költözött 15-én hajnalban és körülbelül én és 20 katona lemaradtak. Egy része, aki ruhát tudott szerezni és civilt, aki nem egyenruhában várta a felszabadulást, a Vörös Hadsereget. Január 18-án volt. Én tovább is itt maradtam, a szovjet hadseregnek dolgoztam. Gépkocsikat javítottunk, mikor

28 Helyesen: 1. lovasdandár

29 Személyi adatlap alapján (1950. január 23.) 1942. júliustól volt a m. kir. 30. hk. ezrednél.

30 Ti. a 30. harckocsiezredet.

31 Bécsi út 171. számú házban 1938-tól bérelték az 1. emelet 3. számú, három szobás lakást. Az volt az óbudai nyilaskeresztes párt központja. https://obudaianziksz.hu/a-margit-korhaz-a-masodik-otthonom/ (Megtekintés: 2022. augusztus 28.)

Menetlevél.

Hitelezett vasúti (hajó, társasgépkocsi) utazásra.

Marschbefehl.

für kreditierte Reisen per Bahn (Schiff, Gesellschaftskraftwagen).

I. Rész. — *I. Teil.*

A menetlevél folyószáma: 286
Laufende Zahl:

1 A menetlevél tulajdonosa *Inhaber* — Név: Bognár Ferenc — Rendfok: ht.fsz.törm. — *Name:* Franz Bognár — *Dienstgrad:* tabsfeldwe.

2 Az utazás célja (Rend. szám) *Zweck der Reise (Nr. der Verordnung)* — H.M.573.581/3.e.-1944.rend.-re a po. kösp. [illegible] műhelyiskolához beosztva.

3 Honnan — hová utazik *Reist von — nach* Tábori posta *(Feldpost)* — Komáromból –

4 Az utazás neme *Charakter der Reise* — Szolgálati / Dienstreise

5 Gyorsvon.ig.-bevételiadatok *Angaben für Inanspruchnahme von Schnellzügen*

6 Az utazás megkezdődött *Antritt der Reise* — 19 44 évi dec. hó 22 n.

Komárom 19 44 évi dec. hó 22 n.
Komárom den 22. Dez. 19 44.

P. H. A csapat- (iskola-)hivő pk. aláírása. *Unterschrift des Truppenkommandanten.*

II. Rész.

Indulási állomás:	Köztesnő állomások az illetékes útirányban:	Rendeltetési végállomás:
7 Komárom		és vissza:

Szállítóeszközük _____
és milyen kocsiosztályon _____

8 Élelmezési váltság kiszolgáltatott: 194__ évi _____ hó _____ n.

9 _____ -tólig címén _____ P _____ fill., azaz _____ pengő _____ fillér _____ pénztárából a po. _____ titole alatt kiszolgáltatott.

[illegible] 194 4 évi december hó 26 n.

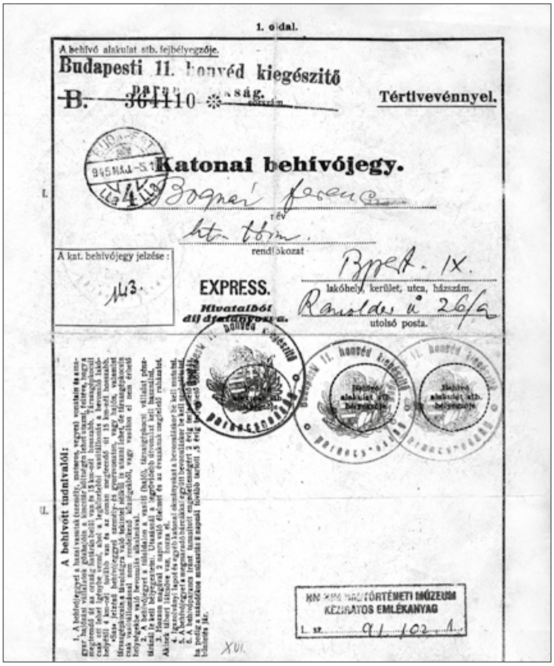
P. H. a gh. főnök aláírása.

445675/a. — Athenaeum, Budapest.

Bognár Ferenc törzsőrmester menetlevele, amellyel Komáromból útbaindították. A hátoldali rájegyzés szerint a Mária Terézia laktanyában a karhatalmi századnál 1944. december 29-én jelentkezett (HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 91.103.1/KE ltsz.)

már mertem az utcára menni, öcsémhez mentem. Innen jártam dolgozni a Vörös Hadseregnek, a Szabadság hídon az Összekötő vasúti hídon és a Boráros téri hídon is dolgoztam.[32] *Itt kaptam enni. Ezután egy építési vállalatnál dolgoztam, Budapest IV. kerület Szerb utca, tető és romok javítását végeztük, Váci út, Múzeum körút. Ekkor hallottam, hogy van megint honvédség, április 11-én önként jelentkeztem. […] Fogságban nem voltam. […] Egy képességvizsgáló tanfolyamot végeztem 1948-ban, egyhetest, 1949[-ben] egyhetes bentlakásos iskolát Nagykovácsiban. 1945. április 20-tól az 1/II. gyalog zászlóalj fegyvermester műszerész 1945. május 31-én.*

32 Személyi adatlap alapján (1950. január 23.) lakatossegédként.

1. oldal.

A behívó alakulat stb. fejbélyegzője.

Budapesti 11. honvéd kiegészítő parancsnokság

~~B. 364110~~ Tértivevénnyel.

Katonai behívójegy.

Bognár Ferenc

név

ht. hdgy.

rendfokozat

A kat. behívójegy jelzése: 143.

EXPRESS.

Hivatalból díj átalányozva.

Bpest. IX.

lakóhely, kerület, utca, házszám.

Ranolder u. 26/a

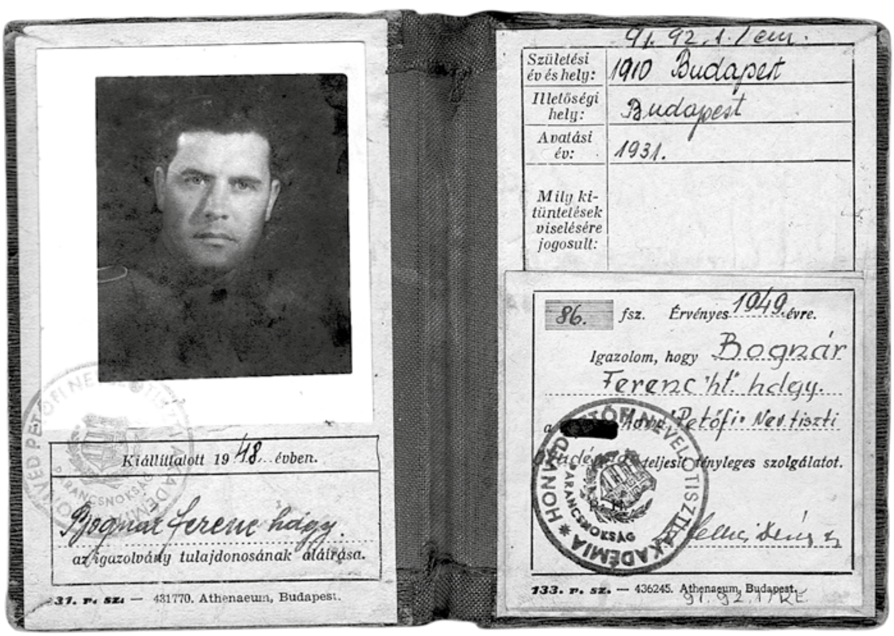
utolsó posta.

A behívott tudnivalói:

HM HADTÖRTÉNETI MÚZEUM KÉZIRATOS EMLÉKANYAG

L. sz. 91.102.1.

Bognár Ferenc 1945. május 5-én kelt behívója a budapesti 11. honvéd hadkiegészítő parancsnokságtól (HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 91.102.1/KE ltsz.)

Kiállíttatott 1948. évben.

Bognár Ferenc hdgy.

az igazolvány tulajdonosának aláírása.

31. r. sz. — 431770. Athenaeum, Budapest.

91.92.1.Tem.

Születési év és hely:	1910 Budapest
Illetőségi hely:	Budapest
Avatási év:	1931.
Mily kitüntetések viselésére jogosult:	

86. fsz. Érvényes 1949. évre.

Igazolom, hogy Bognár Ferenc ht. hdgy.

a [redacted] Honv. Petőfi Nev. tiszti akadémia teljesít tényleges szolgálatot.

133. r. sz. — 436245. Athenaeum, Budapest. 91.92.1/KE

Bognár Ferenc fényképes igazolványa az 1/II. honvéd zászlóalj parancsnokság pótkeretének fejlécével (az 1. honvéd őrzászlóalj nyomtatott igazolványának felhasználásával), 1945. április 21. (HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 75.30.1/KE ltsz.)

Mivel a háború Európában befejeződött létszámcsökkentés végett személyi tartalékba[33] *kerültem. Ekkor Budapest IX. kerület Ranolder utca 26/a-ban Szóbel József tetőfedőhöz mentem dolgozni. 1945. június 28-án behívót kaptam a budapesti városparancsnokságra és hősi temető ügyeket intéztem. 1945 november hóban az I. honvéd kerületi igazolóbizottság leigazolt.*[34] *1946-ban a B-lista bizottság*[35] *állásomban meghagyott. 1946. novemberben a Honvéd Rokkantak Háza állományába kerültem. 1947. június 1-jén főtörzsőrmester lettem,*[36] *szeptemberben alhadnaggyá léptem elő,*[37] *1948. március 9-én hadnaggyá léptem elő.*[38] *1948. júliusban a Honvéd Rokkantházat megszüntették, ismét személy tartalékba kerültem. Innen vezényeltek a képességvizsgáló tanfolyamra és vidékre és Budapesten a tiszti iskolára jelentkezőket vizsgáztattam. 1948 szeptemberében a Képességvizsgáló Intézet állományába kerültem, a Honvéd Petőfi Politikai Tisztképző Akadémia állományába.*

1949-ben a Képességvizsgáló Intézet Személyi Véleményező Intézet lett és a munkáskádereknek a Néphadseregbe való javaslatával foglalkoztam 1950. május 7-ig, amikor a Tüzér Szertárhoz, mint századparancsnok[39] *és előadó tanár kerültem és jelenleg is ebben a beosztásban 1950. május 1-jén főhadnaggyal léptem elő.*[40] *1952. augusztus 15-én századossá léptem elő.*[41] *Büntetve nem voltam a felszabadulás után. Egészségi állapotom jó, orvosi vélemény szerint egészséges vagyok. 1949-ben nősültem,*[42] *feleségem született Mészáros Mária 1919-ben, Budapesten, négy polgárit végzett; munkahelyei Magyar Optikai Művek, Gamma Finommechanika, 1945-től Magyar Nemzeti Bank Pénzjegynyomda. Gyermekeim: Ferenc (1950), Marianna (1953).”*

33 Személyi adatlap alapján (1950. január 23.) 1945. áprilistól júliusig a honvédkerület létszám feletti állományában volt.

34 Személyi adatlapja (42. pont) szerint az I. honvéd kerület 3693/ig. biz. határozatával, 1945. november 12-én.

35 Személyi adatlapja szerint (42. pont) a HM 27.704/eln. szü. határozatával, 1946. szeptember 16-án. 1946. május 1-jén megjelent az 5000/1946.sz.ME. rendelet, amely az „államháztartás egyensúlyának érdekében” létrehozta a „B”-lista bizottságokat, lehetőséget teremtve a „politikailag nemkívánatos” személyek eltávolítására, a közigazgatás és a Honvédség létszámának csökkentésére. A „B”-lista bizottságok 1947. augusztus 30-ig folytatták tevékenységüket. Magyarország a második világháborúban. Lexikon A–ZS. Főszerk. *Sipos Péter.* Szerk. *Ravasz István*. Budapest, 1997. 50. o.

36 HM 80. sz. Háziparancs, HM 449.710/szü. 1947.

37 Személyi adatlap alapján (1950. január 23.) 1947. augusztus 1. az előléptetés napja. Személyi kartonon: 20992/Eln.

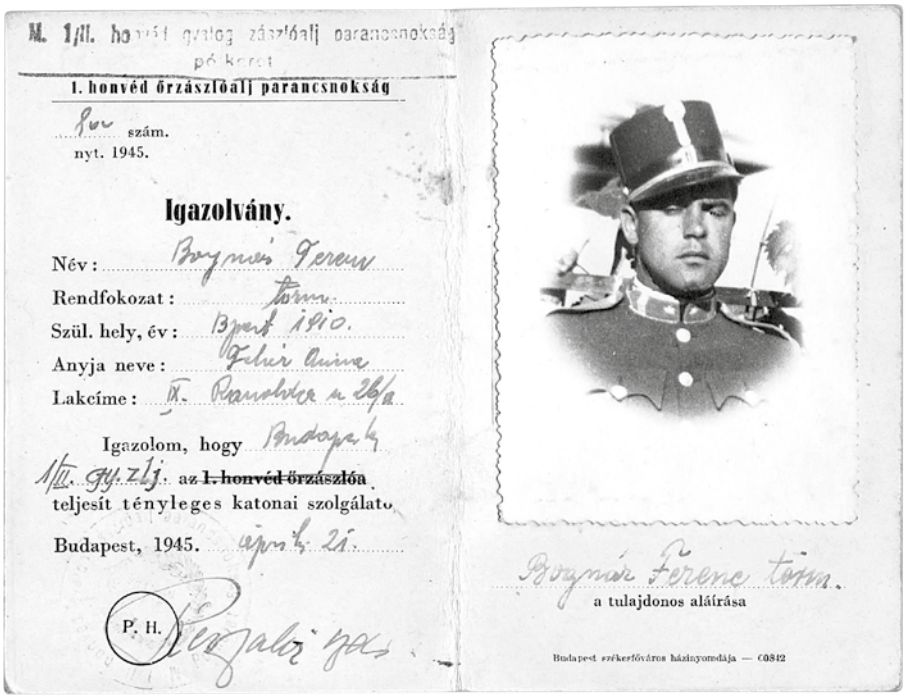
38 Személyi kartonon: 7823/Eln. (1947. december 1.)

39 *Honvédségi Közlöny a Magyar Honvédség számára,* 1947. szeptember 26. 74. évf. 28. sz. 278. o. (az V/e. Állománycsoportban, a műszaki tiszteknél); *Honvédségi Közlöny a Magyar Honvédség számára,* 1948. március 10. 75. évf. 8. sz. 100. o. (1944. [!] február 1-jei ranggal); Személyi adatlap alapján (1950. január 23.) 1950. május 1-jén léptették elő főhadnaggyá. *Honvédségi Közlöny,* 1950. 10. sz. (8450/Szü. Fcsf. – 1950.)

40 Személyi kartonon: 8450/Szü. Fcsf.

41 Személyi kartonon: 03466/Szü. Fcsf.

42 Személyi adatlap alapján (1950. január 23.) 1949. május 29-én házasodtak össze.

M. 1/II. honvéd őrzászlóalj parancsnokság
pótkeret

I. honvéd őrzászlóalj parancsnokság

[illegible] szám.
nyt. 1945.

Igazolvány.

Név: Bognár Ferenc
Rendfokozat: tőrm.
Szül. hely, év: Bpest 1910.
Anyja neve: Zelei Anna
Lakcíme: IX. Ráday u. 26/a

Igazolom, hogy Budapest
VII. gy. zlj. az ~~I. honvéd őrzászlóa~~
teljesít tényleges katonai szolgálatot.

Budapest, 1945. április 21.

P. H. [illegible]

Bognár Ferenc tőrm.
a tulajdonos aláírása

Budapest székesfőváros házinyomdája — 6842

Bognár Ferenc hadnagy a Honvéd Petőfi Nevelőtiszti Akadémia parancsnoksága által kiállított fényképes igazolványa, 1948–1949 (HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 91.92.1/Em ltsz.)

Az életrajzokból, minősítésekből kikerekedik a családi háttér is: 1932-ben elhunyt édesapja szervezett szociáldemokrata munkás, géplakatos-segéd volt, akit ezért gyakran bocsátottak el. Édesanyja 1947-ben halt meg, a legidősebb leánytestvére 1945-ben az ostrom áldozata lett, addig, mint munkásnőt alkalmazták a kőbányai dohánygyárban. Környezetében a családtagok vasesztergályosként, dohány- vagy textilgyári munkásként dolgoztak, ha tudtak. Életfelfogásában fiatalabb nővére, Gizella állt hozzá legközelebb, aki, mivel itthon nem tudott elhelyezkedni, 1928-ban Jáva szigetéig utazott, ott ápolónővé képezte magát; kapcsolatuk 1945 után is gyanús volt, noha elvileg csak évente néhányszor váltottak levelet. Legalábbis az 1950-es években… Feri bácsi nem volt jó levelező, de az 1980-as években bizony már gyakran emlegette Gizi nővérét, aki szintén nem vagyont gyűjtött, hanem élményeket „odakinn". „Kétes elemmé" tette Gyuri öccse 1956-os disszidálása is. „*Külföldön csak mint katona a Szovjetunióban jártam 1941–42–43-ban*" – írta egyik önéletrajzában, de ezt néha fel is emlegette, nem kevés iróniával, főleg, ha szerencsésebb pályatársai visszatértek egy-egy külországi nyaralásból.

Élete a második világháborút követően sem változott meg jelentősen. Úgy kellett volna – hollywoodi forgatókönyv-szerűen – történnie, hogy származása, nehéz sorsa révén végre Bognár Ferenc is megtalálja a helyét és szerepét az alakuló új

világban, ahol – ezt sugallta a pártpropaganda – jó szemmel nézték, hogy ha valaki sokat olvas, kirándul, kulturális rendezvényekre jár. Bár talán épp ez volt a baj Bognár Ferenccel: igazi jellemformálódása már lezajlott, túl sok önálló gondolata volt. Mindig sokat és szorgalmasan dolgozott, de amikor a sógorokkal gyarapodó családtagok sztahanovistaként büszkélkedtek, nem tudott ennek felhőtlenül örülni, tudta, hogy nem valós teljesítményt ismernek el e címmel.

Személyi adatlapja szerint katonai képzettséget a régi hadseregben a következők szerint szerzett:

– 1933. április – 1935. január között Budapesten egészségügyi tanfolyamot végzett;
– ugyanitt 1935 augusztusától 1937 augusztusáig fegyvermesteri tanfolyamot;
– 1938 augusztusában gépkocsivezetői vizsgát tett Hajmáskéren;
– 1944 márciusa – 1944. szeptember 30. között Budapesten tüzér művezetői tisztviselői tanfolyamot végzett.

1945 utáni továbbképzései:

– 1947 októberétől 1948 februárjáig alapfokú politikai szeminárium;
– 1948 márciusától 1948 májusáig kongresszusi szeminárium;
– 1948. augusztus 7-től augusztus 14-ig Budapesten képességvizsgáló tanfolyamot;
– 1949. február – november egyéni tanulás (Párt t.)
– Egyhetes választási iskolába járt 1949-ben és „személyi tanfolyamon" vett részt egy hétig Nagykovácsiban.[43]

1949. szeptember 8-án, hadnagyként tette le a honvédesküt.[44]

A változási jelentésből derül ki, hogy az Aknakutató jelvény IV. fokozatával rendelkezik, 1950. április 15-én kapta.[45]

Előadó tanár a Honvéd Tüzérszertár iskola parancsnokságán – 1950. március 17-i jellemzése szerint *„komoly visszahúzódó, kollectivába nehezen beilleszkedő, tele kisebbségi érzésekkel, amelyek régi tiszthelyettesi mivoltából erednek, mivel nem akarja elhinni, hogy ő is emberré lett[!]. Kínosan pontos, paragrafusrágó bajtárs, aki csak a parancsok betűjét látja, de nem a szellemét. Politikai kérdésekkel csak az utóbbi időben kezdett foglalkozni."*[46]

1951. február 26-án kelt minősítési lapját először az I. fokon minősítő parancsok, Molnár Gyula őrnagy véleményezte, aki soronkívüli előléptetését, magasabb beosztásba helyezését javasolta: *„szakmai szempontból kiváló. Szabályzatokat és szakirodalmat alaposan tanulmányozza. Önképzésével foglalkozik, ismereteit, mint fegyverismereti és tüzérellátás vezetői szolgálatot kiváló gyakorlati érzékkel és módszerrel, politikai alátámasztásokkal oktatja. Az oktatásait alaposan előkészíti és megszervezi. Munkavégzésben öntevékeny és kezdeményező. Alapos és érdeklődő. A nehézségek*

43 Személyi adatlap adatai (1950. január 23.).

44 Eskü aláírt változata a Honvéd Személyi Véleményező Intézet parancsnokságának körbélyegzőjével, a parancsnok és a politikai tiszt ellenjegyzésével. Személyi adatlap alapján (1950. január 23.) – HM 4100/32800 – Elnökség.

45 Változási jelentés (1950) – HM 1531/HM Min. Pk. – 1950. IV. 15., jelzi a Személyi adatlapja is (47. pont).

46 Jellemzés (Honvéd Tüzér Szertár, 1950. március 17.).

Bognár Ferenc főhadnagy tanfolyami előadóként, 1950–1951 (HTM Központi Irattár, Személyi anyag)

leküzdésében gátlásai vannak kissé és ebből a szempontból nem eléggé öntevékeny. Beosztottjait türelmesen oktatja, alapokat alaposan ismeri. A fegyelmet kiválóan és biztosan tartja. A parancsok végrehajtását szigorúan megköveteli és végrehajtásáról meg is győződik. Titoktartásra neveli beosztottjait. A szolgálati kötelmeket alaposan ismeri. A felszerelés és anyagkímélés terén gondos és figyelmes. Nem elnéző, nem megalkuvó. Kiváló munkatárs. Alárendeltjeivel szemben a fenyítő és dicsérő jogkörét határozottan alkalmazza, azokkal szemben igazságos, nyugodt, őszinte. A parancsokat világosan és érthetően adja, minden fellépésében példamutató." A II. fokon a minősítő parancsnok és politikai tiszt azonban végső soron előléptetésre nem terjesztette fel:[47] *„Szakmai és katona képzettsége, tudása fejlett, azonban mindazzal a kiváló képességekkel nem rendelkezik melyeket az elsőfokon minősítő pk. felsorolt."* A II. fokú záradékolás (1951. március 2.) értelmében nem emelkedhetett ki.

Pályafutásában meghatározó mérföldkőnek bizonyult az 1952. február 29-i minősítés: *„Megjelenése nem elég katonás. Elöljáróival szemben megalázkodó, hízelgő, beosztottjaival és alárendeltjeivel szemben goromba. A kritikát elfogadja, de a hibák kijavítása érdekében nem tesz semmit. Szakmai képzettsége jó, de a gyakorlatban nem olyan mértékben juttatja érvényre, mint ahogyan kellene. Mint előadó tanár kellő elméleti tudással rendelkezik, előadásai érthetőek, de a tanfolyam hallgatóihoz való viszonya rossz, amit több esetben a tanfolyam kommunista elvtársai párttaggyűlésen ki is hoztak. Politikailag elég jól képzett, pártunknak 1947-től tagja, pártnapokon, taggyűléseken részt vesz. Feladatait kötelességszerűen végzi el, munkás kádereket lebecsüli. Meglátásunk szerint a párthoz és a Szovjetunióhoz való viszonya nem őszinte. Úgy politikai, mint szakmai téren elkövetett hibáira figyelmét többször felhívtuk, melyeken némileg vagy csak színleg javított. Az elhárító tiszt javaslatát figyelembe véve politikai megbízhatatlansága végett előléptetését nem javaslom."*[48]

1952. augusztus 6-án keltezett minősítési lapján a következő jellemzést találjuk: *„pártunkhoz való viszonya kielégítő. A pártnapokon, taggyűléseken részt vesz, de tudásához képest keveset szól hozzá. A Szovjetunió által a szocializmus építése terén elért*

47 Minősítési lap az 1951. évre (1951. március 21.).
48 Minősítés az előléptetésre javaslatba hozott tisztekről (1952. február 29.).

eredményekről mindenkor elismerőleg beszél. Mint politikai előadó többször beszél a hallgatóknak arról, hogy milyen nyomorban éltek ők is a Horthy fasizmus idején. Pártunk politikáját és vezető szerepét megérti és politikai foglalkozásokon egyszerűen és világosan meg tudja magyarázni beosztottjainak. Néha túl erélyes volt beosztottjaival szemben, ami iránta félelmet keltett ez Többszöri kritika után kijavította. Pártmunkáját, mint tizes bizalmi[49] *aktívan végzi. Kissé zárkózott természetű, családi élete rendezett, családjáról gondoskodik. Erkölcsi téren kifogás alá nem esik. Egysége az iskolaév kezdetén gyenge eredményt ért el, ami az egyénekkel való foglalkozás hiányát mutatta. Azóta e téren jó munkát végzett, amit bizonyít az, hogy egysége a legutóbbi kiértékelés szerint második helyen áll. Politikailag állandóan képzi magát. Marxista klasszikus könyveket is olvas. A napi sajtót minden nap rendszeresen elolvassa és azt kiértékeli. A tüzérségi ellenőrző szolgálat kiváló ismerője, amelyet az iskolán tanult. Szervező képességét bizonyítja, hogy az általa tanított tüzérségi ellenőrző szolgálat megértéséhez olyan segédletet készített, amellyel lényegesen gyorsabban és könnyebben megértik a hallgatók az anyagot. Beosztottjaival és önmagával szemben kemény követelményeket támaszt. Beosztottjai becsülik alapos szakmai tudása és meg nem alkuvó magatartása miatt. Pontos, lelkiismeretes, jó emberismerő. A hibák feltárásával néha túlzásba esik, ez megmutatkozik a fenyítések kiszabásánál, ahol fel kellett hívni a figyelmét, hogy néha a fenyítés mérve súlyosabb, mint amennyit megkövetel a fenyítendő cselekmény. Katonás magatartású, egészségi állapota nem kifogástalan. A testi fáradalmakat ízületi betegsége miatt nehezen bírja. A szolgálati szabályzatot igen alaposan ismeri. A szakmáját és katonai hivatását szereti. A fegyelem megszilárdításában és kiképzéséhez feladatokat ad a párt és DISZ aktivistáknak, szakaszának jó eredményei ennek is köszönhető. Beosztásában megfelel. Csapatszolgálatra nem alkalmas. Fokoznia kell az egyesekkel való foglalkozást és a beosztottjainak teljes megismerésére való törekvést. Soron lévő előléptetésének elmaradása mély nyomokat hagyott benne.*[50] *Hibáinak kiküszöbölésével igyekszik előléptetését kiérdemelni. Előléptetését hibáinak kiküszöbölésére adott határidő leteltével már javasoltuk 1952. július 31-én. Soron lévő százados előléptetését jelenleg is javasoljuk."*[51]

1951. május 30-tól a Honvéd Tüzér Szertár iskoláján előadó-tanár; 1952. augusztus 15-én századossá léptették elő.

Az MN 13. Tüzérségi Fegyverszertár parancsnokság személyügyise által kiállított 1952 – 1954. november 30. közti időszakra vonatkozó minősítésében az is szerepel, hogy *„a parancsnoki vezetés terén, valamint a fegyvertechnikai oktatás vonalán jó gyakorlati tapasztalatokkal rendelkezik. Különös gonddal ellenőrizte a belrendet és a belszolgálat ellátását. A szolgálati közegeket rendszeresen és alaposan kioktatta. Az egysége körletében különösen az utóbbi időben úgyszólván kifogástalan rendet tudott biztosítani. Beosztottjai nemigen szerették, rideg egyéniségnek, különc természetnek tartották. Az egységénél mutatkozó esetleges rendellenességek hirtelen haragra tudták ingerelni. Az emberek megítélésében pesszimista hajlamú. Néha feledékeny, a parancsok végre-*

49 Tizes bizalmi: ő írta össze a tagok által végzett munkát (egy bizalmihoz 10 tag tartozott), a heti pártgyűlésen a rábízott tíz emberrel meg kellett tárgyalnia a politikai eseményeket, ismertetnie a *Szabad Nép* cikkeit, beszedte a tagdíjakat.

50 1950. április 4-én előléptetését a parancsnok és a politikai tiszt minősítése alapján nem javasolta. (Minősítési lap előléptetésre javaslatba hozott tisztekről, 1951. [?] augusztus 13.).

51 Minősítési lap az 1952. évre (Honvéd Tüzér Szertár).

hajtását nem mindig jelenti határidőre. Ilyenkor mindég talál valami magyarázatot. A fegyelmezetlenségeket szigorúan megtorolja, de a fegyelmi fenyítő hatalmát reálisabban alkalmazza, mint az elmúlt években. Több ízben kifejezésre juttatta, hogy a jelenlegi beosztásával járó csapatmunkát nem kedveli. Felelősséget nem szeret vállalni s azt igyekszik magáról elhárítani. Általános műveltségét múzeumok, kiállítások, klasszikus művészeti rendezvények rendszeres látogatásával állandóan növeli. Egészségi állapota nem kifogástalan. Többször járt izületi bántalmakkal orvosi kezelésre. Politikailag jól képzett, azonban nem elég harcos egyéniségű. Pártmunkáját, mint bizalmi végezte. Családi élete rendezett. Káros szenvedélye nincs. Takarékos. Összegezve: konkrét parancsok útján jól irányítható. Erősebb fizikai megterheléssel járó munkakörre nem alkalmas. Ellenőrző, átvevő szervekhez való beosztását javaslom. Háború esetén hátországi szolgálatra alkalmas."[52]

1953. november 4-től a fegyvermesteri tanfolyam ütegparancsnoka, százados s ebben a beosztásban is maradt, – bár 1954. augusztus 1. – november 1. közt vezényelve volt a Tüzér Szertár központi tartalékos technikai tiszti tanfolyamára – 1957. május 22-ig, amikor az Elnöki Tanács 1955. évi 4. sz. határozata 57/d. alpontja alapján tartalékállományba helyezték.

Fenyítésben soha, dicséretben viszont többször részesült.

– 1938-ban gépkocsi csoportparancsnoki dicséretet[53] kapott szorgalmáért;
– 1939-ben a II. gépkocsizó dandárparancsnoki dicséretet szorgalomért;
– 1941-ben a II. gk. dandárparancsnoki dicséretet szorgalomért;
– 1943-ban Magyar Ezüst Érdemérmet hadiszalagon kapott az ellenség előtt teljesített kiváló szolgálatai elismeréseként;[54]
– 1948: Magyar Köztársasági Érdemérem ezüst fokozata jó munkáért.[55]

„Kitüntetéseim 1943-ban ezüst érdemérem szorgalomért, csoportparancsnoki dicséretet Hajmáskéren 1938-ban szorgalomért, 1939-ben a gépkocsidandártól dicsérő okiratot szorgalomért, 1948-ban népköztársasági érdemérem ezüst fokozatát a néphadsereg[ben] kifejtett munkámért. 1950. április 4-én ezt kicserélték, mert a régit törölték és bevonták." – írta fent idézett életrajzában.

– Példamutató, öntevékeny munkájáért 1950 augusztusában iskolaparancsnoki dicséretet,[56] majd novemberben a mesteri tanfolyamhoz beosztott tisztként kiváló és eredményes, *fáradhatatlan szolgálataiért csapatparancsnoki dicséretet kapott.*[57]

52 Minősítési lap az 1952. augusztus 19. naptól 1954. október hó 20. napig terjedő időszakra. A H.M. 13. Tüzér Szertár parancsnokság fejbélyegzőjével.

53 Ekkor a m. kir. páncélos járműves osztályhoz volt beosztva, ám a dicséretet valószínűleg a felvidéki bevonulásban való részvételért kapta.

54 *Honvédségi Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára – Személyes Ügyek,* 1943. október 20. 55. évf. 42. sz. 1425. o.

55 Személyi adatlap alapján (1950. január 23.) Min. Tan. Eln. – 4508/M.E., csere a Népköztársasági Érdemérem ezüst fokozatára 1950. július 19-én (12.636/szü. b. – 1950, HM 3299 Szü. Fcsf. szü. 1950); eredetileg a *Honvédségi Közlöny a Magyar Honvédség számára,* 1948. november 1. 75. évf. 30. sz. 455. o. szerint Bognár Ferenc hadnagy a Magyar Köztársasági Érdemérem arany fokozatát kapta.

56 1950. VIII. 21. 54/4.-1950. sz. pcs. (Fenyítések és dicséretek lapja)

57 1950. XI. 2. 79/3.-1950. sz. pcs. (Fenyítések és dicséretek lapja)

– Az 1951-es kiképzési évben az előírt lőgyakorlatokon elért kitűnő eredményeit ismerték el csapatparancsnoki dicsérettel,[58]
– 1952. október 30-án ezredparancsnoki dicséretben részesítették a tüzér- és fegyvermester kiképző iskola befejezésével az iskola megszervezése, az oktatások levezetése terén kifejtett fáradhatatlan, szorgalmas munkájáért;[59]
– 1954. április 3-án a tanfolyami hallgatók kiképzésében és nevelésében végzett munkájáért, valamint a kiképzési segédeszközök elkészítése terén végzett kezdeményező munkájáért szintén ezredparancsnoki dicséret illette meg.[60]

1959-ben január 21-én tette le a katonai esküt a népköztársaság alkotmányára.[61] Följegyzési lapjára ismeretlen kéz által történt rájegyzés szerint a „*Ti[szt]i nyilatk[ozatot] elsőkként aláírtta*" [sic!][62]

1957. május 22-én – miután a hivatásos tisztek öregségi nyugdíj-korhatárát már elérte – egészségügyi okok miatt helyezték szolgálati nyugállományba. Följegyzési lapján szerepel: 1957-ben úgy szerelt le, hogy sérelmezte, miszerint „*1957 áprilisában lettek az illetmények rendezve, őt viszont augusztusban nyugdíjazták és még a régi illetménnyel.*" Szerencséje volt, mert 1958–1959-ben és a későbbi években a Magyar Honvédelmi Sportszövetség (MHS) tartalékos tiszti tagozatán belül kiképzésben vett részt és jó eredményt ért el. Ezért, amikor 1963-ban kérte, hogy „*a honvédség részesítse őt valamifajta juttatásban*", ottani bajtárs-parancsnoka kiállt érte, mint rendes emberért, arra hivatkozva, hogy a III. kerületi MHS keretén belül társadalmi munkásként nagy segítség, illetve a Fővárosi Kiegészítő Parancsnokság lövész-szakosztályában is eredményesen működött, kérését teljesíthetőnek ítélték.[63] Bár 1967-ben már Kenesén kéthetes üdülésen vett részt, 1968-ban is kapott utószezoni honvédüdülői beutalót.[64]

Már az 1970-es években fokozatosan, bár minimális mértékben meg-megemelték a szolgálati nyugdíját, mert 42 év 301 nap munkaviszonnyal is rettenetesen keveset kapott kézhez.[65] Ekkor már háromszor esett át gyomorműtéten, súlyos ízületi problémái mellett halláscsökkenése, tüdőtágulása miatt is állandó orvosi ellátásra szorult.[66]

1976-ban helyszíni szemle is megállapította, hogy az egy szobakonyhás, tanácsi komfortos főbérleti lakásban élő öregúr a betegeskedések miatti keresetkiesés, illetve a felmerülő többletkiadások miatt komoly anyagi gondokkal küzd. Itt esett szó először arról is, hogy első felesége 1960-ban elhagyta, újra férjhez ment, a gyer-

58 57/2.-1951. sz. pcs. (Fenyítések és dicséretek lapja)
59 Fenyítések és dicséretek lapja (lezárva: 1957. június 10.).
60 54.4.4.-59. sz. pcs. (Fenyítések és dicséretek lapja)
61 Katonaeskü példánya személyi anyagban.
62 A Tiszti nyilatkozat az anyagban nem szerepel, noha az MN III. ker. kieg. pság Felülvizsgálati lapja szerint „*Az ellenforradalom alatt a laktanyában tartózkodott és rendesen viselkedett, a tiszti nyilatkozatot aláírta*".
63 Följegyzési lap, 1963. VII. 9.
64 Följegyzési lap, 1968. szeptember 21.
65 Határozat nyugdíjazást követően szerzett szolgálati idő után nyugdíjkiegészítés megállapításáról, 1975. december 23., MN Nyugdíj és Számfejtő Központ.
66 MN Főv. Hadkieg. Pság 20494-I/8/1979. nytsz. Feljegyzés (1979. december 11.).

mekeket magával vitte. Utóbbiak édesapjukkal minden kapcsolatot megszakítottak, felnőve saját családot alapítottak, így rájuk nem számíthatott.[67]

1980-ban szintén a Hadkiegészítő Parancsnokság Érdekvédelmi Osztályához fordult, hogy részesítsék egyszeri segélyben. A Nyugdíjas Tisztek és Tiszthelyettesek Klubja támogatta kérelmét: *„a szociális kegyeleti bizottságban aktivaként igen eredményes munkát végzett. Több éve vezeti az erdei séta kirándulásait. Jelenleg a művelődési bizottságban fejt ki értékes tevékenységet. Ezen kívül készségesen segít a soron következő feladatok elvégzésében."*[68] Ekkor már a diéta, a sok gyógyszer mellett az újonnan beszerzett (3500 forintos) speciális hallókészülék beszerzése jelentett nagy kiadást.[69]

1981-ben az április 2-án megejtett helyszíni szemle alapján a Fővárosi Hadkiegészítő Parancsnokság javaslatot tett Czinege Lajos hadseregtábornok, honvédelmi miniszternek Bognár Ferenc nyugdíjának felemelésére.[70] Ebben írták le azt többek között, hogy *„egészségi állapota nem megfelelő. Nagyfokú halláscsökkenése, tüdőtágulása és érrendszeri betegségei vannak. Az utóbbi években egészségi állapota a gyomor- és sérvműtét óta romlott, az ízületi gyulladása is fokozódott. Nevezett és felesége együttes gyógyszer és diéta miatti többletkiadása havonta 360,-Ft. […] A Magyar Néphadsereg központi klubban a Nyugdíjas Klub vezetőségi tagja. A népművelés, a kulturális élet terén végzett kimagasló tevékenysége elismeréseként 1976-ban megkapta a Haza Szolgálatáért Érdemérem arany fokozatát. Az 1956 os ellenforradalom idején a tápiószecsői 13 tüzérségi raktár védelmezésében példásan helytállt."*

1981. október 5-én nyugdíját kivételes ellátással felemelték, 3230 forintban állapították meg, mert szociális helyzetének vizsgálata során úgy látták, hogy erre szüksége van.[71]

1988-ban, majd 1989-ben is segélykérelemmel fordult a Budapesti Hadkiegészítő Parancsnokság Érdekvédelmi Osztályához. Ekkor már nem dolgozott, egészségi állapota ugyanis erősen hanyatlott, gyomorproblémái miatt diétázni kényszerült, hallása, látása nagymértékben romlott. 1988-ban tanácsi egy szoba összkomfortos 36 négyzetméteren élt feleségével, egy éve diagnosztizált gyomorpanaszai voltak és *„ha kért, kapott"* üdülési lehetőséget. 1988. július 13-án azt írta a személyügyes, hogy *„most megy Pécsre"*.[72] 1989 májusában azonban ismét kórházba került, megoperálták. Csakhogy októberben újabb váratlan kiadásokra kényszerült: régi hűtőszekrénye javíthatatlanul elromlott, gáztűzhelyük javítása nyugdíja tetemes részét felemésztette. Élete végéig filléres anyagi gondokkal küzdött, fájlalta, hogy közvetlen környezetében nem értik meg, sőt rossz néven veszik művelődési igényeit, amelyekre valóban szívesen költött. Élete legnagyobb élménye egy hétvégi svájci utazás volt

67 Az MN Bp. Főv. Kieg. Pság 20941-I/6/976. sz. jelentése a honvédelmi miniszternek Bognár Ferenc nyugdíjfelemelési kérelme tárgyában (1976. április 28.). Határozat kivételes nyugellátás megállapításáról (MN Nyugdíjas és Számfejtő Központ 2295/12/1976.).

68 MN Főv. Hadkieg. Pság 157/79 sz. (1980. augusztus 25–26., 1980. szeptember 3. érk. bélyegzés).

69 Az MN Bp. Főv. Hadkieg. Pság 20499-I-10. sz. feljegyzése segélyezés tárgyában (1980. szeptember 26.).

70 2. sz. mell. a 21/26/1981. Főv. Hadkieg. Pság számhoz (1981. április 22.).

71 Határozat kivételes nyugellátás megállapításáról (1981. október 1.).

72 Feljegyzés a házaspár jövedelmi viszonyairól.

a 90-es évek elején, nagybetegen: *„csodás dolgokat láttam!"* – lelkendezett. 1991. június 1-jén nyá. őrnagyi rangot kapott.[73]

Gyermekkorában szinte sohasem kapott elismerést, a hat testvér között a családi körben mellőzött volt, helytelenítették továbbtanulási törekvéseit. Az a m. kir. honvédségnél belenevelt szigorú és tekintélyelvű morális és szabályrendszer, amelyre fiatal felnőtt élete alapelveit építette, 1945. után gyökeresen megváltozott, értékét vesztette, s ez orientációs, illetve értékrendbeli zavarokat okozott nála. A kommunista ideológia és az ennek gyakorlati megvalósításáért eszközökben nem válogató, erőszakos politika, a jövedelmek és a valós teljesítmények, értékek szétválása nem az elvárt lojalitásra és betagozódásra sarkallta, hanem még visszahúzódóbbá tette. „Hithűség" és támogatók híján megtapasztalta, hogy az előreléps nem a hagyományos oktatási intézményeken, a szakképzettségen múlik.[74] Kapcsolataiban és konfliktusaiban ezért igyekezett eleinte passzívan viselkedni. Nem volt újdonság számára a hosszú munkaidő, az alacsony bér, a szűkös, szerény lakhatás. Csakhogy most már nős, kétgyermekes családapaként elvárták tőle, hogy jobban boldoguljon – e szerepkörben sem tudott helytállni, házassága csúnyán megfeneklett. Úgy látta, hogy iskolázatlansága miatt sosem kerülhetett őt megértő közegbe, valahogy mindig kilógott a sorból, túl sok törekvése, továbbtanulási terve hiúsult meg. „Bűvös körömből nincsen mód kitörnöm…" – dünnyögte egyszer szomorúan, egy beszélgetés végén; felkaptam a fejem, mert nem volt lírai alkat, azt se tudtam, hogy olvasott Babitsot… Szenvedélyesen gyűjtötte és tanulmányozta a Tájak-Korok-Múzeumok kiskönyvtár füzet-sorozatát, rendszeres olvasója volt a Széchényi Könyvtárnak és a Szabó Ervin Könyvtár kerületi fiókjának. A gondosan apróra hajtogatott, bármikor elővehető és olvasható újság mindig ott volt a zakózsebében.

Ki gondolná, hogy a Hadtörténeti Múzeummal kapcsolatban, az itt eltöltött évtizedekre vonatkozólag semmilyen forrás nem maradt fenn a személyi anyagában, hogy a dokumentumok hallgatnak a nálunk töltött időről?

Bognár Ferenc ny. százados részfoglalkozásúként 1964. április 1-jén került a Haditechnikai Parkba tárlatvezetőként, ahol 1970. december 31-ig tevékenykedett. Ezért Feri bácsi – merthogy így ismertük – a mai napig benne van minden tavaszunkban. Ugyanis, amikor idekerült az intézményhez, éppen folyt az udvar háború utáni rendezése, a füvesítés, illetve a faültetés. Azokat a hársfákat, amelyek minden tavasszal illatfelhőbe burkolják az intézmény irodáit, folyosóit, ő és akkori nyugdíjasaink ültették el. Sommer Andor ny. ezredes megérkezése után, 1971–1972 folyamán a Múzeum Művelődési és Restaurátor osztályán kisegítőként működött – ez gyakorlatilag fegyvermesteri és konzerválási feladatokat jelentett –, majd „avanzsált" – ahogy ő mondta – tárlatvezetővé és 1973. január 1-jétől 1989. december 31-ig egy hónapban 10 napig egyhuzamban – ez általában a hónap első 10 napját jelentette – az akkor megalakult Kiállítási és Közművelődési Osztályon tárlatvezetőként alkalmazták.[75]

73 Személyi adatlap.
74 http://www.rev.hu/sulinet45/tanulm_tars/tars.htm (Megtekintés: 2022. augusztus 28.)
75 A pontos dátumokért Dr. Bonhardt Attila ny. ezredesnek tartozom köszönettel.

Jómagam tárlatvezetőként ismerkedtem meg vele 1978 szeptemberében. Ekkor ő már meglehetősen komoly múltra tekintett vissza a Múzeumban. Mint ezt olvashattuk a személyi anyagában is, Feri bácsi meglehetősen nehéz körülmények között élt, így nyugdíjasként tárlatvezetővé minősült át, miután rövid ideig a Haditechnikai Parkban is dolgozott.

A megítélése intézményünkben is meglehetősen ellentmondásos volt: közvetlen kollégájaként, úgy, hogy több generációnyi élettapasztalat választott el minket, remekül kijöttünk egymással. Nagyothallása meglehetősen magának valóvá tette, ugyanakkor, ha valaki rájött a dolog nyitjára, remek, a napi élet és a tudomány minden ága iránt érdeklődő embert ismert meg benne. Nemcsak az újságokat olvasta rendszeresen, hallgatott rádiót, gyakorta felkereste mindkét könyvtárunkat új szakirodalom után kutatva. Élénk lelkesedéssel tanulmányozta az *Élet és Tudomány*t, de a *Hadtörténelmi Közlemények*et is. Igen sokat túrázott: bejárta az egész országot vonattal, autóbusszal. Nem csak szervezőként működött közre a kirándulásokban, de azok lelkes résztvevője is volt annak ellenére, hogy súlyos egészségügyi problémákkal küszködött. Rendszeresen sétált nagyokat, levegőzött a Budai hegyekben is, sokszor hazaballagott a Keleti pályaudvarhoz közeli Huszár utcai lakásba. Szerette a szabad levegőt – ritkán ültünk csukott ablaknál – és a társaságot is. Ma úgy mondanánk: megosztó személyiség volt. Sokan rátartinak, önteltnek gondolták. Valójában tapasztalataim szerint nem volt az. Felfortyanni ritkán láttam, ennek egyik emlékezetes esete volt, amikor valami módon a régi hadseregre és a jutasi őrmesterekre tettem meggondolatlan megjegyzést. Ekkor tényleg felcsattant: *„Mit tudsz te erről?!"* És másnapra megérkezett Demény Antal: „Az önképző altiszt iránytűje" című kétkötetes könyvével, amelyet aztán a Múzeum Könyvgyűjteményének ajándékozott, mondván: ő már több ízben kiolvasta, itt meg ezek szerint hiányzik. Hozzáfűzte: ami ebben le van írva, azt bizony számon is kérték ezektől az altisztektől viselkedésben, hozzáállásban, tudásban. Úgyhogy jó lenne, ha még egyszer végiggondolnám, amit mondtam, tette hozzá szelíden. Máskor a területi visszacsatolásokról beszélgettünk; hosszan tűnődött, aztán beismerte, hogy igen, részt vett ezekben a hadműveletekben. Élményeiről faggattam: *„nem lehet leírni"* – mondta. 1989-ben, amikor a romániai karácsonyi forradalom miatt megmozdult az ország, hatalmas segélyszállítmányok indultak Erdélybe, telefonon felhívott és azt mondta: *„ha most televíziót nézel, azt a fogadtatást látod, aminek a sokszorosát mi ott helyben átéltük"*. Amikor a Rákosi-korszakról beszélgettünk, mesélte el, hogy amikor Farkas Mihály honvédelmi minisztersége idején (1948. szeptember 10. – 1953. július 2.) ellátogatott a Tüzér Szertárba, őket előre figyelmeztették: nehogy véletlenül olajfoltos legyen a ruházatuk! Ezért aztán a bemutatásra szánt új gépfegyvereket az előkészítés során teljesen megtisztították az olajtól… És miután lezajlott a miniszteri szemle, három napba került, amire ismét, beolajozták, azaz működésképes állapotba hozták a fegyvereket. Ez a kis történet sokat árult el az akkori viszonyokról.

Ha választani lehetett, Feri bácsi a felnőtteket, a katonacsoportokat és a nyugdíjasokat vezette előszeretettel a tárlatban. Egymást is meghallgattuk, csiszoltuk egymás vezetéseit. Ő fegyverismereti szempontból adott végtelenül sokat ezekhez a – nevezzük így – továbbképzésekhez. A memóriáját is élénken ébren tartotta:

ha épp nem olvasott, akkor keresztrejtvényt fejtett, de kedvelt játékaink közé tartozott, hogy a következő csoportra várva, szobánkban ülve próbáltunk egy-egy tárlót tartalmilag felidézni, hogy vajon ez vagy az a műtárgy hol található meg pontosan?

Bármennyire is nem ez tűnik ki a személyi anyagából és a jellemzésekből, Feri bácsi végtelenül humánus, meglehetősen empatikus személyiség volt, csendes, fanyar humorral. Való igaz, hogy megélhetési nehézségei időnként nyűgössé tették, ám soha nem fáradt bele abba, hogy megossza a tudását és már a múzeumból is kikopott nyugdíjasként is szívesen és rendszeresen visszajárt közénk. A géplakatos sosem halt ki belőle teljesen. Ha arról volt szó, üres idejében pillanatok alatt megjavította a zárakat az íróasztalokon, szekrényeken; ragaszkodott ahhoz, hogy első önálló lakásomhoz vele vegyem meg a megfelelő zárakat, mondván, ha ő azokat biztosnak ítéli, egy betörő is nehezebben boldogul velük. Egy szó, mint száz: én úgy emlékszem rá a mai napig, mint egy színházba, operába, Zeneakadémiára, kulturális programokra, konferenciákra mindig szívesen eljáró-beülő emberre. Szívesen beszélgetett természetesen a termet őrző idősebbekkel. Érdekes és ma már számunkra felfejthetetlen „szövetségi" viszonyban állt a régi horthysta tiszti gárdával, amelyik a múzeumi gyűjteményi munkában vett részt. Végzettsége miatt gyakran fordult meg a fegyvermesteri műhelyben, a fémrestaurátoroknál, időnként a fegyverraktárban is és zokszó nélkül segítette ki a Haditechnikai Park személyzetét, ha túl sok csoport jött egyszerre. Elemében volt akkor is, ha a második világháborús eseményekről kérdezték; 1956-ról viszont nem szívesen beszélt és ha megtehette, az azzal kapcsolatos kiállítási részt is kerülte. *„A megtorlás? Itthon maradtam, hova is mehettünk volna? De féltem, félt a feleségem is, ott volt a két kisgyerek. Feleltem értük. Legénykorom óta volt egy kis gyűjteményem kézi lőfegyverekből, az asszony attól reszketett, hogy lecsuknak miatta. Hát minden nap elsétáltam a Dunához, zsebemben egy-egy darabbal, és bedobtam a vízbe. Na, ha azok némelyike meglenne, nem lennének anyagi gondjaim."* – említette egy alkalommal.

Bognár Ferenc a Múzeum tárlatvezetőjeként egy balatonkenesei kiránduláson, 1987. április

Szülőföldje, Óbuda élete végéig közel állt a szívéhez, ismerte minden szegletét, gyakran nosztalgiázott arra, siratta a szanált városrészt, az eltűnt kis üzleteket, a gyárakat, a hagyományos életformát. A szintúgy óbudai családból származó, elkötelezett lokálpatrióta-numizmatikus gyűjtővel, Birkl Lászlóval (1928–1999) ezért is talált könnyen témát, hangot: hajdanvolt egyesületek, oktatási intézmények, egyházi körök kerültek ilyenkor szóba, Birkl 1848-as gyűjteményével is Feri bácsi révén találkoztam először. Hajdani alma materében, a Kiskorona utca 10. szám alatti polgári fiúiskolában, 1927-ben alakult meg az Óbudai Árpád Múzeum Palóczi Edgár tanár, polonista, a Hadimúzeum úgynevezett levelező munkatársa szervezésében – tudtam meg egy ilyen alkalommal; sajnos ez a gyűjtemény 1945-ben elpusztult. Csak 1973-ban, Pest, Buda és Óbuda egyesítésének 100. évfordulóján alakult meg a jogutód, az Óbudai Helytörténeti Gyűjtemény, amelynek Feri bácsi rendszeres, lelkes látogatója és adatközlője volt.

Utoljára a millecentenáriumi évforduló jegyében megrendezett, *Huszárok – egy könnyűlovas csapatnem évszázadai* időszaki kiállítás megnyitóján, 1996. június 27-én találkoztunk vele, akkor, amikor a Hadimúzeum Alapítványra való felajánlást is megtettük. Boldogan beszélgetett, a fogadáson rosszul lett, mentő vitte el. 1996. július 18-án, 86 évesen hunyt el, az óbudai temetőben helyeztük örök nyugalomba.

Nyugdíjas volt, amikor hozzánk került; sosem tagadta, hogy nehéz körülmények között gyerekeskedett, választott pályát, inaskodott. Családi életében hűséges és kitartó volt, de nem szerencsés. Az országot járva magánemberként nagyon sok aprósággal lepte meg a múzeumot, tárgyakkal, iratokkal. Természetesen saját iratait is intézményünknek, gyűjteményünknek ajándékozta. Amiben tudott, segített, az elvártnál lényegesen többet tett, bár csak egy kicsike láncszem volt a Hadtörténeti Múzeum gépezetében. Ezért is tartom fontosnak, hogy emlékezete fennmaradjon. Számon tartotta az elhunyt kollégákat, igyekezett belénk nevelni az elmúló-félben levő nemzedékek tiszteletét. Ő maga rendszeresen kijárt a temetésekre, nem egyszer, nem kétszer láttuk utána végtelenül szomorúnak, elkeseredettnek: *„vajon rám ki fog emlékezni?"* – Feri bácsi, emlékszünk rád, választott családod, a Hadtörténeti Múzeum famíliája megőriz téged az emlékezetében.

'A Magic Circle Binds Me like a Chain' – The Career of Ferenc Bognár

Ferenc Bognár (1910–1996) was a retired staff member of the Military History Museum. From 1964 onwards, he served as head of the newly-created Military Technology Park; subsequently, from 1973 until 1989, he was head of exhibitions in the Department for Exhibitions and Public Enlightenment, likewise newly created. After a childhood marked by struggle and poverty, Ferenc Bognár found a career that offered him a steady living: he joined the Royal Hungarian Defence Forces as a regular soldier, becoming an NCO and a highly trained armourer. With his unit, he participated in the recovery of Sub-Carpathian Ruthenia and northern Transylvania, in 1939 and 1940 respectively; he went on to play a part, as a tank soldier, in the battles at the River Don and in the 'great withdrawal' that followed them. He was an instructor in ordnance matters; later on, having become separated from his unit, he lived through the siege of Budapest, in 1944–1945. When in the postwar

period the new army was formed, he became a commissioned officer and was employed as an instructor on account of his outstanding technical expertise. He was placed on the retired list in May 1957, after which he experienced subsistence difficulties on account of a modest pension and health issues. It was then that he joined the Military History Museum as a pensioner colleague. Ferenc Bognár's life and career can be known in some detail on the basis of material from the 1950s relating to him personally, namely curricula vitae compiled by him and reports written on him. From these there emerges an example of a typical 'socialist' career, although in actual fact the picture is strongly nuanced by information in other surviving materials, as well as by that stemming from personal recollections of him.

„Ich kann den Zauberkreis nicht überwinden…" – Der Lebenslauf von Ferenc Bognár

Ferenc Bognár (1910–1996) war ein Mitarbeiter in Ruhestand des Museums für Militärgeschichte, ab 1964 war er als Aufseher des soeben geschaffenen Militärtechnischen Parks, dann zwischen 1973 und 1989 als Museumsführer in der damals gegründeten Abteilung für Ausstellung und Öffentliche Bildung angestellt. „Onkel Feri" fand nach einer mühseligen und entbehrungsreichen Kindheit eine Laufbahn in der Königlich Ungarischen Armee, die einen sicheren Lebensunterhalt bot: er wurde Berufsunteroffizier, ein gründlich ausgebildeter Waffenmeister. Er nahm mit seiner Einheit an der Rückgliederung Transkarpatiens und Siebenbürgens teil, kämpfte bei den Panzereinheiten in den Gefechten an der Don, während dem „großen Rückzug" unterrichtete er im Artilleriedepot, und überlebte von seiner Einheit getrennt auch die Belagerung von Budapest. Nach der Formierung der neuen Armee wurde er Offizier, wegen seiner hervorragenden technischen Kenntnisse fand er Anstellung als Vortraggeber und Lehrer. Im Mai 1957 wurde er in den dienstlichen Ruhestand versetzt, aufgrund des geringen Bezugs und seiner Kränklichkeit hatte er mit ständigen Lebensunterhaltsschwierigkeiten zu kämpfen. So kam er als Mitarbeiter in Rente in unsere Institution. Seinen Lebenslauf kennen wir anhand der persönlichen Dokumente, den in den 1950er Jahren gefertigten Lebensläufen und Qualifikationen, aus denen sich vor unseren Augen eine typisch „sozialistische" Karriere entfalten könnte – in Wirklichkeit wird dieses Bild aber von anderen erhaltenen Äußerungen, persönlichen Rückerinnerungen stark nuanciert.

Sallay Gergely Pál

KÉT HAGYATÉK A HADTÖRTÉNETI MÚZEUMBAN

A Hadtörténeti Múzeum gyűjteményeinek 2022. évi gyarapodásai közül két hagyatékról – elsősorban személyes hátterük miatt – külön is beszámolunk. Vitéz Tersztyánszky Ödön (1890–1929) ezredes, olimpiai bajnok kardvívó hagyatékát fia, dr. Tersztyánszky Ödön (1929–2022) volt alkotmánybíró hagyományozta az intézményre. Dr. Tersztyánszky Ödönnel és családjával a Hadtörténeti Múzeumnak évtizedes kapcsolata volt, az olimpiai bajnok relikviáit többek között a 2012-ben megrendezett, *„Dobogósok mundérban" Éremszerző magyar katonák az újkori olimpiai játékokon* című kiállításra[1] is kölcsönözték. A kiemelkedő katonasportoló pályafutásának emlékei közül múzeumunk őrzi tovább az utókor számára többek között a vívóbajnok olimpiai érmeit, diplomáit és más rekvizitumait, továbbá vívófelszerelésének egyes elemeit.

A 2021-ben elhunyt John Keir brit állampolgár szintén múzeumunkra gondolt végrendelete elkészítésekor, amikor ránk hagyta militáriagyűjteményének egy részét. Jack (ahogy barátai és ismerősei hívták) visszatérő és lelkes látogatónkként nem csak jó hírünket vitte a világban hosszú éveken keresztül, de intézményünket többször is segítette önkéntes munkájával (elsősorban angol nyelvű szakmai fordítások lektorálásával). Végakaratának köszönhetően a múzeumi gyűjtemény több mint félszáz külföldi kitüntetéssel és jelvénnyel, valamint két emléktárggyal gyarapodott.

Ahogy mindkét hagyományozóra kegyelettel emlékezünk, úgy az általuk a Hadtörténeti Múzeumra hagyott relikviákat is nagy becsben őrizzük.

Vitéz Tersztyánszky Ödön ezredes, olimpiai bajnok kardvívó hagyatéka[2]

Tersztyánszky Ödön[3] a Magyar Athletikai Club versenyzőjeként az 1924-es párizsi olimpiai játékokon a második helyezett kardcsapat és a bronzérmes tőrcsapat tagja volt, majd 1928-ban egyéniben és csapatban is a kardvívás olimpiai bajnoka lett,

1 *„Dobogósok mundérban." Éremszerző magyar katonák az újkori olimpiai játékokon*. Időszaki kiállítás. Rendezte: *Sallay Gergely Pál*. Hadtörténeti Múzeum, 2012. április 24.–szeptember 30.

2 A hagyaték múzeumi gyarapodási száma: 51/2022.

3 A katonai pályafutására vonatkozó adatok forrása (ha külön hivatkozva nincs): HM HIM Hadtörténelmi Levéltár (HL) Katonai anyakönyvi lapok 10113. Életrajzát szintén közli: *Győr Béla – Klész László:* Katonaolimpikonok. Magyar hivatásos katonai sportolók a modernkori olimpiai játékokon.

illetve tagja volt az ötödik helyen végzett tőrcsapatnak. A két fegyvernemben összesen 14 magyar bajnoki címet mondhatott magáénak. Nem csak kiváló vívó, de igen jó tornász, kerékpáros, úszó és birkózó is volt.

Tersztyánszky Ödön Csákváron született, 1890. március 6-án. 1908-ban végezte el a magyar királyi pécsi honvéd hadapródiskolát, ahol augusztus 18-án avatták hadapród tiszthelyettessé. A magyar királyi debreceni 3. honvéd gyalogezredhez került, ahol 1912-ben, immár hadnagyként, géppuskás osztagparancsnok lett. 1912-ben elvégezte a császári és királyi bécsújhelyi vívó tanfolyamot. 1913-as minősítési lapján „különös ismeretei és ügyességei" sorában szerepel az *„automobil–vezetés, korcsolyázás, vizisport, football, tenisz, athletika*".

Az első világháború kezdetén főhadnagyi rendfokozatban, a magyar királyi székesfehérvári 17. honvéd gyalogezred századparancsokaként az orosz harctéren szolgált, ahol 1914. szeptember 8-án megsebesült.[4] Sebesültként a Ludovika Akadémián volt géppuskás kiképző, utána géppuskás osztagparancsnok lett. 1915 februárjától ismét az orosz harctéren teljesített szolgálatot század-, majd zászlóaljparancsnokként, de harctéri szolgálatát többször is kórházi kezelés szakította meg. 1916 júniusában orosz hadifogságba esett, ahonnan 1918 májusában kalandos úton szökött haza és a háború utolsó hónapjaiban már az olasz hadszíntéren harcolt. Az ellenség előtt tanúsított vitézségéért és katonáinak eredményes vezetéséért soron kívül léptették elő századossá 1915. március 26-án, és hadikitüntetésekben is részesült. 1915. májusban ugyanazért a haditettéért kapta meg az Osztrák Császári Vaskorona Rend III. osztályát hadidíszítménnyel, amelyért soron kívüli előléptetését is. A kitüntetési felterjesztés szerint 1915. március 24-éről 25-ére virradó éjszaka, amikor 12 orosz század megtámadta a magyar királyi 3. honvéd gyalogezred jobb szárnyát, Tersztyánszky századával és az ezredtartalék bevetésével, véres harcban visszavetette a nyolc hullámban, három órán keresztül támadó ellenséget. A támadás során 400 orosz vesztette életét és 120-an estek fogságba. A saját veszteség egy halott, hat sebesült és 14 eltűnt volt.[5]

Tersztyánszky százados 1918. novembertől a Hadügy-, majd Honvédelmi Minisztériumban volt fogalmazó, majd vezérkari szolgálatot teljesített. 1921. szeptember és 1923. szeptember között elvégezte a Ludovika Akadémia tiszti továbbképző tanfolyamát (a trianoni békeszerződést követő rejtés idején vezérkari iskola, a későbbi magyar királyi honvéd Hadiakadémia), majd 1924-ben vezérkari törzstiszti vizsgát tett. 1923 szeptemberétől a magyar királyi 2. honvéd gyalogezred zászlóaljparancsnok-helyettese, majd zászlóaljparancsnoka volt. 1924. márciustól ismét vezérkari szolgálatot teljesített, előbb a magyar királyi debreceni 6. vegyesdandár-parancsnokságon, majd a budapesti szabályzatismertető tanfolyam (szintén a rejtett Hadiakadémia), később a magyar királyi budapesti honvéd közigazgatási

Budapest, 2012. 80–81. o.; *Syposs Zoltán:* Villanó pengék. Arcok, riportok vívósportunk történetéből. Budapest, 1975. 34–41. o.

4 A róla írt életrajzi összefoglalókban visszatérő elem, hogy jobb karja a harctéren (vagy a hadifogságból történő szökése során) megsérült, ezért a háború után tanult meg bal kézzel vívni, és jelentős sikereit már így érte el. Hivatalos katonai dokumentumai szerint azonban az első világháborúban bal karja, illetve válla sérült meg.

5 HL Első világháborús tiszti kitüntetési javaslatok 28461.

Tersztyánszky Ödön százados 1915-ben, mellén az Osztrák Császári Vaskorona Rend III. osztálya hadidíszítménnyel (HM HIM Fotóarchívum leltári szám: ltszn.24.224)

tanfolyam tanára volt. 1928. novemberben a magyar királyi 1. honvéd gyalogezred parancsnokhelyettesévé nevezték ki. Időközben 1922. szeptember 1-jétől altanácsnoki (a rejtés során őrnagyinak megfelelő), majd 1927. november 1-jétől alezredesi rendfokozatot viselt.

A sport és a katonai kiképzés terén szerzett érdemeiért az 1920-as években is részesült elismerésben. 1927-ben a Magyar Koronás Bronzérmet kapta meg *„a magyar sport művelése és fejlesztése terén odaadó lelkesedéssel kifejtett országos érdekű, kiválóan eredményes és hasznos tevékenységéért"*, majd 1928-ban a kormányzó a Magyar Érdemkereszt III. osztályával tüntette ki *„a vivósport terén elért rendkívül kimagasló teljesítményért, melynek elismeréseként a IX. olimpiászon a kardvívás világbajnoka lett, továbbá a magyar királyi honvédség kiképzése körül teljesitett, az átlagon messze felülemelkedő, kiválóan eredményes és igen hasznos szolgálataiért"*.[6]

Katonai és sportpályafutása csúcsán, 1929. június 13-án, Solymáron motorkerékpár-balesetet szenvedett, amelynek következtében június 21-én elhunyt. 1929. október 16-án, június 20-i ranggal Horthy Miklós kormányzó ezredessé nevezte ki

6 HL I. 41. Legfelsőbb elhatározások 1928. 514 titk. / K. I. – 1928.

Az 1928-as amszterdami nyári olimpia aranyérme és az 1924-es párizsi nyári olimpia ezüstérme Tersztyánszky Ödön hagyatékából (HM HIM Numizmatikai Gyűjtemény)

„az 1928. évi olympiai kardvivás világbajnokát, a magyar nemzet büszkeségét, soha el nem hervadó érdemei elismeréséül".[7] Szülővárosában, Csákváron sportközpont, Solymáron utca viseli a nevét.

A Hadtörténeti Múzeumba került hagyaték egyszerre képviseli katonai és sportolói pályafutását. A Keszi Horváth Ödön által 1928-ban készített bronz mellszobor vitéz Tersztyánszky Ödönt alezredesként, egyenruhában, kitüntetéseivel ábrázolja, utóbbiak közül pedig eredeti formában is a gyűjteménybe került a Károly Csapatkereszt, a Sebesültek Érme (szalagján egy sávval) és a Katonai Jubileumi Kereszt. Olimpiai szereplését és sikereit több tárgy és dokumentum is tükrözi, többek között 1928-as olimpiai aranyérme és a kard egyéni számában elért I. helyezés diplomája; 1924-es olimpiai ezüstérme és a II. helyezett kard-, illetve a III. helyezett tőrcsapat tagjaként részére kiállított oklevél; a vívódresszen viselt magyar textilcímer és karszalag; valamint egy ezüst babérkoszorú, amelyet vitéz Tersztyánszky Ödön alezredes 1928 augusztusában olimpiai győzelméért kapott a Magyar Királyi Honvédségtől. Különleges tárgyi emlék az olimpiai bajnok fehér vívódressze (plasztron és nadrág), két vívókardja, nemkülönben azok a koszorúszalagok, amelyeket özvegye tett el emlékként Tersztyánszky Ödön temetése után.

Érdekességként megemlíthető, hogy múzeumunk már korábban is gyarapodott Tersztyánszky ezredes egyes relikviáival, amikor halála után egy évvel előbb volt alakulata, majd özvegye is átadta néhány személyes (egyenruházati és felszerelési) tárgyát a gyűjteménynek.[8] Az Egyenruha- és Felszerelés Gyűjtemény fehér tiszti sapkáját és tiszti társasági sapkáját őrzi.[9]

7 HL I. 41. Legfelsőbb elhatározások 1929. 468 titk. / K. I. – 1929.

8 A magyar királyi 1. honvéd gyalogezred részéről Egry Géza őrnagy adott át egyenruházati cikkeket (eredeti nyilvántartási számaik: 36152, 36153, 36154). Az özvegy által átadott tárgyakat Tersztyánszky Ödön *„szolgálata buzgó teljesítése közben ért halálos szerencsétlenségekor viselte"* (eredeti nyilvántartási számaik: 37035, 37036, 37037, 37038).

9 A két fejfedőt és azok fényképét közli: *Bálint Ferenc:* Perszonáliák – személyhez köthető műtárgyak a Hadtörténeti Múzeum Egyenruha- és Felszerelés Gyűjteményében. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 14. Szerk. *Závodi Szilvia*. Budapest, 2014. 251–262. o., 257. o. Leltári számuk: 2905/Ru, 2948/Ru.

Ezüst babérkoszorú a Magyar Királyi Honvédségtől vitéz Tersztyánszky Ödön alezredes olimpiai győzelme emlékére, 1928 (HM HIM Tárgyi Emlékanyag Gyűjtemény)

John Keir hagyatéka[10]

John Keir militáriagyűjteményéből a nem magyar vagy osztrák–magyar vonatkozású (tehát magyar szempontból „külföldi") kitüntetéseket és jelvényeket hagyta múzeumunkra. A skót gyűjtő és kutató által intézményünkre hagyományozott 58 darab kitüntetés és jelvény között 14 darab brit, 17 darab olasz, négy-négy belga, német és spanyol, három román, továbbá egy-egy bolgár, finn, jordán és rodéziai tárgy található. Ezeken kívül két darab emléktárgy került a múzeumi gyűjteménybe: az angol Mária hercegnő 1914. karácsonyi jótékonysági akciójának fém ajándékdoboza, illetve egy Junkers Ju 86 bombázórepülőgép réz makettjével díszített magyar asztali fényképtartó a második világháború idejéből.

A kitüntetések közül elsőként említendő a hagyományozó néhai nagyapjának három, első világháborús vonatkozású brit kitüntetése: az 1914–1915 Csillag (*1914–15 Star,* 1918), a Brit Háborús Érem (*British War Medal,* 1919); és a Győzelmi Érem (*Victory Medal,* 1919). Mindhárom kitüntetésbe – a brit szokásoknak megfelelően – beütötték a kitüntetett szolgálati nyilvántartási számának, nevének, rendfokozatának és alakulatának rövidítését, amelyből kiderül, hogy John Keir közlegény az Argyll and Sutherland Highlanders gyalogezred katonájaként vett részt a Nagy Háborúban.

10 A hagyaték múzeumi gyarapodási száma: 38/2022.

John Keir közlegény (Argyll and Sutherland Highlanders) brit kitüntetései: 1914–1915 Csillag, Brit Háborús Érem, Győzelmi Érem (HM HIM Numizmatikai Gyűjtemény)

Szintén az első világháborúban harcolt annak a kétrészes brit miniatűr kitüntetéssornak a néhai tulajdonosa, amely a Brit Háborús Érem és a Győzelmi Érem kisebbített változataiból áll. A brit kitüntetések közül a viselési sorrendben elfoglalt előkelőbb helye okán kiemelendő a Birodalmi Szolgálati Érem *(Imperial Service Medal)* VI. György arcképével díszített, 1938–1948 közötti típusa, amely eredeti tokjában került a gyűjteménybe.

A többi külföldi kitüntetés között számarányuk szerint az olasz elismerések dominálnak. A hivatalos kategóriát számos hadjárati és egyéb emlékérem képviseli, míg néhány nem hivatalos kiadvány is a gyűjtemény részét képezi. Előbbire néhány példa az Olasz–Török Háborús Emlékérem (*Medaglia commemorativa della guerra italo-turca,* 1912), a Líbiai Hadjárati Emlékérem (*Medaglia commemorativa della campagna di Libia,* 1913), a Győzelmi Emlékérem (*Medaglia commemorativa della vittoria,* 1920) és A Királyi Sírhely Díszőrségének Emlékérme (*Medaglia per la guardia d'onore alla tomba del Re,* 1920-as változat), utóbbira A 11. Hadsereg Emlékkeresztje (*Croce commemorativa dell'11ª Armata,* 1943).

A hagyaték további részéből érdekességként kiemelhető még a spanyol 1936–1939-es Hadjárati Érem (*Medalla de la Campaña 1936–1939,* 1937) frontharcosoknak adományozott változata (gyártói papírtokban), a román „Keresztes hadjárat a kommunizmus ellen" Emlékérem (*Medalia Cruciada împotriva comunismului,* 1942) vagy a finn Folytatólagos Háború Emlékérme (*Jatkosodan muistomitali,* 1957).

Olasz kitüntetések John Keir hagyatékából: Olasz–Török Háborús Emlékérem, Líbiai Hadjárati Emlékérem, Győzelmi Emlékérem, A Királyi Sírhely Díszőrségének Emlékérme (HM HIM Numizmatikai Gyűjtemény)

Two Bequeathals to the Military History Museum

From among the additions to the collections of the Military History Museum in 2022, two bequests are reported on separately in the pages of the Yearbook, on account of their personal nature first and foremost. Dr. Ödön Tersztyánszky (1929–2022), a former Constitutional Court justice, bequeathed to our institution material he had inherited from his father, Colonel Ödön Tersztyánszky (1890–1929), the Olympic sabre-fencing champion. The Military History Museum had decades-long links with Dr. Ödön Tersztyánszky and his family, borrowing from them personal effects of the Olympic champion for its exhibition, "Olympic Medallists Who Wore Uniform". Hungarian soldiers at modern Olympic Games'. Among the mementos of Colonel Tersztyánszky's outstanding career as a soldier-sportsman now kept by our institution for posterity are the medals won by him at the Paris and Amsterdam Olympics, his Olympic diplomas and other personal effects, and some items of his fencing equipment: a plastron, a pair of breeches, and two sabres.

John Keir, who died in 2021, was a British citizen who earlier on helped the Military History Museum on a voluntary basis, primarily by revising English translations. He likewise thought of us when drawing up his will, in which he left the Military History Museum part of his collection of militaria. In this way, our collection acquired more than fifty foreign decorations and insignia along with two keepsakes: a metal gift box produced for Princess Mary's Christmas Gift Fund of 1914 and a Hungarian tabletop photograph holder from the Second World War decorated with a model in copper of a Junkers Ju 86 bomber aircraft. Of the orders, decorations, and medals he bequeathed us, three medals from the time of the First World War awarded to Mr Keir's grandfather may be highlighted: a British 1914–1915 Star, a British War Medal (1914–1920), and a British Victory Medal.

Zwei Nachlässe im Museum für Militärgeschichte

Zwei Nachlässe, die im Jahr 2022 die Sammlungen des Museums für Militärgeschichte neben vielen anderen bereicherten, stellen wir – in erster Linie wegen ihres persönlichen Hintergrundes – auch auf den Seiten des Anzeigers vor. Der Nachlass von Oberst vitéz Ödön Tersztyánszky (1890–1929), Olympiasieger im Säbelfechten, wurde von seinem Sohn, Verfassungsrichter a. D. dr. Ödön Tersztyánszky (1929–2022) der Institution vermacht. Zwischen der Familie von dr. Ödön Tersztyánszky und dem Museum für Militärgeschichte bestanden jahrzehntelange Beziehungen, unter anderem verliehen sie die Reliquien des Olympiameisters für die 2012 eröffnete Ausstellung „In Montur auf der Siegertreppe – Medaillengewinnende ungarische Soldaten bei den neuzeitlichen Olympischen Spielen". Von den Andenken der Laufbahn des herausragenden Soldatensportlers verwahrt unser Museum unter anderem die olympischen Medaillen von Paris und Amsterdam, seine Diplome und andere Requisiten, sowie einzelne Elemente seiner Fechtausrüstung: seinen Plastron, seine Hose und zwei seiner Säbel.

Der 2021 verstorbene britische Staatsbürger John Keir, der unserer Institution früher des Öfteren mit seiner freiwilligen Arbeit half (in erster Linie mit dem Lektorieren von englischen Übersetzungen), dachte bei Anfertigung seines Testaments ebenfalls an das Museum, als er uns einen Teil seiner Militaria-Sammlung vermachte. So wurde die Museumssammlung durch mehr als fünfzig ausländischen Auszeichnungen und Abzeichen, sowie zwei Andenkenobjekten bereichert: die metallene Geschenkebüchse der Wohltätigkeitsaktion der britischen Herzogin Maria zu Weihnachten 1914, sowie ein ungarischer Fotoständer aus dem Zweiten Weltkrieg, dekoriert mit der kupfernen Makette eines Bomberflugzeuges Junker Ju 86. Von den Auszeichnungen sind drei britische vom einstigen Großvater des Vermachers mit Bezug zum Ersten Weltkrieg hervorzuheben: der britische 1914–15 Stern, die Britische Kriegsmedaille (1914–1920), und die britische Siegermedaille.

Kiss-Mikó Nikoletta

A SARS-CoV-2 okozta Covid19 múzeumokra gyakorolt hatása – különös tekintettel a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeumra

Bevezetés

A SARS-CoV-2[1] vírus okozta első megbetegedések 2019 decemberében jelentek meg Kínában.[2] A tömeges megbetegedések következtében kialakult járványt 2020. március 11-én az Egészségügyi Világszervezet (World Health Organization, továbbiakban: WHO) világjárvánnyá nyilvánította.[3] Magyarországon ugyanezen a napon járványügyi vészhelyzetet hirdetett a kormány,[4] amelyet 2020. június 18-án, a sikeresen stabilizált járványügyi helyzetre hivatkozva „járványügyi készültségre" módosítottak.[5] 2020. november 4-től azonban az új fertőzöttek megnövekedett száma miatt a magyar kormány ismét veszélyhelyzetet hirdetett ki.[6]

A koronavírus-járvány megfékezése érdekében világszerte korlátozásokat vezettek be, melyek nem csupán a gazdasági, hanem a társadalmi, valamint a kulturális életet is nagy mértékben befolyásolták.[7] A kulturális intézmények ugyanis 2020 márciusától kezdve sorra bezárták kapuikat a látogatók előtt.[8] A Múzeumok Nemzetközi Tanácsa (International Council of Museums, továbbiakban: ICOM) 2021. évi jelentése szerint a járvány kitörését követő hónapokban a világ múzeumainak 95%-a döntött úgy, hogy a Covid19 megfékezése érdekében bezár.[9] Az Egyesült Nemzetek Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezetének (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, továbbiakban: UNESCO) 2021-es jelentése némi eltérést mutat; ebben ugyanis az olvasható, hogy a pandémia első hulláma idején a világ 104 000 múzeumának 83%-a zárt be (átlagosan 150 napra).[10] Ez az eltérés egyrészt a vírushullám intenzitásával, másrészt az országok különböző

1 Súlyos akut légúti tünetegyüttest okozó koronavírus 2-es típusa. Vö. *Ari – Vásárhelyi – Kemenesi – Tóth – Jakab – Papp – Kintses* 2020. http://huncovgen.brc.hu (Megtekintés: 2022. május 22.)
2 *Wang – Horby – Hayden – Gao* 2020. 470. o.
3 WHO 2020. https://www.who.int/director-general/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing-on-covid-19---11-march-2020 (Megtekintés: 2022. május 22.)
4 *Koós – Kovács – Páger – Uzzoli* 2020. 124. o.
5 *Magyar Közlöny,* 2020. június 17. 144. sz. 3652. o.
6 *Gászné Bősz – Schultz* 2021. 128. o.
7 *Posgay – Regős – Horváth – Molnár* 2020. 32. o.
8 *Czeglédy – Jakabovics – Magyari – Szabó* 2021. 461. o.
9 *Gászné Bősz – Schultz* 2021. 126. o.
10 *Berényi* 2021. 171. o.

kormányzati intézkedéseivel magyarázható. Ázsiában és Latin-Amerikában például sokkal tovább tartottak zárva a múzeumok, mint európai vagy észak-amerikai társaik esetében.[11] A legtöbb közgyűjtemény, mely feltételezhetően bevételeik drámai csökkenése miatt a korai újranyitás mellett döntött, csak szigorú korlátozások mellett engedte be a látogatókat az épületeibe, például üvegfalakkal választották el pénztáraikat a beérkező emberektől vagy más helyszíneken az online fizetés rendszerét építették ki.[12]

A felmérések továbbá azt is kimutatták, hogy a múzeumok, felismerve társadalmi szerepüket, sokkal inkább nyitottabbá váltak a társadalmi kérdések iránt, s a krízishelyzetbe került lakosságot a saját eszközeikkel igyekeztek támogatni a digitális térben.[13] Ez azért is volt fontos, mivel a legtöbb intézmény számára az online térben való megjelenés maradt szinte az egyetlen lehetőség a látogatókkal történő kapcsolattartásra.[14]

Jelen tanulmány fő célja egy rövid áttekintést adni, hogy az európai, azon belül is a magyarországi múzeumok mellett a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeumra milyen hatással volt a Covid19, milyen változtatásokat vezetett be a múzeum vezetősége, milyen nehézségekkel kellett megküzdeniük az itt dolgozó történészeknek, muzeológusoknak, valamint, hogy a közgyűjtemények tekintetében milyen pozitív hatásokat eredményezett a pandémia.

Európai múzeumok a pandémia alatt

Az UNESCO kutatást végzett a Covid19 múzeumokra gyakorolt hatása kapcsán, melyből kiderült, hogy Európában és a Csendes-óceán térségében a koronavírus-járvány első hulláma alatt a muzeális intézmények 98%-a bezárt. Ez világviszonylatban a legmagasabb bezárási arány volt.[15] Bár Európában a legtöbb közgyűjtemény a nyári hónapokban ismét kinyitotta kapuit a látogatók előtt, az esetszámok újbóli növekedése miatt elrendelt korlátozások következtében 2020 október–novemberében kezdetét vette a vírus második hulláma, mely magával hozta a múzeumok újbóli bezárását is.[16]

A járvány gazdasági hatásai – pénzügyi tekintetben – a muzeális intézmények kapcsán óriásiak voltak. Ezek leginkább a magánmúzeumokat érintették, mivel azok főként a belépőjegyekből származó bevételből tartják fenn magukat. Az Európai Múzeumi Szervezetek Hálózata (The Network of European Museum Organisations, továbbiakban: NEMO) egyik 2020-as felmérése szerint az európai múzeumok 30%-a akár heti £1.000 kieséssel is számolhatott, míg 25%-nál ez a szám elérte a heti £5000-t is. (A nagy múzeumok esetében ez a veszteség elérhette

11 *Gászné Bősz – Schultz* 2021. 127. o.
12 *Antara – Sen* 2020. 55. o.
13 *Berényi* 2021. 171. o.
14 *Schlay – Arany-Nagy* 2021. 3. o.
15 *Antara – Sen* 2020. 55–56. o.
16 ICOM 2021. https://www.canva.com/design/DAEeKAyxvI0/view#11 (Megtekintés: 2022. május 22.)

a €100 000–600 000-t is.) A költségvetés szűkössége miatt továbbá ötből négy tervezett projektet le kellett állítaniuk,[17] melyek leginkább a tervezett nemzetközi kiállításokat érintették,[18] s a megkérdezett intézmények 31%-ban kényszerültek létszámleépítésre is.[19]

A bezárások miatt a közgyűjteményi dolgozók többsége otthoni munkavégzésre állt át. Az ICOM jelentése alapján a muzeális intézmények 84%-ában az alkalmazottak teljes mértékben „home office-ban" teljesítették feladataikat. Bár a határozatlan idejű munkaszerződéssel rendelkező munkavállalók állása a legtöbb esetben biztosított maradt, az alkalmilag, eseti megbízással vagy szabadúszóként alkalmazott dolgozók egy része lecserélődött. E jelentésben olvasható az is, hogy a határozott idejű szerződéssel dolgozók 6%-ánál nem került sor hosszabbításra, vagy idő előtt megszűntették a munkaviszonyt a járvány miatt.[20]

A korábban említett UNESCO, illetve NEMO által 2020-ban végzett kutatások egyaránt felhívják a figyelmet arra, hogy az európai közgyűjtemények – lehetőségeikhez mérten – igyekeztek átcsoportosítani a költségvetésüket,[21] s a korábbinál sokkal nagyobb mértékben kezdték el használni a digitális technológiát.[22] A NEMO jelentéséből megtudhatjuk, hogy az európai múzeumok közel 80%-a erősítette meg webes jelenlétét.[23] A vizsgált digitális szolgáltatások az „online elérhető gyűjtemények és kiállítások", a „közösségi médiás aktivitás", a „livestreaming események", az „online oktatási programok", a „podcastek", és a „hírlevelek" voltak. Ezek minden területén átlagosan 15%-kal növekedett meg a muzeális intézmények aktivitása a pandémiát megelőző időszakhoz képest.[24] A kutatás részeként kérdőívet töltettek ki az intézményekkel, mely rámutatott, hogy az múzeumok 70%-a fokozta megjelenését a közösségi médiában. A válaszadók 80%-a használta többet a Facebookot a járvány alatt, míg 20%-uk a Facebook mellett az Instagramon is növelte jelenlétét.[25] Az európai intézmények rendszeresen rendeztek ezeken a social media weboldalakon – a Twitterrel kiegészítve – kiállításokat, konferenciákat. Néhány esetben megjelentek olyan interaktív reprezentációs formák is, mint a kvízek, az online színezők és játékok, s az oktatóprogramok, melyekkel a muzeális intézmények igyekeztek áthidalni a Covid19 bezártság okozta negatív hatásait. Az olasz Gallery of Modern and Contemporary Art (továbbiakban: GAMeC) továbbá internetes rádióműsort, a zágrábi Képzőművészeti Múzeum (Museum of Arts and Crafts, továbbiakban: MUO) pedig online kezdeményezéseket is indított annak érdekében, hogy megpróbálják csökkenteni a karantén okozta nehézségeket.[26] A párizsi Louvre

17 *Antara – Sen* 2020. 56. o.
18 *Gászné Bősz – Schultz* 2021. 127. o.
19 *Schultz – Somodi-Tóth* 2021. 81. o.
20 *Antara – Sen* 2020. 57. o.
21 *Berényi* 2021. 172. o.
22 *Choi – Kim* 2021. 150. o.
23 *Berényi* 2021. 172. o.
24 *Ruttkay – Bényei* 2021. 98. o.
25 *Berényi* 2021. 172. o.
26 *Antara – Sen* 2020. 56. o.

ugyanezen okból 2021 áprilisában indult vadonatúj weboldalán gyűjteményének 75%-át tette online ingyenesen elérhetővé.[27]

Néhány európai múzeum a világjárvány kitörését követő hónapokban, korlátozott keretek között megnyitotta kapuit a látogatók előtt: a római Galleria Borghese például idősávok bevezetésével oldotta meg a látogatói csoportok beengedését, 80 főben maximálva a csoportokat. Ezen felül a legtöbb közgyűjteménybe sem léphetett be a közönség orrot és szájat eltakaró maszkok viselése nélkül, illetve minden esetben be kellett tartani az adott országban aktuálisan érvényes járványügyi előírásokat is. Előfordult továbbá néhány múzeum – mint például a firenzei dóm –, ahol olyan biztonsági rendszereket építettek be, melyek fényvillanásokkal vagy hanggal jelezték, ha két látogató túl közel került egymáshoz.[28]

A Covid19 hatása a magyarországi múzeumokra

Magyarországon a 2020. március 11-én kihirdetett járványügyi veszélyhelyzet a muzeális intézmények teljes körű zárvatartásáról, s a rendezvények látogatásának tilalmáról rendelkezett.[29] Így tehát Európához hasonlóan hazánkban is különféle korlátozások léptek életbe, amelyek leginkább az otthon maradásról és a személyes találkozások csökkentéséről szóltak.[30] Éppen ezért 2020-ra a közgyűjtemények látogatóinak száma – egyrészt a zárvatartás, másrészt a nemzetközi utazások számának drasztikus csökkenése miatt – országosan 62%-kal esett vissza.[31] Mivel a világ legtöbb intézményével párhuzamosan a magyar múzeumok jelentős része is rendelkezett már tapasztalattal a digitális térben, a vészhelyzet kihirdetésekor szinte azonnal olyan alkalmazható megoldások születtek, amelyek több szempontból is meg tudták erősíteni a közgyűjtemények társadalmi beágyazottságát. Ilyenek voltak például az online előadások és játékok, a virtuális tárlatvezetések, valamint az online múzeumpedagógiai foglalkozások.[32]

A már említett, az ICOM, a NEMO és az UNESCO által végzett kutatások mellett készültek olyan felmérések is, amelyek vizsgálatuk középpontjába a hazai múzeumokat helyezték.[33] A Magyar Országos Közjegyzői Kamara (továbbiakban: MOKK) egyik 2020-as elemzése szerint például a magyarországi muzeális intézmények esetében is a közösségi médiában – Facebook, Instagram – növekedett meg leginkább az aktivitásuk.[34] Ezek az intézmények azonban a látogatókkal való rendszeres kapcsolattartás mellett az online oktatást is igyekeztek segíteni.[35] A magyar

27 *Gászné Bősz – Schultz* 2021. 127. o.
28 *Antara – Sen* 2020. 56–57. o.
29 *Gászné Bősz – Schultz* 2021. 128. o.
30 *Magyar Közlöny,* 2020. március 16. 45. sz.
31 *Schultz – Somodi-Tóth* 2021. 90. o.
32 *Berényi* 2021. 165., 174. o.
33 *Ruttkay – Bényei* 2021. 99. o.
34 *Berényi* 2021. 172. o.
35 *Ruttkay – Bényei* 2021. 99. o.

múzeumok 56%-a fejlesztett ugyanis digitális tanulást segítő tartalmakat: videókat, játékokat, illetve segédanyagokat.[36]

Nem elhanyagolható tény azonban az sem, hogy kezdetben az egyik legfontosabb szerepük e közgyűjteményeknek a magány és a bezártság érzésének enyhítése volt. Hosszabb távon ez azonban felhívta az intézmények figyelmét a részvételiség és a digitalizáció jelentőségére. Az elhúzódó kijárási korlátozás pedig rendszeressé tette az online programszolgáltatásokat és nagy mértékben átalakította a szervezeti gondolkodást a digitalizációval kapcsolatban.[37] A Covid19 tehát rákényszerítette a múzeumokat, hogy a már korábban elkezdett online folyamatokat megerősítsék.[38] A legtöbb magyarországi közgyűjtemény ugyanis már a járvány előtt is jelen volt az interneten: rendelkeztek legalább egy honlappal, Facebook- vagy Instagramoldallal, továbbá számos intézménynek volt már virtuális kiállítása is.[39] A világjárvány következtében pedig – közel egy év alatt – sikerült számottevően megnövelni virtuális követőbázisukat.[40]

Berényi Mariann 2021 januárjában kutatást végzett a múzeumok pandémia alatt készített online tartalmaival kapcsolatban. Ebben kimutatta, hogy a hazai digitális múzeumi kereslet a közösségi médiában a koronavírus-járvány hatására jelentősen megnőtt: 61%-ról 73%-ra. A látogatók 58%-a Facebookon, míg 25%-a az Instagramon követte a muzeális intézmények eseményeit. Utóbbin azonban – összehasonlítva a vírus előtti időszakkal – sokkal nagyobb volt a növekedés üteme (4%), mint a Facebookon. Az érdeklődés leginkább az online tárlatvezetések (56%-kal), kiállítások (több mint 20%-kal) és túrák (12%-kal) iránt erősödött meg. Bár a digitális jelenlét valamennyire csökkenteni tudta a lakóhely szerinti „kulturális lejtő" fokát Magyarországon, azonban meg kell jegyeznünk, hogy továbbra is leginkább a Budapesten, illetve a megyeszékhelyeken élők keresték fel virtuálisan a múzeumokat.[41] Berényi hiánypótló, járvány alatti magyarországi online múzeumlátogatást vizsgáló felmérésében megkérdezte azokat az embereket, akik a pandémia alatt felkeresték valamelyik közgyűjtemény web- vagy közösségi médiában elérhető oldalát, hogy a virtuális élmények motiválják-e őket az újranyitás utáni látogatásra. A kutatásban résztvevők közel fele (46%) pozitív választ adott erre a kérdésre. Kijelenthetjük tehát, hogy a kényszerű zárvatartás az online térben megjelenő új lehetőségek kiaknázása mellett ösztönzőleg hatott az újranyitás után a valós terű élmény átélésére is.[42]

Egy online megtekinthető kiállítás létrehozása azonban nem csupán a színvonalas tartalom összeállításából áll. Ennek a megvalósítása ugyanis jelentősen eltér a hagyományos kiállítóterekben megszokott munkáktól, hiszen elsődlegesen informatikai szakképzettségre van hozzá szükség. Amennyiben az adott intézmények nem rendelkeznek a számítástechnikában jártas kollégával, lehetőség van

36 *Gászné Bősz – Schultz* 2021. 128. o.
37 *Ruttkay – Bényei* 2021. 99. o.
38 *Vincze – Kempf* 2021. 70. o.
39 *Schlay – Arany-Nagy* 2021. 3. o.
40 *Ruttkay – Bényei* 2021. 99. o.
41 *Gászné Bősz – Schultz* 2021. 128–129. o.
42 *Schultz – Somodi-Tóth* 2021. 79., 82. o.

együttműködésekre, vagy néhány órás utánajárás után az interneten is lehet találni olyan webes szoftvereket, ahol a témában laikusok is el tudják sajátítani ezeket az ismereteket.[43]

A digitális tárlatok, múzeumok működését nagy mértékben megkönnyíti, hogy egyáltalán nem kell a térbeli és az időbeli akadályokkal számolni, emellett jóval költséghatékonyabbak is. Sok intézményben motiváció és érdeklődés alapján lehet kiválasztani, hogy mit szeretnénk megnézni, s nem utolsó sorban az egyéni tanulási és szórakozási igényeknek is teret engednek ezek a kiállítások. A virtuális térben új tanulási formák kipróbálására is lehetőség nyílik, a változatos módszerek élményszerűvé, egyúttal élvezetessé teszik a tanulást.[44] Az online elérhető tárlatok ráadásul nem csupán a vizualitásra épülnek, sok esetben különféle hanganyagok is elhelyezésre kerültek bennük, mellyel még inkább fokozni tudják az élményt.[45]

A muzeális intézmények újranyitása után egyre inkább számolnunk kell a jövőben is a virtuális múzeum koncepciójával; ami ezentúl egyszerre jelenti majd a múzeum kiállítóterében, a valóságban megtapasztaltakat, illetve az online térben folyamatosan, aktívan jelen lévő intézményeket. A koronavírus-járvány után így szinte magától értetődővé válik a digitális tartalmak jelenléte a múzeumi világban.[46]

A HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum válasza a koronavírus-járványra

A budapesti HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, a többi magyarországi múzeumhoz hasonlóan 2020. március 12-én, határozatlan időre bezárta kapuit a látogatók előtt.[47] Ez különösen negatívan érintette a múzeumot, mivel ez az időszak az intézmény életében kiemelten fontos eseménynek számít: minden év március 15-én rendezik meg ugyanis a *Forradalmi Forgatag* elnevezésű rendezvényt, mely az 1848–49-es forradalom és szabadságharc hőseinek állít emléket. Az immár tizedik alkalommal megrendezésre kerülő esemény a bezárás miatt előbb elhalasztásra, az elhúzódó járványhelyzet miatt pedig végül lemondásra került.[48] 2021-ben, a koronavírus-járvány második hulláma alatt ez a rendezvény ismét elmaradt. Nem ez volt azonban az egyetlen program, mely az egyre növekvő megbetegedések száma miatt nem került megrendezésre. A kialakult járványügyi helyzetre való tekintettel a 2020. szeptember 11-ére meghirdetett *VIII. Hadtörténész Söreset* is egy későbbi időpontra kellett elhalasztania a szervezőknek.[49]

A Hadtörténeti Múzeum dolgozói azonban megpróbálták ezt az időszakot is a lehető legjobban kihasználni. A többi hazai intézményhez hasonlóan, a koronaví-

43 *Schlay – Arany-Nagy* 2021. 3., 14–16. o.
44 *Vincze – Kempf* 2021. 69. o.
45 *Schlay – Arany-Nagy* 2021. 8. o.
46 *Ruttkay – Bényei* 2021. 99. o.
47 *Magyar Közlöny,* 2020. március 16. 45. sz.; HM HIM 2020a. https://militaria.hu/hirek/rendkivuli-zarvatartas. (Megtekintés: 2022. május 22.)
48 HM HIM 2020b. https://militaria.hu/hirek/forradalmi-forgatag-rendezveny-elhalasztasa. (Megtekintés: 2022. május 22.)
49 HM HIM 2020c. https://militaria.hu/hirek/elmarad-a-hadtortenesz-sorest. (Megtekintés: 2022. május 22.)

rus mindkét hulláma miatti korlátozások alatt igyekeztek kivenni a részüket a bezártság okozta szorongás feloldásából.[50] Honlapjukon ezért minden jelentősebb ünnep – húsvét, mikulás, karácsony, március 15. – alkalmával különféle letölthető színezőket, otthon is könnyedén elkészíthető kézműves anyagokat tettek elérhetővé, mely kicsiknek és nagyoknak egyaránt segíthetett a stressz kezelésében.[51] Emellett a múzeum csatlakozott azon közgyűjteményekhez, amelyek megpróbálták segíteni a bezártság miatt digitális oktatásra áttérő iskolák munkáját.[52] A múzeum munkatársai *DIGITÁLIS HADTÖRTÉNELEM – Hadtörténeti Oktatási Csomagok Iskolák számára* címmel indítottak egy új rovatot az intézmény honlapján, ahol kisebb-nagyobb egységekre bontva mutatták be Magyarország hadtörténetét a honfoglalás korától egészen a rendszerváltozás időszakáig. Megtalálhatóak voltak itt továbbá más írások is, melyek magyarországi várak, illetve erődítések történetét vagy éppen a Zrínyi Miklós-emlékévhez kapcsolódó történéseket mesélték el.[53]

A pandémia második hulláma alatt honlapjukon elérhetővé vált továbbá két kiállításuk, az állandó *Magyarország a Nagy háborúban, 1914–1918* és az időszaki *Plakátok az utcákon, 1918–1921* virtuális változata, mely 360°-os sétában igyekszik a közönségnek azt az élményt nyújtani, mintha személyesen látogattak volna el a múzeumba. Az első világháborúval foglalkozó kiállításban nem csupán a termek bejárására van lehetőség, hanem a tárlat különböző pontjain elhelyezett információs paneleknek köszönhetően egy-egy érdekesebb műtárgyat közelebbről is megvizsgálhatunk.[54]

A Covid19 nagy mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a 2012-ben megkezdett, a magyar honosságú katonák veszteségi adatait tartalmazó, a *Magyar Katona Áldozatvállalása* elnevezésű adatbázis elkészülhessen. A projektben a Hadtörténeti Intézet és Múzeum számos dolgozója éveken keresztül tevékenyen vett részt, az intézmény bezárása azonban lehetővé tette, hogy e hatalmas adatmennyiséget feldolgozó folyamatba még több munkatársat be tudjanak vonni. Így végül 2020 őszén elérhetővé vált az első világháborúban hősi halált halt, megsebesült vagy hadifogságba esett katonák adatbázisa a katonahoseink.militaria.hu weboldalon. Érdemes megjegyezni, hogy a honlapot most is folyamatosan frissítik, bővítik az intézmény történészei, így mára már nem csupán az első, de a második világháborúban részt vett magyar katonák sorsára is rá tudunk keresni ezen a weboldalon. A projekt ezzel azonban közel sem ért véget: távlati célok között szerepel ugyanis, hogy az adatbázist nemcsak az 1848–1849-es forradalom és szabadságharcban részt vett, de a Néphadsereg korszakától egészen napjainkig besorozott katonák adataival is kiegészítik.[55]

50 *Berényi* 2021. 172. o.; *Vincze – Kempf* 2021. 70. o.

51 HM HIM 2020d. https://militaria.hu/hirek/szinezok; https://militaria.hu/hirek/mikulasos-szinezok; https://militaria.hu/hirek/unnepi-keszulodes; https://militaria.hu/hirek/marcius-15 (Megtekintés: 2022. május 22.)

52 *Ruttkay – Bényei* 2021. 99. o.

53 HM HIM 2020e. https://militaria.hu/digitalis-hadtortenelem-hadtorteneti-oktatasi-csomagok-iskolak-szamara (Megtekintés: 2022. május 23.)

54 HM HIM 2020f. https://militaria.hu/mo_a_nagy_haboruban_virtualis_seta/index.html; https://militaria.hu/plakatok_az_utcakon_virtualis_seta/index.html (Megtekintés: 2022. május 23.)

55 HM HIM 2020g. https://militaria.hu/hirek/mar-elerheto-az-i-vh-magyar-katonahoseinek-adatbazisa (Megtekintés: 2022. május 23.)

Ezek mellett több online eseményre is sor került a pandémia alatt, melyben a Hadtörténeti Múzeum is aktívan részt vett. 2020. november 27–28. között került megrendezésre a *Kutatók Éjszakája* elnevezésű rendezvénysorozat következő állomása, melyet a Covid19 miatt ebben az évben rendhagyó módon virtuális formában tudtak megvalósítani a szervezők. A Hadtörténeti Intézet és Múzeum munkatársai, az előző évekhez hasonlóan csatlakoztak ehhez az eseményhez, melynek előadásai az intézmény honlapja mellett YouTube csatornáján is megtekinthetőek.[56] A másik nagyszabású projekt a 2021. február 22-én megrendezett *Háború, régészet és kulturális örökségvédelem* című konferencia volt, melyet a szervezők ebben az évben digitális formában valósítottak meg. E konferenciasorozat így immár a negyedik alkalommal került megrendezésre, melynek célja, hogy a hazai hadtörténeti régészeti kutatások eredményeinek bemutatásához állandó platformot biztosítson.[57]

Mindemellett a Hadtörténeti Múzeum is nagy figyelmet fordított a közösségi média felületeire, ahol sokkal közelebbi kapcsolatot tudott kiépíteni a hadtörténelem iránt érdeklődőkkel. Rendszeresen osztottak meg ezeken a felületeken – Facebook és Instagram – többek között tematikus írásokat, könyvbemutatókat, interjúkat, történelmi fényképeket és hadtörténelemmel kapcsolatos híreket. Új videósorozatot is indítottak, melyben a múzeumban dolgozó muzeológusok, gyűjteményvezetők mutattak be egy-egy érdekesebb műtárgyat, háborús eszközt. A koronavírus második hulláma alatt, *Fokozott hanghatás* címmel pedig a honvédelem.hu-val közös podcast csatornát is indítottak, ahol a történelemmel kapcsolatos filmek, híres emberek, sorozatok és sorsfordító események mellett könyvekről, háborúkról és csatákról, harckocsikról és a szellemi honvédelemről is beszélgetnek a műsorvezetők meghívott vendégeikkel.[58]

A koronavírus-világjárvány a kiállításokra is nagy hatással volt: 2020. március 12-én nyílt volna meg a Hadtörténeti Múzeum egyik legújabb kiállítása *Ellesett pillanatok – Katonaélet az 1960-as évek felvételein* címmel. Bár a Bleich Rudolf, Kutas Rudolf és Szabóky Zsolt fotóriporterek fényképeiből készült, az 1960-as évek Néphadseregének mindennapjait bemutató kamarakiállítás elkészült, a bezárás miatt a megnyitóját el kellett halasztani július 7-ére, amikor a múzeum a vírus első két hulláma között rövid időre ki tudott nyitni a látogatók előtt.[59] Nem volt azonban ilyen szerencsés a Zrínyi-emlékévhez kapcsolódó tárlat sorsa. Ahogy számos más, a költő, hadvezér és hadtudós Zrínyi Miklóshoz (1620–1664) kapcsolódó rendezvény elmaradt a koronavírus-járvány miatt, úgy végül a Hadtörténeti Múzeum sem tudta megvalósítani ezt az időszaki kiállítását.[60] Helyette viszont a Lengyel Hadsereg Múzeuma és a budapesti Lengyel Intézet együttműködésével egy másik tárlat jöhetett létre *Magyarország és a „visztulai csoda" – magyar segítség a lengyel–bolsevik*

56 HM HIM 2020h. https://militaria.hu/hirek/kutatok-ejszakaja-a-virtualis-terben (Megtekintés: 2020. május 23.)

57 HM HIM 2021a. https://militaria.hu/hirek/online-konferencia (Megtekintés: 2022. május 23.)

58 *Honvédelem,* 2021. https://honvedelem.hu/hirek/fokozott-hanghatas.html (Megtekintés: 2022. május 23.)

59 HM HIM 2020i. https://militaria.hu/kiallitasok/archivum/ellesett-pillanatok-katonaelet-az-1960-as-evek-felvetelein (Megtekintés: 2022. május 23.)

60 *Hausner* 2021. 118. o.

háborúban címmel, mely a két nemzet közötti évezredes barátság egyik kevéssé ismert mozzanatát elevenítette fel. A száz évvel ezelőtt a Nagy Háborúból vesztesen kikerült, gazdaságilag és katonailag egyaránt tönkretett és megcsonkított Magyarország még nehéz helyzetében is támogatta a függetlenségért élet-halál harcot vívó lengyeleket a szovjetek elleni háborúban. A kiállítás négy hónapon át – a második hullám alatti időszakot nem számítva, 2020. augusztus 15. és 2021. július 18. között volt megtekinthető.[61] Szintén ebben az átmeneti időszakban – amikor a múzeum a vírus két hulláma között nyitva tartott –, 2020. szeptember 15-én nyílt meg az Ars Sacra Fesztivál keretében az *Orate pro nobis! – Katona szentek, Szent katonák* című időszakos tárlat. E kiállításával a Hadtörténeti Múzeum a védőszentek tiszteletének kultuszába kívánt rövid betekintést nyújtani, rámutatva a katonaság egyik emberi, és évezredeken át meglévő vallásos arcára.[62] A tárlatot az 52. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus alkalmából 2021 szeptemberében megújították.[63]

2021. április 16-án egy vadonatúj formátumú kiállítást „nyitott meg" a Hadtörténeti Múzeum. Mivel ekkor már – a koronavírus-járvány második hulláma miatt – közel fél éve zárva volt, nem beltéri, hanem egy kültéri tárlatot hoztak létre, *„Objektív" szemmel – Válogatás a haditudósító század felvételeiből, 1941–1944* címmel. Az időszaki fotókiállítást bárki megtekinthette, aki 2021. április 16. és 2021. október 17. között ellátogatott a Tóth Árpád sétányra és a Kapisztrán térre. A Magyarország második világháborúba való belépésének 80. évfordulójára készült tárlat egy válogatásban igyekezett bemutatni a háború dokumentálására felállított speciális katonai szervezetek felvételeit, mellyel egy kis betekintést próbáltak nyújtani a keleti hadszíntéren küzdő magyar csapatok és az őket megörökítő haditudósító alakulatok életébe.[64]

Azonban nem csupán az időszakos kiállításokra fektetett nagy hangsúlyt a múzeum, a *Piavetól a Donig Dontól a Dunáig – Magyarország katonai története, 1918–1948* című állandó tárlatát is a pandémia alatt újította meg. A kiállítás első, a magyar hadtörténelem 1918–1920 közötti időszakát bemutató részét a vírus második hulláma alatt teljesen átépítették, mellyel a 2006 májusától megtekinthető tárlat egy sokkal modernebb kialakítást kapott. Az új szakaszt a 2021-es *Múzeumok Éjszakáján,* 2021. június 26-án nyitották meg.[65]

Ahogy azt fentebb többször is említettük, a Hadtörténeti Múzeum 2020. július 7-én, az új megbetegedések számának csökkenése miatt, szigorú korlátozások mellett, de ismét kinyithatta kapuit a nagyközönség előtt. Belépéskor mindenkinek megmérték a testhőmérsékletét, s csak az léphetett be, akinek ez nem haladta meg a 37,3 °C-t. Emellett kötelező volt a bejáratnál elhelyezett kézfertőtlenítők használata, és a múzeum egész területén szájmaszkot kellett viselni. A csoportok csak a Covid19 csoportos nyilatkozat kitöltését követően léphettek be az épületbe,

61 HM HIM 2020j. https://militaria.hu/hirek/magyarorszag-es-a-visztulai-csoda (Megtekintés: 2022. május 23.)
62 HM HIM 2020k. https://militaria.hu/hirek/orate-pro-nobis-katonaszentek-szent-katonak (Megtekintés: 2022. május 23.)
63 HM HIM 2021b. https://militaria.hu/hirek/ars-sacra-fesztival (Megtekintés: 2022. május 23.)
64 HM HIM 2021c. https://militaria.hu/hirek/uj-kulteri-kiallitas (Megtekintés: 2022. május 23.)
65 HM HIM 2021d. https://militaria.hu/hirek/felujitasi-munkalatok (Megtekintés: 2022. május 23.)

s maximálták az egyéni látogatók számát is: egyszerre 100 fő tartózkodhatott a múzeumban. A *Fegyvertörténeti Látványraktár*t – ahol több fegyver másolatát kézbe is lehet venni – az esetleges fertőzések elkerülése érdekében átmenetileg lezárták.[66] 2020. november elején azonban az országban drasztikusan megnőtt az új megbetegedések száma, így kezdetét vette a vírus második hulláma. A magyar kormány ennek megfékezése érdekében ismét korlátozásokat hozott: megtiltották többek között a közgyűjtemények látogatását. Ezért a Hadtörténeti Múzeum 2020. november 7. és 2021. május 21. között ismét kénytelen volt bezárni.[67]

Összegzés

Összességében elmondható tehát, hogy a Covid19 2020 márciusa és júliusa közötti első, valamint a 2020 novembere és 2021 májusa közötti második hulláma a számos negatív hozadék mellett pozitív változásokat is eredményezett a világ, s így Magyarország közgyűjteményeinek életében egyaránt. A teljesen váratlanul jött korlátozások, amelyek miatt a legtöbb muzeális intézménynek be kellett zárnia, rákényszerítette a múzeumokat, hogy átszervezzék a 2020-ra tervezett menetrendjüket. Az intézmények többségében projekteket kellett ezért elhalasztani, megszüntetni, de a hatalmas költségkiesés miatt nem egy közgyűjtemény kényszerült létszámleépítésre is.[68] Szerencsére azonban volt mód arra, hogy a bezárások alatt se kelljen nélkülözni a múzeumokat a mindennapokból: a vírusjárvány alatt ugyanis sok közgyűjtemény döntött úgy, hogy a már korábban megkezdett digitális folyamatok alkalmazására még nagyobb hangsúlyt fektet.[69]

Ahogy azt az ICOM egyik 2020-ban végzett felmérése is kimutatta, Európában – beleértve Magyarországot is – leginkább az online események szervezése és a közösségi médiában való részvétel nőtt meg. Kiemelendő továbbá a gyűjtemények online hozzáférhetősége, amely a múzeumok csaknem egy ötödében emelkedett meg, valamint a virtuális kiállítások és a digitális oktatási programok mennyisége is jelentősebben növekedett. Ezek sok magyarországi intézményben teljesen új szolgáltatásként jelentek meg a bezárás után.[70]

A HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum a legtöbb magyarországi muzeális intézményhez hasonlóan kiaknázta ezeket a virtuális lehetőségeket, s a közösségi média – Facebook, Instagram, Youtube – felületei mellett a honlapjára is nagy hangsúlyt fektetett. Rengeteg új projektet indítottak, mint a podcast, a virtuális vagy a kültéri kiállítás, online elérhető múzeumpedagógiai foglalkozás, de a régi, jól bevált rovataikat is folytatták az online térben, mint a tematikus posztok, videós tartalmak vagy könyvbemutatók közzététele. Ezek mellett a Hadtörténeti Múzeum kiemelten

66 HM HIM 2020l. https://militaria.hu/hirek/julius-07-tol-ujra-nyitva-tartunk (Megtekintés: 2022. május 23.)
67 *Magyar Közlöny,* 2020. november 10. 242. sz.
68 *Antara – Sen* 2020. 56. o.; *Schultz – Somodi-Tóth* 2021. 81. o.
69 *Berényi* 2021. 165. o.
70 *Ruttkay – Bényei* 2021. 98–99. o.

fontosnak tartotta, hogy a digitális oktatásra kényszerült tanárok és diákok munkáját segítse, ezért weboldalukon külön részleget szenteltek azoknak az írásoknak, melyek a nemzeti tantervben is szereplő, fontosabb magyarországi (had)történeti eseményeket dolgozzák fel.

Irodalomjegyzék

Antara – Shuvro 2020.

Antara, Neel – Shuvro, Sen: The Impact of Covid-19 on the Museums and the Way Forward for Resilience. *Journal of International Museum Education*, 2020. 2. évf. 1. sz. 54–61. o.

Ari – Vásárhelyi – Kemenesi – Tóth – Jakab – Papp – Kintses 2020.

Dr. Ari Eszter – Dr. Vásárhelyi Bálint Márk – Dr. Kemenesi Gábor – Tóth Endre Gábor – Prof Dr. Jakab Ferenc – Dr. Papp Balázs – Dr. Kintses Bálint: Feltár, igazol, előremutat. A magyarországi COVID-járványt meghatározó vírusváltozatok genetikai vizsgálata. http://huncovgen.brc.hu (Megtekintés: 2022. május 22.)

Berényi 2021.

Berényi Marianna: Online szálakkal összevarrva – Múzeumi közösségek a világhálón. *Tudásmenedzsment,* 2021. 22. évf. 2. ksz. 165–188. o.

Choi – Kim 2021.

Choi, Byungjin – Kim, Junic: Changes and Challenges in Museum Management after the COVID-19 Pandemic. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity,* 2021. 7 évf. 2. sz. 148–166. o.

Czeglédy – Jakabovics – Magyari – Szabó 2021.

Czeglédy Karola Luca – Jakabovics Luca – Magyari Éva Anna – Szabó Bálint: A virtuális múzeumok megítélésének feltárása empirikus úton a koronavírus-járvány alatt. In: *"Post-traumatic marketing: virtuality and reality" – Proceedings of the EMOK 2021 International Conference.* Eds. *Mitev, Ariel Zoltán – Csordás, Tamás – Horváth, Dóra – Boros, Kitti.* Budapest, 2021. 460–472. o.

Gászné Bősz – Schultz 2021.

Gászné Bősz Bernadett – Schultz Éva: Vármúzeumok a pandémia alatt és után – Helyzetkép a kulturális turisztikai attrakciókról. *Tudásmenedzsment*, 2021. 22. évf. 2. ksz. 125–150. o.

Hausner Gábor 2021.

Hausner Gábor: Zrínyi 400 – A katona-hadtudós Zrínyi Miklós emlékezete a Magyar Honvédségben. *Hadtudomány,* 2021. XXXI. évf. 4. sz. 118–135. o.

Koós – Kovács – Páger – Uzzoli 2020.
Koós Bálint – Kovács Sándor Zsolt – Páger Balázs – Uzzoli Annamária: Az új koronavírus-járvány társadalmi-gazdasági hatásai és ezek területi következményei. In: Területi kihívások és területi politikák Magyarországon, 2010–2020. Szerk. *Czirfusz Márton.* Budapest, 2020. 123–131. o.

Posgay – Regős – Horváth – Molnár 2020.
Posgay István – Regős Gábor – Horváth Diána – Molnár Dániel: A koronavírus-járvány gazdasági hatásairól. *Polgári Szemle,* 16. évf. 4–6. sz. 31–50. o.

Ruttkay – Bényei 2021.
Ruttkay Zsófia – Bényei Judit: A Digitális Múzeum 10 éve. *Tudásmenedzsment,* 2021. 22. évf. 2. ksz. 84–105. o.

Schlay – Arany-Nagy 2021.
Schlay Georgina – Arany-Nagy Zsuzsanna: Egy virtuális kiállítás és ami mögötte van: A Kapocs – összközgyűjteményi legó és a ThingLink. *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros,* 2021. 30. évf. 5. sz. 3–16. o.

Schultz – Somodi-Tóth 2021.
Schultz Éva – Somodi-Tóth Orsolya: A magyarországi múzeumok, mint attrakciók a Tripadvisor belföldi látogatói véleményeinek tükrében a koronavírus idején. *Turisztikai és Vidékfejlesztési Tanulmányok,* 2021. VI. évf. 4. sz. 79–100. o.

Vincze – Kempf 2021.
Vincze Beatrix – Kempf Katalin: Az ELTE PPK múzeumpedagógiai szakirányú képzésének tapasztalatai a kihívások tükrében. *Tudásmenedzsment,* 2021. 22. évf. 2. ksz. 65–83. o.

Wang – Horby – Hayden – Gao 2020.
Wang, Chen – Horby, Peter W. – Hayden, Frederick G. – Gao, George F.: A novel coronavirus outbreak of global health concern. *The Lancet,* 2020. 395. sz. 497–514. o.

The Effects on Museums of the Covid 19 Pandemic Caused by the SARS-CoV-2 Virus, with Special Attention to the Hungarian Ministry of Defence's Military History Institute and Museum

The Covid-19 pandemic brought changes hitherto unexperienced that affected many areas of life to a high degree. Nor were public collections spared: from museum workers through visitors to institutions as a whole, they were obliged to struggle with restrictions. It is a telling fact that in the months following the outbreak of the pandemic 95 per cent of the world's museums decided to close their doors, whether on their own responsibility or on official instructions. The Military History Institute and Museum was no exception in this regard, and had to work out a new strategy in order to retain its workforce and its visitors. Accordingly,

the Museum moved into the digital field, attempting to maintain interest on the physical level with a single outdoor exhibition while its staff prepared for post-reopening tasks by developing online content, and by renewing, maintaining, and expanding collections, exhibitions, and databases.

Die Wirkung der von SARS-CoV-2 verursachten COVID-19-Pandemie auf die Museen – mit besonderem Hinblick auf das Institut und Museum für Militärgeschichte

Die COVID-19-Pandemie brachte nie erfahrene Veränderungen mit sich, die zahlreiche Bereiche des Lebens in großem Ausmaß betrafen. Die öffentlichen Sammlungen bildeten dabei keine Ausnahme: die Mitarbeiter der Museen, die Besucher und die Institutionen mussten gleicherweise mit den Beschränkungen zurechtkommen. Es spricht für sich, dass 95% der Museen der Welt nach dem Ausbruch der Pandemie auf eigene Verantwortung oder Regierungsverordnungen folgend ihre Tore schlossen. Dies betraf auch das Institut und Museum für Militärgeschichte, welches eine neue Strategie zur Bewahrung ihrer Mitarbeiter und Besucher entwerfen musste. So zog das Museum in den digitalen Raum, auf physischer Ebene wurde die Aufrechterhaltung des Interesses durch eine Außenausstellung angestrebt, während die Mitarbeiter sich mit der Entwicklung von Online-Inhalten oder der Erneuerung, Instandhaltung und Erweiterung der Sammlungen, Exhibitionen und Datenbanken auf die Aufgaben nach der Neueröffnung vorbereiteten.

A KÖTET SZERZŐI

Bálint Ferenc – történész-muzeológus, főmuzeológus,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum
Berkesi Balázs – történész-muzeológus, gyűjteménykezelő,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum
Csekő Ernő – történész-levéltáros, főlevéltáros,
Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára
Forgács Márton – történész-muzeológus, gyűjteménykezelő,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum
Gondos László – történész-muzeológus, muzeológus,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum
Hatala András – mérnök, muzeológus,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum
Káplár Zsolt – történész, kutató,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum
Kiss-Mikó Nikoletta – történész, doktorandusz,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum
Magdó Csaba – műszaki muzeológus, Postamúzeum
Kulcsár Viktor – hadtörténész,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum
Polgár Balázs – régész, muzeológus,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum
Sallay Gergely Pál – történész-muzeológus, főmuzeológus, osztályvezető,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum
Soós Péter – történész-muzeológus,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum
Surányi Barnabás – zászlós, MH Légi Műveleti Vezetési és
Irányítási Központ, fegyver- és szuronytörténeti kutató
Süli Attila – történész, kutató,
HM HIM Hadtörténeti Intézet
Szoleczky Emese – történész-muzeológus, főmuzeológus,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum
Tóth Orsolya – könyvtáros-muzeológus, főmuzeológus,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum

KÉPMELLÉKLET

A 9×23 mm-es, 1912 M Steyr öntöltő pisztoly
(magángyűjtemény, a szerző felvétele)

A 9×17 mm-es 1937 M Frommer öntöltő pisztoly
(magángyűjtemény, a szerző felvétele)

A 9×18 mm-es PA–63 öntöltő pisztoly
(magángyűjtemény, a szerző felvétele)

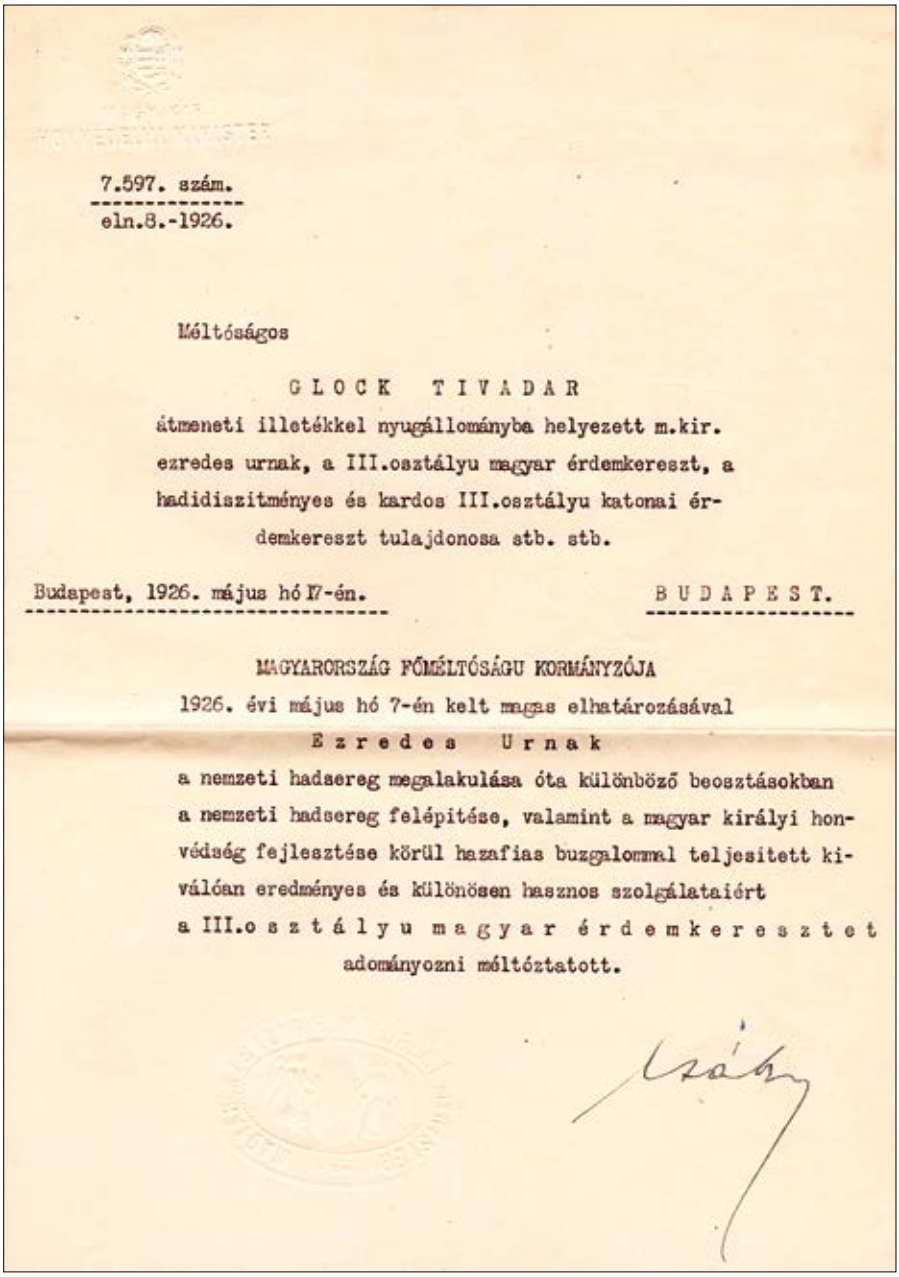
A 9×19 mm-es P9R öntöltő pisztoly
(magángyűjtemény, a szerző felvétele)

Galánthay-Glock Tivadar mellszalagos kitüntetéssora,
élén a Magyar Érdemkereszt III. osztályának kisdíszítményével
(magántulajdon)

Galánthay-Glock Tivadar frakkláncon viselt miniatűr kitüntetései
(magántulajdon)

7.597. szám.
eln.8.-1926.

Méltóságos

GLOCK TIVADAR

átmeneti illetékkel nyugállományba helyezett m.kir. ezredes urnak, a III.osztályu magyar érdemkereszt, a hadidiszitményes és kardos III.osztályu katonai érdemkereszt tulajdonosa stb. stb.

Budapest, 1926. május hó 17-én. BUDAPEST.

MAGYARORSZÁG FŐMÉLTÓSÁGU KORMÁNYZÓJA
1926. évi május hó 7-én kelt magas elhatározásával
Ezredes Urnak
a nemzeti hadsereg megalakulása óta különböző beosztásokban a nemzeti hadsereg felépitése, valamint a magyar királyi honvédség fejlesztése körül hazafias buzgalommal teljesitett kiválóan eredményes és különösen hasznos szolgálataiért
a III.osztályu magyar érdemkeresztet
adományozni méltóztatott.

Értesítőlevél Glock Tivadar ezredes részére a Magyar Érdemkereszt III. osztályának adományozásáról, 1926 (magántulajdon)

Az albán Szkanderbég Rend nagy vállszalagja
(magántulajdon)

Galánthay Emil mellszalagos kitüntetéssora, végén a Szkanderbég Rend jelvényével (magántulajdon)

A bolgár „Bátorságért" Érdemrend Kitüntetettjeinek Egyesülete jelvénye Galánthay-Glock Tivadar hagyatékából (magántulajdon)

Kerámia szennyvízcső töredékei

Töredékes és ép porcelánszigetelők

Folyadéktároló üvegedények töredékei

Asztali porcelánedények darabjai

Átlós nemzeti színű(?) festéssel ellátott I. típusú jelvény (Dr. Kerek Ádám)

I. típusú jelvény, festett négyjegyű számmal (a szerző gyűjtése)

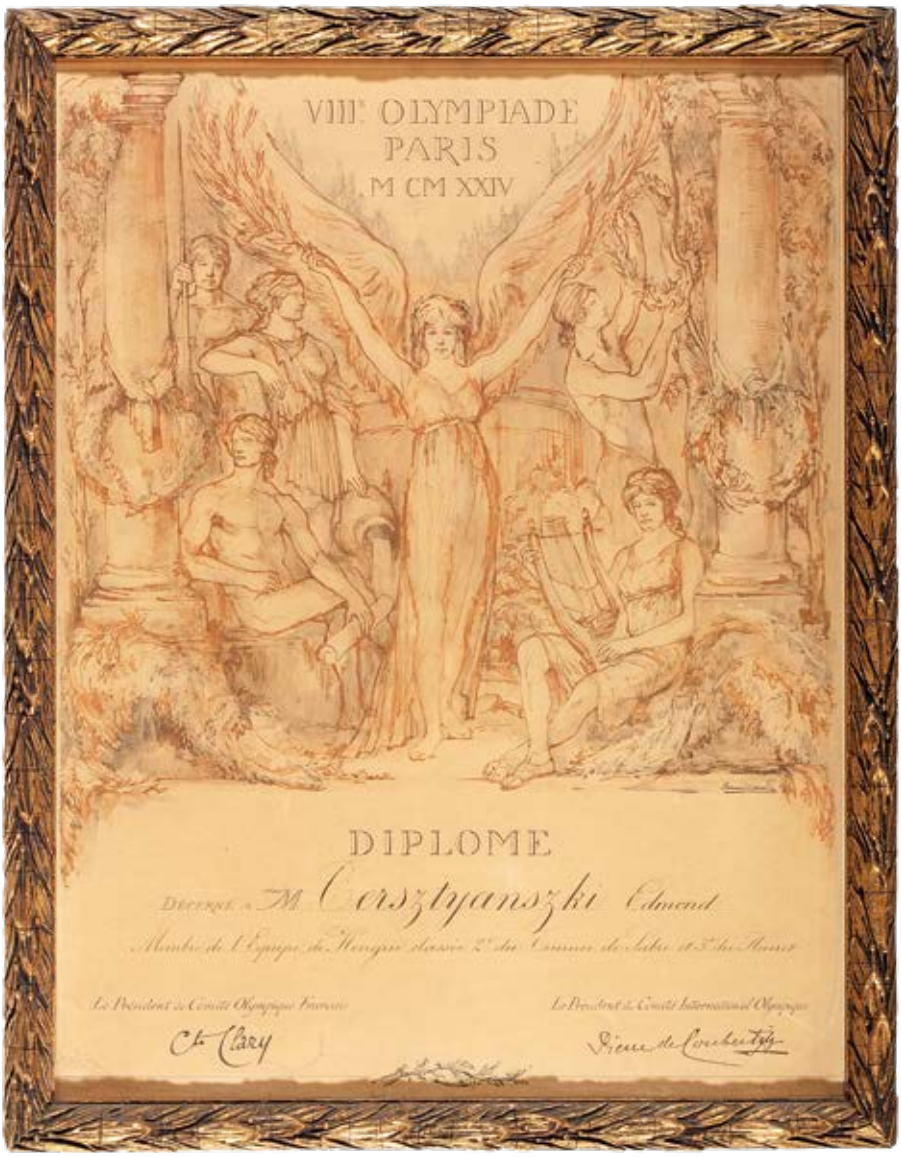
I. típusú jelvény, festett nemzeti címerrel (HM HIM Fotóarchívum 106058)

III. típusú jelvény (a szerző gyűjtése)

VII. típusú jelvény, hímzett kivitelben

Tersztyánszky Ödön részére az olimpiai II. helyezett kard-, illetve a III. helyezett tőrcsapat tagjaként kiállított oklevél, Párizs, 1924 (HM HIM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény)

Tersztyánszky Ödön, a kardvívás egyéni olimpiai bajnoka részére kiállított diploma, Amszterdam, 1928 (HM HIM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény)

Bronz mellszobor vitéz Tersztyánszky Ödön alezredesről.
Keszi Horváth Ödön alkotása, 1928
(HM HIM Képzőművészeti Gyűjtemény)

Brit miniatűr kitüntetéssor a Brit Háborús Éremmel és a Győzelmi Éremmel (HM HIM Numizmatikai Gyűjtemény)

Brit Birodalmi Szolgálati Érem, 1938–1948 közötti típus (HM HIM Numizmatikai Gyűjtemény)

Olasz 11. Hadsereg Emlékkeresztje, 1943 (HM HIM Numizmatikai Gyűjtemény)

A spanyol 1936–1939-es Hadjárati Érem hátlapja (HM HIM Numizmatikai Gyűjtemény)

Megjelent

Pap Péter

KÉZILŐFEGYVER VADEMECUM A–ZS

című könyve

Pap Péter könyve nem előzmény nélküli, azonban az eddig megjelent lexikonokban, a hadtudományt teljességében átfogó tartalmakkal szemben, műfajának megfelelően szűkebb szeletre, a kézi lőfegyverekre koncentrál.

Bemutatja a lőfegyverek és töltényeik alapvető típusait, azok kialakítását, fejlődését és jellemzőit, megismerteti a hatékony lőfegyverkezelés elméleti, technikai hátterét, annak szabályait és törvényszerűségeit.

A függelékben megtalálhatók azon jogszabályok, szabályzatok, hazai és külföldi szakirodalmak jegyzéke, amelyek lehetőséget adnak a téma alaposabb tanulmányozásához. Ezen korszerűnek tekinthető adatok, dokumentumok, fogalmak, tények áttekintése, tanulmányozása bővítheti az olvasók technikai és technika-történeti ismereteit.

VIRTUÁLIS

KIÁLLÍTÁSOK

Honlapunkon virtuálisan körbejárható

a „Magyarország a Nagy Háborúban"
és a „Plakátok az utcákon" kiállításunk!

KELLEMES BARANGOLÁST KÍVÁNUNK!

HM HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM 1014 Budapest, Kapisztrán tér 2-4. www.militaria.hu

HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM